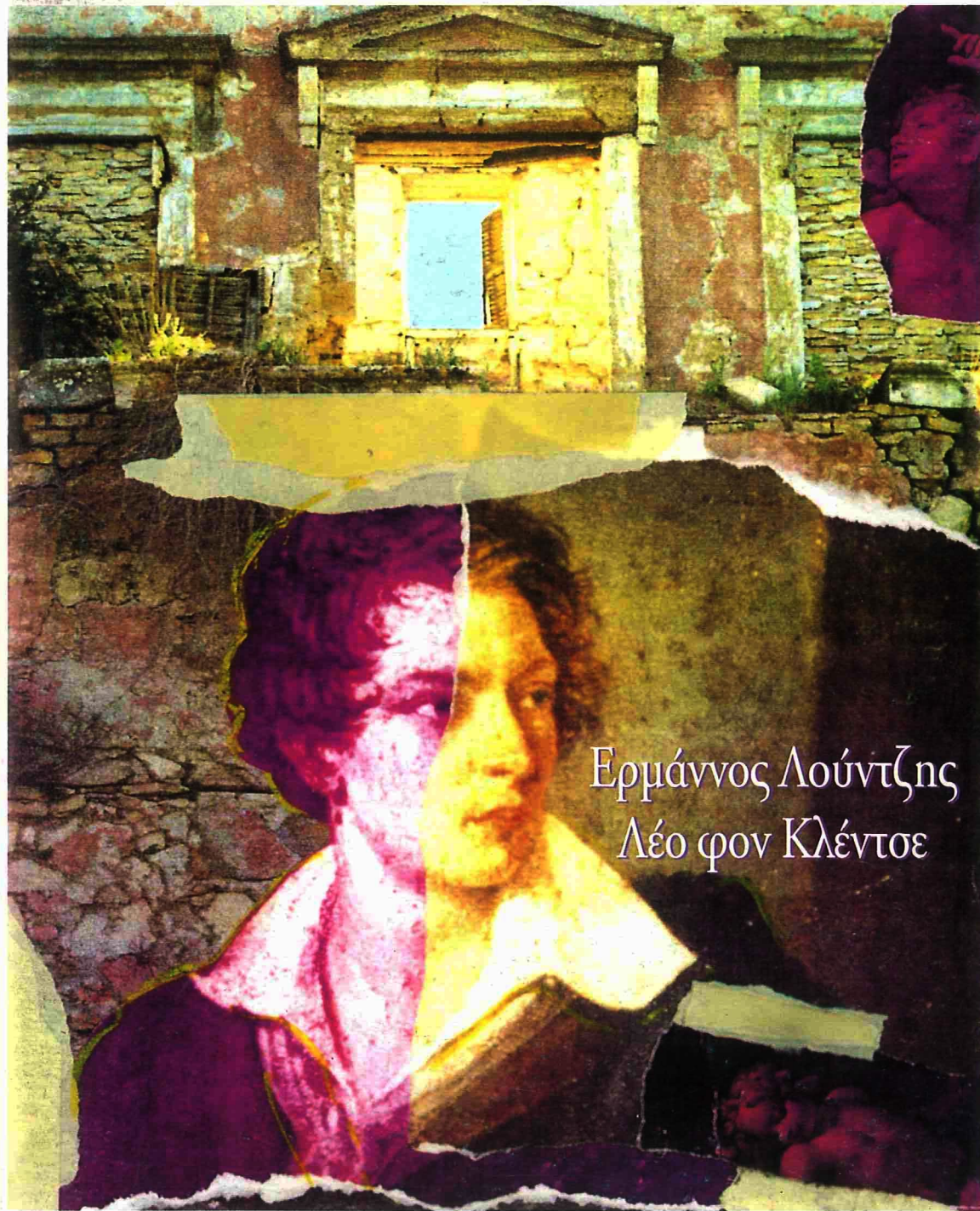

ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ

ΧΡΟΝΟΣ ΙΑ'
ΤΕΥΧΟΣ 38-39
ΖΑΚΥΝΘΟΣ 1994
ΤΙΜΗ ΔΡΧ. 1.000.-

Τετραδιο για τα γραμματα και τις τεχνες

Ερμάννος Λούντζης
Λέο φον Κλέντσε

Μουσικός Οίκος

ΜΟΥΣΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

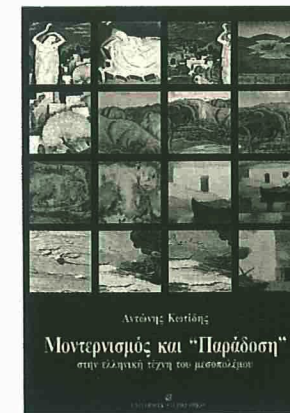
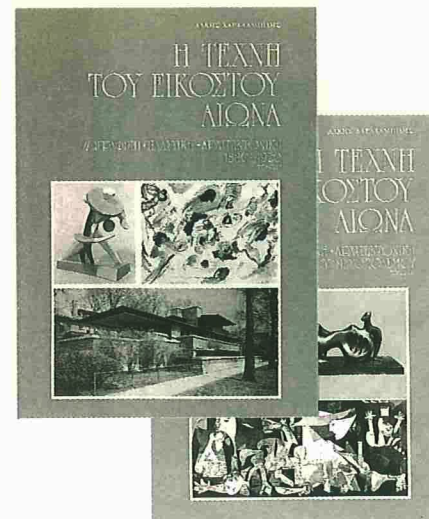
ΕΞΑΡΤΗΜΑΤΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

Γ. ΜΑΥΡΟΜΟΥΣΤΑΚΗΣ

Καστριτσίου 4, Θεσσαλονίκη 546 23
Τηλ.: (031)242140 - Fax: (031)242057

PIERRE GRIMAL

ΛΕΞΙΚΟ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑΣ

Στους δύο αυτούς τόμους ο Άλκης Χαραλαμπίδης, καθηγητής της Ιστορίας της Τέχνης στη Φιλοσοφική Σχολή του Α.Π.Θ., μελετά ως ενιαίο σύνολο, για πρώτη φορά στην ελληνική βιβλιογραφία, τη ζωγραφική, την πλαστική και την αρχιτεκτονική από το τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα ως τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο. Εξετάζονται ο Εμπρεσιονισμός και οι μετεμπρεσιονιστικές τάσεις, ο Φαβιζμός, ο Εξπρεσιονισμός, ο Κυβισμός, ο Φουτουρισμός, η Αφαίρεση, η Μεταφυσική Ζωγραφική, ο Ντανταϊσμός, ο Σουρεαλισμός, το Μπλουαζόν, η τέχνη στα ολοκληρωτικά καθεστώτα και στην Αμερική αλλά και ανεξάρτητοι δημιουργοί όπως ο Βαν Γκογκ, ο Σεζάν, ο Μοντλιάνι, ο Πικάσο, ο Κλέε, ο Σαγκάλ κ.ά. Με τα πιο γνωστά έργα τους αντιπροσωπεύονται οι σημαντικότεροι γλύπτες της περιόδου - ο Ροντέν, ο Μπάρλαχ, ο Λέμπρουκ, ο Αρχιπένκο, ο Μπρανκούζι, ο Αρν, ο Μουρ, η Χέιγουορθ, ο Κάλντερ κ.ά. -, ενώ στο κεφάλαιο για την αρχιτεκτονική παρουσιάζονται όλοι οι μεγάλοι αρχιτέκτονες: ο Σάλιβαν, ο Ράιτ, ο Γκρόπιους, ο Λε Κορμπυζιέ, ο Μις βαν ντερ Ρόε, ο Άαλτο κ.ά. Και στους δύο τόμους κείμενο και οπτικό υλικό συνεργάζονται στενά σε μια προσπάθεια να αποκτήσει ο αναγνώστης τη δυνατότητα ενεργητικής επαφής με την καλλιτεχνική δημιουργία και με ό,τι αυτή εκφράζει από την εποχή μας.

- Πώς αποτυπώνεται η ανάγκη για τον καθορισμό του εθνικού χώρου στην τέχνη και τον κριτικό λόγο του μεσοπολέμου;
- Τι δείχνει για την πάλη των ιδεών η μελέτη των δύο μεγάλων ρευμάτων, του Μοντερνισμού και της "Παράδοσης", στο φως της θεωρίας της Υποδοχής;
- Ποιά η διαφορά της ελεύθερης καλλιτεχνικής δημιουργίας από την τέχνη των δημοσίων παραγγελιών;

Ανάμεσα σε πλήθος έργων που μελετώνται και δημοσιεύονται για πρώτη φορά, περιλαμβάνονται και άγνωστα ως σήμερα έργα του Παρθένη, με τεράστια σημασία για την κατανόηση του έργου του.

336 σελίδες, πάνω από 200 έγχρωμοι πίνακες

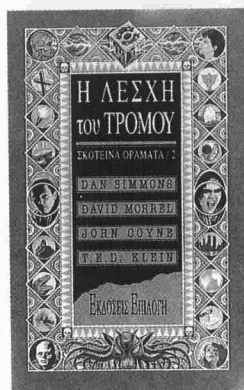
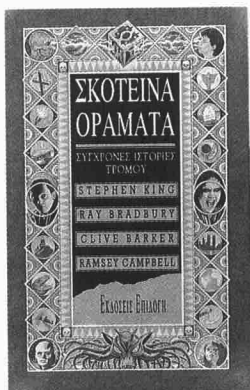
Το Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας του Γάλλου Ακαδημαϊκού Pierre Grimal, παρά τον περιορισμένο όγκο του, συγκριτικά με άλλα παρόμοια έργα, είναι το εγκυρότερο και το πληρέστερο. Αυτό μαρτυρούν οι αλληπάλληλες εκδόσεις του στη Γαλλία και οι πρόσφατες μεταφράσεις του στην Αγγλία (Οξφόρδη 1986) και την Πολωνία (Κρακοβία 1987). Η ελληνική έκδοση συνοδεύεται από αναλυτικό και συστηματικό ευρετήριο, που είναι καρπός πρόσθετης συλλογικής εργασίας πολλών ετών. Σ' αυτό ταξινομείται το διασκορπισμένο στα διάφορα λήμματα πλούσιο υλικό και δημιουργούνται λήμματα για πρόσωπα για τα οποία δεν υπάρχει άρθρο στο κύριο σώμα του Λεξικού. Το εύχρηστο αυτό Λεξικό συνιστά βασικό εργαλείο δουλειάς για τους ειδικούς και απαραίτητο βοήθημα για τους μαθητές, τους φοιτητές, τους δασκάλους, τους καθηγητές, καθώς και για όλους εκείνους που ενδιαφέρονται για την αρχαιότητα.

UNIVERSITY STUDIO PRESS

Κων. Μελενίκου 15 - Θεσσαλονίκη - 546 35 • τηλ. 209 637 • fax 216 647

Διαβάζονται
πρωί-μεσημέρι-απόγευμα
-τη νύχτα
ξεχάστε τα...

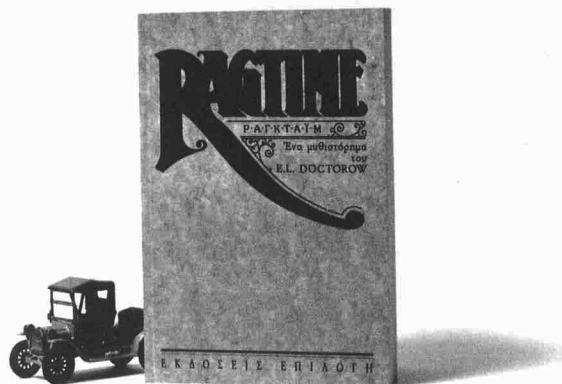
ΣΚΟΤΕΙΝΑ ΟΡΑΜΑΤΑ:
Οι καλύτερες σύγχρονες Ιστορίες Τρόμου. Μέχρι στιγμής έχουν εκδοθεί οι δύο πρώτοι τόμοι. (Ο τρίτος θα κυκλοφορήσει πριν το καλοκαίρι).

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΠΙΛΟΓΗ

Θεσσαλονίκη - Β. Ηρακλείου 40 54623 - τηλ.(031) 241917

ΡΑΓΚΤΑΪΜ*
νωχελικές διαδρομές
στην αυγή
του 20ού αιώνα

από τις
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΠΙΛΟΓΗ

*«Με τρόπο αριστουργηματικό, όχι μόνο μετατρέπει την ιστορία σε λογοτεχνία, αλλά αποκαλύπτει τις παραμυθένιες πτυχές της πραγματικότητας που φτιάχνουν την ιστορία.»
-George Stade, *New York Times Book Review*

Δεκαετής «Περίπλους»

ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ συμπληρώθηκαν αυτή την Άνοιξη από τότε που κυκλοφόρησε το πρώτο τεύχος του «Περίπλου».

«Πώς πέρασαν τα χρόνια!»

Δεν είμαστε εμείς βέβαια εκείνοι που θα αποτιμήσουμε τη μέχρι σήμερα πορεία του περιοδικού. Ήταν οι φίλοι και οι αναγνώστες και θα είναι ο χρόνος. Άλλωστε «Του μέλλοντος οι μέρες στέκοντ' εμπροστά μας σα μια σειρά κεράκια αναμένα». Και ως Επανήσιοι καθόλου δεν συμμεριζόμαστε πως «Οι περασμένες μέρες πίσω μένουν, μια θλιβερή γραμμή κεριών σβυσμένων».

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ, ΨΤΕΡΑ από τη δεκάχρονη σχέση του με τους συνεργάτες του, τους φίλους του και τους αναγνώστες του, μπορεί ανεπιφύλακτα να πει: «Την ομορφιά έτσι πολύ ατένισα». Κι όταν θυμάται τις δυσκολίες της πορείας του περνά από τους σίχους του Καβάφη σ' εκείνο που είπε ο Σολωμός: «Παράπονο χαμῶς καιρού, ό,τι κανείς κι αν χάσει».

Δεν βρίσκουμε λόγο να πανηγυρίσουμε για την επέτειο. Είναι κι αυτή ένας ωραίος σταθμός μιας ωραίας πορείας. Θα την αξιοποιήσουμε όμως ως αφορμή για μερικά, παραπάνω από τα συνθισμένα, πράγματα που θα κάνουμε μέσα στη χρονιά αυτή.

Με το ξεκίνημά της προσφέραμε στο Νομαρχιακό Συμβούλιο Ζακύνθου χίλια αντίτυπα των δύο προηγούμενων τευχών μας για να μοιραστούν στους μαθητές των σχολείων του νησιού.

ΣΤΟ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΑΠ' Ο,ΤΙ συνήθως τεύχος που κρατάτε στα χέρια σας επιχειρούμε ένα εκτενές αφιέρωμα στο σχεδόν ξεχασμένο σπουδαίο ιστορικό Ερμάννο Λούντζη. Κι ακόμα φέρνουμε στο φως σκίτσα του Κλέντσε από το ταξίδι του στην Ελλάδα του Όθωνα.

Τα υπόλοιπα θα ανακοινωθούν όταν έλθει η ώρα τους.

Ευχαριστούμε όλους εσάς που, στα δέκα αυτά χρόνια, θελήσατε... να θαλασσοπνιγείτε μαζί μας.

Ο ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
Με τη συμπαράσταση της μη κερδοσκοπικής εταιρίας «Οι Φίλοι του Περίπλου»

Ιδιοκτήτης-Εκδότης-Διευθυντής

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΒΙΤΣΟΣ
Αχαρνών 43, 104 39 Αθήνα, τηλ.: 8819780

Συντακτική Επιτροπή

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΩΣΤΙΟΥ - ΝΙΚΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ - ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΣΕΡΡΑΣ - ΖΗΣΙΜΟΣ ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ

Γραφείο Ζακύνθου

ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΕΜΕΤΗΣ
Μουσείο Σολωμού, Πλ. Αγίου Μάρκου, 291 00 Ζάκυνθος
τηλ.: (0695) 28982, 22357

Γραμματεία - Λογιστήριο

ΓΙΟΛΑΝΔΑ ΔΑΛΚΑ - ΜΙΝΑ ΔΑΛΚΑ

Lay out

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΓΙΑΚΟΥΜΕΛΟΣ

Στοιχειοθεσία - D. T. P.

ΑΑΓΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Ε.Π.Ε., Θεμιστοκλέους 34, τηλ.: 3647338

Διαχωρισμοί εξωφύλλου-φίλμς

ΜΠΑΣΤΑΣ - ΠΛΕΣΣΑΣ, Ηρώς 21, τηλ.: 5135325

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Β. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΣ, Ε. ΓΕΡΑΣΙΜΙΔΟΥ, Δ. ΖΗΒΑΣ,
Ν. ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ, Γ. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ, Α. ΛΙΒΕΡΗΣ, Ν. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, Μ. ΜΑΡΚΙΔΗΣ,
Δ. ΜΙΧΑΛΑΓΑ, Α. ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ, Σ. ΡΟΖΑΝΗΣ, Κ. ΣΚΑΝΔΑΜΗ, Ζ. ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ, Μ. ΤΣΙΤΑΣ

Διανομή

ΑΘΗΝΑ: Αχαρνών 43, 104 39, τηλ.: 8819780*«Πελεκάνος», Σόλωνος 116, τηλ.: 3644284*«Νεφέλη», Μαυρομυχάλη 9, τηλ.: 3607744*ΖΑΚΥΝΘΟΣ: «Τύπος της Ζακύνθου» Φωσκόλου και Μερκάτη, τηλ.: 28615*ΠΕΡΙΠΤΕΡΑ-ΠΑΓΚΟΙ-ΕΠΑΡΧΙΑ: Πρακτορείο Εφημερίδων Αθηναϊκού Τύπου*ΠΑΡΑΚΑΤΑΘΗΚΗ ΠΑΛΑΙΩΝ ΤΕΥΧΩΝ ΚΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ: «Εστία», Σόλωνος 60, τηλ.: 3637324*ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: «Κέντρο Βιβλίου», Λασσάνη 9, τηλ.: 237463*ΒΟΛΟΣ: Βιβλιοπωλείο «Ομηρος»*ΙΩΑΝΝΙΝΑ: Βιβλιοπωλείο «Δωδώνη»*ΚΕΡΚΥΡΑ: Βιβλιοπωλείο «Πλους».

Συνδρομές

Ετήσια εσωτερικού: Δρχ. 3.000 (φιλική: Δρχ. 4.000)*Ετήσια ΝΠΔΔ-Οργανισμών: ΔΡΧ. 10.000*Ετήσια εξωτερικού: Δρχ. 4.000 ή US\$ 20*Οι συνδρομές θα πρέπει να στέλνονται στη διεύθυνση : ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΒΙΤΣΟΣ, Αχαρνών 43, 104 39, Αθήνα, με ταχυδρομική επιταγή ή να καταβάλλονται στο ΓΙΑΝΝΗ ΔΕΜΕΤΗ στη Ζάκυνθο.

Διεθνής κωδικός αριθμός περιοδικού (ISSN) 1105-0829

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

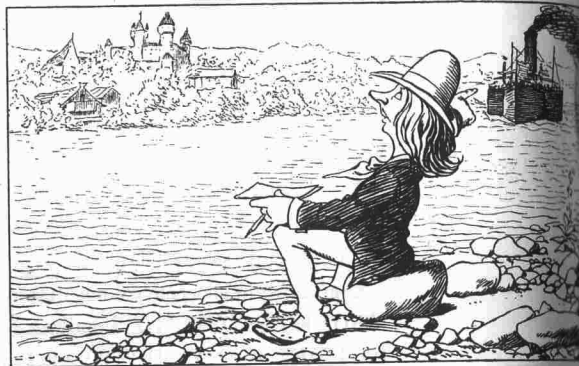
ΤΕΥΧΟΣ 38-39/1994

ΤΡΙΒΟΛΩΝ ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ.....	6
ΜΑΡΙΟΣ ΜΑΡΚΙΔΗΣ: Σπανοί και άλλοι.....	9
ΕΛΕΝΗ ΓΕΡΑΣΙΜΙΔΟΥ: Καλοκαίρια.....	12
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΙΧΑΛΑΓΑ: Πασχαλινές αναφορές σε Κεφαλλονίτικο κώδικα του 17ου αιώνα.....	15
ΜΑΚΗΣ ΤΣΙΤΑΣ: Μάθημα νεοελληνικής λογοτεχνίας.....	18
ΕΝΘΕΤΟ	
ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΖΗΒΑΣ: Τα σκίτσα του Λέο Φον Κλέντσε.....	89
ΑΦΙΕΡΩΜΑ / ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ	
ΖΗΣΙΜΟΣ Χ. ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ: Χρονολογικό διάγραμμα Ερμάννου Λούντζη 1806-1868.....	23
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΟΖΑΝΗΣ: Ο Ερμάννος Λούντζης και η ρομαντική ιστοριογραφία.....	39
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ: Το ιστοριογραφικό έργο του Ερμάννου Λούντζη και η κοινωνική ιστορία της Επανάστασης.....	46
ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ: Η Dora d' Istria για τον Ερμάννο Λούντζη, Μια πρώιμη κριτική στον Ιόνιο ιστοριογράφο.....	52
ΝΙΚΙΑΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ: Ερμάννος Λούντζης, φιλόσοφος μοναξιάς και αξιοπρέπειας.....	54
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Una vita perduta (Μια χαμένη ζωή και ένα χαμένο για τη νεοελληνική λογοτεχνία μυθιστόρημα).....	70
ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ: Ερμάννος Λούντζης & Φλαμίνιο Λόλλι, δυο γράμματα.....	115
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Ο Ermanno Lunzi και ο «Galantuomo» Dionisio Salamon.....	124
ΚΛΑΙΡΗ ΣΚΑΝΔΑΜΗ: Νικόλαος & Ερμάννος Λούντζης, από τη Ζάκυνθο στη Σιένα και την Μπολόνια.....	137
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Ι. ΛΙΒΕΡΗΣ: Ο Ερμάννος Λούντζης.....	147
ΓΙΩΡΓΟΣ Γ. ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΣ: Βιβλιογραφικό μελέτημα για τον Ερμάννο Λούντζη.....	156
ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ	
Ο γλύπτης Μάρκος Αρμάος.....	168
ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ.....	170
ΦΙΛΩΝ ΤΟΥ «ΠΕΡΙΠΛΟΥ» ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ	
Τα μέλη της Εταιρείας «Οι Φίλοι του Περίπλου».....	175

Εξώφυλλο: Ο Ερμάννος Λούντζης σε νεαρή ηλικία.
Σχεδιασμός-επιμέλεια εξωφύλλου: Διονύσης Κωνσταντόπουλος

Η ΑΤΜΟΠΛΟΙΑ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ

Άργησε πολύ να έλθει το ατμόπλοιο στην Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία. Αντίθετα στην Επάνησο άρχισε γρήγορα να γίνεται η στροφή στην ατμήρη ναυτιλία. Το πώς μας το περιγράφει παραστατικά, κομψά και με λογοτεχνικότητα ιστορική γραφή ο Νίκος Σ. Βλασσόπουλος στο βιβλίο του «Τα πρώτα Ιονικά ατμόπλοια» που κυκλοφόρησε από την «Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας». Ιθακίσιος, άνθρωπος της ναυτιλίας ο ίδιος, από τα πιο δυναμικά στοιχεία του ελληνικού λόμπυ του Λονδίνου, ξεφυλλίζει τον επανησιακό τύπο και τις άλλες ιστορικές πηγές του δεύτερου ημίσεως του περασμένου αιώνα και βρίσκει εικόνες, πληροφορίες, αριθμούς και δρομολόγια ξεχασμένα, καθρέφτες μιας διαφορετικής οικονομίας και μιας άλλης κοινωνικής ζωής.

ΒΙΒΛΙΟ, ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑ

«Άπαξ» είναι το όνομα ενός πολύ όμορφου περιοδικού που εξέδωσαν οι μαθητές του Λυκείου Κατασταρίου Ζακύνθου. Υπότιπός του «για τη στήριξη της βιβλιοθήκης του σχολείου μας». Έκδοση με κείμενα για το βιβλίο και τον κόσμο του και προσπάθεια πρωτότυπη συγκέντρωσης χρημάτων για την αγορά βιβλίων. Η πρωτοτυπία βρίσκεται στο γεγονός ότι οι μαθητές του ζακυνθινού σχολείου δεν ζιτάνε βιβλία και χρήματα χωρίς αντίδωρο. Κάνουν μια εκπομπή στο ραδιοφωνικό σταθμό «EPZ» με τον έξοχο τίτλο «Χρυσόσκονη στο βελούδο της νύχτας». Διαθέτουν λοιπόν κασέτες με εκπομπές στην τιμή των 1.000 δρχ. Μερικοί από τους τίτλους τους: «Το παραμύθι της χρυσόσκονης», «Αυτά που αφήνουμε», «Ονειρα», «Θάλασσα», «Αγάπη», «Χρώματα». Κι ακόμα, διαθέτουν αντί 200 δρχ. χειροποίητες ωραίες κάρτες με μόνιμο μότο «αγαπάμε το βιβλίο!» και εναλλασσόμενα κομψά χιουμοριστικά σκιτσάκια, που κατασκεύασαν οι μαθήτριες Μαρία Γουσέτι και Τασία Βούτου. Ελπίζουν σε παραγγελίες. Ας μη διαψευστούν. Ιδίως από εκείνους που κατακρίνουν τη νέα γενιά. Η διεύθυνση είναι: Λύκειο Κατασταρίου, 290 90 Καταστάρη Ζακύνθου και το τηλέφωνο: (0695) 83228.

ΑΡΕΚΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΣΤΙΧΑ

Ανεκτίμητης αξίας για τον πολιτισμό της Ζακύνθου το βιβλίο της «Φιλόμουσης Κίνησης Ζακύνθου» που κυκλοφόρησε πρόσφατα με τίτλο «Ω τι ωραία που τραγουδείς...». Καταγράφει έναν ολόκληρο θησαυρό από «αρέκιες» και λαϊκά «δίστιχα», που κανείς δεν υποπευδύταν πως έχουν συγκεντρωθεί και καταγραφεί. Η επιμέλεια και η εισαγωγή είναι του Στέλιου Τζεργκίνου.

ΤΡΑΓΟΥΔΟΥΣΕ Η ΕΠΤΑΝΗΣΟΣ

Ανεκτίμητες και οι υπηρεσίες στην ιστορία του πολιτισμού του σωματείου «Φίλοι του Μουσείου Σολωμού», όπως η τελευταία του κατάθεση ο δίσκος «Τραγουδούσε η Επάνησος...», με παλιές ηχογραφήσεις επανησιακών τραγουδιών από το αρχείο του Σπύρου Καψάσκη.

ΑΝΕΚΤΙΜΗΤΑ

Ανεκτίμητης αξίας λοιπόν, παρά τα όσα κατά καιρούς καταλογίζονται σ' αυτές τις προσπάθειες. Στο χάος αποτελούν ακτίδες φωτός, που ο χρόνος θα κρίνει πόσο στο μέλλον θα γίνουν προβολείς που θα φωτίσουν το πολιτισμικό παρελθόν του Ιονίου. Άλλωστε το πεδίο είναι ανοικτό σ' όποιον θεωρεί πως μπορεί να κάνει περισσότερα και καλύτερα.

ΚΑΡΤΕΣ ΑΝΑΜΝΗΣΕΩΝ

Οι σπάνιες κάρτες που κατόρθωσε να συγκεντρώσει μετά προσπάθεια ζωής, αλλά και ο γλαφυρός τρόπος που τις παρουσίασε, ο σφραγισμένος με τη γνώση του ειδικού και τη θερμότητα του πάθους, αναβίωσαν τόπους, συγκινήσεις και στιγμές της καταστραμμένης το 1953 Ζακύνθου. Ο λόγος για τον αρχιπέκτονα Γιάννη Λαζιδη, που αθόρυθα επιτελεί τις δικές του καταγραφές των σπαραγμάτων του ζακυνθινού πολιτισμού. Ήδη εκδηλώθηκε ενδιαφέρον για να εκδοθεί το υλικό αυτό. Μακάρι.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΘΕΑΤΡΙΚΕΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Αναστήλωση του ερειπωμένου θεάτρου «Κέφαλος» κατάφεραν οι Κεφαλλονίτες έχοντας συγχρόνως κατά νου να αναστηλώσουν και τη θεατρική παράδοση του νησιού, αλλά και εκείνη του ευρύτερου επανησιακού χώρου. Και ποιος μπορεί να αμφισβητήσει ότι – παραφράζοντας τη γνωστή θεατρική περί μητρότητας ρήση – «τα θέατρα ανήκουν σ' εκείνους που εμπράκτως δείχνουν πως τα αγαπούν»;

ΤΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Εντυπωσιακός είναι ο αριθμός των κυπριακών λογοτεχνικών περιοδικών – μάλιστα σε σχέση με τον πληθυσμό του νησιού – που κυκλοφόρησαν μετά το 1974. Τα παρουσίασε ο Κύπριος φιλόλογος Ανδρέας Χατζηθωμάς σε πρόσφατη διάλεξή του στην Αθήνα. Το χάσμα που άνοιξε η εισβολή ευθύς εγύμισε άνηθ.

τριβόλων περίπλους

ΤΟ ΧΑΣΜΑ ΤΗΣ ΕΙΣΒΟΛΗΣ

Όλα τα περιοδικά επικορηνούνται από το αρμόδιο κυπριακό Υπουργείο, μας είπε ο κ. Χατζηθωμάς. Για να γιομίσουν με άνθη τα χάσματα θα πρέπει πρώτα να τα εντοπίσουν οι προς τούτο ταγμένοι.

ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ;

Διαβάσαμε και φέτος για τις με εκατομμύρια επικορηνήσεις των θεάτρων. Να τις χαρούν οι άνθρωποι τους, δε λέμε. Θεατρόφιλοι είμαστε άλλωστε. Αν δώσουν και μερικές καλές παραστάσεις τόσο το καλύτερο. Τα περιοδικά τέχνης όμως στην τύχη τους, που, αν μη τι άλλο, διασώζουν και κάτι στο χρόνο, όσα διασώζουν. Ας ξεχωρίσει το κράτος ποια περιοδικά κινούνται σοβαρά και ας τα στηρίξει.

ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ

Εντυπωσιακή είναι και η ύλη των περιοδικών της Κύπρου. Τα αφιερώματά τους καταγράφει πάλι ο κ. Α. Χατζηθωμάς στη μελέτη του «Αφιερώματα λογοτεχνικών περιοδικών της Κύπρου», που δημοσίευσε σε μια πολύ προσεγμένη έκδοση.

ΚΑΙ ΚΥΠΡΙΑΚΟ «ΣΗΜΕΙΟ»

Κι ένα καινούργιο κυπριακό περιοδικό. «Σημείο» λέγεται και ξεκινά με μεγάλο και καλό αφιέρωμα στον Ανδρέα Κάλβο. Το ίδιο καλή και η υπόλοιπη ύλη του.

Ο ΣΑΒΒΑΣ ΤΣΕΡΚΕΖΗΣ

Ο Σάββας Τσερκέζης ήταν ένας Κύπριος που έζησε στα τέλη του περασμένου αιώνα. Πολλά γράμματα δεν ήξερε, αλλά άφησε το ημερολόγιο του βίου του, που αποτελεί κείμενο σπάνιας γλαφυρότητας, λεκτικού πλούτου και ιστορικών πληροφοριών. Το εξέδωσε το Εκπαιδευτικό και Πολιτιστικό Κέντρο της Λαϊκής Τράπεζας της Κύπρου σε θαυμαστή επιμέλεια και σημειώσεις του Φοίβου Σταυρίδη.

ΠΑΤΡΙΝΟΣ «ΕΛΙ-ΤΡΟΧΟΣ»

Κι η Πάτρα απέκτησε την έκδοσή της για τα Γράμματα και τις Τέχνες: το ιδιαίτερα καλαίσθητο περιοδικό «Ελί-τροχος». Ο Αντώνης Σκιαθάς και ο Γιάννης Παππάς οι πρωτεργάτες του· εκδότης του οι «Αχαϊκές Εκδόσεις». Κειμενική υγεία και μακροήμερη ευχόμαστε.

ΜΑΡΙΟΣ ΜΑΡΚΙΔΗΣ

ΣΠΑΝΟΙ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ

ΑΠΟ ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑ μού πάει η παρωδία, αν και δεν υπάρχουν στο αίμα μου Επανήσοι πρόγονοι! Θυμάμαι ακόμη (αν και ντρέπομαι αναδρομικά γι' αυτή την ανευλάβεια) πόσο γλεντούσα μαθητής μια μίμηση σολωμικού ρυθμού που έπεσε στα χέρια μου και που απευθυνόταν σε μια φρικαλέα τραγουδίστρια:

*Τους νεκρούς ο Ορφείας τραβούσε
απ' του Άδη το μαύρο σκοτάδι
το δικό σου ωραίο τραγούδι
ζωντανούς μάς πηγαίνει στον Άδη.*

Οι σίχοι ανήκαν στον Κωνσταντίνο Σκόκο, έναν «αρχαίο» σατιρικό ποιητή λησμονημένο σήμερα. Ή μάλλον, για να πω την αλήθεια, δεν ήταν κι απολύτως δικό του, γιατί ο ρυθμός του κούτσαινε κάπως σαν τη φωνή της τραγουδίστριας, ενώ εγώ ήθελα να αναπαραγάγω άψογα τη μετρική της Καταστροφής των Ψαρών. Ο φιλόλογος, μια κρηπική βίδα, ανακοίνωνε τους βαθμούς εξαμήνου. Και κάθε που πέρναγε από το Αντωνίου στο Γεωργίτσης και απ' το Καραβούλιας στο Μανιάτης, απαγγέλλε αφήνοντας άφθονα επιγραμματικά αποσιωπητικά: «Μελετά τα λαμπρά παλληκάρια...».

Αυτή ήταν τότε η αταξία μου — που δεν θυμάμαι να συμμερίστηκε κανείς την πλάκα της. Τελευταία διάβασα τη μελέτη του Δημήτρη Αγγελάτου για την Ακολουθία του Σπανού — ένα σκατολογικό βυζαντινό κείμενο που μιμείται ιλαρά και μοχθηρά τα συναξάρια και τα τροπάρια. «Ιδόντες δε οι συγγενείς το παράδοξο θέαμα [...] ήφερον τον πνευματικόν αυτού πατέρα χάριν ευλογίας. Ο δε *κεσθείς* και λαβών θυμιατόν ήρξατο *εύχεσθαι* και λέγειν: *έπι δεόμεθα υπέρ θέσεως, κέσεως, σκατοψυχίσεως και κλαμπανίας μνήμης και κώσεως, νυν και αεί και εις το κεφάλιν καίς, συγκλεισθούν τα έντερα σου, αμήν*».

Σκέφτηκα πως αυτές οι καραγκιοζοχατζιαβιάτικες χοντράδες και τα βυζαντινά χωρατά και ιδιόμελα, λιπόθυμα εδώ και πολλούς αιώνες, θα είχαν σήμερα μια πιθανότητα να ζωντανέψουν κομμάτι την μάλλον αγέλαστη γλώσσα μας (κι όχι μονάχα με τη σκατολογία τους, κάτι στο οποίο οι βυζαντινοί παππούδες μας ήταν ως γνωστόν μανούλες). Θα ήταν ίσως για μας σα να ξαναρχίζαμε μια στερεμένη γλωσσική εφηβεία μας, τότε που συνθέταμε σε δημοτικούς δεκαπεντασύλλαβους το σεξουαλικό έπος του Γυμνασιάρχη και της Γυμναστρίας... Τότε ακόμη που είχαν θέσει στη γλώσσα μας τα «σύνθετα» (παράβαλε τα κοπρομούσουδος, σκαταφάτα, δαμάσκατα, ανακεσοφουσοπορδαλήθρα, κ.ά. του Σπανού), μια λειτουργία απογείωσης και πολλαπλασιασμού του νοήματος συναντημένη για τελευταία φορά στο «συγκλαδοκορμόρριζα» του Καρκαβίτσα και στις ομηρικές μεταφράσεις των Κακριδή-Καζαντζάκη. Ομορφομαλλούσα, αντρόκαρδος, τρανόκαρδος, αρχοντόγεννος, στραφτομάτης, πυργοτείχι...

Κι όμως, δεν είναι αλήθεια ότι δεν την ξανασυναντήσαμε έκτοτε αυτή τη λειτουργία του σύνθετου — και μάλιστα με την αυθεντική παρωδιακή του αποστολή, αν όχι με το λυρισμό του. Αφήστε στην άκρη το «κονδροκοπανοειδέστατος» όπου σκοντάφτει κανείς σ' ένα διήγημα με θέμα τον Μελέτιο Ανθρακίτη, γιατί εκεί δεν πρόκειται επί τέλους παρά για μια αγιορείτικη αγανάκτηση μεταφευμένη εις τα καθ' ημάς. Για θυμηθείτε μόνο εκείνον το μυστηριώδη Ελευθέριο Δούγια, που τα μαθητικά βαρβακειάκα του χειρόγραφα διέσωσε προς χάριν ημών των επιγενομένων — εδώ και καμιά τριανταριά χρόνια — το ολιγόζωο «Πάλι»:

τριβόλων περίπλους

«Οξυπαρίστατε, εθνοφλυγέστατε και αλληλοχρήματε Βαρβάκη!»

(Από απορριφθέντα πανηγυρικό λόγο).

ή:

*Ο Γαβουνές, ο Μαμουνές, ο Παστροκωλαράκης
Ο λαγναρμένιος Μπιθουλιάν και οι δυο σαμαίοι Βούζοι
ολόκληρα μερόνυχτα συνέχεια θραπακιάζαν...*

ΕΓΓΡΑΦΑ ΠΑΡΑΠΑΝΩ μάλλον αστόχαστα τη φράση «εδώ και καμιά τριανταριά χρόνια», σα να είναι τάχα λίγη η απόσταση τριάντα χρόνων ανάμεσα σε μιαν εποχή που μπορεί ακόμη να παρωδεί τον εαυτό της, και μιαν άλλη (:την τωρινή) που έχει χάσει — μαζί με τη λαγνεία της για τις λέξεις, μαζί με τον ερωτισμό της — και το χιούμορ της. Τι να παρωδήσεις σήμερα; Όλα τα του εθνικού μας βίου μπορούν να είναι σήμερα τραγικά ή γελοία, μα αστεία πάντως δεν είναι. Όμως το κυριότερο, όπως το βλέπω εγώ που υπήρξα διπρόσωπος απέναντι στον καθηγητή μου κ. Μπρη, είναι άλλο: η παρωδία προϋποθέτει ένα τρέχον κι αναγνωρισμένο κοινωνικά ύφος, το οποίο και έρχεται εκείνη να παρατεντώσει, να στραμπουλίξει, να διαστρέψει. Προϋποθέτει κάτι που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε στυλιστική καθολικότητα, υφολογική συμμετοχή της κοινότητας στις αξίες που την εκφράζουν και, ταυτόχρονα, σθένος αντίστασης της κοινότητας απέναντι σ' εκείνους που έχουν την εξουσία να ορίζουν τις αξίες. Κοίτα τον τρόπο λ.χ. που οϊμώζουσε και σκίζουν «ευριπιδικά» τα μάγουλά τους οι υποκριτές του Αριστοφάνη, κοίτα τον τρόπο που οι σημαδεμένοι σπανοί μπαίνουν στο πετσί του ψάλτη που διαβάζει τον «Απόστολο», τον τρόπο τέλος που ένας καθηγητής των Ελληνικών (κοντά στη σύνταξη και αδικαιώτα ανύπαντρος, ίσων δηλ. ένας κακός «σπανός») βγάζει το λόγο της 25ης Μαρτίου. Αυτό που συμβαίνει όπως φοβάμαι στις δικές μας μέρες είναι ότι *δεν υπάρχουν* πλέον τέτοιοι τρόποι. Όλα είναι «σοβαρά». Ταυτόχρονα η εποχή *δεν έχει* ύφος — ούτε καν ένα «κυρίαρχο» και καταπιεστικό ύφος. Τι να παρωδήσεις;

Οι φίλοι μου που νομίζουν πως κάνουν καριέρες ύφους θα με συγκωρήσουν, αλλά πρέπει να τους πάρω για παράδειγμα: Πόσοι θα καταλάβουν επί παραδείγματι ποιον παρωδεί η ακόλουθη παράγραφος; «Δεν βγήκα από τη μήτρα της μάνας μου, επειδή ακριβώς βγήκα από τη μήτρα της. Οπότε δεν είμαι εδώ, γιατί είμαι εδώ. Η επανάληψη επαναλαμβάνεται, μα δεν είναι παρά μια repetitio μοναδική κι επανειλημμένη. Η ίαση δεν πρόκειται να επιτευχθεί. Ο σχολιαστής αυτοβιογραφόμενος και αυτοκαταναλωνόμενος σχολή-ασε. Η πλάστιγγα έγχειρε. Αντονομάζοντας αντονομάζοντας αναδείχτηκε στο τέλος Αντώνης...».

Κι αν σ' αυτό το παράδειγμα δεν βρίσκει ο αναγνώστης — αν και δεν μπορώ να πω πια ότι του λείπει η τροφοδοσία νοημάτων δια των Μ.Μ.Ε. — από πού να πιάσει το νήμα του κατατεθέντος συλλογισμού ώστε να λαμπικάρει το μυαλό του και να τον αναγνωρίσει σαν παρωδία (Κι ελπίζω να μην κινδυνεύω να θεωρηθεί πως δεν έχει την πρόθεση παρωδίας...), είναι τάχα πιο προσπό ένα μπαρόκ παράδειγμα σαν το επόμενο;

«Αυτό είναι ταξίδι είπε με γλυκό τρόπο το είπε. Και. Αγάπησέ με με μίσος. Η πόρτα άνοιξε και το βλέμμα. Το βλέμμα με ξάφνιασμα και κακία γύρισε. Πάνω μου και το βλέμμα φώναζε λυσσασμένα. Με λύσσα και ηδονή φώναζε σπαράζοντας: Γιώργο, Γιώργο, Γιώργο!».

Όχι, δεν μπορούμε σήμερα να παρωδήσουμε. Θέλεις επειδή δεν είμαστε αρκετά κακοί σπανοί, θέλεις επειδή κόρακες κοράκων μάτια δεν βγάζουνε. Μα θα μου πεις και το άλλο: Και γιατί να παρωδούμε; Προς τι το μίσος κι ο αλληλοσπαραγμός, προς τι τα συντροφικά μαχαιρώματα στο σινάφι μας; Η πίπα φτάνει για όλους. Ε λοιπόν, αυτός ο ορθολογισμός κι αυτά η μετριοπάθεια της πίπας είναι που ισοπέδωσαν, ανόστεψαν, ξέκκαναν τη λογοτεχνία! Γίνεται ζωή του πνεύματος χωρίς μια στάλα φαρμάκι;

τριβόλων περίπλους

ΒΡΑΒΕΙΟ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΝΙΚΟΥ ΛΑΔΑ

Βραβείο αθλοθέτησαν ο Βασίλης και η Ευγενία Λαδά στη μνήμη του γιου τους, του εξαιρετου ποιητή Νίκου Λαδά. Συνοδεύεται από 500.000 δραχμές και προορίζεται για φιλόλογο-νεοελληνιστή ο οποίος κατά την παρελθούσα διετία δημοσίευσε βιβλίο με θέμα την, προ του 1940, νεοελληνική λογοτεχνία. Τα υποψήφια έργα θα πρέπει να υποβληθούν στην Ακαδημία Αθηνών μέχρι 30 Απριλίου 1995 (πληροφορίες στο τηλέφωνο 321 21 82).

Ο ΜΙΣΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΟΥ ΙΟΡΔΑΝΙΔΗ

Το όνομα της Κατίνας Παζινού πήρε η νέα σκηνή του Εθνικού Θεάτρου στην Πανεπιστημίου. Εναρκτήρια παράσταση «Ο Μισάνθρωπος» του Μολιέρου, σκηνοθετημένος από το Γιάννη Ιορδανίδη με τρόπο λεπτό και σύγχρονο, τόσο που κάποιοι πολύ ενοχλήθηκαν. Καλός οiwόνος.

ΟΡΕΣΤΕΙΑ ΚΑΙ ΣΑΙΞΠΗΡ

Ποιος να το περίμενε ότι μια παράσταση της «Ορέστειας» θα προκαλούσε στις μέρες μας ουρές θεατών; Το κατόρθωσε το «Ανοιχτό Θέατρο» του Γιώργου Μιχαηλίδη φέτος το χειμώνα. Παράσταση που αποχώρησε πάνω στην ακμή της για να παραχωρήσει τη θέση της στο σαιξπηρικό «Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας». Για όσους λένε πως η ποιότητα δεν εκτιμάται, ερμηνεύοντας προφανώς τις δικές τους προτιμήσεις.

ΑΝΑΧΡΟΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΒΑΡΒΑΡΟΤΗΤΑ

Όσοι είδαν τον «Κρίνο και την Ανθία», τη ζακυνθινή «Ομιλία», από την ΕΤ-2 το βράδυ της Καθαρής Δευτέρας καταλάβανε την ευαισθησία του κρατικού καναλιού σε θέματα παραδοσιακού θεάτρου. Πλήρης άγνοια του τρόπου με τον οποίο παριστάνεται το λαϊκό αυτό θεατρικό είδος και βάρβαροι αναχρονισμοί, όπως π.χ. μουσική επένδυση με τον «Μπαρμπα-Γιάννη τον Κανατά». Από τέτοια αναστίλωση καλύτερη η λησμονιά.

ΑΛΗΘΕΙΕΣ

Για να πούμε όμως και την αλήθεια, αν εξαιρέσει κανείς περιπτώσεις όπως η προηγούμενη, ό,τι ποιοτικό υπάρχει στην ελληνική τηλεόραση οφείλεται αποκλειστικά στα δύο κρατικά κανάλια. Αυτά που κάποτε κατακρίναμε, αν θυμάστε.

ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΚΕΝΟΛΟΓΙΑ

«Το να πιστεύει κανείς ότι η ζωή μπορεί να γίνει όλο λογική και φιλοσοφία είναι χαρακτηριστικό ανθρώπου ελάχιστα λογικού και φιλοσοφημένου». Λόγια του Λεοπάρντι, από το βιβλίο του «Στοχασμοί», που κυκλοφόρησε πρόσφατα από τις εκδόσεις «Printa». Αφιερωμένα στις αλληπάλληλες και ατέρμονες συζητήσεις των — τάχα μου — πολιτικών στα τηλεοπτικά κανάλια. Χάρην ακριβολογίας αντικαταστήστε τις λέξεις «λογική» και «φιλοσοφία» με τις «κενολογία», «ανοησία», ή όποια άλλη σας φαίνεται πιο πρόσφορη.

ΕΛΕΝΗ ΓΕΡΑΣΙΜΙΔΟΥ

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΑ

Εγώ διάβαζα ξαπλωμένη στη δικτυωτή αιώρα τη δεμένη στα δυο μεγάλα πεύκα της αυλής. Είχα στοιβάξει στο στήθος μου πέντ' -έξι τεύχη της αναδημοσιευμένης «Διάπλασης των Παιδών» που φέρνανε μαζί τους τα καλοκαίρια οι φιλενάδες μου. Η Νανά με την Αναστασία μας παίζανε «σπιάκια» χρησιμοποιώντας πετραδάκια, κομμάτια από λεπτά κλαράκια του πεύκου, πευκοβελόνες και κατακόκκινα μηλαράκια του πυράκανθου. Τη μικρή τη Λόλα την τάζε το «κορίτσι» τους τετράγωνα μπουκίτσες ψωμιού με φρέσκο βούτυρο «Βλάτση», πασπαλισμένο ζάχαρη. Η Γιολάντα ζωγράφιζε να τα στείλει στο περιοδικό και μου έλεγε για το σινεμά «Κολοσσαίον» στο Ντεπό. Το χειμωνιάτικο σπίτι τους ήταν ακριβώς δίπλα κι αν θέλανε το καλοκαίρι μπορούσαν να δουν τζάμπα όλο το έργο. Αυτό εμένα μου φαινόταν μαγικό. Τότε γιατί αφήνανε το «Κολοσσαίον» κι ερχόντουσαν εδώ το καλοκαίρι;

Ο Γιώργος μας είχε φτιάξει πάλι το «μανάβικό» του μ' ένα ματσάκι μαϊντανό, χωρισμένο σ' έξι μικρά ματσάκια, με δύο ντομάτες, μπόλικο δυόσμο απ' τη γιαγιά, εφτά φασολάκια, μια μελιτζάνα και πολλή ...τάξη. Το πιο ωραίο ήταν που οι γεπόνισσες τον προτιμούσανε κιόλας με πρώτη πελάτισσα τη θεία Σοφία που τον φώναζε καϊδευτικά «σκυλίτσο». Όταν τα κέρδη του έφτασαν τις εφτά δραχμές με πήρε ένα μεσημέρι κρυφά απ' την Αναστασία και φάγαμε παγωτά κρέμα ξυλάκι της μιας δραχμής. Δε θυμάμαι τώρα ποιος έφαγε τέσσερα και ποιος τρία. Θυμάμαι όμως τα πρωινά και τα μεσημέρια με τις τρεις υπέροχες αδερφές Τότσιου που ερχόντουσαν κάθε καλοκαίρι στο διπλανό μας σπίτι. Τον παππού τους το Νίκο, με το ωραίο παράστημα και τη σπάνια μόρφωση, τη γιαγιά Λόλα με τα ίχνη της ξακουστής ομορφιάς στο γερασμένο της πρόσωπο, την ανύπαντρη θεία Μερρόνη, αδερφή του Νίκου, που ζούσε για τη νύφη της και τον αδερφό της, διαφημίζοντας τον ξεχωριστό και ανεξίτηλο έρωτά τους. Τον πατέρα των κοριτσιών, το Νίνο, που διτύθυε μια εταιρεία γεωργικών φαρμάκων και κάθε πρωί τον έπαιρνε ένα επαγγελματικό φορτηγάκι που έγραφε απ' έξω «Το Αυγό της Ημέρας» και βέβαια τη μητέρα, την Αγία Τιτίκα, το πιο αυθεντικά αρχοντικό πλάσμα που γνώρισα στη ζωή μου.

Η μεγάλη αυλόπορτα άνοιγε πρωί-πρωί να μας δεχτεί κι αυτή μας παρακολουθούσε γλυκά απ' το μπαλκόνι, διαβάζοντας ή κεντώντας, όταν μια είχε αποκαιρητήσει το Νίνο της. Οι γυναίκες τότε τους ξεπροβοδούσαν τους άντρες τους και τους περίμεναν το μεσημέρι για το φαγητό. Η Τιτίκα ήξερε πιάνο, ξένες γλώσσες, αγαπούσε την κλασική μουσική, διάβαζε καλά βιβλία. Ήταν ήσυχη και γλυκιά, δε θύμωνε ποτέ, δε νευρίαζε. Όταν βγήκε στη μόδα το τσα-τσα, μας το 'μαθε στο μεγάλο σαλόνι υπό τους ήχους του ραδιοφώνου. Σ' αυτό το ίδιο ραδιόφωνο μας έβαζε κάθε πρωί ν' ακούσουμε τη θεία Λένα.

Καλοκαίρια του '60, μαθήτρες ακόμα του Δημοτικού κι αξέχαστες διακοπές. Τα βράδια πηγαίναμε προς τα δικά μας να δούμε κάτω στη Σαλονίκη τις βενετσιάνικες βραδιές με τα φωτισμένα πλοία και κατά τις αρχές Σεπτεμβρη τα πυροτεχνήματα της Έκθεσης. Μαζεμένοι όλοι στο δικό μας πεύκο πια, στην άκρη του αλωνιού της γιαγιάς μου, όπου αργότερα κτίσαμε το σπίτι μας. Σε κάθε πυροτέχνημα φωνάζαμε ααααα! και μας απαντούσε ένα άλλο τεράστιο ααααα! από το εξοχικό κέντρο «Η Έρση» των αδερφών Μικαηλίδη. Πηγαίναμε για ύπνο με χίλιες εικόνες και βλέπαμε χίλια όμορφα όνειρα.

τριβόλων περίπλους

ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Ο καθηγητής Γιώργος Μάρκου είναι επίτιμος Πρόξενος της Ιταλίας στην Κω. Φέτος όμως αναδείχτηκε σε Πρόξενο περιωπής της χώρας μας σ' όλο τον κόσμο. Το νεοσύστατο «Σπίτι της Ευρώπης στα Δωδεκάνησα», που ο ίδιος δημιούργησε, έστειλε σε 300 προσωπικότητες ανά τον κόσμο (αρχηγούς κρατών, πρωθυπουργούς, κατόχους Νόμπελ, κ.λπ) ένα ελληνικότατο δώρο για το γούρι του 1994. Τρία νομίσματα από τις αρχαίες Ακράγαντα, Κάρπαθο και Έφεσο με παραστάσεις από ζώα, μάρτυρες της αγάπης των Ελλήνων για τα ζώα και τη φύση ήδη από το 500 π.Χ. Την αναπαραγωγή των νομισμάτων σε ασήμι 925^ο προσέφερε και επιμελήθηκε ο Κώστος χρυσοκόμος Δημήτρης Χατζπαντωνίου. Έτσι, για να παίρνουν ιδέες οι επίσημοι εκπρόσωποι της Ελλάδας.

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ, ΦΑΣΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Στο «Ζωγραφείον» του, ένα βιβλίο των εκδόσεων «Πατάκη», ο Αλέκος Φασιανός περιπλανιέται στους δρόμους της αρχαίας ελληνικής ζωγραφικής. «Σκευή» του «αυτά που έχει διαβάσει κι αυτά που θυμάται για τον τρόπο που ζωγράφιζαν οι αρχαίοι» και κίνητρό του η συγκίνηση που γεννά η αναζήτηση «των αρχών, του τρόπου και της σκέψης των αρχαίων ζωγράφων». Το βιβλίο θα είχε πρόσθετο ενδιαφέρον, αν επιχειρούσε μια σύγκριση του καλλιτεχνικού ήθους των αρχαίων ζωγράφων μ' εκείνο των συγχρόνων απογόνων (;) τους.

ΠΟΙΗΣΗ, ΤΟΞΟ ΚΑΙ ΛΥΡΑ

«Το τόξο και η λύρα» είναι ο τίτλος του τέταρτου ποιητικού βιβλίου του Διονύση Μενίδη, γνωστού και από τη στήλη του «Διαδρομές» στο περιοδικό «Δέντρο». Άριστο δείγμα ώριμου ταλέντου και αφομοιωμένης παιδείας. Από τις εκδόσεις «Δελφίνι», που το αφιερώνουμε στους τόσους που πιστεύουν ότι η ποίηση είναι εύκολο πράγμα.

ΨΑΡΙΑ ΚΑΙ ΔΕΛΦΙΝΙΑ

Ένα «αρχαίο ψάρι» που βλέπει «πολιτείες να ανεβαίνουν και πολιτείες να κατεβαίνουν» σχεδίασε συγγραφικά ο Βασίλης Καραγιάννης και χρωματικά η Έλσα Στάγκου. Απόλαυση. Από το «Δελφίνι» πάλι.

Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

«Η μουσική της Χαλκιδικής και οι λαϊκοί οργανοπαίχτες» είναι ο τίτλος του βιβλίου του Στέλιου Κοψακίδη, στο οποίο, πέρα από τα σπάνια ιστορικά στοιχεία για το θέμα, καταγράφονται και πλήθος λαϊκά τραγούδια της Χαλκιδικής. Συνέχεια μιας προσπάθειας του συγγραφέα που καιρό τώρα προχωρά με αλληπάλληλες εκδόσεις στο πλαίσιο του «Μουσικού Μουσείου» που ο ίδιος ίδρυσε. Για να μάθουν κάποιοι πως Μακεδονία δεν είναι εδάφη και εθνικιστικά κηρύγματα, αλλά πολιτισμός που χάνεται.

Τριβόλων περίπλους

ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΗ

Του Στέλιου Κοψαχειλή είναι και το βιβλίο «Ιατρός και Μουσικός» στο οποίο παρέχονται άφθονες πληροφορίες για το πώς αντιμετώπιζαν οι αρχαίοι την ιατρική και τη μουσική. Έκδοση του πολύ καλού εκδοτικού οίκου της Θεσσαλονίκης «University Studio Press», που ειδικεύεται στις εκδόσεις επιστημονικών βιβλίων και περιοδικών.

ΚΑΒΑΦΗΣ ΣΤΟ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙ

Οι εκδόσεις «Ομόνοια» εδρεύουν στο ...Βουκουρέστι. Ψυχή τους η Έλενα Λαζάρ. Αντικείμενό τους η έκδοση της ελληνικής λογοτεχνίας στα ρουμάνικα. Τελευταίο επίτευγμα τα άπαντα του Κ. Π. Καβάφη σε μετάφραση της ίδιας της κ. Λαζάρ και εισαγωγικό κείμενο Δημήτρη Δασκαλόπουλου. «Μα κανείς δεν ενδιαφέρεται για τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων στην Ελλάδα;», αναρωτιέται σε επιστολή που μας έστειλε η κ. Λαζάρ, πικραμένη από την αδιαφορία των ελληνικών φορέων πολιτισμού στην προσπάθειά της. Όχι κ. Λαζάρ, κανέναν δεν ενδιαφέρει η εξαγωγή και η διάδοση του ελληνικού πολιτισμού. Όλοι πασχίζουν για την εξαγωγή των Ελγινείων.

ΙΔΡΥΜΑ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Εντυπωσιακά έντονη ήταν φέτος το χειμώνα η δραστηριότητα του Ιδρύματος Γιάννη και Ζωής Σπυροπούλου (Φαίδρας 5, Εκάλη) με υψηλότατο επίπεδο εικαστικές και μουσικές εκδηλώσεις. Η τεχνοκρικός Όλγα Δανιλοπούλου διύθυνε τις πρώτες και ο συνθέτης Γιώργος Κουμεντάκης τις δεύτερες. Κι όλα αυτά πλαισιωμένα από το χώρο και τα έργα του σημαντικότερου ίσως ζωγράφου της σύγχρονης Ελλάδας.

ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΤΙΚΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

«Κυμοθόν» λέγεται η περιοδική έκδοση Συνδέσμου Φιλολόγων Κεφαλλονιάς-Ιθάκης, που εκδίδεται στο Αργοστόλι. Σοβαρότατη, καλαίσθητη, πολυσέλιδη επιτομή, κατάθεση στα Γράμματα, με σημαντικότερα δημοσιεύματα. Ήδη κυκλοφόρησε το τρίτο τεύχος. Κόλαφος για τους εκπαιδευτικούς που έχουν περιχαρακώσει τη ζωή τους στο σχήμα «υπαλληλίκι-σπίτι-ιδιαιτέρα».

ΕΙΝΑΙ ΕΠΟΜΕΝΟ

Ακριβώς επειδή η «Κυμοθόν» είναι τόσο καλό περιοδικό, είναι επόμενο να μην προκαλέσει την προσοχή κανενός φύλακα-αγγέλου της δημόσιας εκπαίδευσης. Άλλωστε όλοι αυτοί εξασκούνται ηδονοβλεπτικώς στα κείμενα του Γιώργου Μανιωτή.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΤΕΦ. ΜΙΧΑΛΑΓΑ

ΠΑΣΧΑΛΙΝΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΕ ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΤΙΚΟ ΚΩΔΙΚΑ ΤΟΥ 17ΟΥ ΑΙΩΝΑ

Η ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ απέκτησε το 1907, κατόπιν αγοράς, τη συλλογή χειρογράφων κωδίκων του Νικολάου Πολλάνη, που ήταν ιερέυς στην Κεφαλλονιά και πέθανε το 1905¹. Ανάμεσα στους κώδικες αυτούς βρίσκεται και ο υπ' αριθ. Ε.Β.Ε. 2318² (αντιστοιχία Λάμπρου 39) σύμμεικτος θεολογικού περιεχομένου, καρτώος 31,5x22, φφ. 174,11, 28 στίχων ανά σελίδα, με πίνακα περιεχομένων στην αρχή, κολοβός, του τέλους του 17ου αι. Ο κώδικας χρονολογείται μεταξύ του 1686-1688, ίσως όμως αποτελεί αντίγραφο παλαιότερου, αφού γίνεται μνεία σε αυτόν του Πατριάρχη Καλλινίκου Β' (α' πατριαρχεία 1688-1702)³.

Στο χειρόγραφο αυτόν κώδικα, ανάμεσα σε δόκιμα κείμενα και επιτομές λόγων πατέρων, συναντούμε και αρκετές απλοϊκές εξηγήσεις θεολογικών ή κοσμικών ερωτημάτων, συνταγμένες σε δημώδη γλώσσα. Η αναφορά μας θα περιοριστεί σε τρία από αυτά, αφορώντα στη: α) *βαφή των αυγών του Πάσχα*, β) *αντιστοιχία των τριάκοντα αργυρίων*, γ) *στάση του Κυρίου, όταν υπέστη το ράπισμα*.

Τα κείμενα, γραμμένα, όπως προαναφέρθηκε, σε δημώδη γλώσσα, δεν εμφανίζουν σημαντικά ορθογραφικά λάθη, ακολουθούν δε στη μορφή το τυπικό του κώδικα, όπου οι επικεφαλίδες και το πρώτο γράμμα των κειμένων είναι γραμμένα με ερυθρά, ενώ το λοιπό κείμενο με μαύρη μελάνη.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ευρίσκεται στο φύλλο 33 (σελίδα 62, σύμφωνα με τη μεταγενέστερη σελιδαρίθμηση, με μαύρο μολύβι), αρχίζει στον τέταρτο στίχο της σελίδας, μετά τέσσερα γράμματα που ανήκουν στο προηγούμενο θέμα, καταλαμβάνει δώδεκα στίχους και έχει ως εξής⁴:

«[...] Ερώτησις. Πόθεν επεκράτησε, και βάφομεν τα αυγά το Πάσχα, και τι δηλοί τούτο; Αδεται λόγος, ότι όταν εφώναζαν οι εβραίοι το αίμα αυτού εφ' ημάς, και επί τα τέκνα ημών, να εκοκκίνησαν και τα πινάκια, και τα φαγητά, και ρούχα εις τα αυγά όπου είχαν ετοιμάσει δια το Πάσχα τους όλα να εκοκκίνησαν· και έτην όταν υπήγεν εις την παλαιάν Ρώμην η Μαγδαληνή Μαρία να κατηγορήση τον Πιλάτον εις τον Καίσαρα, ότι αδικώς εσταύρωσε τον Κύριον της δόξης, εις ένδειξιν και παράστασιν της αδικοκρίσις του έδειξε και τα αυγά όπου αιματώθησαν εις τα Ιεροσόλυμα εξαίφνης, και ούτω θεωρώντας, εθαύμασεν ο Τιβέριος, και τον εξώρισεν εις τας Γαλλίας, τας νυν καλουμένας Φράντζα, και εκεί κακεγκάκως ο Πιλάτος εψόφησεν, ως γράφει ο Κάλλιστος. [...]».

Σύμφωνα λοιπόν με το χειρόγραφο, αφετηρία είναι η Ακολουθία της Μ. Πέμπτης και ιδίως το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο, κεφ. 27, 25-26. Όμως, παρ' όλα αυτά, η παράδοση που αναφέρεται απέχει της συνήθους⁵ όπου μετά την Ανάσταση, κάποια γυναίκα που κρατούσε ένα καλάθι με αυγά, μη πιστεύοντας το

θαύμα, αναφώνησε ότι θα πίστευε μόνο αν εκοκκίνιζαν τα αυγά της. Η παράδοση περί αυγών⁶, κατά γενικὴν ομολογία, είναι πολύ παλαιότερη του Χριστιανισμού και συνδέεται με τη λατρεία του Ἄπτιος και ιδίως με την ημέρα του αίματος. Τα αυγά βάφονται, κυρίως κόκκινα, τη Μεγάλη Πέμπτη ή Κόκκινη Πέμπτη και φυλάσσονται για να θραυθούν μετά την Ανάσταση, ώστε με τον τρόπο αυτόν η λαϊκή λατρεία μας κατόρθωσε να μεταπλάσει το βάρβαρο ἔθιμο του αίματος σε ἔθιμο χαράς για την Ανάσταση του Σωτήρα του ανθρωπίνου γένους. Το χειρόγραφο καταλήγει και τεκμηριώνει την άποψή του με την καταδίκη του Ποντίου Πιλάτου από τον Τιβέριο κατόπιν της μαρτυρίας της Μαρίας Μαγδαληνής. Στην προκειμένη περίπτωση επικαλείται τον Κάλλιστο όμως εκτός του ότι το τέλος του Πιλάτου δεν είναι γνωστό⁷, σύντομη έρευνα στην Ρ. Γ. σχετικά με τον Κάλλιστο, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αυτός θα πρέπει να είναι ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος και ο συντάκτης του κώδικα να χρησιμοποιεί μόνον το σχετικό επώνυμο. Ανάμεσα στα έργα του Νικηφόρου Καλλίστου⁸ ευρίσκεται και μία παράδοση σχετική με την τύχη του Πιλάτου, μετά τη Σταύρωση, σύμφωνα με την οποία κατηγορήθηκε στη Ρώμη, εμπρός στον αυτοκράτορα Τιβέριο, από τη Μαγδαληνή· το ίδιο κείμενο όμως θεωρεί ότι ο Πιλάτος αυτοκτόνησε. Χαρακτηριστικό του χειρογράφου είναι η επισήμανση ότι στα χρόνια του συντάκτη η Γαλλία ονομαζόταν Φράντζα.

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ευρίσκεται στο φύλλο 65 (σελίδα 125, σύμφωνα με τη μεταγενέστερη σελιδαρίθμηση, με μαύρο μολύβι), καταλαμβάνει τους έξι πρώτους στίχους της σελίδας και έχει ως εξής:

«Περὶ τῶν Τριάκοντα ἀργυρίων, ἀπὲρ ἔλαβε μισθὸν τῆς προδοσίας τοῦ Κυρίου ο φιλᾶργυρος, καὶ παράνομος Ἰουδαῖος: Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς λέγει, πὼς ἦσαν ἀσημένια νομίσματα, ὡσὰν ἀνὰ ὀπού λέγουσιν τὴν σήμερον γρόσια· πλὴν δὲν ἦτον εἰς τὸ βάρος τόσα, ἀλλὰ ἐβάρυνε τὸ καθ' ἐν, δράμια 30', ὡστε τα 30' ἀργύρια, ἦσαν δράμια 900', ἀπὲρ ἔχουσι τιμὴν 60' φλωρίων».

Η αναφορά του χειρογράφου στο Μάξιμο Ὁμολογητὴ γίνεται αφειρητική της ὅλης σκέψης του συντάκτη που, αποδίδοντας τον ὄρο «ἀργύρια» ὡς ἀργυρὰ νομίσματα, προσπαθεῖ να καθορίσει τὴν ἰσοτιμία τους με τὰ ἀντίστοιχα νομίσματα τῆς εποχῆς του. Ἐχοντας ὑπόψιν μας τὴ χρονολόγηση του κώδικα στα τέλη του 17ου αἰ., θεωρούμε ὅτι θα πρέπει να αναφερθούμε ὄχι στο παλαιότερο γρόσι (grosso)⁹, που τὸ 1328 ἰσοτιμοῦσαν 24 γρόσια με 1 δουκάτο (ducato, χρυσὸ νόμισμα), ἀλλὰ στο λεόνι (lion per Levante), ἀργυρὸ νόμισμα με βάρους 27,12 γραμμ., που κόπηκε τότε για να ἀντιμετωπισθοῦν τὰ ἐξόδα του βενετοτουρκικοῦ πολέμου και ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τῆς πρόσθιας ὄψης του ἀποτελεῖ παραλλαγὴ του νομίσματος «μικρὸ γρόσι» (grosseto per navigar)¹⁰. Παράλληλα ὅμως θα πρέπει να ἀναφερθεῖ τὸ ἀργυρὸ βενετικὸ τάλλητρο (tallero) που κόπηκε τὸ 1756, σε μίμηση του αυτοκρατορικοῦ γερμανικοῦ, βάρους 28,3 γραμμ. και ἴσου με τὸ ½ του χρυσοῦ βενετικοῦ δουκάτου¹¹. Ὅμως τὸ φλωρί-φλουρί, παρ' ὅλο που ἀπὸ τὸ φλωρεντινὸ χρυσὸ νόμισμα πέρασε στὴ λαϊκὴ μνίμη ὡς ὀποιοδήποτε και ὀσοδήποτε χρυσὸ νόμισμα (πρβλ. φλουρί Κωνσταντινάτο), κατὰ τὸ βενετικὸ φιορίνι (fiorino) ἦταν ἓνα ἀργυρὸ νόμισμα ἴσο με ½ του τάλλητρο που κυκλοφόρησε και αὐτὸ σε μίμηση του αυτοκρατορικοῦ γερμανικοῦ¹². Εφόσον ὅμως ὁ συντάκτης του χειρογράφου δὲν διευκρινίζει τὸ μέταλλο τῶν φλωρίων, ἡ ἰσοτιμία καθίσταται προβληματικὴ.

ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ευρίσκεται και αὐτὸ στο φύλλο 65 (και πάλι στὴ σελίδα 125, σύμφωνα με τὴ νεώτερη σελιδαρίθμηση, με μαύρο μολύβι), καταλαμβάνει τὸς ἐπόμενους δεκαπέντε στίχους, μετὰ τὸ προαναφερθέν θέμα και ἔχει ὡς εξής:

«Περὶ τοῦ ραπίσματος εἰς πρόσωπον τοῦ Κυρίου:

Δια τὸ ὁ Χριστὸς ἡμῶν και Θεὸς τοὺς μεν ἄλλους προστάσει, ὅταν τοὺς ραπίσουν ἀπὸ τὸ δεξιὸν μέρος, να γυρίζουν και τὸ ἀριστερὸν, αὐτὸς δὲ οὐκ ἔστρεψε τὸ ἄλλο μέρος, μάλλον δὲ ἐγκαλεῖ τὸ ραπίσαντι; εἰς αὐτὴν τὴν ἀπορίαν τρεῖς λύσεις φέρονται παρὰ τοῖς ἐξηγηταῖς, και διδασκάλους· πρώτη μεν, ὅτι δια να δεῖξη ὁ Κύριος, πὼς δὲν ἐρραπίσθη δια τὴν παῖσιμον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας. δευτέρα δὲ, ὅτι δια να δεῖξη τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, και ὅτι ἀληθῶς ἐφόρει σῶμα ἀνθρώπινον, δια τοῦτο φαίνεται ὅτι αἰσθάνεται τῆς πληγῆς τρίτη δὲ, ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς παραγγελίας τοῦ Χριστοῦ, οὗτος εἶναι· ὅταν ὁ ἀνθρώπος τυφθῆ εἰς τὸ ἐν μέρος ὑπὸ τινος, στανικῶς τὸ παθένη, τὸ δὲ γινόμενον στανικῶς, μισθὸν δὲν ἔχει· δια τοῦτο οὐν παραγγέλλει ὁ Χριστὸς, ὅτι εἴν θέλῃς να λάβῃς μισθὸν ἐξ αὐτοῦ, γύρισε και τὸ ἄλλο μέρος με τὸ θέλημά σου· ὁ δὲ Χριστὸς ἐπειδὴ ἐκουσίως ἐτύφθη εἰς τὸ ἐν μέρος, δὲν ἦτον ἀνάγκη να γυρίσῃ και τὸ ἄλλο».

Τὸ παραπάνω κείμενο μας παραπέμπει στὴ διήγηση τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, κεφ. 18, 23, ὅταν κάποιος στρατιώτης ράπισε τὸν Κύριο κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς ἀνάκρισῆς Του ἀπὸ τοὺς Γραμματεῖς. Ἀποτελεῖ ἐξήγηση τῆς στάσης τοῦ Κυρίου, που εὐλόγα θα ἀπασχολοῦσε κάποιον, ἐφόσον ἐρχεται σε ἀντίθεση τῆς ρητῆς ἐντολῆς: «εἰς ἐκεῖνον που σε κτυπᾷ εἰς τὸ σαγόνι, δώσε και τὸ ἄλλο»¹³. Ὁ συντάκτης του χειρογράφου, στὴν προκειμένη περίπτωση, ἀναφέρεται σε ἐξηγητὲς και διδασκάλους, χωρὶς ἄλλη ἰδιαίτερη ἐνδειξη και παραθέτει τὴς τρεῖς κατὰ τὴ γνώμη του σχετικὲς ἀπόψεις. Με ἀπλοῖκό τρόπο και καλλιεργημένο γλωσσικὸ ἰδίωμα, προσπαθεῖ να νοηθεῖσει και να ἐξαλείψει κάθε ἀμφιβολία σχετικὰ με τὴ διδασκαλία και τὴ στάση τοῦ Κυρίου. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τοῦ κώδικα, ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τοῦ Διαφωτισμοῦ, προσπαθεῖ να δώσει λογικὲς-λογικοφανεῖς ἐξηγήσεις σε θεολογικὰ ἀλλὰ και σε πρακτικὰ-λαογραφικὰ ἐρωτήματα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Λάμπρου Σπ. Π.: Οἱ κώδικες τοῦ Νικολάου Πολλάνη, ἐν *Νέος Ἑλληνομνήμων*, τ. 4, Ἀθήνησι 1907, σελ. 358-367. Πολίτη Λ.: Κατάλογος Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Ἀρ. 1857-2500. Συνεργασία Μ. Λ. Πολίτη. Ἀθήναι 1991. Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τ. 54, σελ. 294.
2. ὁ.π., σελ. 325.
3. ὁ.π., σελ. 330.
4. Κατὰ τὴν μεταγραφὴν, διατηρήθησαν ἡ ὀρθογραφία και ἡ στίξη τῶν κειμένων, ἐνῶ ἀναλύθησαν σιωπηρὰ οἱ βραχυγραφίες και ὀρίσθησαν με κεφαλαῖα γράμματα τὰ κύρια ὀνόματα.
5. Λουκάτου Δ. Σ.: Πασχαλινὰ και τῆς Ἀνοιχῆς. Ἀθήνα 1980, σελ. 92-93.
6. Κυριακίδου Σιλπ. Π.: Τὰ κόκκινα ἀβγά τοῦ Πάσχα, ἐν *Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου*, τ. Γ' Ἀθήναι 1958, σελ. 5-13.
7. Καραβιδοπούλου Ι. Δ.: λήμμα Πιλάτος, ἐν *Θρησκευτικὴ και Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, Ἀθήνα 1967, σπλ. 392.
8. Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου Νικηφόρου: Ὀπόσα Πιλάτος τοῖς Ἰουδαίοις προξένησε τὰ κακὰ ἐπὶ δε, ὡς διεφθάρη και οὗτος, αὐτόχειρ γενόμενος, ἐν *Migne J. P.: Patrologiae cursus completus, series graeca*, τ. 145, Paris 1865, σπλ. 780-784.
9. Μοσχονά Ν. Γ.: Νομίσματα με νόμιμη κυκλοφορία στο Ἰόνιον κατὰ τὴν περίοδο τῆς Βενετικῆς Κυριαρχίας, ἐν *Τὸ Ἰόνιο, Ὀικολογία-Ὀικονομία-Ρεύματα ἰδεῶν*, Πρακτικὰ Συμποσίου 1985, Ἀθήνα 1990, σελ. 200-201.
10. ὁ.π., σελ. 201.
11. ὁ.π., σελ. 206.
12. Boerio G.: λήμμα fiorin, ἐν *Dizionario del Dialecto Veneziano*, Venezia 1856², ἀνατύπωση Firenze 1983, σελ. 274.
13. Λουκ. 6, 29, Ἡ Καινὴ Διαθήκη, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήναι 1981.

ΜΑΚΗΣ ΤΣΙΤΑΣ

ΜΑΘΗΜΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΑΚΟΜΗ ΕΧΕΙ ΖΕΣΤΗ, ακόμη ο κόσμος φοράει τα κοντομάνικα, ακόμη τα βράδια είναι ό,τι πρέπει για βολτίτσα και καφέ στο έξω κι εμείς εδώ αρκίσαμε τα νταβαντούρια. Είναι αυτός καιρός για να κλειστείς μέσα και να κάνεις μάθημα; Αν είναι δυνατόν!

Α ρε, πού 'σαι Σκίαθος με τις ομορφιές σου και τις τουρίστριές σου! Δυο μήνες την άραξα εκεί με κάπι φιλαράκια και περάσαμε κάτσε καλά: μπάνιο, πλιοθεραπεία, φαϊ, πλάκα, ντίσκο, μπαράκι, καμάκι, μπανιστήρι. Στο διάστημα που έκατσα δύο έφαγα. Τη μια βέβαια στα όρθια για πέντε λεπτά και μετά ούτε που την ξανάδα, αλλά την άλλη, την Αγγλίδα, την Τζάνετ, την έπαιρνα αβέρτα μέχρι να φύγουμε. Η κοπέλα ήταν ξετρελαμένη μαζί μου. Αφού καθόταν με τις ώρες και θαύμαζε τα μαλλιά μου, τα μάτια μου, το πρόσωπό μου, το στήθος μου, τα μπράτσα μου και τα πόδια μου. Μου 'βγαλε και 'γω δεν ξέρω πόσες φωτογραφίες και γέμισε ένα σωρό μπλοκάκια με σκίτσα που μου έκανε. Λίγο πριν φύγει, φαγώθηκε να με πάρει μαζί της στο Λονδίνο να με κάνει μανεκέν στο μεγάλο οίκο μόδας που δούλευε. Χοντρά λεφτά, μου 'πε, και πολλές πιθανότητες ν' ανέβω ψηλά, αλλά το 'κανα πέρα, γιατί οι γονείς μου δε θα μ' άφηναν. Έναν μ' έκανε κι άμα τους πω κάτι τέτοιο, θα τα πινάξουνε κι οι δύο στη στιγμή. Άσε που είναι και το στρατιωτικό στη μέση. «Come, my boy, come; let's go together», με παρακαλούσε. Όμως τι να το κάνεις, που δεν μπορούσε να γίνει τίποτα...

(Ωχ! Άρχισε να μιλάει η σπαστική η Ντισίδου. Πω, πω, μου 'ρχεται να την καθαρίσω. Μακριά φούστα, καλτσάκια, πλεξούδα το μαλλί – να τρελαίνεσαι. Ανοίγει το στόμα της και τρέμει να μιλήσει. Στον εγκέφαλο με χτυπάει. Μίλα, μωρή μαλακισμένη, τι φοβάσαι; Δυο μέτρα έχουμε απόσταση και μόλις μετά βίας την ακούω. Όχι πως μ' ενδιαφέρουν αυτά που λέει – την έχω κανονικά γραμμένη – αλλά με τσαντίζει αυτό το ύφος το παπαδέξ και η αόρατη φωνή της. Πώς δεν την αρπάζουν οι καθηγητές να την πετάξουν απ' το παράθυρο την ώρα που μιλάει, δεν μπορώ να καταλάβω).

Τι δουλειά έχω εγώ εδώ μέσα; Αντί να πάω φαντάρος, να τελειώνω, να 'ρθω μετά να βολευτώ σε καμιά δουλειά, κάθομαι εδώ και μαζοκίζομαι. Καλά έλεγα να πάω στο συνεργείο του Πρόδρομου να μάθω την τέχνη. Άμα ξεκινούσα, όπως υπολόγιζα, στα δώδεκα, τώρα θα ήμουν μαστορας, θα έπιανα του κόσμου τα λεφτά. Και μετά το στρατό θα άνοιγα και δικό μου γκαράζ. Αλλά ο γέρος μου εκεί: «Να πας στο Λύκειο, να μάθεις πέντε γράμματα παραπάνω, να πάρεις ένα απολυτήριο». Τι κατάλαβα; Φύγανε πέντε χρόνια τσάμπα και τώρα θα φύγει κι αυτή η χρονιά. Και με τα χίλια ζόρια θα πάρω και το απολυτήριο για να το κάνω τι; Να τοβάλω στον κώλο μου. Η πλάκα είναι ότι κάνουμε και όνειρα τρελά. Προχτές, εκεί που τρώγαμε, μου λέει σε μια στιγμή: «Κι όταν με το καλό περάσεις στο Πανεπιστήμιο...». Ποιο Πανεπιστήμιο; Εδώ δεν περνάνε φυτά και φυτά, θα περάσω εγώ; Αλλά αυτός στον κόσμο του...

Και 'γω είμαι αναγκασμένος – ενώ έξω ο κόσμος καίγεται – να κάθομαι και να ακούω μαλακίες για αφαιρέσεις, για σημαίνοντα και σημαίνόμενα (άκου λέξεις, ρε πούστη), για δραματικότητες, ελληνιστικούς χρόνους και τριχες κατασρές. Καβάφης, σου λέει. Τι είναι αυτός ρε; Ποιητής. «Σα θγεις στον πηγέμο για την Ιθάκη, να εύχεσαι να 'ναι μακρὺς ο δρόμος» κι έτσι.

τριβόλων περίπλους

– Ο Καβάφης, παιδιά, είναι ο μεγαλύτερος Έλληνας ποιητής, λέει η Χατζή.
– Και συ, κούκλα μου, είσαι η μεγαλύτερη μουνάρα, λέω εγώ κι αμέσως τη ρωτάω στα ίσα:
– Ο Σολωμός δεν είναι ο μεγαλύτερος Έλληνας ποιητής και τον βγάλανε και εθνικό; Το «σε γνωρίζω από την κόψη του σπαθιού την τρομερή», το τραγούδι της σημαίας, να πούμε, δικό του δεν είναι;
– Ναι, απαντάει εκείνη. Κι ο Σολωμός είναι μεγάλος ποιητής – και μάλιστα τον λέμε και εθνικό – όπως μεγάλος ποιητής είναι κι ο Κάλβος κι ο Σεφέρης κι ο Ελύτης κι ο Αναγνωστάκης κι ο Πατρίκιος κι ο Χριστιανόπουλος, όμως πάνω απ' όλους στέκεται ο Καβάφης. Ο Καβάφης είναι διαχρονικός, ο Καβάφης είναι παγκόσμιος, ο Καβάφης υπήρξε...

– Μεγάλη πουστάρα!

(Αμάν, τι ήθελα και το 'πα; Τα παιδιά βέβαια όλα ξεκαρδίστηκαν, αλλά αυτή έγινε έξω φρενών. Αυτή που της λέμε σόκιν ανέκδοτα και γελάει με την ψυχή της...).

– Πώς τολμάς, άθλιε, άρχισε να τσιρίζει. Παλιορατισιστή, που νομίζεις ότι... Βγες έξω να μη σε βλέπουν τα μάτια μου.

– Μα κυρία...

– Έξω είπα!

Μαλακισμένη! Λες και της έθιξα τον πατέρα. Τι είπα; Ότι ήταν πούστης. Ψέματα είναι; Αφού πήρα απ' τη βιβλιοθήκη το βιβλίο με τα ποιήματά του και διάβασα. Τα μισά σχεδόν απ' αυτά μιλάνε για αγοράκια, καμάκια και γαμψία. Ούτε έτσι για τα μάτια του κόσμου δεν έγραψε για καμιά γυναίκα – όλα στην ψύχρα. Και με είπε και ρατισιστή η καργιόλα. Εμένα που λατρεύω τον Michael Jackson και δίνω ρέστα για τον M. C. Hammer. Αλλά ποιος τη γαμάει. Ίσα, ίσα, καλύτερα για μένα. Θα πάρω μια παγωμένη κόκα-κόλα, θα κάνω και καμιά τράκα απ' το γυμναστή γιατί ξέμεινα και θα πάω να την αράξω πίσω στο γρασίδι μέχρι να χτυπήσει το κουδούνι.

Ααγής
Εκδοτική

ΕΠΕ

Θεμιστοκλέους 34
106 78 ΑΘΗΝΑ

Τηλ.: 3647338
Fax.: 3614755

✓ Εκδόσεις

✓ Desktop Publishing

✓ Παραγωγή και
επιμέλεια εντύπων

✓ Τριμηνιαίο
Περιοδικό

Μ·Α·Ν·Δ·Ρ·Α·Γ·Ο·Ρ·Α·Σ

Τριβόλων περίπλους

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ

Τρεις τόμους θα αποτελέσουν τα θρήλλερ του Γιώργου Μανιώτη. Ήδη ο πρώτος κυκλοφορεί από τον Κέδρο με τίτλο «Το ρεπερτόριο του Χειμώνα». Να ένας τρόπος για να εκδικηθεί ο συγγραφέας όλους αυτούς, πού, αν και κατεξοκλήν αναρμόδιοι, παριστάνουν τους τιμπές του έργου του: Να τους περιλάβει σ' ένα από τα τόσο γλυκά θρήλλερ του!

ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΙΚΟΣ ΡΕΝΟΣ

Έχασαν όσοι δεν είδαν την τηλεοπτική συνομιλία του Ρένου Αποστολίδη με τον Αλέφαντο, ο οποίος μάλιστα δόλωσε και φιλόλογος! Για να αποζημιωθούν ας διαβάσουν το νέο του βιβλίο. «Στον κυνηγημένο καιρό» είναι ο τίτλος του και η αποζημίωση αρχίζει να καταβάλλεται από το εξώφυλλο.

ΤΡΕΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΣΤΟ ΒΟΛΟ

Τρεις συνεντεύξεις που πήρε πριν από είκοσι και πλέον χρόνια ο Γιάννης Μουγογιάννης για την εφημερίδα «Θεσσαλία», σημερινός βιβλιοκριτικός της, φωτίζουν καιρία και ιδιαίτερα τη ζωή και το έργο του Κ. Π. Καβάφη και του Κωστή Παλαμά. Στις συνεντεύξεις αυτές μιλούσαν η Λιλή Ιακωβίδη, ο Γιάννης Χατζίνης και ο Μάριος Βαϊάνος. Τώρα εκδόθηκαν αυτοτελώς σε βιβλίο που κυκλοφόρησε στο Βόλο.

Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΙΑΝΟΥ

«Η Ελλάδα είναι τόπος κι αγριότερος κι από την έρημο. Τη σκεπάζουν η αθλιότητα, η βρώμα και η εγκατάλειψη». Δεν γράφτηκε σήμερα, αλλά πριν από εκατόν πενήντα τόσα χρόνια στις επιστολές του Φλωμπέρ από την Ελλάδα. Τις εξέδωσε η «Άγρα», αλλά αυτό το απόσπασμά τους το ξανασυνατίσαμε στο ημερολόγιο που εξέδωσε το βιβλιοπωλείο της Θεσσαλονίκης «Ιανός». Πρόκειται για ένα εβδομαδιαίο ημερολόγιο, όπου κάθε εβδομάδα συνοδεύεται από ένα κείμενο πεζό ή ποιητικό. Κείμενα των Μακρυγιάννη, Ελύτη, Τσαρούχη, Ισοκράτη, Μίλλερ, Φλωμπέρ, Γουλφ, Λακαριέρ, Κοκτώ, Νίτσε, Ελύαρ κ.ά., υμνητικά ή επικριτικά, ονειρικά ή περιγραφικά, που συγκροτούν την εικόνα της Ελλάδας ανά τους αιώνες και αποκαλύπτουν την ευλογία και την κατάρα του Έλληνα.

Μ' ΑΡΕΣΕΙ ΝΑ ΔΙΑΒΑΩ

Κι άλλη πρωτοβουλία του «Ιανού» αξίζει να σημειωθεί. Κυκλοφόρησε μια αφίσα και μια κάρτα, όπου ο συνθέτης και τραγουδιστής Βασίλης Παπακωνσταντίνου, κουβαλώντας μια σποίβα βιβλία, δηλώνει: «Μ' αρέσει να διαβάζω». Θα ακολουθήσουν κι άλλες τέτοιες αφίσες και κάρτες με διασημότητες από διάφορους χώρους – π.χ. του αθλητισμού, του πολιτισμού, του θεάτρου – και θα διανεμηθούν σε σχολεία, νεανικά στέκια και αλλού. Όλα αυτά για τα 10 χρόνια του «Ιανού», που, αντί να διαφημιστεί ο ίδιος, θέλησε να διαφημίσει το βιβλίο και το διάβασμα.

Α Φ Ι Ε Ρ Ω Μ Α

Ο ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΖΗΣΙΜΟΣ ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ

Ερμάννος Λούντζης

(1806-1868)

ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΜΟΝΑΞΙΑΣ

ΚΑΙ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ

Εκδόσεις Περίπλους

ΤΕΥΧΟΣ 37/38

1994

Τη στιγμή που η «Επάνσος Πολιτεία» καταλύεται από τους αυτοκρατορικούς Γάλλους, γεννιέται στη Ζάκυνθο ο ιστορικός της Επτανήσου.

Από τότε πέρασαν σχεδόν δύο αιώνες, ιστορικοί που δημοσίευσαν μετά τον Ερμάννο Λούντζη κατέλαβαν πρωτεύουσα θέση στην ελληνική ιστοριογραφία, ενώ η ιστορία της τελευταίας έχει αρκετές φορές συνταχθεί με ακνή την παρουσία του Επτανήσιου ιστορικού.

Από καιρό ετοιμάζαμε ένα μεγάλο αφιέρωμα στον Ερμάννο Λούντζη. Δεν ήταν δυνατό να μην αντιμετωπίζεται υπό σύγχρονη οπτική γωνία ένας ιστορικός, φιλόσοφος, λογοτέχνης, ένας Έλληνας κοσμοπολίτης της γνώσης, τυπικός εκπρόσωπος του ρομαντισμού στην Ελλάδα, που μπορούσε να μιλά για τις ιδιωτικές στιγμές του Διονυσίου Σολωμού, που γεννήθηκε στον ίδιο τόπο, έζησε τη ζωή του την ίδια εποχή, πέρασε από τα ίδια Πανεπιστήμια, μελέτησε στις ίδιες βιβλιοθήκες, ξεφυλλίζοντας τους ίδιους ίσως τόμους, και ενδεχομένως συνομίλησε με τον Κάλβο, το Φώσκολο, το Γουζέλη, το Μάτεση, τη Μαρτινέγκου, τον Κουτουζν, το Λομβάρδο, τον Πολυλά, αλλά και το Hegel, το Fichte, το Manzoni, το Saint-Simon, το Leopardi, το Marx, τον Comte.

Τα 125 χρόνια από το θάνατό του που συμπληρώθηκαν πέρυσι ήταν ένας λόγος για να εντείνουμε τις προσπάθειές μας.

Το αφιέρωμα που έχετε στα χέρια σας δεν θα μπορούσε ποτέ να εξαντλήσει το θέμα. Απλώς να το θέσει. Και να αποτελέσει σημείο εκκίνησης για όποιον θα ήθελε να ερευνήσει περισσότερο τη ζωή και το έργο του Ερμάννου Λούντζη.

Στηρίχθηκε στο υπό δημοσίευση αρχείο του συγγραφέα που βρίσκεται στην κατοχή του κ. Νίκια Λούντζη. Ο τρόπος με τον οποίο η μια συνεργασία διαδέχεται την άλλη έχει να κάνει με την επιδίωξή μας για σφαιρική ενημέρωση του αναγνώστη.

Ο ΕΚΔΟΤΗΣ

Αφιέρωμα/Ερμάννος Λούντζης

ΖΗΣΙΜΟΣ Χ. ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΡΜΑΝΝΟΥ ΛΟΥΝΤΖΗ, 1806-1868

«Την ιστορίαν μου εγώ την στηρίζω επί εγγράφων και επί εξακριβωμένων γεγονότων, όχι επί μωρολογιών και λήρων...»

«...δυνάμεθα να θεωρήσωμεν τον Ελληνισμόν ως το χωνευτήριον τρώπον τινά, εν ω άπαντα τα ξενικά στοιχεία τηκόμενα μεταβάλλοντο, το δε εκ του ετερογενούς τούτου μίγματος προκίπτον μέταλλον διετέλει αείποτε ελληνικόν. Εντεύθεν αναλλοίωτα διετήρησε πάντοτε ο επτανήσιος τα κύρια γνωρίσματα, τα χαρακτηρίζοντα την οικογένειαν εις ην ανήκει...»

Ερμ. Λούντζης

1806 Γεννιέται στη Ζάκυνθο ο Ερμάννος Λούντζης (25 Σεπ.). Πατέρας του είναι ο Αναστάσιος Μαρκ. Λούντζης (1764-1810), λόγιος, αρχαιολόγος και πρόξενος της Δανίας στο νησί. Μητέρα του η Μαρία, κόρη του Γερμανού βαρώνου Wilhelm Martens, προξένου της Δανίας στη Βενετία (ο γάμος τους έγινε το 1795 στη Βενετία). Η οικογένεια του πατέρα του, από τις αριστοκρατικές της Ζακύνθου που μνημονεύεται στο νησί τουλάχιστον από το 1504, είναι γραμμένη στο Libro d'Oro το 1624 και το 1755 ενώ από τις 16 Ιουνίου 1789, με διάταγμα του Δόγη της Βενετίας, αποκτά τον τίτλο του Κόντε. Ο Ερμάννος είχε δύο αδελφούς, τον Νικολό-Κορράδο-Ναθαναήλ (1798-1885), κατοπινό αξιόλογο ποιητή-συγγραφέα, ικανό πολιτικό άνδρα, και τον Ιωάννη-Γουλιέλμο (1801-1841), ενδιαφέρουσα πνευματική φυσιογνωμία. Ακόμη δύο αδελφές, την Ελισσαβέτα ή Μπετίνα (γεν. 1796)¹ και την Αικατερίνη (γεν. 1800)². Άλλα δύο αδελφια του, η Ρόζα (1797-8) και ο Φραγκίσκος (1802-1804), πέθαναν πολύ μικρά και δεν τα γνώρισε καθόλου. Βαπτίζεται στην εκκλησία του Αγίου Ελευθερίου στη Ζάκυνθο (περιοχή της Θείας Αναλήψεως), με αναδόχους τους Κόντε Γεώργιο Βάλσαμο, Κόντε Ιωάννη Χρυσοπλεύρη και Βαλεντίνο Φωσσιά (16 Δεκ.).

Ο Ανδρέας Μουστοξύδης ονομάζεται «ιστοριογράφος της Πολιτείας των Ιονίων Νήσων».

1807 Μετά τη συνθήκη του Tilsit (8.7.1807), οι αυτοκρατορικοί Γάλλοι καταλύουν την «Επάνσος Πολιτεία». Ο Ugo Foscolo εκδίδει στην Ιταλία τους «Τάφους» (De Sepolcri), ο Δημήτρης Γουζέλης στη Βενετία την έμμετρη μετάφραση της «Gerusalemme Liberata» του T. Tasso. Γρηγ. Παλιουρίτης: «Επιτομή Ιστορίας της Ελλάδος, 2 τόμοι. Hegel: «Φαινομενολογία του πνεύματος».

- 1808** Goethe: πρώτο μέρος του «Faust» και το ποιητικό έργο «Πανδώρα». J. G. Fichte: «Λόγοι προς το Γερμανικό έθνος» (1807-8).
- 1809** Κατάληψη της Ζακύνθου από τους Βρετανούς υπό το στρατηγό John Oswald. Λίγο αργότερα καταλαμβάνονται η Κεφαλονιά, η Ιθάκη και τα Κύθηρα. Η Ζάκυνθος γίνεται έδρα του γενικού διοικητή των «Ελευθερωμένων Ιονικών νησιών» μέχρι το 1814. Fr. Schelling: «Φιλοσοφικές έρευνες περί της ουσίας της ανθρώπινης ελευθερίας».
- 1810 κ.έ.** Ύστερα από μερικά χρόνια αναπηρίας, πεθαίνει ο πατέρας του Αναστάσιος. Την εκπαίδευση και ανατροφή του μικρού Ερμάννου αναλαμβάνει η μητέρα του. Απ' αυτή μαθαίνει τα πρώτα παλικά, ενώ τα γερμανικά από το λουθηρανό πάστορα που είχε φέρει μαζί της για τα θρησκευτικά της καθήκοντα. Ο ίδιος Γερμανός ιερέας ασκούσε έργο οικοδιδασκάλου στα αδέρφια του. Τα ελληνικά όμως, που διδάσκεται διαδοχικά από τους ηλικιωμένους ημιμαθείς ψάλτες Κριεζή και Δαρείο, είναι πενικρά· περιορίζονται μόνο στο Οκτώηχο και το Ψαλτήρι.
Οι Άγγλοι φέρνουν στη Ζάκυνθο τυπογραφείο από τη Μάλτα όπου εκδίδουν την επίσημη «Gazzetta delle Isole...»· αρχίζει να λειτουργεί με διευθυντή τον Ανδρέα Κορνήλιο. S. T. Coleridge: «Ο φίλος».
- 1811** Μετά από πρόσκληση του Δανού βασιλιά, η μητέρα του Μαρία συνοδεύει τον μεγαλύτερο αδελφό του Ερμάννου, Νικόλο, στην Κοπεγχάγη, όπου τον θάζει υπότροφο στο βασιλικό κολλέγιο. Στο ταξίδι της, περνώντας από Γερμανία, γνωρίζει στο μικρό Νικόλο τους Voss και Goethe. Αργότερα ο Νικόλος θα συνδεθεί φιλικά και με τον Δανό μονάρχη Φρειδερίκο ΣΤ'.
Ο Κόντε Παύλος Μερκάτης τυπώνει, μάλλον στη Ζάκυνθο, το έργο του «Saggio Storico Statistico della città ed isola di Zante». Γεννιέται στο Ληξούρι της Κεφαλονιάς ο Ανδρέας Λασκαράτος. B. G. Niebuhr: «Ιστορία της Ρώμης» (1811-1832). J. Fichte: «Σύστημα Ηθικής». A. Manzoni: «Θρησκευτικοί Ύμνοι».
- 1812** Γεννιέται στην Κέρκυρα ο Πέτρος Βράιλας Αρμένης.
- 1813** Γεννιέται στην Κεφαλονιά ο Ιούλιος Τυπάλδος. Πεθαίνει στη Ζάκυνθο ο Νικόλαος Κουτούζης.
- 1814** Οι Βρετανοί καταλαμβάνουν και την Κέρκυρα (26 Ιουνίου), όπου μεταφέρουν το κρατικό τυπογραφείο. «Ode agl' Ioni» του Ανδρέα Κάλβου. Γεννιέται στη Ζάκυνθο ο Παναγιώτης Χιώτης και ο Δημήτριος Καλλίνικος.
- 1815** Συνέδριο της Βιέννης – Σύσταση «Ιεράς Συμμαχίας». Τα Επάνησα υπό την «προστασία» της Μεγάλης Βρετανίας (17.11.1815, Συνθήκη Παρισιού – ίδρυση του «Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων»). Γεννιέται στη Λευκάδα ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος και στην Κωνσταντινούπολη ο Κων/νος Παπαρρηγόπουλος. Fr. C. Savigny: «Ιστορία του ρωμαϊκού δικαίου το μεσαίωνα».

- 1816** Ο Ερμάννος παίρνει μαθήματα από τον Ιταλό φιλέλληνα διανοούμενο και δάσκαλο Ιωάννη Μωρατέλη (G. B. Moratelli), πρόσφυγα στο νησί από τη Μοδένα και πρώην μοναχό του Τάγματος των Somaschi. Ο Moratelli εκείνο τον καιρό ήταν διορισμένος καθηγητής παλικής-λατινικής φιλολογίας στο Λύκειο της Ζακύνθου στο οποίο φοιτούσε και ο μεγαλύτερος αδελφός του Νικόλος.
- 1817** Νέο Σύνταγμα στα Επάνησα – «Συνταγματική απολυταρχία» του Ύπατου Αρμοστή Sir Thomas Maitland. Επίσημη γλώσσα του Ιονίου Κράτους η ελληνική (δεν εφαρμόστηκε). Απαγόρευση ελευθεροτυπίας. Ο Δημήτρης Γουζέλης εκδίδει στην Τεργέστη την «Κρίση του Πάριδος». G. B. Moratelli: «Ωφέλεια της δημοσίας παιδείσεως προκρινόμεναι των της ιδιωτικής...». S. T. Coleridge: «Biographia Literaria».
- 1818 κ.έ.** Μετά το θάνατο του Moratelli, ο Ερμάννος συνεχίζει σε δημόσιο σχολείο για λίγο καιρό με αρνητικά αποτελέσματα. Έτσι καταλήγει στα ιδιαίτερα μαθήματα. Στην ελληνική γλώσσα έχει ένα «σχολαστικώτατο» Ιθακίο δάσκαλο, τον Αναστάσιο Καραβιά, από τον οποίο δεν καταφέρνει να μάθει σχεδόν τίποτε. Λίγα πράγματα απέδωσαν επίσης οι παραδόσεις λατινικών και παλικών του κανονικού (canonicus) ιερέα Ιάκωβου Γιραρδίνι. Αντίθετα, στα γαλλικά πρόκοψε χάρη στον Ιάκωβο Πινέλ, Γάλλο πρόσφυγα που είχε χρηματίσει «μέλος της Εθνικής Συνόδου και εις των ψηφισάντων τον θάνατον του βασιλέως ΙΣΤ' Λουδοβίκου». Με διάταγμα του Δανού βασιλιά Φρειδερίκου ΣΤ' ο μεγάλος αδελφός Νικόλος-Κορράδος γίνεται δεκτός στη δανική αριστοκρατία (Οκτ. 1818).
Πεθαίνει στο νησί ο σπουδαίος δάσκαλος Αντώνιος Μαρτελάος (8 Νοεμβρίου). Α. Κάλβος: «Δαναΐδες», Νεόφ. Βάμβας: «Στοιχεία της φιλοσοφικής ηθικής». C. W. Humboldt: «Παρατηρήσεις για τις κινήσεις αιτίες στην παγκόσμια ιστορία». Lord Byron: «Προσκύνημα του Τσαίλντ Χάρολντ, «Δον Ζουάν» (1819). A. Schopenhauer: «Ο κόσμος σαν βούληση και σαν αναπαράσταση» (1819).
- 1820** Γεννιέται στη Ζάκυνθο ο Κων/νος Λομβάρδος. Βεν. Λέσβιος: «Στοιχεία της μεταφυσικής». Lamartine: «ποιητικοί στοχασμοί».
- 1821** Έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης στην Πελοπόννησο (Μάρτιος). Λίγο καιρό αργότερα έρχονται στη Ζάκυνθο οι εξόριστοι Ζακύνθιοι, στρατολογούν κι άλλους συμπατριώτες τους και περνάνε απέναντι στον επαναστατημένο Μωριά. Ο ενθουσιασμός και τα συναισθήματα φιλοπατρίας συνεπαίρνουν μαζί με τους άλλους νέους και τον Ερμάννο.
Γεγονότα του Υψόλιθου στη Ζάκυνθο. Ο στρατηγός Fr. Adam καταπνίγει την εξέγερση (Οκτ. 1821). Ανδρέα Μουστοξύδη: «Ύμνος στην Ελλάδα», στα παλικά. Hegel: «Βασικές αρχές της φιλοσοφίας του δικαίου». P. Daru: «Ιστορία της Δημοκρατίας της Βενετίας». Saint-Simon: «Systeme Industriel». F. Schleiermacher: «Η Χριστιανική Πίστη».
- 1822** Ο Ανδρέας Μουστοξύδης εκδίδει στο Παρίσι το «Précis des operations de la flotte grecque durant la révolution de 1821 et 1822, écrit par un Grec».
- 1823** Επειδή ο νεαρός Ερμάννος σκέπεται τότε τη συμμετοχή του στον αγώνα, η μητέρα

του για να τον αποτρέψει από μια τέτοια πράξη και για να ολοκληρώσει τις σπουδές του τον στέλνει, μαζί με τον Νικολό³, στην Ιταλία (26 Φεβρ.). Από την Αγκώνα, μετά από μια μικρή διαμονή στη Ρώμη, έρχεται στη Σιένα. Εδώ μένει ενάμιση χρόνο εσώκλειστος σ' ένα αυστηρό εκπαιδευτικό ίδρυμα μοναχών του Τάγματος delle Scuole Pie, διδασκόμενος λατινικά και φιλοσοφία. Η φιλοσοφία τού άνοιξε έναν καινούργιο άγνωστο κόσμο, παρά την περιορισμένη ικανότητα του δασκάλου του, μοναχού «οσιωτάτου πατρός Πένδολα» (Pendola). Ο νεαρός Ερμάννος αρχίζει να ανακαλύπτει τις ικανότητες και τα ενδιαφέροντά του.

Ο Fr. Guilford ιδρύει στην Κέρκυρα την Ιόνια Ακαδημία (επίσημη έναρξη 17.5.1824). Bory de St. Vincent: «Ιστορία και περιγραφή των Ιόνιων νησιών». L. Thiers: «Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης».

1824 Με τη συνοδεία του αδελφού του, ο Ερμάννος, μέσω Πίζας και Γένοβας, φθάνει στη Μπολόνια (Φθινόπωρο), όπου γίνεται μαθητής του περίφημου Ιταλού συγγραφέα και διανοητή της αισθησιακής σχολής Paolo Costa, του οποίου η προσωπικότητα και το έργο άσκησαν μεγάλη επίδραση επάνω του.

Την 1η Σεπτεμβρίου γεννιέται στη Λευκάδα ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης. Roqueville: «Histoire de la régénération de la Grèce». Τυπώνεται στη Γενεύη σε καλλιτεχνική έκδοση η «Λύρα» του Ανδρέα Κάλθου. Τον επόμενο χρόνο εκδίδεται στο Παρίσι ο «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» του Διονυσίου Σολωμού (στο β' τόμο των «Chants Populaires...» του Cl. Fauriel). G. Leopardi: «Canzoni». L. Ranke: «Ιστορία των ρωμανικών και γερμανικών λαών από το 1494 έως το 1514».

1825 κ.έ. Παράλληλα με τις σπουδές στον P. Costa, γράφεται και στη Νομική Σχολή του Παν/μιου της Μπολόνια αλλά τα νομικά ήταν η «τελευταία ενασχόλησής» του. Τον ενδιαφέρουν περισσότερο τα ιταλικά γράμματα και η φιλοσοφία. Την ίδια εποχή προσπαθεί να μπηθεί στα μαθηματικά, χωρίς επιτυχία. Στη Μπολόνια συναναστρέφεται κύκλους λογίων, ποιητών, πεζογράφων και φιλοσόφων.

Ο Ανδρέας Μουστοξύδης δημοσιεύει στην «Antologia di Firenze (τεύχ. 17/Μάρτ. 1825) τη μελέτη του «Alcune Considerazioni sulla presente lingua dei Greci». A. Thierry: «Ιστορία της κατάκτησης της Αγγλίας από τους Νορμανδούς». J. Buchon: «Χρονικά του Μορέως». Saint-Simon: «Ο νέος Χριστιανισμός».

1826 Ο Ερμάννος Λούντζης συντάσσει ανώνυμα το προοίμιο σε μια έκδοση της «Θείας Κωμωδίας» του Dante σχολιασμένη από τον P. Costa. Πρόκειται για μια δεύτερη οικονομική εκτύπωση της πολυτελούς έκδοσης που είχε επιμεληθεί πριν ο δάσκαλός του.

Στην αρχή του χρόνου κυκλοφορούν στο Παρίσι τα «Λυρικά» του Ανδρέα Κάλθου. Δ. Σολωμός: «Η φαρμακωμένη», «Η γυναίκα της Ζάκυθος». Γεννιέται στην Κέρκυρα ο Ιάκωβος Πολυλάς. Βαρόνος Em. Theotoky: «Details sur Corfù». Fr. Guizot: «Ιστορία της Αγγλικής Επανάστασης» (1826-27). G. Leopardi: «Στίχοι» (Versi). Εκδίδεται το έργο του Novalis «Η Χριστιανοσύνη ή η Ευρώπη» που είχε γράψει το 1799.

1827 Τυπώνει στη Μπολόνια (22 Μαΐου) το πρώτο του δοκίμιο («συγχαρητήριο επιστολήν» το ονομάζει σεμνά) με τίτλο: «Laureandosi Nella J. e R. Università di Pisa. A Nobili Signori Fratelli Vutto. L'Amico Ermanno Lunzi», το οποίο προκαλεί κάποια αίσθηση στο κοινό, γίνεται γνωστός και αποκτάει διαβατήριο να περιηγηθεί τις πόλεις της Ιταλίας. Στις περιηγήσεις του αυτές (Φλωρεντία, Πίζα, Λιβόρνο, κ.ά.) γνωρίζει κι άλλες μεγάλες προσωπικότητες του ιταλικού

Risorgimento. (G. Leopardi, T. Mamiani, G. Bat. Niccolini, P. Giordani κ.ά.). Χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη νομική επιστήμη, κάνοντας μάλλον το καίρι της μητέρας του, παίρνει το διδακτορικό του δίπλωμα («νομοδιδάκτωρ», 21-22 Δεκ.) στο ασικό δίκαιο από το Παν/μιο της Πίζας, που είχε ειδη γραφεί, επειδή, ως μη καθολικός (scismatico), δεν μπορούσε να το πάρει από την Μπολόνια που ανήκε στο Παπικό κράτος. Ο αδελφός του Ιωάννης-Γουλιέλμος τυπώνει στη Γενεύη φυλλάδιο πατριωτικό εναντίον των συκοφαντών της Ελλάδας: «Observations de Jean-Guillaume de Lunzi en réponse aux considerations sur l'état actuel de la Grèce, de M. L. de C., publiées dans le supplément aux Archives Genevoises, No 7 du 30 Mai 1827».

Πεθαίνει στο Tunham Green του Λονδίνου ο Ugo Foscolo (14.9.1827). G. Leopardi: «Μικρά ηθικά έργα». J. Hammer: «Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» 10 τόμοι (1827-1834).

1828 Από την Πίζα ο Ερμάννος επανέρχεται στη Μπολόνια και ξεχειμωνιάζει. Την άνοιξη επισκέπεται τη Βενετία για να γνωρίσει και τον παππού του Γουλιέλμο, ο οποίος όμως στο μεταξύ είχε πεθάνει. Η πρώτη διαμονή του στην πόλη του Αγίου Μάρκου ήταν σύντομη σχετικά, γιατί ανυπομονούσε την επιστροφή του στη γενέθλια γη. Αυτή την εποχή έχει γράψει ένα έργο (ανεκδοτό) με τις εντυπώσεις του από τις παλιές πόλεις Πίζα, Λιβόρνο, Φλωρεντία, Μπολόνια, Βενετία και Μιλάνο με τίτλο «Fole d'uno Scioperato», Italia 1828 (16 κεφάλαια, 50 φύλλα σε μικρού σχήματος δεμένο τετράδιο). Φθάνει στη Ζάκυθο (3 Μαΐου)· μένει ολόκληρο το καλοκαίρι. Κατόπιν, μέσω Ιταλίας και Άλπεων, έρχεται στην Πόλη του Φωτός (Σεπτέμβριος). Μένει συνολικά στο Παρίσι περί τα πέντε χρόνια με κάποιες διακοπές. Παρακολουθεί μαθήματα φιλοσοφίας στη Σορβόνη από την περίφημη «Φιλολογική Τριανδρία» των Fr. Guizot, Fr. Villemain, V. Cousin, από τον Th. Jouffroy και άλλους φημισμένους πανεπιστημιακούς δασκάλους. Επίδρα έντονα επάνω του η γαλλική σχολή του Εκλεκτικισμού.

Ο Ιωάννης Καποδίστριας έρχεται στην Ελλάδα (Ιανουάριος 1828). Πρώτη μελοποίηση του «Ύμνου» από τον Κερκυραίο Νικόλαο Μάντζαρο (1828-1830). Ιάκ. Ρίζος Νερουλόγος: «Histoire moderne de la Grèce». Fr. Guizot: «Ιστορία του Πολιτισμού της Ευρώπης», 3 τόμοι (1828-30).

1829 Ο Ερμάννος πηγαίνει στη Γενεύη για να ξεκουραστεί από την εντατική μελέτη της φιλοσοφίας που τον έχει εξουθενώσει (Αύγουστος). Εκεί δεν κάνει το χρόνο του, μαθαίνει αγγλικά.

Γεννιέται στη Ζάκυθο ο Παύλος Καρρέρ. V. Cousin: «Μαθήματα ιστορίας της φιλοσοφίας». Fr. Schlegel: «Φιλοσοφία της ιστορίας». Fr. Guizot: «Ιστορία του πολιτισμού της Γαλλίας», 5 τόμοι (1829-32). L. Ranke: «Η Σερβική επανάσταση».

1830 Επανέρχεται ανανεωμένος στο Παρίσι (Φεβρουάριος). Συνεχίζει τα μαθήματα φιλοσοφίας «οδηγούμενος υπό σοφού πινος πρόσφυγος Ιταλού». Είναι αυτόπτης μάρτυρας στα μεγάλα γεγονότα της Ιουλιανής Επανάστασης και γίνεται μέλος της βραχυβίαις ριζοσπαστικής φιλελεύθερης «Εταιρείας των Φίλων του Λαού».

Εξεγέρσεις στο Παπικό Κράτος. Υπογράφεται στο Λονδίνο το γνωστό πρωτόκολλο με το οποίο η Ελλάδα ανακηρύσσεται ανεξάρτητο κράτος (3.2.1830). Τον ίδιο χρόνο ο Αντώνιος Μάτεσις ολοκληρώνει το «Βασιλικό». Κων. Κούμας: «Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων», 12 τόμοι (1830-32). Fr. Stahl: «Η φιλοσοφία του δικαίου από ιστορική άποψη» (1830-33). J. Bentham: «Συνταγματικός Κώδικας». J. Ph. Fallmerayer: «Ιστορία της Χερσονήσου του Μορέως κατά το Μεσαίωνα» 2 τόμοι (1830-36).

1831 Ολοκληρώνει τις γνώσεις του στη γερμανική γλώσσα. Σκύβει στη γερμανική φιλοσοφία και μεταφράζει παλικά την «Κριτική του Καθαρού Λόγου» του Im. Kant. Τότε πιθανόν μεταφράζει και το ημιτελές ρομαντικό μυθιστόρημα του Novalis «Heinrich von Ofterdingen» που συνδυάζει ποίηση, επιστήμη και θρησκεία (ανέκδοτο).

Στο Ναύπλιο δολοφονείται ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας Ιωάννης Καποδίστριας (27 Σεπτεμβρίου). Στη Ζάκυνθο η Ελισάβετ Μαρτινέγκου τελειώνει την «Αυτοβιογραφία» της. Ο Goethe ολοκληρώνει τον «Faust». G. Leopardi: «Canti». J. Michelet: «Εισαγωγή στην Παγκόσμια Ιστορία». V. Cousin: «Rapport sur l'instruction publique dans quelques pays d'Allemagne et particulièrement en Prusse».

1832 Επειδή οι περισσότεροι μεγάλοι του δάσκαλοι εγκατέλειψαν τη Σορβόνη γιατί αναμείχθηκαν στην πολιτική, εξαιτίας ακόμη της χολέρας που μάζιζε το Παρίσι, ο Ερμάννος, το Μάιο, πηγαίνει στην Αγγλία για να γνωρίσει από κοντά τη ζωή «του μεγάλου τούτου έθνους». Περιηγείται την επαρχία, αλλά ζει κυρίως στο Λονδίνο όπου συμμετέχει σε διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις, μεταξύ των οποίων και στις κινητοποιήσεις της εργατικής συνδικαλιστικής ένωσης National Union of the Working Classes για το βρετανικό Μεταρρυθμιστικό Νόμο του 1832. Εδώ και στο Παρίσι θα γνωρίσει και τους πρώτους του έρωτες («πράσθην νεανίδων, μεθ' ων τους δεσμούς διέρρηξα προτού συμπηκώσωιν, διότι δεν μοι ήτο πεπρωμένος γάμος εν τη αλλοδαπή όλβιος...»).

1833 Επιστρέφει στο Παρίσι για λίγους μήνες. Κατόπιν, μένει λίγο στη Γενεύη στον αδελφό του Ιωάννη-Γουλιέλμο και στη συνέχεια περνάει στη Γερμανία. Στο Μόναχο παρακολουθεί μαθήματα φιλοσοφίας από τον Fr. Schelling, τελευταίο εκπρόσωπο του γερμανικού ιδεαλισμού που ξεκίνησε ο Kant. Έπειτα στο Βερολίνο ολοκληρώνει τις φιλοσοφικές του σπουδές με τους εκπροσώπους και επιγόνους του Hegel και ιδιαίτερα με τον Ed. Gans, τον οποίο θαύμαζε πολύ και έγινε φίλος του. Στο Βερολίνο επίσης άκουσε τις ηθικοπολιτικές και φιλοσοφικές απόψεις Ινδολόγων, Ανατολιστών, ασιατικών και αμερικανικών θρησκειών. Η Εγγεληνική φιλοσοφία και ο γερμανικός ιδεαλισμός και μυστικισμός αποτελούν τα πνευματικά του εφόδια αυτής της περιόδου. Στη Γερμανία μένει πάνω από χρόνο, επισκέπτεται διάφορες πόλεις και γνωρίζεται με πολλές διακεκριμένες προσωπικότητες, όπως με τον Fr. Thiersch.

Ο Ιω. Παναγ. Λοβέρδος-Κωστής ολοκληρώνει στα παλικά το «Ιστορικό δοκίμιο για την Κεφαλονιά», το οποίο αξιοποιήθηκε αργότερα και ο Λούντζης. Αφιξη του Όθωνος στην Ελλάδα (6.2.1833). Πεθαίνει σε βαθιά γεράματα, στο Παρίσι, ο Αδαμάντιος Κοραΐς (6 Απριλίου). Fr. Thiersch: «Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδας...». Ο J. Michelet αρχίζει τη δημοσίευση της «Ιστορίας της Γαλλίας». C. J. Napier: «The Colonies, treating of their value generally and of the Ionian Islands in particular».

1834 Ο Ερμάννος Λούντζης επιστρέφει στη Ζάκυνθο (Ιούλιος). Τους προηγούμενους μήνες επισκέφθηκε με τη σειρά τις πόλεις Λειψία, Δρέσδη, Βιέννη, Πράγα και Βενετία. Τις εντυπώσεις του έχει καταγράψει συστηματικά σε δύο ανέκδοτα αυτόγραφα τετράδια ημερολογίου του, στα παλικά: α) «Viaggio 1834. Viaggio da Berlino a Zante 1834. Contiene dal 1 Aprile fino al 19 Giugno» και β) «Continuazione del Viaggio da Berlino a Zante. 1834» όπου συνεχίζει με τη διαμονή του στη Ζάκυνθο (τελευταία ημερομηνία γραφής 30.9.1835). Το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους παντρεύεται σε ηλικία

28 χρονών την όμορφη δεκαεπτάχρονη αρχοντοπούλα Ιωάννα-Διαμαντίνα (1817-1881), κόρη του Κων/νου Βολτέρρα Μαρτινέγκου, μακρινή συγγενή του Ugo Foscolo, κι εγκαθίσταται στη Ζάκυνθο.

Ο Γεώργιος Χρυσοθέρης εκδίδει στο Ναύπλιο τη «Συνοπτική ιστορία της Επανάστασης εναντίον της Επανάστασης εκ διαφόρων». Το Δεκέμβριο η Αθήνα γίνεται πρωτεύουσα του νεοελληνικού βασιλείου. Ο Δ. Σολωμός ολοκληρώνει τον «Κρητικό». Εκδίδεται στην Κέρκυρα η «Ιόνιος Ανθολογία (1834-35)». L. Ranke: «Οι Ενετοί στην Πελοπόννησο (1685-1715)», «Οι Πάπες της Ρώμης, η Εκκλησία και το Κράτος τους το 16ο και 17ο αιώνα», 3 τόμοι (1834-1836).

1835/36 κ.έ. Ο αδελφός του Νικολός-Κορράδος, επιστήθιος φίλος του Διον. Σολωμού, αρχίζει να μεταφράζει στα παλικά, για λογαριασμό του μεγάλου ποιητή, διάφορα συγγράμματα φιλοσοφίας και ποίησης των κορυφαίων Γερμανών στοχαστών Im. Kant, G. F. Hegel, Goethe, Fr. Schelling, Fr. Schiller, J. G. Fichte, Novalis, Fr. Klopstock, L. Uhland, W. Menzel, G. A. Bürger, κ.ά. Ο ίδιος μετέφρασε αργότερα στα παλικά και τον «Ύμνον εις την Ελευθερίαν». Ο Διονύσιος Λεονταράκης, Ζακυνθινός επαναστάτης και διανοούμενος, δημοσιεύει στην Πίζα, στο περιοδικό «Nuovo Giornale de 'Letterati» (No. 82/Ιούν.-Αυγ.1835), μελέτημά του με τη μορφή επιστολής, που απευθύνει στον παλιό συμμαθητή του, από τα χρόνια της κοινής σπουδής τους στον Costa, Ερμάννο: «Sulle poesie di Carlo Pepoli-Epistola al conte Ermano Lungi Zacinthio». Στο τέλος του έργου καλεί τον Ερμάννο να συγγράψει μεγάλη μελέτη για την ιστορία των Επανάστασεων και την προσφορά των κατοίκων τους στα γράμματα.

A. Tocqueville: «Περί δημοκρατίας στην Αμερική» (1835-1840). D. Fr. Strauss: «Ο βίος του Ιησού», 2 τόμοι. J. Fallmerayer: «Περί της καταγωγής των νέων Ελλήνων».

1836 Γεννιέται το πρώτο παιδί του Ερμάννου, η Μαρία. Μελετά τον Σπινόζα και ολοκληρώνει, στις αρχές του επόμενου χρόνου, ένα έργο (ανέκδοτο) με τίτλο: «Espozione de Sistema di Spinoza». Ήδη είναι εγκατεστημένος μόνιμα πλέον στην εξοχική έπαυλή του Σαρακίνα, μακριά από το θόρυβο και την κοσμική ζωή της πόλης, ώστε να αφοσιώνεται ουσιαστικά στις μελέτες του και τις πνευματικές του ανησυχίες. Όλα σχεδόν τα έργα του «ερμηόβιου της Σαρακίνας», όπως αποκαλούσε τον εαυτόν του, γράφονται εδώ. («Dalla mia villa di Sarachina...»). Ο αδελφός του Ιωάννης-Γουλιέλμος παντρεύεται τη Lisa (Λιζίνα) Saint John, κόρη αγγλικής οικογένειας μόνιμα εγκατεστημένης στη Ζάκυνθο.

1837 Αρχίζει να λειτουργεί στην Πλάκα το Παν/μιο Αθηνών (Μάιος). Ο Γ. Τυπάλδος-Ιακωβάτος γράφει την «Ιστορία της Ιόνιας Ακαδημίας». Εκδίδονται στο Βερολίνο, με επιμέλεια του Ed. Gans, τα «Μαθήματα της φιλοσοφίας της ιστορίας» του Hegel. Th. Carlyle: «Η Γαλλική Επανάσταση».

1838 Γεννιέται ο πρώτος γιος του Νικολός ή Νικόλαος-Ιωάννης (-25.8.1901), ο κατοπινός γνωστός βουλευτής Ζακύνθου (1872-1879) με το κόμμα του Κ. Λομβάρδου. Τον επόμενο χρόνο αποκτά μια ακόμη κόρη, την Ελούτα ή Λιζίνα, η οποία πέθανε πολύ μικρή, μόλις 5ετής. Στην Ελλάδα η 25η Μαρτίου θεσπίζεται εθνική εορτή. Γ. Τυπάλδος-Κοζάκης: «Φιλοσοφικόν δοκίμιον περί της Προόδου και Πτώσεως της παλαιάς Ελλάδος». C. E. Zachariae: «Historiae juris Greco-Romani delineatio» (1839).

1840 Στο νεκρό φίλο του Διονύσιο Λεονταράκη, ο Ερμάννος απευθύνει «*Necrologia*» (Μάιος). Μάλιστα ο Σπ. Δε Βιάζης αναφέρει (περιόδ. «Ποιητικός Ανθών», Ζάκυνθος Φεβρ. 1887) ότι ένα ημιτελές μισθιστόρημα του τεθνεώτος («Ugo o il mio cuore»), που είχε διατάξει ο δημιουργός του να ταφεί μαζί του, γλύτωσε με πρωτοβουλία του Λούντζη: «Ο Ερμ. Λούντζης, ανήρ πολυμαθής, φοβούμενος μήπως είπωσιν οι μεταγενέστεροι ότι απωλέσθη έν αριστούργημα, ενήργησε να μην συνταφή το μισθιστόρημα». Ο αδελφός του, κόντε Νικολός-Κορράδος, ο οποίος αυτή την εποχή ανεγειρεί δική του πολυτελή έπαυση στον Άγιο Κήρυκο, γίνεται μέλος της Ιόνιας Γερουσίας (1840-1844).

Το Ζ' Ιόνιο Κοινοβούλιο ψηφίζει νόμο που περιορίζει την ελευθερία του τύπου και απαγορεύει την κυκλοφορία βιβλίων που ελέγχουν τη βρετανική προστασία. Ο Α. Μουστοξύδης εκδίδει στο Λονδίνο το «*Sulla condizione attuale delle Isole Ionie*». V. Cousin: «Εισαγωγή στη φιλοσοφία της Ιστορίας».

1841 Γεννιέται ο γιος του Ερμάννου Αναστάσιος (27.1.1841-29.3.1913), ο οποίος ασχολήθηκε επίσης με την πολιτική, έγινε δήμαρχος Ζακυνθίων (1891-94) και πολλές φορές βουλευτής του νησιού (1879-1890 και 1910). Άλλο ένα γιο όμως που αποκτά στις 6 Δεκεμβρίου του επόμενου έτους, τον Ιωάννη-Γουλιέλμο, ήταν γραφτό να τον χάσει πολύ μικρό.

Το 1841 αρχίζουν να ισχύουν στα Επτάνησα οι Ιόνιοι κώδικες, αστικός, εμπορικός, ποινικός και πολιτικός δικονομίας. Μαρκ. Ρενιέρης: «Φιλοσοφία της Ιστορίας». L. Feuerbach: «Η ουσία του Χριστιανισμού». A. Schopenhauer: «Τα δύο θεμελιώδη προβλήματα της ηθικής».

1842 Γεννιέται στην Αθήνα ο Κωνσταντίνος Σάθας. V. Cousin: «Μαθήματα φιλοσοφίας σχετικά με τον Kant». Ο Α. Comte ολοκληρώνει τα «Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας». I. A. Buchon: «Η Ελλάδα, οι Κυκλάδες και τα Ιόνια Νησιά» (1842-1844). Ο Α. Manzoni ολοκληρώνει την έκδοση του γνωστού μυθιστορημάτος του «Οι μελλόνυμφοι».

1843 Ο Ερμάννος εκδίδει στη Μάλτα ανωνύμως το μυθιστόρημα «*Una vita perduta*» και το «σύμμεικτο» έργο «*Miscellanea*». Κατά τη διάρκεια της γέννας του στερνού του παιδιού, της Αθιγαίλ (-28.7.1927, εβραϊκό όνομα που σημαίνει «πηγή χαράς»)⁴, η γυναίκα του αρρωσταίνει και παραφρονεί. Όλο το βάρος της ανατροφής των μικρών παιδιών πέφτει πάνω του. Τότε τον βρίσκουμε και πρόεδρο της νεοϊδρυμένης στη Ζάκυνθο, από το στενό φίλο του Λουδοβίκο Ιγν. Μαρτζώκη⁵, «*Accademia Filodrammatica dei Parnassiani*». Ο αδελφός του Νικολός-Κορράδος παντρεύεται την Αννέτα (γεν. 1823), πρωτότοκη κόρη του Δημητρίου Σολωμού, αδελφού του ποιητή.

Ο Ανδρ. Μουστοξύδης εκδίδει στην Αθήνα το γνωστό ιστορικό περιοδικό «*Ελληνομνήμων*» (1843-1853), το οποίο συχνά αξιοποίησε ο Ερμ. Λούντζης. Κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου για παραχώρηση Συντάγματος. Πεθαίνει στον Πύργο της Ηλείας ο Δημήτριος Γουζέλης (17.4.1843). Ανθ. Μαζαράκης: «Βιογραφία των ενδόξων ανδρών της νήσου Κεφαλληνίας». I. A. Buchon: «*Νέες ιστορικές έρευνες για το πριγκιπάτο του Μορέως...*» (1843-44). B. Bauer: «*Η αποκάλυψη του Χριστιανισμού*». J. S. Mill: «*Λογική*». Th. Carlyle: «*Past and Present*».

1844 Υπάτος Αρμυστής ο λόρδος John Seaton, ο οποίος επιτρέπει την ίδρυση τυπογραφείων στα νησιά. Ο ίδιος τον επόμενο χρόνο διορίζει εκ νέου τον Ανδρ. Μουστοξύδη «ιστοριογράφο των Ιονίων Νήσων» (είχε παυθεί από το 1819). Δ. Σολωμός: Τρίτη παραλλαγή στους «Ελευθερούς Πολιορκημένους». Κ.

Marx - Fr. Engels: «*Η Αγία Οικογένεια*» (1845). Κυκλοφορούν «*Οι σκέψεις*» (*pensieri*) του G. Leopardi.

1846 Ο Ερμάννος τυπώνει, πάλι στη Μάλτα, το ιστορικό του μυθιστόρημα «*Giulia Santelmo*», του οποίου το γράψιμο είχε ολοκληρώσει στη Ζάκυνθο το Νοέμβριο του 1845. Με το έργο του αυτό, που προσπαθεί να συνδέσει τις γερμανικές και παλικές ιδέες με τις ελληνικές, καταπιάνεται ο φίλος του Nicolo Tomaseo στο γνωστό λεξικό του⁶. Επίσης ολοκληρώνει στη Σαρακίνα, το Νοέμβριο, το «*Εγκώμιο*» για τον παλιό καθηγητή του P. Costa, το οποίο εκδίδει τον επόμενο χρόνο (1847), στο νησί των Ιωαννινών, με τίτλο «*Elogio del professore Paolo Costa*» και με προλογική αφιέρωση στον καθηγητή Λουδοβίκο Ιγν. Μαρτζώκη. Την ίδια εποχή τυπώνει στην Κέρκυρα από την «τυπογραφία της διοικήσεως» συλλογή άρθρων, μεταφράσεων και μελετών του, που είχαν δημοσιευθεί προηγουμένως στο κερκυραϊκό περιοδικό του Sever. Fogacci «*Il Florilegio Ionio*», με τίτλο «*Varieta Litterariae*». Το βιβλίο αφιέρωνει στη μητέρα του Maria von Martens.

Ο G. Pojago τυπώνει στην Κέρκυρα το «*Leggi Municipali delle Isole Ionie dall'anno 1386, fino alla caduta della Repubblica Veneta raccolte, disposte in ordine cronologico*», 3 τομ. (1846-1848), το οποίο θα αξιοποιήσει αργότερα και ο Ερμάννος. Proudhon: «*Φιλοσοφία της αθλιότητας*». K. Marx: «*Γερμανική ιδεολογία*». H. Lamennais: «*Esquisse d' une philosophie*», 4 τόμοι (1841-46).

1847 Αρχίζει την έκδοσή του ο «*Σπινθήρ*», το πρώτο ζακυνθινό περιοδικό. Ο Λουδοβίκος Ιγν. Μαρτζώκης ιδρύει στη Ζάκυνθο, υπό τη διεύθυνση του Κ. Ρωσσόλυμου, το τυπογραφείο «Ο Ζάκυνθος». J. Michelet: «*Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης*» (1847-1853). Ο L. Ranke ολοκληρώνει τη «*Γερμανική Ιστορία της εποχής της Μεταρρύθμισης*». F. Stahl: «*Η χριστιανική πολιτεία*».

1848 Γράφει τη «*Νεκρολογία επί τω θανάτω του νέου Κωνσταντίνου Λαγούση Καμήλλου, ετών 22*», μαθητή του Ιγν. Μαρτζώκη. Γεννιέται ο ανιψιός του Δημήτριος Λούντζης-Σολωμός (1848-1915), γιος του Νικολού.

Καθιέρωση της ελευθεροτυπίας στα Επτάνησα - Ίδρυση του Ριζοσπαστικού Κόμματος. Εξεγέρσεις της Κεφαλληνίας (1848-49). Ο Ανδρ. Μουστοξύδης τυπώνει στην Κέρκυρα το μνημειώδες έργο του «*Delle cose Corciresi*», που άσκησε σημαντική επίδραση στο Λούντζη. Επαναστατικός άνεμος στην Ευρώπη. K. Marx: «*Κομμουνιστικό Μανιφέστο*». Πρώτος πόλεμος της Ανεξαρτησίας στην Ιταλία.

1849 Στα επόμενα τρία χρόνια ο Ερμάννος προσπαθεί να μελετήσει και να τελειοποιηθεί στα ελληνικά που ποτέ δε διδάχθηκε συστηματικά, ώστε να γράφει στη γλώσσα που καταλαβαίνει το πλατύ ελληνικό κοινό. (Σαν πρότυπο είχε την Κοραϊκή «μέση λύση»· δεν τον επηρέασε σχεδόν καθόλου η επαναστατική δημοτική παράδοση). Συνεχίζει να γράφει βεβαίως στην παλική που την αγαπούσε πολύ. Κατά πάσα πιθανότητα τότε περίπου συντάσσει την «*Αυτοβιογραφία*» του στα παλικά.

Γεννιέται στη Ζάκυνθο ο Σπυρίδων Δε Βιάζης. Παναγ. Χιώτης: «*Ιστορικά απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου*», Τόμ. Α', Κέρκυρα. Ηλ. Ζερβός: «*Ο φιλελεύθερος ή διδασκαλία περί της καλής ή κακής χρήσεως της ελευθεροτυπίας εις την Επτάνησον*», Ν. Β. Μάνεσης: «*Le tre costituzioni (1800, 1803, 1817) delle sette Isole Ionie*», Corfù. Ο Th. B. Macaulay αρχίζει την έκδοση της «*Ιστορίας της Αγγλίας*».

1850 Ο αδελφός του Ερμάννου, Νικόλαος-Κορράδος, Ύπαρχος Ζακύνθου το χρονικό διάστημα 20.3.1850 έως 29.1.1852. (Παύθηκε γιατί υποστήριξε τους δημοκρατικούς θεσμούς και αντέδρασε σθεναρά στην τρομοκρατία του Ward και των υποστηρικτών του κατά των ριζοσπαστών, στην προεκλογική περίοδο).

Οι Ριζοσπάστες βουλευτές με ψήφισμα του Ιω. Τυπάλδου προτείνουν την ένωση των νησιών με την Ελλάδα. Ο Αρμυστής Ward διαλύει το Θ' Ιόνιο Κοινοβούλιο (Δεκέμβριος), καταδιώκει τους Ριζοσπάστες κι εξορίζει τα επιφανή στελέχη, τους βουλευτές Ζερβό, Μομφεράτο, Πυλαρινό και Μεταξά. Οι Αλ. Ρίζος Ραγκαβής, Ν. Δραγούμης και Κων. Παπαρρηγόπουλος αρχίζουν την έκδοση του περιοδικού «Πανδώρα» στην Αθήνα (Απρ. 1850-Μάρτ. 1872). Η. Spencer: Social Statics».

1851 Εκδίδει από το νεοϊδρυμένο τυπογραφείο «Ο Παρνασσός» του Σέργιου Χ. Ραφτάνη (Ζάκυνθος) τη μελέτη του «Το μέλλον του Ελληνικού Έθνους εκ του παρελθόντος εξαγόμενον» (12.4.1851), κείμενο το οποίο ετοίμαζε να εκφωνήσει την 25η Μαρτίου 1851 στο Αναγνωστήριο Ζακύνθου «Η Πρόοδος».

Πρώτη έκδοση του «Χάσπ» του Δημήτρη Γουζέλη από το τυπογραφείο «Ο Ζάκυνθος» του Κ. Ρωσσόλυμου. Γεννιέται στην Κέρκυρα ο Σπυρίδων Λάμπρος. Μεταφράζονται ελληνικά όλοι οι Ιόνιοι Κώδικες. Πέτρος Βράιλας Αρμένης: «Περί πρώτων ιδεών και αρχών δοκίμιον».

1852 Εκλέγεται βουλευτής Ζακύνθου του Ριζοσπαστικού Κόμματος, μαζί με τον Κων/νο Λομβάρδο, στο Γ' Ιόνιο Κοινοβούλιο (άνοιξη 1852-1857). Ως βουλευτής στην Κέρκυρα έχει την ευκαιρία να συμβουλευθεί τις βιβλιοθήκες και τα επίσημα αρχεία του διοικητικού κέντρου της Επτανήσου. Με τις οδηγίες του σπουδαίου ιστοριογράφου Ανδρ. Μουστοξύδη, με τον οποίο έχει ήδη συνδεθεί με βαθιά κι αδελφική φιλία, αρχίζει να συγκεντρώνει τα στοιχεία για τις μελλοντικές ιστορικές του μελέτες. Παράλληλα η κοινοβουλευτική του δράση είναι πλούσια. Οι αγορεύσεις του στην Επτανησιακή Βουλή αποτελούν αξιόλογες συμβολές στα πολιτικά πράγματα των νησιών. Ακόμη, ως πρόεδρος μιας Επιτροπής της Βουλής, ασχολείται με τα προβλήματα της δημόσιας εκπαίδευσης, τα οποία εξέθεσε αργότερα στη γνωστή του μελέτη. Τα δύο του αγόρια, ο Νικόλαος-Ιωάννης και ο Αναστάσιος, σπουδάζουν ήδη στην Αθήνα («Η πρώτη εκπαίδευσίς των ηθέλησα να είναι ελληνική. Ναι μεν δυστύχημα αλλά ανάγκη...», γράφει σε επιστολή του). Τον Απρίλιο έρχεται στην πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους για να τα δει. Τότε γράφει στα ελληνικά σ' ένα τετράδιο τις εντυπώσεις του από το ταξίδι (Βλέπε Ντίνος Κονόμος: «Ερμ. Λούντζη, Ανέκδοτα κείμενα»). Αργότερα ο Ερμάννος θα στείλει και τη μικρή Αθιγαήλ, η οποία θα σπουδάσει στο αμερικανικό εκπαιδευτήριο Hill.

Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος εκδίδει στην Κέρκυρα τα «Άσματα δημοτικά της Ελλάδος...». Ο Νικόλαος Τιμ. Βούλγαρης στη Λειψία και το Παρίσι την ιστορική διατριβή «Les Sept-îles Ioniennes et les traités que les concernent».

1853 Στο τυπογραφείο «Σχερία» της Κέρκυρας τυπώνεται ένα υπόμνημα που ο Ερμάννος είχε υποβάλει στην Ιόνια Βουλή μαζί με δύο άλλους ριζοσπάστες βουλευτές: «Περί των κατά Σεπτέμβριον 1852 υπό της Ι' Ιονίου Βουλής απορριφθεισών συνταγματικών μεταρρυθμίσεων, υπόμνημα διευθυνθέν προς τον επί των Αποικιών υπουργόν της Προστάτιδος Ανάσσης υπό των βουλευτών Ερμάννου Λούντζη, Ιωάννου Μαρίνου και Σωκράτους Κουρή».

Γεννιέται στην Κέρκυρα ο Ανδρέας Ιδρωμένος. V. Cousin: «Περί του αληθινού, του αγαθού και του ωραίου». F. C. Baur: «Η Χριστιανική εκκλησία των τριών πρώτων αιώνων».

1854 Με το θάνατο του ιστορικού και λογίου Παύλου-Ιωάννη Μερκάτη (1771-1854) εκφωνεί επικήδειο που τον τυπώνει κιόλας στη Ζάκυνθο με τίτλο «Elogio del Cavaliere Paolo Conte Mercati».

Th. Mommsen: «Ρωμαϊκή ιστορία» 3 τόμοι (1854-57). E. About: «Η σύγχρονη Ελλάδα». G. Gervinus: «Ιστορία του 19' αιώνα» (1855). E. Zeller: «Ιστορία των Αποστόλων». O A. Comte ολοκληρώνει το «Système de Politique Positive». G. Dandolo: «La caduta della Repubblica di Venezia...» (1855).

1856 Τυπώνει μια δημόσια ομιλία του με τίτλο: «Λόγος περί προόδου, εκφωνηθείς εν τω αναγνωστηρίω “η Πρόοδος” κατά την 25ην Μαρτίου 1856». Στέλνει το μεγάλο γιο του Νικόλαο στη Γερμανία για σπουδές. Ο Νικόλαος γράφεται στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου (φιλολογία). Τον επόμενο χρόνο τον ακολουθεί με τη συνοδεία του πατέρα του και ο Αναστάσιος, που γράφεται σε κολλέγιο για ολοκλήρωση των βασικών σπουδών του. Μια πυκνή αλληλογραφία του Ερμάννου με τα παιδιά του (1856-1862), που μεγάλο μέρος της δημοσίευσε ο Ντίνος Κονόμος το 1962 (Ερμ. Λούντζη: Ανέκδοτα κείμενα), αποτελεί εξαιρετικό δείγμα πατρικής φροντίδας, επικοινωνίας και στοργής. Επίσης μεταφράζει στα παλικά το μυθιστόρημα του Ελβετού Rudolf Topffer «Rosa e Gertrude» που εκδίδεται στο Μιλάνο (στην αφιέρωσή του προς τον Αιμίλιο Τυπάλδο σημειώνει τόπο και ημερομηνία γραφής, Ζάκυνθος 5 Ιανουαρ. 1854). Τον ίδιο χρόνο τυπώνει στην Αθήνα, στο τυπογραφείο του Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως, το πρώτο μεγάλο ιστορικό του έργο «Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών», με αφιέρωση στο φίλο του, δικηγόρο και βουλευτή Κέρκυρας, Σωκράτη Κουρή (ημερ. Ζακύνθου 12.9.1855)⁷. Το έγκριτο περιοδικό Πανδώρα (τόμ. Ζ', φυλ. 153/1.8.1856) σπεύδει να το παρουσιάσει. Ο Κ. Π. (απαρρηγόπουλος), που γράφει το άρθρο, τονίζει ότι «το καθ' ημάς τουλάχιστον, προ καιρού δεν ανεγνώσαμεν εις την γλώσσαν μας βιβλίον διδακτικώτερον του προκειμένου». Στον ίδιο τόμο λίγο αργότερα (φυλ. 157/1.10.1856) και ο Ζακυνθινός Διονύσιος Θερεϊανός κάνει βιβλιοπαρουσίαση του έργου. Συνεχίζει να δουλεύει πάντοτε εξαντλητικά μέχρι διατάραξης των νεύρων του.

Ανδρ. Λασκαράτος: «Τα Μυστήρια της Κεφαλλονιάς». Α. Φασιέας: «Σκέψεις επί της δημοσίας και ιδιωτικής εκπαίδευσως των νέων Ελλήνων». Α. Tocqueville: «Το Παλαιό Καθεστώς και η Επανάστασις». G. Finlay: «Ιστορία της Ελλάδας υπό την Οθωμανική και Βενετική κυριαρχία». G. Grote: «Η ιστορία της Ελλάδας μέχρι το τέλος της εποχής του Μ. Αλεξάνδρου», 12 τόμοι (1846-1856).

1857 Στα πλαίσια των κοινοβουλευτικών του καθηκόντων ο Ερμάννος ετοιμάζει τη μελέτη του για την εκπαίδευση στα Επτάνησα. Επειδή όμως διαλύεται το Γ' Κοινοβούλιο, ο Λούντζης, ιδιώτης πια, την εκδίδει στην Αθήνα με τίτλο: «Περί της εν Επτανήσω διοργανώσεως της δημοσίας εκπαίδευσως». Ταξιδεύει στην Ευρώπη (Μάρτιος κ.έ.) με σκοπό να ερευνήσει και μελετήσει τα προηγμένα εκπαιδευτικά συστήματα (Βιέννη, Βερολίνο, Παρίσι – όπου δεν παραλείπει να επισκεφθεί τον τάφο του Κοραή). Τις εντυπώσεις του καταγράφει α) σε αυτόγραφο σταχωμένο τόμο (ανέκδοτο, αναφέρεται από τον Ντ. Κονόμο ό.π.) με τίτλο «Παιδαγωγική Περιοδεία εν τισι των εν Βερολίνω σχολείοις» και ημερομηνίες 25.5.1857 έως 1.9.1857, β) σε αυτόγραφο 14 σέλιδο τετράδιο με τίτλο «Νοέμβριος 1857. Περιοδεία εν τισι

των εν Παρισίοις εκπαιδευτικοίς καταστήμασι». Τότε μάλλον ετοιμάζει και την ανέκδοτη «Διατριβή περί Παιδαγωγίας» που αναφέρει ο Ντίνος Κονόμος (ό.π. σελ. 24). Πεθαίνει στην Κέρκυρα ο λαϊκός βάρδος Διονύσιος Σολωμός (9/21.2.1857). Ο συμπατριώτης και συγγενής του Ερμάννος τον αποχαιρετά για τελευταία φορά στο νεκροταφείο των ορθοδόξων με λόγια εγκωμιαστικά.

Ο Ανδρ. Μουστοξύδης «άρκων της Παιδείας» στα Επάνησα (μέχρι το 1860). Ο Σπυρ. Ζαμπέλιος εκδίδει στην Αθήνα τις «Βυζαντινές Μελέτες» του. Ο Λευκάδιος Ανδρέας Παπαδόπουλος Βρετός ολοκληρώνει την επανέκδοση της «Νεοελληνικής Φιλολογίας» του (1854-1857). Α. Manzonì «Σλαβικές επιστολές». Curtius: «Ελληνική Ιστορία».

1858 Κάνει ιστορικές έρευνες στις βιβλιοθήκες και τα κρατικά αρχεία της Βενετίας (Φεβρουάριος κ.έ.). Στην πόλη του Αγ. Μάρκου παντρεύει τη μεγαλύτερη κόρη του Μαρία (γνωστή στην Ευρώπη ως bella greca για την ομορφιά της), με τον Κόντε Αλδοίσιο Μοτzenίγο (Mocenigo), απόγονο ενός Δόγη. Επίσης εκδίδει το βιβλίο του «Περί πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών» στα ιταλικά, μεταφρασμένο από τους Μαρίνο Τυπάλδο Φορέστη και Νικόλαο Βαρότζη, επιδιορθωμένο και επανυξημένο με τα αποτελέσματα των πρόσφατων ερευνών του: «*Della condizione politica delle Isole Ionie sotto il dominio Veneto, preceduta da un compendio della storia delle Isole stesse dalla divisione dell'impero Bizantino, di Ermanno Co. Lunzi, versione con note di Marino Dr Tybaldo-Foresti et Nicol' o Barozzi, riveduta ed aumentata, dall'autore*»⁸. Το καλοκαίρι επιστρέφει στη Ζάκυνθο όπου έχει για συντροφιά τη μικρότερη κόρη του Αβιγαήλ. Η Dora d' Istria (ψευδώνυμο της πριγκίπισσας Ελένης Γκίκα-Κολζow Massalsky) σε μακροσκελές άρθρο της στο έγκριο γαλλικό περιοδικό «Revue des deux mondes» (Τόμος 16ος σσ. 381-422), με τίτλο «Les îles-Ioniennes sous la domination de Venise et sous le protectorat Britannique...», παρουσιάζει με ευμενή σκόλια τις εργασίες του Ερμ. Λούντζη «Περί της πολιτικής καταστάσεως...» και «Περί της εν Επτανήσῳ διοργανώσεως της δημοσίας εκπαιδεύσεως».

Ο Παναγ. Χιώτης εκδίδει στην Κέρκυρα το δεύτερο τόμο των «Ιστορικών απομνημονευμάτων της νήσου Ζακύνθου». Fr. Guizot: «Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps» (ολοκληρώθηκε 1868).

1859 Ο Ιάκωβος Πολυλάς εκδίδει στην Κέρκυρα τα «Ευρισκόμενα» του Διον. Σολωμού (Οκτώβριος), ο Π. Χιώτης, στη Ζάκυνθο, «Περί δημοτικής εν Ελλάδι γλώσσης». Αριστοτ. Βαλαωρίτης: «Η Κυρά Φροσύνη». Άρθρο του K. Marx στη New York Daily Tribune με τίτλο «Question of the Ionian Islands» (Ιανουάριος). J. Stuart-Mill: «Περί ελευθερίας». Darwin: «Καταγωγή των ειδών». Δεύτερος Ιταλικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας. Ο Cavour πραγματοποιεί την Ένωση της Ιταλίας (-1861).

1860 Πεθαίνει στην Κέρκυρα ο Ανδρέας Μουστοξύδης (17.7.1860). Ο Ερμάννος εκείνο τον καιρό βρίσκεται πάλι στη Βενετία όπου εκδίδει το δεύτερο σπουδαίο ιστορικό σύγγραμά του «*Storia delle Isole Ionie sotto il reggimento dei repubblicani Francesi*». Το Σεπτέμβριο επιστρέφει στη Ζάκυνθο. Το Νοέμβριο πεθαίνει ο παλιός του δάσκαλος και σταθερός φίλος Γιραρδίνι. Ο Κων/νος Παπαρρηγόπουλος αρχίζει την έκδοση της «Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους» (-1874). Beeskow: «Die insel Cephalonia».

1861 Ο Νικόλαος Σαρίπολος δημοσιεύει στην «Πανδώρα» (Τόμος ΙΑ', φύλ. 263/1.3.1861) ευμενή κριτική για τα έργα του Λούντζη «Περί της πολιτικής καταστάσεως...» και «*Storia delle Isole Ionie...*». Ο γιος του Ερμάννου, Αναστάσιος, γράφεται στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, στην αρχή στην ιατρική σχολή την οποία εγκαταλείπει γρήγορα για τη φιλολογία. Το χρονικό διάστημα 1861-1863 παρακολουθεί μαθήματα φιλολογίας και φιλοσοφίας από τους γνωστούς καθηγητές A. Böckh, J. Droysen και Fr. Trendelenburg.

Νέα έκδοση του «Χάσπ» του Δ. Γουζέλη που επιμελείται ο Παναγ. Χιώτης. G. Finlay: «Ιστορία της Ελληνιστικής Επανάστασης», 2 τόμοι. Ο S. Romanin ολοκληρώνει το 10τομο έργο του «*Storia documentata di Venezia*».

1862 Τον Ιανουάριο επισκέπτεται στην Κέρκυρα τον τάφο του Α. Μουστοξύδη, στην εκκλησία του μοναστηριού της Πλατιτέρας, ο οποίος ήταν θαμμένος κοντά στον Ιω. Καποδίστρια. («Εν μόνον και μέγα κενόν ευρίσκω, την έλλειψιν του Μουστοξύδη. Η συναναστροφή του μεγάλου ανδρός με ύψωνεν από την ύλην...», αναφέρει στην επιστολογραφία του). Αρχίζει να γράφει στα ελληνικά την «Αυτοβιογραφία» του. Έξωση του Όθωνα από την Ελλάδα (Οκτώβριος). Ο γιος του Νικόλαος κατέρχεται στον πολιτικό στίβο στη Ζάκυνθο και συμμετέχει στη Συντακτική Επιτροπή της εβδομαδιαίας εφημερίδας «Η 10η Οκτωβρίου»⁹ (29.12.1862-24.10.1863). Το Νοέμβριο ο Ερμάννος αναχωρεί για Ιταλία, για σπουδές της Αβιγαήλ. Εγκαθίσταται επί εξάμνηνο στην Μπολόνια, όπου ταυτόχρονα φροντίζει για την έκδοση του καινούργιου συγγράμματός του με θέμα την Επάνησο Πολιτεία.

Π. Βράϊλας Αρμένης: «Θεωρητικές και πρακτικές φιλοσοφίας στοιχεία». V. Hugo: «Οι άθλιοι». H. Spencer: «First Principles».

1863 Εκδίδει στην Μπολόνια το τρίτο μεγάλο ιστορικό του έργο, που συμπληρώνει την επανησιακή ιστορία μέχρι την Αγγλοκρατία, με τίτλο: «*Della Repubblica Settinsulare, libri due*» το οποίο ολοκλήρωσε στη Ζάκυνθο την 1.11.1862 και το αφιέρωσε στο Ναπολέοντα Ζαμπέλιο. Έρχεται για λίγο στη Βενετία κι επιστρέφει το καλοκαίρι στη Ζάκυνθο. Ο γιος του Αναστάσιος παίρνει το διδακτορικό του δίπλωμα φιλολογίας από το Παν/μιο του Βερολίνου. Στην Κέρκυρα ο Π. Χιώτης εκδίδει τον τρίτο τόμο των «Ιστορικών απομνημονευμάτων της Επτανήσου». Ο Χιώτης πολλές φορές είχε συμβουλευθεί στις ιστορικές του έρευνες τον «Ερμηίτη της Σαρακίνας».

Αποστολή Gladstone στα Επάνησα για «πολιτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις». 23.9.1863 η Ιόνια Βουλή κηρύσσει και πάλι την Ένωση. G. Pauthier: «Les Iles Ioniennes pendant l'occupation française et le protectorat Britannique». I. A. Τυπάλδος: «Η ένωση των Ιονίων Νήσων μετά του βασιλείου της Ελλάδος» (περιοδ. «Χρυσάλλης», Σεπ.-Οκτ. 1863). E. Renan: «Ο βίος του Ιησού». F. C. Baur: «Ιστορία της Χριστιανικής Εκκλησίας των νεωτέρων χρόνων». J. S. Mill: «Περί ωφελισμού».

1864 Οι τρεις προστάτιδες δυνάμεις, Μ. Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία, υπογράφουν τη συνθήκη που παραχωρούνται τα Ιόνια νησιά στην Ελλάδα (17/29.3.1864) – Ένωση 21.5.1864. Ο γιος του Αναστάσιος δημοσιεύει επιστημονική διατριβή στο Παν/μιο του Βερολίνου για την ελληνική γλώσσα με τίτλο: «*De pronuntiatione linguae graecae...*» (Απρίλιος). Ο νεαρός βασιλιάς Γεώργιος Α', συνοδευόμενος από πλοία των προστάτιδων δυνάμεων, φθάνει στη Ζάκυνθο. Ο Νικολός-Κορράδος Λούντζης του παραθέτει γεύμα στη βίλλα του όπου παρίσταται και ο Ερμάννος με την κόρη του. Αργότερα

ταξιδεύει στο εξωτερικό με τη συντροφιά της Αθιγαήλ. Επισκέπτεται την άρρωστη γυναίκα του στη Νάπολη, συναναστρέφεται με διακεκριμένες προσωπικότητες στη Βενετία, Φλωρεντία, Ρώμη, Μόναχο, Βερολίνο, Βιέννη, Παρίσι.

Στην Ελλάδα νέο σύνταγμα. I. A. Τυπάλδος: «Η φεουδαρχία και η γεωργία εις τας Ιονίους Νήσους». Π. Βράϊλας Αρμέντης: «Φιλοσοφικά μελέται». V. Cousin: «Ιστορία της Φιλοσοφίας». D. Strauss: «Ο βίος του Ιησού εκπιθέμενος για τον Γερμανικό λαό». G. B. Santori: «Storia legislazione e stato attuale de feudi nel Veneto». Fustel de Conlanges: «Η Αρχαία πόλις».

1865 Ο Ερμάννος επιστρέφει στη Ζάκυνθο (Ιούλιος) και συνεχίζει την ήσυχη ζωή του στην επαύλη του Σαρακίνα, μελετώντας, γράφοντας κριτικά άρθρα, δοκίμια, νεκρολογίες σε διάφορα έντυπα της Επτανήσου και της Ιταλίας. Προσπαθεί να κρατεί σημειώσεις και αποδελιτώσεις για μελλοντικά ιστορικά έργα. Απ' αυτή την εποχή και στο εξής στρέφεται προς τη μελέτη των θρησκευτικών, ειδικότερα του Χριστιανισμού.

Καθιέρωση του «Ύμνου εις την Ελευθερίαν» ως «εθνικού άσματος» (Ιούνιος). Τα οστά του Δ. Σολωμού μεταφέρονται στη Ζάκυνθο. Γεννιέται στη Ζάκυνθο ο Λεωνίδας Ζώης. Εμ. Ροΐδης: «Πάπισσα Ιωάννα». Fr. Lenormant: «Η Ελλάδα και τα Ιόνια Νησιά». D. Strauss: «Ο Χριστός της πίστης και ο Ιησούς της ιστορίας». E. Renan: «Οι Απόστολοι» (1866). F. C. Baur: «Παύλος Απόστολος Ιησού Χριστού» (1866). F. Dostoevsky: «Έγκλημα και τιμωρία» (1866).

1867 Δημοσιεύεται στο παλιό περιοδικό «Rivista Bolognese» (Τόμ. II. τεύχ. I), η μελέτη του για το Χριστιανισμό με τίτλο: «Il Cristianesimo in relazione colla storia Universalle». Επίσης στο ίδιο περιοδικό (τόμ. II, τεύχος III), γράφει κριτική στο βιβλίο του Σ. Σωτηρόπουλου «Τριάκοντα εξ ημερών αιχμαλωσία και συμβίσις μετά ληστών» με τίτλο: «Trenta sei giorni di cattività e di cosorzio presso i briganti». Στο γερμανικό περιοδικό του Βερολίνου «Magazin für die litteratur des Auslandes» (τεύχ. 35/Σεπ. 1867) δημοσιεύεται επίσης, από τον Taufflerin von Belle, κριτικό σημείωμα για το έργο του.

Γεννιέται στο Φανάρι ο Γρηγόριος Ξενόπουλος. Αριστοτ. Βαλαωρίτης: «Αθανάσιος Διάκος, Ασπράγγιαννος». Ο Κων. Σάθας εκδίδει στην Αθήνα τα «Ελληνικά ανέκδοτα» (2 Τόμοι). K. Hopf: «Ιστορία της Ελλάδος από τις αρχές του Μεσαίωνα μέχρι τους νεώτερους χρόνους» (1867-8). K. Marx: «Το Κεφάλαιο» πρώτος τόμος.

30.4.1868 Ο Ερμάννος Λούντζης πεθαίνει από αποπληξία, ενώ γράφει, στη Σαρακίνα. Ενταφιάζεται στο παρεκκλήσιο του Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου, στον οικογενειακό τάφο των Λούντζηδων, εκεί στη Σαρακίνα που στοχάστηκε και εμπνεύστηκε το περισσότερο δημιουργικό του έργο. Το ίδιο έτος δημοσιεύεται στη μνήμη του, στο περιοδικό «Il Palitecnico» (parte litteraria) του Μιλάνου, η ατέλειωτη θρησκευτολογική του μελέτη «Sullo svolgimento storico del primitivo Cristianesimo».

Ιούν. 1868 Νεκρολογία για τον «Graf Ermanno Lunzi auf Zante» στο περιοδικό «Magazin für die litteratur des Auslandes» (τεύχ. 23/6.6.1868, σελ. 347).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σπυρίδων Δε Βιάζης: Ερμάννος Λούντζης. Περιοδ. Παρνασσός, Αθήνα, τόμ. ΙΖ' (1894) φύλ. 3 (Νοέμ.) σσ. 202-212 και φύλ. 4 (Δεκ.) σσ. 256-267. Επανήσιοι ιστοριογράφοι, Περιοδ. Αι Μούσαι, Ζάκυνθος έτος Θ', φύλ. 202/1.9.1901.

Jean Delorme: Παγκόσμια Χρονολογική Ιστορία. Τόμος 4ος Σύγχρονη Ιστορία 1789-1969 μ. Χ., Αθήνα 1990.

Κ. Θ. Δημαράς: Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. 7η έκδ., Αθήνα 1985.

Εκδοτική Αθηνών: Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό. Τόμοι 10, Αθήνα 1983-88.

Λεωνίδας Χ. Ζώης: Λεξικόν ιστορικών και λαογραφικών Ζακύνθου, Β' έκδ. Αθήνα 1963, Τόμ. Α'.

Louis Coutelle: Οι μεταφράσεις του Ν. Λούντζη για το Σολωμό (οι κώδικες της Ζακύνθου), Περιοδ. Ο Ερασιστής, έτος Γ', τεύχ. 18, Αθήνα 1965, σσ. 225-248.

Ντ. Κονόμος: Ζακύνθιοι του ΙΘ' αιώνα στην Αγγλία, Αθήνα 1990.

Αθιγαήλ Λούντζη-Νικοκάβουρα-Μιχαήλ Δεσύλλας: Ερμάννος Λούντζης. Η ζωή και το έργο του, Κέρκυρα 1948.

Ερμάννος Λούντζης: Ανέκδοτα Κείμενα. α) Αυτοβιογραφία, β) Αλληλογραφία, Εισαγωγή και σχόλια Ντίνου Κονόμου, Αθήνα 1962.

Ερμάννος Λούντζης: Miscellanea. Προλεγόμενα Δ. Ρώμα, σημείωμα-μετάφραση Νίκου Λούντζη, Αθήνα 1978.

Νίκος Λούντζης: Θέατρα στη Ζάκυνθο. Εταιρεία Ζακυνθιακών Σπουδών: Α' Συνέδριο. Οι οικισμοί της Ζακύνθου από την αρχαιότητα μέχρι το 1953, Ζάκυνθος 20-22 Οκτ. 1989. Εκδ. Αθήνα 1993, σσ. 237-246.

Émile Legrand (συμπλήρωμα H. Pernot): Bibliographie Ionienne du Quinzième siècle à l'année 1900. Τόμοι I-II, Paris 1910.

Λίνος Πολίτης: Γύρω στο Σολωμό. Μελέτες και άρθρα (1938-1982), δεύτερη έκδοση επαυξημένη, Αθήνα 1985.

Γλυκερία Πρωτοπαπά-Μπουμπουλίδου: Λούντζης, λημ. στην Εγκυκλ. «Πάπυρος Λαρούς-Μπριτάννικα», Τόμ. 39ος, σ. 249.

Eugène Rizo-Rangabé: Le livre d'or de la noblesse Ionienne, Vol. 3 Zante. Athènes 1927.

Αλόη Σιδέρη: Έλληνες φοιτητές στο Πανεπιστήμιο της Πίζας (1806-1861). Τόμ. Α', Αθήνα 1989, Τόμ. Β' (αδημοσίευτος) σ. 431.

M. D. Sturtza: Grandes Familles de Grèce, d' Albanie et de Constantinople. Dictionnaire historique et généalogique, Paris 1983.

Παναγιώτης Χιώτης: Ζακύνθιον ημερολόγιον 1895, έτος 5ον, Ζάκυνθος 1894, σσ. 34-36. Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου, τόμος 7ος, Νέα έκδοση Αθήνα 1981, σσ. 114-116.

W. Windelband-H. Heimsoeth: Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας. Γ' τόμος, Ελλ. Εκδ. Αθήνα 1985.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η Μπετίνα παντρεύτηκε τον ευγενή Ιωάννη Γεωργ. Μελισσινό.
2. Η Αικατερίνη τον αγγλοζακυνθινό Robert Sargint.
3. Ο Νικολός εκτός από τη Δανία σπούδασε στη Γερμανία όπου υπήρξε μαθητής και φίλος των Hegel και Schelling κι αργότερα έγινε πρόξενος της Δανίας στη Ζάκυνθο.
4. Η Αβιγαήλ παντρεύτηκε τον κόντε Διονύσιο Αναστ. Μερκάτη.
5. Ο L. I. Marzocchi (1804-1890), μαθητής του P. Costa, λόγιος και φλογερός επαναστάτης, ήλθε στη Ζάκυνθο το 1837 ως πολιτικός πρόσφυγας. Είναι ο πατέρας των γνωστών ποιητών Ανδρέα, Πίου, Στεφάνου και Μέμνωνος Μαρτζώκη. [1842-1847 αρκετά πυκνή επιστολογραφία του Λουδοβίκου Μαρτζώκη προς τον Ερμάννο.]
6. Nicolo Tomaseo: Dizionario d'estetica, 3η έκδ., Milano, 1860, τόμος δεύτερος, σ. 213.
7. Το σπουδαίο τούτο έργο επανεκδόθηκε, σε μικρό σχήμα, στα δύσκολα χρόνια της δικτατορίας (1969) από τις εκδόσεις *Κάλβος* και είναι ήδη εξαντλημένο από καιρό. Σήμερα, απ' ό,τι είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, ετοιμάζεται μια άλλη έκδοσή του, με επιμέλεια και προλεγόμενα του Νίκου Καραπιδάκη, τ. Διευθυντή των Γενικών Αρχείων του Κράτους και καθηγητή του Ιονίου Πανεπιστημίου.
8. Η εν λόγω πολύτιμη μελέτη, που αποτελεί τρόπον τινά επαυξημένη και ολοκληρωμένη μορφή του «Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επανήσου...» του 1856, παραμένει ακόμη αμετάφραστη για το ελληνικό κοινό.
9. Ο τίτλος σηματοδοτούσε την ημέρα της Επανάστασης που κατάφερε την ανατροπή και έξωση της δυναστείας των Wittelsbach. Γενικά ήταν γνωστή η αδιαφορία του Όθωνα για την ενσωμάτωση των Ιονίων στην Ελλάδα.

Το παρόν σχεδιάσμα, εκτός από το βίο και το έργο του Ερμάννου Λούντζη, εντοπίζει ακόμη όχι τόσο τα πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα, όσο τα σημαντικότερα έργα της ιστοριογραφίας και της φιλοσοφίας, είτε εκείνα που απετέλεσαν άμεσα διαβάσματα του μεγάλου ιστορικού είτε άλλα που συνθέτουν εν πολλοίς το πνευματικό, φιλοσοφικό και ιδεολογικό κλίμα της εποχής του (ιδιαίτερα το Επτανησιακό και Ευρωπαϊκό).

Ευχαριστώ τον κύριο Νίκο Αλεξ. Λούντζη που μου εμπιστεύθηκε το πολύτιμο οικογενειακό του αρχείο (στο οποίο συμπεριλαμβάνονται τα αρχεία του Ερμάννου Λούντζη και των γιών του), για συστηματική ταξινόμηση και ερευνητική ώθηση ώστε να γίνει προσιτό στο ερευνητικό κοινό. Επειδή η εργασία αυτή βρίσκεται μόλις στα πρώτα της στάδια, χωρίς τη δυνατότητα άμεσης εποπτείας όλου του υλικού, η μορφή και μερικά δευτερεύοντα, πιστένω, στοιχεία του χρονολογίου, ενδεχομένως να υποστούν βελτιώσεις στο μέλλον.

Ο ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ ΚΑΙ Η ΡΟΜΑΝΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ τυπώνει το πρώτο τεύχος της *Ιστορίας* του το 1860. Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος εκδίδει τον *Πρόλογο* στα δημοτικά τραγούδια το 1852, ενώ το 1857 κυκλοφορεί τις *Βυζαντινές Μελέτες* του¹. Ο Ερμάννος Λούντζης παρουσιάζει (στη Ζάκυνθο) το 1851 τη μελέτη του «Το μέλλον του Ελληνικού Έθνους εκ του παρελθόντος εξαγόμενον»· το 1856 κυκλοφορεί (στην Αθήνα) το βιβλίο του «Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επανήσου επί Ενετών», για ν' ακολουθήσει το 1857 (πάλι στην Αθήνα) η έκδοση της εργασίας του «Περί της εν Επανάσω διοργανώσεως της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως»². Σταματώ εδώ το σύντομο αυτό χρονολόγιο.

Ο Παπαρρηγόπουλος «είναι πάντα ζωντανός ανάμεσά μας, μας καθοδηγεί στις έρευνές μας, μας συμβουλεύει, μας εμπνέει», αποφαίνεται ο Κ. Θ. Δημαράς. Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος, μας ειδοποιεί ο ίδιος συγγραφέας, «διαβάζεται ελάχιστα σήμερα, όπως και στην εποχή του»³. Όσο για τον Ερμάννο Λούντζη, αυτός απουσιάζει επιδεικτικά από το σχέδιο και την προοπτική της ελληνικής ρομαντικής ιστοριογραφίας, όπως την σκιαγραφεί ο Δημαράς.

Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, εξακολουθεί να μας ειδοποιεί ο Δημαράς, «διαμορφώθηκε σε φαναριώτικα περιβάλλοντα». Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος ήταν «εκπρόσωπος του πιο εξελιγμένου πολιτισμού και της πιο εξελιγμένης παιδείας που εγνώρισε ποτέ στο σύνολό του ο νέος ελληνισμός»⁴. Ο Ερμάννος Λούντζης, ο ιστορικός με την ευρύτατη φιλοσοφική προοπτική και τον κοσμοπολιτισμό, που προκαλεί εντύπωση κι έκπληξη ακόμη και σε μας, τους μεταγενεστέρους· ο Ερμάννος Λούντζης που στη Σορβόνη άκουσε Guizot, Villemain και Cousin⁵, και στη Γερμανία Hegel, Fichte, Lessing, Schelling και Gans· που έγινε φίλος στενός με τον Schelling και μετέφρασε στα παλικά την *Κριτική του Καθαρού Λόγου* του Kant⁶· αυτός λοιπόν ο Ερμάννος Λούντζης δεν εμφανίζεται ούτε καν σαν σκία εκπροσώπου της ρομαντικής ιστοριογραφίας του «πιο εξελιγμένου πολιτισμού» στη χώρα μας.

Κι αν σήμερα ο Παπαρρηγόπουλος είναι ο ιστορικός μας, σχεδόν ο επίσημος, ή τουλάχιστον μια αναμφισβήτητη αυθεντία για τις «έρευνές μας» ή για την εθνική μας έμπνευση· κι αν, έστω με τραγική καθυστέρηση, κάποιες ανατυπώσεις του Ζαμπελίου έχουν εμφανισθεί στο πνευματικό μας Forum, αν μη τι άλλο έτσι για να υπάρχει κι αυτός ως αναφορά μας (;)· ο Ερμάννος Λούντζης, απ' όσα τουλάχιστον γνωρίζω, μια μόνο ανατύπωση ελληνικού του έργου, κι αυτήν πριν από πολλά κι όλας χρόνια (1969), αξιώθηκε, κι έναν μικρό τόμο με «Ανέκδοτα Κείμενα» (1962), που τον εδημιούργησε η αγάπη του Ντίνου Κονόμου· και πάντως, εξακολουθεί να παραμένει ολοσχερώς εκτός του πνευματικού μας Forum. Η ασυνέχεια υπέρ του «φαναριώτικου περιβάλλοντος» και εναντίον του «πιο εξελιγμένου πολιτισμού και της πιο εξελιγμένης παιδεί-

ας που ε γνώρισε ποτέ στο σύνολό του ο νέος ελληνισμός» διαγράφει για μιαν ακόμη φορά τον τραγικό της κύκλο – και για τον πολιτισμό και για την παιδεία μας.

Ο Κ. Θ. Δημαράς θέλησε να μας μιλήσει για τη ρομαντική ιστοριογραφία του 19ου αιώνα στη χώρα μας, για την ιστοριονομία, όπως την ονόμαζε ο Ζαμπέλιος. Και μιλώντας ανακεφαλαίωσε τη δυστυχημένη ιστορία (*Historia Calaminatum*) του νεοελληνικού μας λόγου. Όχι βέβαια διότι ο Παπαρρηγόπουλος ακόμη μας καθοδηγεί και μας εμπνέει. Ο Παπαρρηγόπουλος ίσεται πράγματι *εδώ* ως αναπόσπαστο και πολύτιμο τμήμα της παιδείας μας: ένας αφηγητής, μια γλώσσα, ένα όραμα. Μα διότι ο νεοελληνικός μας λόγος τίποτε δεν «έπαθε» από τον Ζαμπέλιο, και σίγουρα τίποτε, μα απολύτως τίποτε, από τον Ερμάννο Λούντζη.

Τίποτε μα απολύτως τίποτε. Κι αυτό, όχι διότι ο Ερμάννος Λούντζης έγραψε παλικά. Στο κάτω κάτω και μόνον τα κείμενά του τα ελληνικά, όσα ήδη αναφέρθηκαν, αλλά και άλλα, μαζί και η (από τον γιο του διορθωμένη!) αυτοβιογραφία του και οι επιστολές του, αρκούν και με το παραπάνω να τον τοποθετήσουν μέσα στη γλώσσα και μέσα στην παιδεία μας ως κυριαρχική μορφή της ιστοριογραφίας του περασμένου αιώνα. Άλλωστε, δεν λείπουν και οι μεταφράσεις, έστω και σχετικά πρόσφατες (1969, 1971), των παλικών του κειμένων, συμβολών σπουδαίων στην ιστοριογραφία μας: *Storia delle Isole Ionie sotto il reggimento dei Republican Francesi* (Βενετία 1860) και *Della republica settinsulare* (Μπολώνια 1863)⁷. Όχι λοιπόν διότι έγραψε παλικά μα κυριότατα διότι η παλαιά πληγή της οφειλόμενης αλλά ματαιωμένης αλληλόδρασης ανάμεσα στον πιο εξελιγμένο πολιτισμό και την πιο εξελιγμένη παιδεία που ε γνώρισε ποτέ στο σύνολό του ο νέος ελληνισμός και στα επαρχιώτικα στερεότυπα μιας «φαναριώτικης» αθηναϊκής καλούμενης σχολής, η οποία εμμίτιζε, κακίη κακώς, διαφωτισμούς και ρομαντισμούς, κακοφόρμιζε κι εξακολουθεί να κακοφορμίζει και στην περίπτωση βέβαια του Ζαμπελίου, αλλά σίγουρα στην περίπτωση του Ερμάννου Λούντζη.

ΑΝ ΕΙΝΑΙ ΝΑ ΜΙΛΗΣΟΥΜΕ για την ιστοριογραφία του περασμένου αιώνα κι έτσι να κατανοήσουμε επιτέλους το μέγεθος και την αξία του έργου που μας άφησε ο μόχθος ο πνευματικός του Ερμάννου Λούντζη, θα πρέπει ίσως να ξεκινήσουμε από τη διατύπωση του Augustin Thierry, όπως αυτή μας παρέχεται στο έργο του «*Histoire de la conquête de l' Angleterre par les Normands*» (1825):

Πρέπει κανείς να εισχωρήσει μέσα στα ανθρώπινα πλάσματα, πάνω από την απόσταση των αιώνων. Πρέπει κανείς να τα φαντασθεί ως ζώντα και δραστήρια πλάσματα πάνω σ' ένα μέρος της γης όπου ακόμη και η στάχτη από τα κόκκαλά τους δεν θα βρισκόταν σήμερα [...] Έχουν περάσει 700 χρόνια από τότε που πέθαναν αυτοί οι άνθρωποι, από τότε που οι καρδιές τους έπαψαν να χτυπούν από περηφάνια ή πόνο· όμως τι σημασία έχει αυτό για τη φαντασία; Για τη φαντασία δεν υπάρχει παρελθόν, και το ίδιο το μέλλον ανήκει στο παρόν⁸.

Ολόκληρη η κοσμοαντίληψη της ρομαντικής ιστοριογραφίας βρίσκεται κλεισμένη μέσα σ' αυτή τη διατύπωση. Και αν αληθεύει πως ο ιστορικός σχετικισμός είναι κατ' εξοχήν το «προϊόν του Ρομαντισμού» και αν πράγματι «ο Ρομαντισμός αρνείται ότι υπάρχει ένας καθολικός ανθρώπινος Λόγος ο οποίος θα μπορούσε να συλλάβει αλήθειες απολύτως άχρονες», και ότι κατά συνέπεια «είναι η ιστορία που καθορίζει το πεπρωμένο του Λόγου»⁹, άλλο τόσο είναι αλήθεια πως η ρομαντική ιστοριογραφία ως πρώτιστο για τις έρευνές της κίνητρο και ακλόνητον άξονα της αναφοράς έχει την εμβολή της φαντασίας στα έργα του παρελ-

θόντος, κατά τρόπον ώστε να μην υπάρχει παρελθόν αλλά διαρκές παρόν, και τα παρελθόντα έργα των ανθρώπων να είναι οι αναστημένες τους καρδιές που χτυπούν στον ρυθμό του αιωνίου παρόντος. Το παρελθόν της ρομαντικής ιστοριογραφίας είναι ένας αδιαμφισβήτητος παροντισμός· ένας παροντισμός που τον επιβάλλουν κυριαρχικά οι δυνάμεις της φαντασίας, η οποία καθίσταται έτσι η μοναδική άχρονη αλήθεια μέσα στο πλέγμα της σχετικότητας των ιστορικών αξιών. Λέγει ο Michelet:

Έδωσα σε πολλούς νεκρούς τη βοήθεια εκείνη που εγώ ο ίδιος θα χρειαζόμουν [...] Τους ξέθαψα για να τους δώσω μια δεύτερη ζωή. Τώρα ζουν μαζί μας και μεις οι ίδιοι νοιώθουμε πως είμαστε οι συγγενείς και οι φίλοι τους. Έτσι σχηματίζεται μια οικογένεια, μια κοινή πολιτεία ανάμεσα στους ζώντες και τους νεκρούς¹⁰.

Η επιστροφή στο παρόν του παρελθόντος, ή – εν πάση περιπτώσει – η μεταστέγαση του παρελθόντος στο παρόν και η μέσω της φαντασίας εγκαθίδρυση της κοινής πολιτείας ζώντων και νεκρών, βρίσκει σταθερό έδαφος μέσα στις απελευθερωμένες δυνάμεις της ανθρώπινης ψυχής προκειμένου ν' αναδειχθεί ως πεπρωμένο του Λόγου. Η νοσταλγία του παρελθόντος, και μάλιστα η νοσταλγία του εξιδανικευμένου εκείνου παρελθόντος το οποίο συνιστούσε ένα πλήρες και κλειστό εν εαυτώ σύνολο πνευματικών αξιών, δραστηριοτήτων και πραγματώσεων, αποτελεί την αφειρητική συναισθηματική κατάσταση, την κινητήρια ψυχική δύναμη μέσω της οποίας η ιστορία καθίσταται αφήγηση μιας συγχρονίας ανθρώπων νεκρών και ζωντανών, καθώς και γεγονότων παρελθόντων και παρόντων. Και το εξιδανικευμένο αυτό παρελθόν που υποδειγματικά εκφράζει τις πιο κρυφές, τις πιο μύχιες ανάγκες αυτής της νοσταλγίας είναι ο Χριστιανικός Μεσαίωνας, όπως τον συλλαμβάνει η ρομαντική φαντασία για να τον καταστήσει πηγή πνευματικής, καλλιτεχνικής, ποιητικής και ιστορικής εμπνεύσεως. «Στον Ρομαντισμό», αποφαίνεται ο Rudolf Bultmann, «υπήρχε μια πραγματική κλίση προς την ιστορία ως τμήμα του αγώνα του εναντίον του Διαφωτισμού. Το παρελθόν δεν εκρίνετο πλέον αρνητικά ως οι σκοτεινοί χρόνοι οι οποίοι στερούσαν τη φωτισμένη έλλογη γνώση, αλλά θετικά ως η εποχή την οποία αισθανόταν κανείς συγγενική του επειδή παρατηρούσε τις ίδιες άλογες δυνάμεις να δρουν μέσα σ' αυτήν και μέσα στον εαυτό του. Αυτές οι δυνάμεις ενεργούν σε όλα τα πολιτισμικά επίπεδα και προσεγγίζουν τη μέγιστη δραστηριότητά τους στη δημιουργική δύναμη του Εγώ, του ατόμου, κυριότατα στη θρησκεία και στην ποίηση¹¹».

Ο Χριστιανικός Μεσαίωνας για τη ρομαντική ιστοριογραφία δεν είναι άρα εκείνοι οι σκοτεινοί χρόνοι, όπως μας τους έμαθε η Αναγέννηση και ο Διαφωτισμός, αλλά αντίθετα ένα ελκυστικό σύμπαν το οποίο παρέχει μιαν ιδανική διεξοδο στα άλογα δυναμικά της ψυχής των ανθρώπων οι οποίοι το νοικούν και τα οποία είναι τα ίδια άλογα δυναμικά που κατευθύνουν τις δημιουργικές πράξεις των ανθρώπων του παρόντος. Εξ ου και η συγχρονία των νεκρών του παρελθόντος πραγμάτων με τα ζωντανά του παρόντος, η συγγένεια η εκλεκτική και η φιλία των νεκρών τους οποίους η ιστορία ζωντανεύει με τους ζωντανούς των οποίων η φαντασία είναι η πηγή της δεύτερης ζωής των νεκρών.

Αυτή η δεύτερη ζωή δεν είναι μόνον ένα παρόν αλλά και ένα μέλλον. Διότι το «μέλλον ανήκει στο παρόν» και ταυτόχρονα το παρόν του παρελθόντος. Η δεύτερη ζωή είναι «το μέλλον εκ του παρελθόντος εξαγόμενον», όπως μας λέγει ο Ερμάννος Λούντζης. Και η εθνική ιστορία δεν μπορεί παρά να τοποθετεί σε θέση μάχης το παρελθόν της ως παρόν και να το στέλνει σε πλήρη πολεμικό σχηματισμό για ν' αντιμετωπίσει το μέλλον, δηλαδή το παρόν του μέλλοντος. Η ιστοριογραφία εξισώνεται με τη φιλοσοφία της ιστορίας στο πεδίο της αυτοσυνείδησης των ατόμων και των λαών.

ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΕΙΝΑΙ η ρίζα ούτως ειπείν εξ ης αναβλασάνει το ενεστώς, το οποίον διατρέφεται εκ του μέλλοντος, καθώς το δένδρον από της ατμοσφαιράς. Παρελθόν, ενεστώς και μέλλον είναι αλληλένδετα εις τρόπον τοιούτον, ώστε δεν δυνάμεθα να εννοήσωμεν το ενεστώς άνευ της γνώσεως του παρελθόντος, ούτε αγνοούντες ό,τι υπήρξε και ό,τι υπάρχει, να εικάσωμεν το εσόμενον [...] του παρελθόντος [...] η καταδίκη [...] μετεδόθη κατά παράδοσιν από γενεάς εις γενεάν. Αν όμως επί της κοινής προλήψεως στηριζόμενοι, παραδεχθώμεν την καταδίκην ταύτην, έπεται ως συνέπεια ότι [...] το μεν πάλοι βαθύ επεκράτει σκότος, η δε καταδυναστεία, η αταξία και τα λοιπά σύντροφα κακά, όσο διεγείρουσι την αγανάκτησιν και το μίσος, εδέσποζον, μόνον δε επ' εσχάτων των ημερών ανεφάνη η ανάγκη της δικαιοσύνης, ο έρωσ της ελευθερίας και παν το τιμών και συντηρούν τον κόσμον. Μη δυνάμενος να παραδεχθώ το συμπέρασμα τούτο, ανέβαλον την κρίσιν μου, και ηθέλησα να ανασκάψω τους τάφους των πατέρων μου.

Το απόσπασμα δεν είναι, όπως πολύ καλά θα μπορούσε, μετάφραση σε παρελθούσα ιδιότυπη ελληνική γλώσσα, ελκυστική ωστόσο, κειμένου του Thierry, του Michelet, του Manzoni. Ανήκει στην εισαγωγή της «Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επανήσου επί Ενετών» ιστορικής συμβολής του Ερμάννου Λούντζη¹². Όμως, ο ρομαντικός παροντισμός του παρελθόντος και του μέλλοντος, η εγκαθίδρυση της κοινής πολιτείας των ζώντων και των νεκρών, η ρομαντική πεποίθηση ότι το [μεσαιωνικό] παρελθόν δεν πρέπει να κρίνεται αρνητικά ως οι σκοτεινοί χρόνοι, κατά τις επιταγές του Διαφωτισμού, αλλά αντίθετα θετικά, και τέλος η εξίσωση της ιστοριογραφίας με τη φιλοσοφία της ιστορίας — με άλλα λόγια, όσα συνιστούν τη ρομαντική κλίση προς την ιστορία και τις φαντασιακές της δυνάμεις, και όσα ο γαλλικός και ο γερμανικός Ρομαντισμός εθεώρησε ως θεμελιώδεις αρχές στον αγώνα του για την επιβολή της κοσμοαντίληψής του στο πεδίο της ιστορίας ως καθοριστικόν πεδίων για το πεπρωμένο του Λόγου, εμπεριέχονται σαφέστατα, εναργέστατα και τυπικότερα στις προγραμματικές για το ιστορικό εγχείρημα αρχές του Λούντζη.

«Ηθέλησα να ανασκάψω τους τάφους των πατέρων μου», διατείνεται ο Λούντζης: «ξέθαψα [πολλούς νεκρούς] για να τους δώσω μια δεύτερη ζωή», λέγει ο Michelet. Και εδώ δεν πρόκειται για σύμπτωση σχήματος λόγου. Εδώ πρόκειται για τη διατύπωση της ίδιας ανάγκης να καταλήξει η ιστορία σε μίαν αφήγηση της κρυμμένης συγχρονίας, όπου «παρελθόν, ενεστώς και μέλλον» σημαίνουν την οικείωση του ιστορικού χρόνου ως αιωνίου παρόντος, και κατ' αυτόν τον τρόπον ν' αποκαλυφθεί η αρμονία της ολόπλευρης, όπως θα έλεγε ο Herder προκειμένου για την ιστορία. Και μέσω της αποκάλυψης αυτής να εξισωθεί η ιστορία με τη φιλοσοφία της μέσα στη μορφή της αφήγησης που μόνη αυτή μπορεί να κινήσει τα μορφοπλαστικά δυναμικά της φαντασίας, ανασταίνοντας τους νεκρούς και στέλνοντάς τους στη μάχη του μέλλοντος. «Δεν καταλαβαίνω», γράφει ο Λούντζης σε επιστολή του με ημερομηνία 21 Μαρτίου 1860 προς το γιο του Αναστάσιο, «πώς ευρίσκεις αντίφασιν μεταξύ της κρηκικής ιστορίας και της φιλοσοφίας της ιστορίας. Η κρηκική της ιστορίας επεξεργάζεται την ύλην δια της οποίας η φιλοσοφία της ιστορίας οικοδομεί. Πώς δύνασαι να πιστεύεις ότι εις τα πράγματα του κόσμου δεν υπάρχει σχέδιον, και ότι τα πάντα είναι άσκοπα και τα πάντα συμβαίνουνσι κατά περιστάσιν και κατά τύχην;»¹³.

Θα ήταν δίκαιο να πούμε πως ο Ρομαντισμός του Ερμάννου Λούντζη είναι ένας ιδιότυπος ιδεαλισμός: ένας εκλεκτικός ιδεαλισμός, τυπικός όμως του τρόπου με τον οποίο πολλές φορές εκδηλώνεται το ρομαντικό πνεύμα στην ιστοριογραφία της εποχής. Hegel και Schelling, αλλά και Herder και Fichte και Rousseau και Hubolt: μέσα από τις φιλοσοφικές ενασχολήσεις της εποχής, ο Λούντζης μοιάζει να επιλέγει ό,τι ταιριάζει στον ιδεαλισμό του, και προπαντός εκείνη την αφοσίωση προς την τριάδα παρελθόν-παρόν-μέλλον ως διαλεκτική οντότητα την οποία συνθέτει ο «ιδανικός κόσμος», ο κόσμος της φαντασίας, όπως τον εμόρφωσε και τον εγκατέστησε κυρίαρχο της ψυχής του κόσμου (Weltseele) ο Γερμανικός Ρομαντισμός. «Και επειδή», γράφει ο Λούντζης στα παιδιά του με ημερομηνία 4 Νοεμβρίου 1857, «η εν τη νεότητί μου διανοητική, ούτως ειπείν, αναγέννησίς μου συνέβη μετά την εκ Γαλλίας εις Γερμανίαν μεταβάσεώς μου, έπεται ότι μάλλον συμπάθω με την Γερμανίαν, και ευρίσκω τον γερμανικόν κόσμον πλέον ομογενή με τας εξεις και με τας ορέξεις μου. Ίσως το να έζησα πάρα πολύ εις τον ιδανικόν κόσμον με έβλαψε και την φαντασίαν μου ερέθισεν εις τρόπον ώστε ευκόλως να εξάπεται, και ως εκ τούτου κατανώ πολλάκις να είμαι ξένος ή ήπιον εις τον πρακτικόν βίον»¹⁴.

Ο Λούντζης διόλου δε διστάζει να ομολογήσει τον ιδανικό κόσμο της ευερέθιστης φαντασίας, τον κόσμο εκείνον τον «μεγάλο», όπως τον αποκαλεί αλλού, στο όνομα του οποίου ξεθάβει τους νεκρούς του και τους αποκαθιστά παρόντες στην ιδεολογική μάχη της εθνικής αναγέννησης. Είναι ο κόσμος αυτός ο μεγάλος, ο ιδανικός, που εμπνέει εξακολουθητικά το έργο του, την ιστορία ως την άλλη όψη της μυθιστορίας. Και είναι ο ίδιος αυτός κόσμος που γεννά τις «εξεις και τις ορέξεις» οι οποίες κατευθύνουν την αφήγησή του προς τον Χριστιανικό Μεσαίωνα της Ενετοκρατίας και προς την αναζήτηση της συγχρονίας του τότε και του τώρα των ανθρώπων, των έργων τους και των ιδεών τους.

Ο Ζαμπέλιος στρέφεται προς τον Βυζαντινό Μεσαίωνα από την ίδια ανάγκη της συγχρονίας κινούμενος. Ο Λούντζης μένει περισσότερο «πιστός» στην επανησιακή του παράδοση την οποία εμόρφωσε ο Δυτικός Μεσαίωνας και η εξέλιξη των πραγμάτων στη Δυτική Χριστιανοσύνη. Ο Ζαμπέλιος εφευρίσκει τον όρο «ελληνοχριστιανικός» προκειμένου να σκιαγραφήσει τη συγχρονία παρελθόντος και παρόντος του ελληνοχριστιανισμού¹⁵. Ο Λούντζης υπερασπίζεται τον ελληνοισμό του δραστικότερα: «δυνάμεθα να θεωρήσωμεν τον Ελληνοισμόν», γράφει, «ως το κωνευτήριον τρόπον τινά, εν ω άπαντα τα ξενικά στοιχεία ηκόμενα μετεβάλλονται, το δε εκ του ετερογενούς τούτου μίγματος προκύπτουν μέταλλον διετέλει αείποτε ελληνικόν»¹⁶. Μέσα σ' αυτό το κωνευτήρι, ο Λούντζης ξεθάβει τους ήρωές του: ιππότες και σταυροφόρους, αστούς και ευγενείς, λατίνους Επισκόπους και ορθόδοξους Πρωτοπαπάδες. Μα πίσω από την ιστορική τοιογραφία, πίσω από την επιφάνεια των δρωμένων, ο Λούντζης ενδιαφέρεται ν' αποκαλύψει την εσωτερική δυναμική του ιστορικού χρόνου. Αυτή η δυναμική είναι ακριβώς η ίδια με εκείνη την οποία αποκαλύπτει η συγγραφή ενός προσωπικού ημερολογίου, στον βαθμό που αυτό χρησιμεύει στο άτομο για τη φανέρωση των εσωτερικών μεταμορφώσεών του: παραγγέλλει στον γιο του Αναστάσιο: «Εν τοιούτον ημερολόγιον θέλει αποκτήσει την αξίαν του, την ανεκτίμητον αξίαν του και την αληθή σπουδαιότητά του, όταν προβής εις την ηλικίαν. Τότε δύνασαι να κάμης παραβολάς μεταξύ του παρόντος και του παρελθόντος, θέλεις γνωρίσει τας εσωτερικάς μεταμορφώσεις τας οποίας οι χρόνοι διενεργούσι...»¹⁷.

Μα την ιστορική του αφήγηση ο Λούντζης δεν την χαρίζει στους ταξιδιώτες και τους χρονικογράφους της εποχής. Και αυτοί, βέβαια, αφηγούνται, όμως το σχέδιο και η προοπτική της ιστορικής αφήγησης είναι πολύ σημαντικά για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του έθνους, καθώς και για την ίδια την κρη-

κή ιστορία και την ιστοριονομία, ώστε να τα εμπιστευθεί στην προσωπική ανάμνηση και καταγραφή των δρωμένων. Ο Λούντζης θέλει την αφήγησή του την ιστορική να την κατευθύνει και να την εμπνέει πάντα το *esprit critique*, η κριτική διακρίβωση και διασταύρωση των γεγονότων, η αναμόχλευση και ο έλεγχος των πηγών. Διότι μόνον πάνω στην κριτική αφήγηση βασισμένη είναι σε θέση η δημιουργική φαντασία να γεφυρώσει το χρονικό χάσμα, αναζητώντας τη συγχρονία και στέλνοντας το παρόν στο παρελθόν και το μέλλον. Την άρνησή του να εμπιστευθεί ένα τόσο κρίσιμο σχέδιο στα χέρια του χρονικογράφου και του ταξιδιώτη ρητά τη δηλώνει ο Λούντζης: «ο γράφων τον λόγον διδάσκαλος πρέπει να είναι προσεκτικός ως προς τα συγγράμματα των περιηγητών, τα οποία βεβαίως δεν συσιτώνται δια την ιστορικήν ακρίβειαν»¹⁸. Στην τέχνη της συγγραφής της ιστορίας αναγνωρίζει απερίφραστα ως δάσκαλό του στα ελληνικά πράγματα τον Ανδρέα Μουστοξύδη και δεν κρύβει ούτε την οφειλή αλλά ούτε και την εντελώς προσωπική του συμβολή: «Ωστε ο δόκτωρ Beeskow ως προς την ιστορίαν του μεσαιώνος επανέλαβε τα παραμύθια των περιηγητών, ερηνισθέντα από ανακριβείς ιστορικούς και όχι εκ των αληθών πηγών, εις τας οποίας ο Μουστοξύδης πρώτος και δεύτερος εγώ, τα ίκνη αυτού ακολουθών, ηντλήσαμεν, εις τρόπον ώστε μοι φαίνεται ότι το νυν η ιστορία της Επτανήσου κατά τον μέσον αιώνα αρκετά διευκρινίσθη»¹⁹.

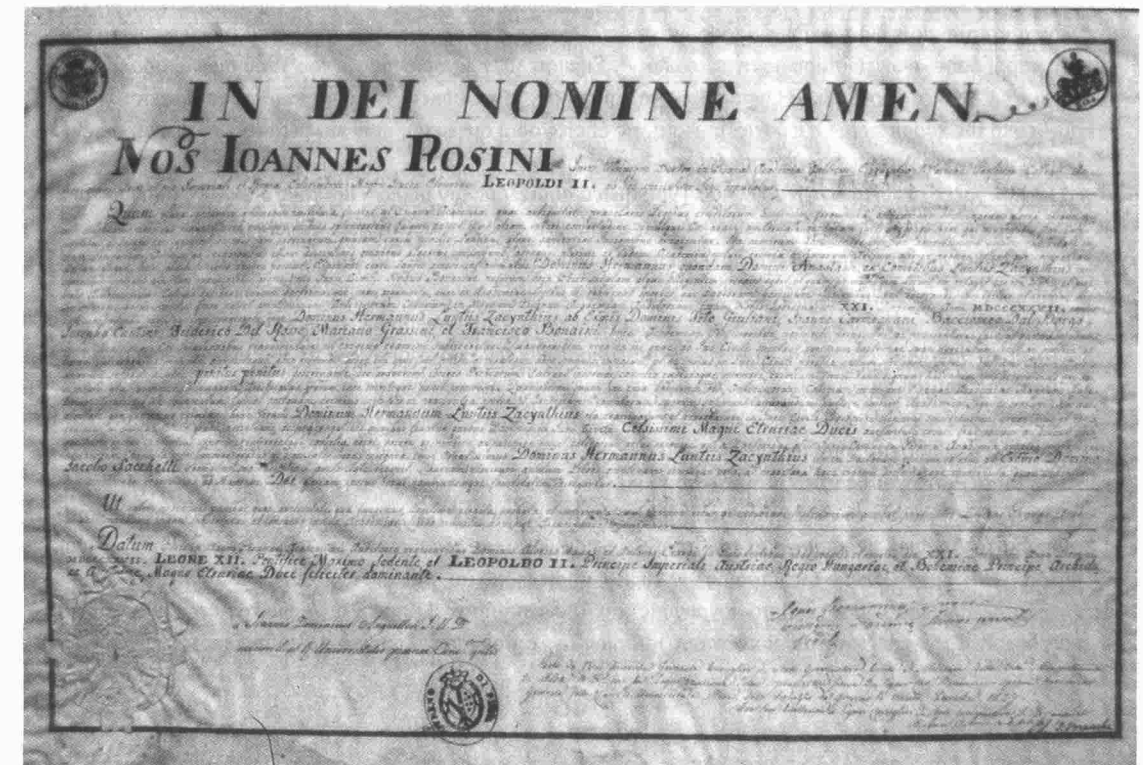
ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΗΣ, ΡΟΜΑΝΤΙΚΟΣ μ' εκείνον τον ιδιότυπο επιλεκτικό του ιδεαλισμό, απολογητής του μεγάλου κόσμου, ιστορικός και μυθιστοριογράφος: η αφήγηση ήταν το πάθος του. Πώς λοιπόν η παλαιά πληγή της μαιτωμένης αλληλόδρασης, για την οποία εμιλούσαμε, δεν θα κακοφόρμιζε ιδιαίτερα στην περίπτωση του; Πώς δε θα τον απέκλειε από τα «φανariώτικα περιβάλλοντα», από εκείνη τη φάλτσα προοπτική την οποία το έθνος ενστερνιζόταν ως τάχα ολοδική του συμβολή στην ποίηση και την ιστορία; Ο ίδιος άλλωστε περιφρονούσε και λοιδορούσε τα φανariώτικα περιβάλλοντα: «Ο αδελφός σου», γράφει στον γιο του Νικόλαο με ημερομηνία 3 Οκτωβρίου 1861, «ανέγνωσε το σύγγραμμα και μου διεκοίνωσε δοξασίας τινάς του συγγραφέως ως προς την Τουρκίαν και την εν Επτανήσω κυβέρνησιν των Ενετών, δοξασίας αι οποίας μοι εφάνησαν μάλλον αλλόκοται και πολύ εις την γνώμην μου κατεβίβασαν την αξίαν του ιστορικού. Το τεμάχιον το οποίον μοι αντέγραψας είναι μασκαραλίκια. Κάποιος Φανariώτης θα του τα υπαγόρευσε και ο Γερμανός τα επίστευσε. Την ιστορία μου εγώ την στηρίζω επί εγγράφων και επί εξακριβωμένων γεγονότων, όχι επί μωρολογιών και λήρων»²⁰.

Ο Ερμάννος Λούντζης έμεινε μέχρι το τέλος πιστός στον μεγάλο του κόσμο. Ο άλλος κόσμος τού ήταν μικρός και άθλιος. Ο άλλος κόσμος ήταν ένας κόσμος όπου «η σοφία τρέχει στους δρόμους»²¹. Τον αρνιόταν και κείνος τον εκδικιόθηκε. Μένει πια σε μας τους επιγόνους να κατανοήσουμε το μέγεθος και την αξία του έργου που μας άφησε: *Meglio tardi che mai*, όπως ευσνήθιζε να λέγει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Βλέπε Κ. Θ. Δημαράς: *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Εκδόσεις Ερμής, 1982, σσ. 465, 460.
2. Βλέπε Ερμάννου Λούντζη: *Ανέκδοτα Κείμενα*, εισαγωγή Ντίνου Κονόμου, Αθήνα, 1962, σσ. 17, 19 και 20.
3. Κ. Θ. Δημαράς, ό.π., σελ. 469.
4. Κ. Θ. Δημαράς, ό.π., σελ. 470, 469.
5. Βλέπε Ερμάννου Λούντζη: *Αυτοβιογραφία*, στα *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π. σελ. 57.

6. Βλέπε Ντίνου Κονόμου: *Εισαγωγή στα Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π. σσ. 16, 15.
7. «Τα Επτάνησα επί Γάλλων Δημοκρατικών», (μετ. Αθηνάϊη Λούντζη-Νικοκάκουρα), Κέρκυρα 1971: «Επτάνησος Πολιτεία».
8. Βλέπε Η. G. Schenk: *The mind of the European Romantics*, Oxford University Press, 1979, σελ. 41.
9. Rudolf Bultmann: *History and Eschatology*, Edinburgh University Press, 1957, σελ. 9.
10. Βλέπε Η. G. Schenk: ό.π. σελ. 41.
11. ό.π. σελ. 83.
12. Ερμάννου Λούντζη: *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*, Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα 1969, σσ.13-14.
13. *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π. σελ. 95.
14. *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π. σελ. 76.
15. Κ. Θ. Δημαράς, ό.π. σελ. 461.
16. Ερμάννου Λούντζη: *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*, ό.π. σσ. 15-16.
17. *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π. σελ. 74.
18. *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π. σσ. 90-91.
19. *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π. σελ. 99.
20. *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π. σελ. 120.
21. *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π. σελ. 100.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΕΡΜΑΝΝΟΥ ΛΟΥΝΤΖΗ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΕΡΜΑΝΝΟΥ ΛΟΥΝΤΖΗ ΚΑΙ Η ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Η ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΥΡΩ από την επανησιακή ιστοριογραφία¹ είναι δυνατόν να λεχθεί ότι εμφανίζει ακόμη μικρή παρουσία. Κυρίως απουσιάζει η συστηματική παρουσία του έργου των ιστοριογράφων της Επτανήσου και η αξιολόγηση της προσφοράς τους στην οικοδόμηση του κορμού της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Επιτυχώς, ωστόσο, ο Σπυρίδων Λάμπρος σε ανακοίνωσή του στο Α' Πανιώνιο Συνέδριο αναφέρθηκε σε *Ιστορική Σχολή της Επτανήσου*, δικαιολογώντας την ανάπτυξή της, χάρη στη διάσωση και την επιστημονική εκμετάλλευση των ιστορικών αρχείων των νησιών του Ιονίου, τα οποία χαρακτηρίζονται για τον πλούτο και την ποικιλία των πηγών τους, με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση στα Επτάνησα μιας ιστοριογραφικής παράδοσης «οιωνεί ιστορικής τινος σχολής»². Ειδικότερα, η ιστοριογραφία του 19ου αιώνα, που αναφέρεται στις δυτικές ευρωπαϊκές κυριαρχίες στα Επτάνησα, είναι αρκετά πλούσια και χαρακτηρίζεται για το συνθετικό της χαρακτήρα. Οι φάσεις, μάλιστα, τις οποίες αυτή διέρχεται, πριν και μετά το 19ο αιώνα, συμβαδίζουν με την εξέλιξη της ιστοριογραφίας στο διεθνές χώρο.

Οι μεγάλες συνθετικές εργασίες του 19ου αιώνα αποτελούν τον πυρήνα και τους βασικούς οδηγούς των ιστοριογραφικών εργασιών που ακολουθούν τον επόμενο αιώνα, κατά τη διάρκεια του οποίου η συστηματική μελέτη και επεξεργασία των αρχαικών και άλλων πηγών αναγνωρίζεται επίσης ως βασική μεθοδολογική αρχή όπως και η διεύρυνση της έρευνας στο ιστορικό πεδίο. Στην προσεκτική μελέτη των αρχαικών πηγών και σε ποικίλες άλλες μαρτυρίες και αξιόπιστες πηγές, που με διαφόρους τρόπους οι ιστοριογράφοι της Επτανήσου αρούνται, στηρίζεται το σχετικό ιστοριογραφικό έργο που παράγεται το 19ο αιώνα γύρω από την ιστορία της Επτανήσου. Άλλωστε, οι θετικιστικές επιδράσεις στη σκέψη του Ερμάννου Λούντζη είναι εμφανείς και είναι δυνατόν να λεχθεί ότι ανήκει σ' αυτούς που έχουν συμβάλει σημαντικά στην ανάπτυξη της νεοελληνικής θετικιστικής ιστοριογραφικής σκέψης (19ος αι.). Το έργο του Λούντζη διαθέτει αξιοπιστία και χαρακτηρίζεται για τη μελέτη και τη συστηματική απ' αυτόν αναγνώριση και καταγραφή του περιεχομένου των πηγών καθώς και τη συνειδητοποίηση της αξίας της σπουδής της εθνικής ιστορίας. Η γνώση της ιστορίας για το Λούντζη εκλαμβάνεται απ' αυτόν ως καθήκον και η ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης είναι άμεσα σχετική με τη γνώση της ιστορίας και κυρίως αποτέλεσμα της μελέτης της εθνικής ιστορίας.

Το μεγαλύτερο μέρος της ιστοριογραφίας του Λούντζη αποτελεί βασική πηγή για τον νεότερο ιστορικό και ιδίως για τον ερευνητή της κοινωνικής ιστορίας της Επτανήσου. Σήμερα, μάλιστα, που ένα μέρος των

πηγών για ποικίλους λόγους δεν ανευρίσκονται πλέον στα επανησιακά αρχεία του εσωτερικού ή και του εξωτερικού, αυτά τα έργα για έναν πρόσθετο λόγο διατηρούν τη μεγάλη τους αξία. Καλύπτουν κατά περίπτωση πολλά κενά της νεότερης εθνικής ιστοριογραφίας, έστω κι αν, όπως παραπάνω αναφέρθηκε, η συστηματικότερη επεξεργασία των αρχαικών και των άλλων πηγών απετέλεσε μέρημα της ιστοριογραφίας του 20ου αιώνα³. Σημειώνουμε, ειδικότερα, ότι τα έργα του Ερμάννου Λούντζη απετέλεσαν και αποτελούν το υπόβαθρο για την προώθηση και ανάπτυξη των επανησιακών ιστορικών σπουδών. Η αξιολόγηση, ειδικότερα, του ιστοριογραφικού έργου του Λούντζη στηρίζεται στο γεγονός ότι αυτό έχει συμβάλει αποφασιστικά στη διαμόρφωση του κορμού της ιστορίας των δυτικών ευρωπαϊκών κυριαρχιών στον επανησιακό χώρο (1207-1863 περίπου). Μάλιστα, μολονότι δεν έχει γραφεί από το Λούντζη ιστοριογραφική σύνθεση που να αναφέρεται στην περίοδο της Βρετανικής Προστασίας στα Επτάνησα, εντούτοις η μετάβαση των ιστορικών στην περίοδο αυτή πραγματοποιείται χάρη στη δυναμική των ιστοριογραφικών εργασιών που αναφέρονται στις προηγούμενες απ' αυτήν περιόδους (βενετική, περίοδος Γάλλων και Επτανήσος Πολιτεία). Οι ιστοριογραφικές γενικά συνθέσεις του Λούντζη, από την πλευρά κυρίως της καταγραφής της πολιτικής ιστορίας των Επτανήσων, έχουν συγκροτήσει τον κορμό της ιστορικής τους πορείας, με αποτέλεσμα η νεότερη ιστοριογραφία για τα Επτάνησα να έχει το σταθερό οδηγό της στη διεύρυνση των ενοτήτων της σύγχρονης έρευνας.

Το ιστοριογραφικό έργο του Ερμάννου Λούντζη που είναι σχετικό με τα Επτάνησα περιλαμβάνεται σε τρεις μεγάλες συνθέσεις καθώς και σε μια σύντομη μελέτη που αναφέρεται στην επανησιακή εκπαίδευση. Αυτές, πλην της πρώτης κατά τη σειρά συγγραφής τους, έχουν γραφεί στα παλικά, όπως επίσης και η μελέτη για την εκπαίδευση. Η πρώτη από τις ιστοριογραφικές συνθέσεις που γράφτηκε στα ελληνικά, αναφέρεται στη βενετική περίοδο στα Επτάνησα και επιγράφεται: «*Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*» (Αθήνα 1856)⁴. Η εργασία, ωστόσο, αυτή επανεκδίδεται τον ίδιο χρόνο με προσθήκες από τον ίδιο και συμπληρώσεις σε παλική μετάφραση με τον τίτλο: *Della condizione politica delle Isole Ionie sotto il dominio Veneto, preceduta da un compendio della storia delle Isole stesse dalla divisione dell'impero Bizantino*⁵. Το μετάφραση ζήτησαν από τον ίδιο το συγγραφέα να πραγματοποιήσουν οι Μαρίνος Τυπάλδος-Φορέστης και Νικόλαος Βαρότσης από τη Βενετία. Το έργο, με γραπτή άδεια του συγγραφέα, εκδίδεται σε παλικό εκδοτικό οίκο και η απολογία της πρωτοβουλίας αυτής, τόσο από την πλευρά των μεταφραστών όσο και από τον εκδότη, στηρίχτηκε στη μεγάλη αξία του έργου και στον αντίκτυπο που είχε το έργο αυτό στη διεθνή κριτική⁶.

Παρατηρούμε, ωστόσο, ότι η σειρά συγγραφής των τριών μεγάλων συνθέσεων είναι χρονολογική, κι αυτό επειδή, όπως ο ίδιος σημειώνει, η μελέτη της ιστορίας της Επτανήσου με τον τρόπο αυτό διευκόλυνε τη μετάβαση στις επόμενες πολιτικές και κοινωνικές καταστάσεις. Οι επόμενες ιστοριογραφικές συνθέσεις του Ερμάννου Λούντζη γράφονται απευθείας στην παλική γλώσσα. Τα έργα αυτά έχουν μεταφραστεί από την Α. Νικοκάβουρα-Λούντζη στα ελληνικά. Το έργο που αναφέρεται στην περίοδο των Δημοκρατικών Γάλλων φέρει τον τίτλο: «*Storia delle Isole Ionie sotto il reggimento dei repubblicani Francesi*». Μεταφρασμένο το έτος 1971 στα ελληνικά από την Α. Νικοκάβουρα-Λούντζη φέρει τον τίτλο: «*Τα Επτάνησα επί Γάλλων Δημοκρατικών*», Κέρκυρα 1971⁷.

Η τρίτη κατά σειρά συγγραφής ιστοριογραφική σύνθεση αναφέρεται στις περιόδους της Επτανήσου Πολιτείας και των Αυτοκρατορικών Γάλλων. Επιγράφεται: «*Della repubblica Settinsulare*» (1863) και έχει μεταφραστεί το έτος 1968 από την Α. Νικοκάβουρα-Λούντζη στα ελληνικά⁸ με τον τίτλο «*Επτάνησος Πολιτεία*» (1968). Η μελέτη, επίσης, που φέρει τον τίτλο «*Περί της εν Επτανήσῳ διοργανώσεως της δημο-*

σίας εκπαίδευσέως» (1857) έχει γραφεί στα ελληνικά και εκτιμάται ως μια θετική συμβολή στην προσέγγιση θεμάτων που αναφέρονται στην επανησιακή εκπαίδευση.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΕΡΜΑΝΝΟΥ ΛΟΥΝΤΖΗ

Ο ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ γεννήθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου του έτους 1806 στη Ζάκυνθο όπου και πέθανε στις 30 Απριλίου του 1868. Το ιστοριογραφικό του έργο εντάσσεται στις τρεις πρώτες δεκαετίες του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Καταγόταν από αριστοκρατική και εύπορη οικογένεια της Ζακύνθου και η εγκύκλια μόρφωσή του στη γενέτειρα είναι προσηγμένη. Οι σπουδές του στο εξωτερικό διαρκούν επί πολλά χρόνια (1823-1834). Φοιτά σε πανεπιστήμια της Ιταλίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας, ακολουθώντας την παράδοση πολλών Επανησιών, οι οποίοι σπούδασαν σε χώρες και πανεπιστήμια της Δ. Ευρώπης⁹.

Η αριστοκρατική του καταγωγή αλλά και η πολιτική του σταδιοδρομία με αρχές και πιστεύω που τον τοποθετούσαν στο ριζοσπαστικό κίνημα της εποχής για την ένωση της Επτανήσου με τον κορμό του απελευθερωμένου τμήματος της κεντρικής και της νησιωτικής Ελλάδας, τον ώθησαν σε μια κοινωνική δραστηριότητα που είχε πολλαπλό περιεχόμενο. Η Ελληνική, ακόμη, Επανάσταση τον βρήκε έφηβο και πρόθυμο να πολεμήσει με ομάδα εθελοντών για την απελευθέρωση της πατρίδας του¹⁰.

Το ιστοριογραφικό έργο του Ερμάννου Λούντζη είναι προσαρμοσμένο στους προσανατολισμούς της ιστοριογραφικής έρευνας του 19ου αιώνα. Οπωσδήποτε, δεν περιορίζεται σε μια απλή εξιστόρηση των γεγονότων, της πολιτικής κατάστασης και της διπλωματίας. Είναι, ωστόσο, δυνατόν να λεχθεί ότι η ιστοριογραφική του μέθοδος έχει ως κύριο γνώρισμα την εξιστόρηση της πολιτικής κατάστασης των νησιών του Ιονίου και ο κορμός των ιστοριογραφικών του συνθέσεων στηρίχθηκε, όπως ήδη αναφέρθηκε, στη μεθοδολογία του θετικισμού και στον εντοπισμό αλυσίδων αιτίων και αιτιατών. Η έμφαση στα πρόσωπα που πρωταγωνιστούν στο σκηνικό της ιστορίας αποτελεί γνώρισμα της ιστοριογραφικής αφήγησης του Λούντζη και η οικονομική και κοινωνική διάσταση της ιστορίας υπολείπονται έναντι της αναγνώρισης και της καταγραφής των πολιτικών γεγονότων. Η αποδιδόμενη, οπωσδήποτε, ιστορική εικόνα της πολιτικής κατάστασης των περιόδων τις οποίες ερευνά έχει ως βάση τη μελέτη των αρχειακών πηγών. Ο Λούντζης είναι από τους πρώτους Έλληνες που στράφηκαν στη μελέτη της επανησιακής ιστορίας μέσω της έρευνας στα αρχεία της Βενετίας και των νησιών του Ιονίου. Η μελέτη των εφημερίδων της εποχής, τα διπλωματικά έργα και η ιστοριογραφική εκμετάλλευση των αποφάσεων της διοίκησης καθώς επίσης και η πλατιά αντίληψη που ο Λούντζης διέθετε γύρω από την ιστορικότητα της εποχής του συνέβαλαν αποφασιστικά στην οικοδόμηση του ιστοριογραφικού του έργου. Εξεταζόμενη η ιστοριογραφία του Ερμάννου Λούντζη υπό το πρίσμα αυτό συνιστά βασικό οδηγό των αναζητήσεων της νεότερης ιστορικής έρευνας και της ελληνικής εθνικής ιστορίας. Επίσης, αναγνωρίζεται ως σημαντικότατο βοήθημα για την ενίσχυση της τοπικής ιστορίας των νησιών του Ιονίου.

Η αναφορά, άλλωστε, του ιστοριογράφου στις πηγές καθώς και η ενσωμάτωση στο κύριο σώμα της ιστοριογραφικής ύλης πολλών παραθεμάτων καθιστούν περισσότερο εναργή την ιστορική αφήγηση, ενώ παράλληλα προσφέρεται ασφαλής τεκμηρίωση όσον θεμάτων αναφέρονται σε ποικίλες πλευρές του κοινωνικού ιστορικού γίγνεσθαι της Επτανήσου. Σήμερα, επίσης, που η διεύρυνση των ενδιαφερόντων του ιστορικού είναι δεδομένη, το έργο του Λούντζη, δοσμένο συστηματικά με τις παραδοσιακές πρακτικές της ιστοριογραφικής έρευνας, αποτελεί αφετηρία των νέων προσπαθειών του ιστορικού της επανησιακής ιστορίας. Η αξιόπιστη, επίσης, στάση που τηρεί κατά την παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων καθώς και η διαπιστωμέ-

νη από το σύγχρονο ερευνητή σταθερή οπτική γωνία προσέγγισης των πολιτικών γεγονότων διευκολύνουν αρκετά τις απαιτήσεις της σύγχρονης έρευνας γύρω από τη μελέτη του συνόλου της κοινωνίας της εποχής.

Στο πλαίσιο των διαφερόντων του Ερμάννου Λούντζη και των προβλημάτων που αντιμετώπιζε η Ελλάδα και η ιδιαίτερη πατρίδα του, τα Επάνησα, εντάσσεται η υπεύθυνη και σοβαρή ενασχόλησή του με την ιστορία της Επτανήσου. Η αξιολόγηση της σημασίας της ιστορίας περιγράφεται από τον ίδιο με πολύ σαφήνεια και είναι αυτό, που αυτή την περίοδο η διεθνής ιστοριογραφία αποδέχεται: «Αν η τυφλή του παρελθόντος λατρεία παράλογος λογίζεται παράλογος και ουχί ήττον άδικος είναι η περιφρόνησις αυτού. Το παρελθόν είναι η ρίζα ούτως ειπείν εξ ης αναβλασάνει το ενεστώσ, το οποίον διατρέφεται εκ του μέλλοντος, καθώς το δένδρον από της ατμοσφαιρας. Παρελθόν, ενεστώσ και μέλλον είναι αλληλένδετα εις τρόπον τοιούτου, ώστε δεν δυνάμεθα να εννοήσωμεν το ενεστώσ άνευ της γνώσεως του παρελθόντος, ούτε αγνοούντες ό,τι υπήρξε και ό,τι υπάρχει, να εικάσωμεν το εσόμενον».

Επίσης, ο βαθμός της υπεύθυνης ιστορικής έρευνας που αποφασίζει να φέρει σε πέρας αποδεικνύεται από τη μέθοδο που ακολουθεί και την ιστορική συνείδηση που διαθέτει. Κατανοεί πλήρως τη διεθνή συγκυρία και την πορεία που πήρε ο χώρος της Επτανήσου στο πλαίσιο των δυτικών ευρωπαϊκών κυριαρχιών σ' αυτόν, όμως σε καμία περίπτωση δεν είναι διατεθειμένος να μην αναζητεί την αλήθεια χωρίς προκαταλήψεις και προσπάθειες αποπροσανατολισμού της κοινής γνώμης. Η θέση του έχει σαφήνεια: «... καθ' όσον εδυνήθην να ερευνήσω, νομίζω ότι το κοινόν δεν έχει ειδησιν οπωσούν ακριβή της κατά τους παρελθόντας αιώνας πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου. Δοξασία άνευ ιστορικών εξετάσεων σχηματισθείσαι κατέστρεψαν μάλλον της κρίσεως την ευθύτητα· του παρελθόντος δε η καταδίκη τοιουτοτρόπως κυρωθείσα, μετεδόθη κατά παράδοσιν από γενεάς εις γενεάς. Αν όμως επί της κοινής προλήψεως στηριζόμενοι, παραδεχώμεν την καταδίκην ταύτην, έπεται ως συνέπεια ότι εν Επτανήσω το μεν πάλοι βαθύ επεκράτει σκότος, η δε καταδυναστεία, η αταξία και τα λοιπά σύντροφα κακά όσα διεγείρουσι την αγανάκτησιν και το μίσος, εδέσποζον, μόνον δε επ' εσχάτων των ημερών ανεφάνη η ανάγκη της δικαιοσύνης, ο έρωσ της ελευθερίας και παν το τιμών και συντηρούν τον κόσμον. Μη δυνάμενος να παραδεχθώ το συμπέρασμα τούτο, ανέβαλον την κρίσιν μου και ηθέλησα να ανασκάψω τους τάφους των πατέρων μου· καίτοι βεβαίως δεν ήλπίζον να ανακαλύψω κειμήλια, ουδέ αλύσεις όμως εύρον παντού σεσωρευμένας. Προχωρών δε εις τας ερεύνas μου και έπι μάλλον ενθαρρυνόμενος, είδον ότι πατριωτικόν μοι επεβάλλετο χρέος να διασκεδάσω τας σφαλεράς δοξασίας, δια των οποίων πικρώς, και ουχί σπανίως, προσεβάλλετο η φιλοτιμία, την οποίαν πας λαός, είτε μέγας, είτε μικρός, οφείλει να έχη. Εις τούτο δε και άλλη σκέψις με παρώτρυνεν, η εξής: Ενόμισα, ότι εις τα πρόθυρα του μέλλοντος, ένθα η Θεία Πρόνοια διακελεύει να περιμένωμεν μετά καρτερίας, ουδόλως δυσανασχετούντες αν, πριν ή εις αυτό εισαχθώμεν, θέλη να μας δοκιμάση απατούσα παρ' ημών ανδρίαν, αρετήν και άθλους πολυειδείς, ενόμισα, λέγω, ότι εν ταιούτη εποχή, αρμόζει το τε μνημόσυον των τεθνεώτων και η καταγραφή της πολιτικής περιουσίας αυτών, ώστε, κατά την ειμαρμένην ώραν της συγκροτήσεως της μεγάλης ελληνικής οικογενείας, να μη παρασταθώσιν ως ακτήμονες οι κληρονόμοι αυτών».

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της ιστοριογραφίας του Λούντζη, γενικά, είναι η ιστοριοδιφική δεξιότητα και η τέχνη της συμβαντολογικής ιστορικής σύνθεσης. Από την πλευρά αυτή, αξιολογούμενο το έργο του Ερμάννου Λούντζη, είναι δυνατόν να λεχθεί ότι αποτελεί πρότυπο ιστοριογραφικής σύνθεσης σύμφωνα με τις πρακτικές της θετικιστικής ιστοριογραφίας (19ος αιώνας) και βασικό βοήθημα — άμεση και έμμεση πηγή — για τους ιστορικούς των δυτικών ευρωπαϊκών κυριαρχιών στον επανησιακό χώρο. Στην πανεπιστημιακή έρευνα και τη διδασκαλία είναι δυνατόν, επίσης, το έργο του Λούντζη να χρησιμεύει ως αντιπροσωπευτικό

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ

Η DORA D' ISTRIA ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΡΜΑΝΝΟ ΛΟΥΝΤΖΗ

ΜΙΑ ΠΡΩΙΜΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΙΟΝΙΟ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟ

Η ΓΝΩΣΤΗ ΛΟΓΙΑ και συγγραφέας του 19ου αιώνα Dora d'Istria¹ δημοσίευσε στο τεύχος Ιουλίου του 1858 της *Revue des Deux Mondes* ένα άρθρο με τίτλο «*Les Iles Ioniennes sous la domination de Venise et sous le Protectorat Britannique*» (Τα Ιόνια Νησιά υπό την κυριαρχία της Βενετίας και υπό το Βρετανικό Προτεκτοράτο). Όπως σημειώνει η συγγραφέας στην αρχή του άρθρου, βασίστηκε στα εξής έργα: 1. *Storia di Corfù* του Ανδρέα Μάρμορα, 2. Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσιου επί Ενετών του Ερμάννου Λούντζη και 3. Περί της εν Επτανήσω διοργανώσεως της δημοσίας παιδεύσεως του ίδιου.

Παρακάτω μεταφράζουμε δύο αποσπάσματα του άρθρου που αναφέρονται στον Ερμάννο Λούντζη.

A. *Revue des Deux Mondes*, tome XVI, σελ. 382

...Για να εκτιμήσει κανείς με αντικειμενικότητα τη διοίκηση των Ενετών στα Ιόνια Νησιά, πρέπει να μελετήσει με προσοχή τους μηχανισμούς της, όπως το έπραξε ένας σοφός πολιτικολόγος από τη Ζάκυνθο, ο κύριος Ερμάννος Λούντζης. Αφού αφηγείται, σε μία αρκετά μακροσκελή εισαγωγή, την ιστορία των Επτανήσων από την τέταρτη σταυροφορία μέχρι την υποταγή τους στους Ενετούς, ο παραπάνω συγγραφέας, παύοντας να ασχολείται με επαναστάσεις και μάχες, προσπαθεί να δώσει στον αναγνώστη του μία σαφή εικόνα του διοικητικού συστήματος που βάραινε τους συμπατριώτες του μέχρι την άφιξη των Γάλλων.

B. *Revue des Deux Mondes*, tome XVI, σελ. 422

...Ο κύριος κόμης Λούντζης, που έχει εξετάσει με τόσο ζήλο και αντίληψη όλα τα θέματα που μπορούν να συνεισφέρουν στην ευημερία της πατρίδας του, πραγματεύτηκε το ζήτημα σ' ένα ειδικό σύγγραμμα: *Περί της εν Επτανήσω διοργανώσεως της δημοσίας παιδεύσεως*². Ο σοφός ευπατρίδης έχει την ίδια γνώμη με τους Άγγλους: Knowledge is power (η εκπαίδευση είναι ισχύς)³. Έδειξε με σπάνια οξυνοια τις ατέλειες και ελλείψεις του ισχύοντος συστήματος, σύστημα που δεν λαβαίνει αρκετά υπ' όψη του τη δευτεροβάθμιο εκπαίδευση, αλλά ούτε και την πρωτοβάθμιο ακόμα, ξεχνώντας ότι ένα πανεπιστήμιο δεν μπορεί να ακμάσει παρά μόνον εάν τα νεαρά άτομα που προσεγγίζουν τις ανώτατες σπουδές είναι οπλισμένα με μία ορισμένη προπαρασκευή. Θα ήταν ευχής έργον εάν οι Ιόνιοι αρχίσουν να ασχολούνται ολόένα και περισσότερο με τα σοβαρά ζητήματα της πατρίδας τους, αντί να βυθίζονται σε στείρες συζητήσεις, σε προσωπικές διενέξεις. Τίποτε δεν υποτιμά ένα έθνος περισσότερο απ' αυτές τις οικτρές διενέξεις. Στο εξωτερικό δεν γίνονται δεκτά

Αφιέρωμα/Ερμάννος Λούντζης

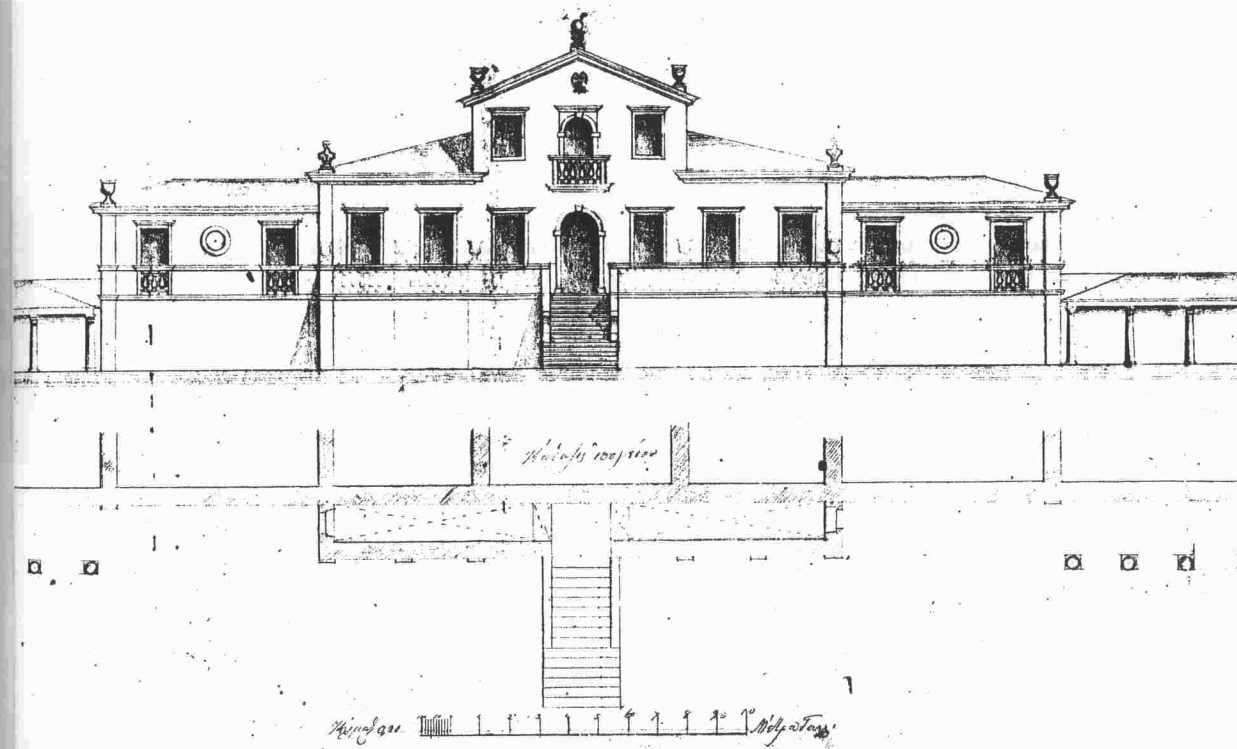
όσα καλά λένα τα κόμματα για τα ίδια και πρόθυμα δέχονται τις κατηγορίες που εκτοξεύουν το ένα εναντίον του άλλου. Εμείς, που πιστεύουμε ότι το ελληνικό γένος φέρει μέσα του ισχυρό το σπόρο της αναγέννησης και της προόδου, θα χειροκροτήσουμε εγκάρδια κάθε τι που θα συνεισφέρει στην ευτυχία και τη δόξα ενός λαού τόσο δοκιμασμένου από μακροχρόνιες κακουχίες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Dora d'Istria (Βουκουρέστι 1828 - Φλωρεντία 1888): Ψευδώνυμο της συγγραφέως και λογίας πριγκίπισσας Ελένης Κολλτσόφ-Μασάλοκι, κόρης του πρίγκιπα Μιχαήλ Γκίκα. Υπερασπίστρια των εθνικών κινημάτων της εποχής και της κοινωνικής θέσης της γυναίκας, υποστήριξε τον αγώνα των Κρητικών και αντιτάχθηκε στις θέσεις του Φαλμεράιερ. Είχε διδαχθεί τα ελληνικά στο Βουκουρέστι από τον Γρηγόριο Παπαδόπουλο. Δημοσίευσε επίσης στο τεύχος Μαρτίου του 1858 της *Revue des Deux Mondes* ένα άρθρο με τίτλο *La poésie grecque dans les Iles Ioniennes. M. Aristote Valaoritis et ses souvenirs des guerres de l' indépendance*. Το 1860 επισκέφτηκε την Ελλάδα και το 1866 της απενεμήθη ο τίτλος της «Ελληνίδας Πολίτιδος».

2. Ελληνικά στο κείμενο.

3. Η συγγραφέας μεταφράζει τη φράση γαλλικά: «L' instruction, c'est la force».

Τα αρχικά σχέδια της έπαυλης «Σαρακίνα»

ΝΙΚΙΑΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ

ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΜΟΝΑΧΙΑΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ

(Στη μνήμη Ανδρέα Ιωάννου)

*«Διηνεχής πάλη κατά της απελπισίας,
ιδού η ύπαρξίς μου»¹*

Ο ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ καταξιώθηκε στο χώρο του νεοελληνικού πνεύματος κατεχοκίν σαν ιστορικός. Καταξιώθηκε ακόμα σαν λογοτέχνης για κάμποσες έξοχες σελίδες του, μ' όλο που, στα ελληνικά, υπήρξε αυτοδίδακτος. Διακρίθηκε, τέλος, σαν μελετητής του εκπαιδευτικού ζητήματος, σαν επιστολογράφος (σε διάφορες γλώσσες) και σαν στοχαστής.

Ο Λούντζης, στα ώριμα χρόνια, αποτραβήχτηκε στην αγρέπαυλή του Σαρακίνα, στη Ζάκυνθο, και έζησε εκεί, μελετώντας και συντάσσοντας τα συγγράμματά του, με κάποιες διακοπές για επιστημονικά κυρίως ταξίδια στην Ευρώπη. Οι γιοι του, Νικόλαος και Αναστάσιος, σπουδάζανε στο Βερολίνο και από την αλληλογραφία μαζί τους, διαφαίνονται οι βασικές αρχές των στοχασμών του.

Το οδοιπορικό του φιλοσοφικού στοχασμού του Ερμάννου Λούντζη, σε συνάρτηση με την πράξη της ζωής, αποτελεί το θέμα του δοκίμιου αυτού.

Α. ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΖΩΗΣ

Ο ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ δεν αντιμετώπισε κοινωνικά ή οικονομικά προβλήματα. Γεννιέται αριστοκράτης και πλούσιος. Αν κάποτε συγκρούεται με μερίδα του περιβάλλοντός του, είναι για λόγους πολιτικούς και άλλους. Μαθαίνει τα πρώτα γράμματα στη Ζάκυνθο, από τον Ιταλό εξόριστο Giovanni Moratelli και (ελληνικά) από τον «σοφολογιώτατο» Αναστάσιο Καραβία. Μετά το θάνατο του Moratelli, πηγαίνει στη Σιένα και σπουδάζει σ' ένα κολλέγιο μοναχών. Το 1824 φθάνει στην Μπολόνια και παρακολουθεί μαθήματα, πανεπιστημιακού επίπεδου, στο Οικοτροφείο-Ακαδημία του φιλόσοφου Paolo Costa. Πρωτογνωρίζει το Παρίσι το 1828 και ζει την «Ιουλιανή Επανάσταση» του 1830. Παρακολουθεί μαθήματα των ιστορικών Guizot και Villemain και του φιλόσοφου Victor Cousin. Επισκέπεται, εξαπίας της χολέρας, για οκτώ μήνες την Αγγλία και το 1832 εγκαθίσταται στη Γερμανία για ν' ακούσει μαθήματα φιλοσοφίας του Schelling² και του Eduard Gans³. Το 1834 γυρίζει στη Ζάκυνθο, παντρεύεται την Ιωάννα Βολτέρρα-Μαρτινέγκου, κάνει παιδιά και αφιερώνεται σε πνευματικά έργα. Η ευτυχία του όμως δέχεται θάναυσο κτύπημα της μοίρας: η γυναίκα του προσβάλλεται από ψυκασθένεια και τη νοσηλεύει σ' ένα ίδρυμα της Νεάπολης. Η Ιωάννα δεν έγινε καλά και

ο Ερμάννος ζήτησε παραμυθία στη μοναξιά της Σαρακίνας, στον εσωτερικό βίο και στην ανατροφή των παιδιών του.

Το 1852, δώδεκα χρόνια πριν από την Ένωση της Επανάσης με την Ελλάδα, εκλέγεται βουλευτής Ζακύνθου με το Ριζοσπαστικό Κόμμα⁴. Ακολουθούν αγώνες για τα ριζοσπαστικά ιδανικά και για τα δοκιμαζόμενα, από τους «προσάτες», ανθρώπινα δικαιώματα. Μετά τη θητεία του ωστόσο εγκαταλείπει την πολιτική για να υπηρετήσει τους ιόνιους πόθους του, γράφοντας την Ιστορία της Επανάσης.

Ο Ερμάννος Λούντζης αξιώνεται να δει την Ένωση (1864) και το μεγαλύτερο γιο του Νικόλαο να τον διαδέχεται στα γράμματα⁵ και στην πολιτική. Μετά την ολοκλήρωση του επανησιακού ιστορικού έργου του, ασχολείται με την ιστορία των πρώτων Χριστιανών⁶. Θάνατος, το 1868, σε ηλικία 62 χρόνων.

Β. ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΣΤΟΧΑΣΜΟΥ

*«Θεός θα πει να κυνηγός Θεό στον αδειανόν αγέρα».
Νίκος Καζαντζάκης, «Αναφορά στον Γκρέκο»*

Ο ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ σπουδάζει, πέρ' από νομικά, φιλοσοφία. Πολύ, με πολλούς και αντιφατικούς δασκάλους. Όχι, ωστόσο, για να κάνει τη φιλοσοφία έργο ζωής αλλά τρόπο ζωής. Ήταν ένα πνεύμα ελεύθερο, περίεργο, που ζπούσε την Αλήθεια για ν' αντιμετωπίσει τους συνανθρώπους και τα πεπρωμένα του με αξιοπρέπεια.

Η πνευματική οδύσεια του Ερμάννου τον οδήγησε σε διάφορες, διαδοχικές «αλήθειες».

Η μητέρα του, Μαρία φον Μάρτενς, Γερμανίδα με βενετσιάνικη κουλτούρα, έπαιξε σημαντικό ρόλο στις πρώτες πνευματικές ανησυχίες του, σχετικά με την αντιμετώπιση κυρίως της θρησκείας. «Η μήτηρ μου», γράφει, «με είχε αναθρέψει μάλλον εις την αγάπην του Θεού παρά εις τον φόβον του διαβόλου. Με είχε διδάξει μάλλον τα καθήκοντα και τας αρετάς του χριστιανού παρά τα εξωτερικά έργα. Με είχε περισσότερον ομιλήσει περί συνειδήσεως παρά περί κολάσεως»⁷. Οι μητρικές ιδέες, ωστόσο, προκαλέσανε την κρυφή αντίδραση ενός ανθρώπου του αρχοντικού που, σημειώνει με χιούμορ ο Ερμάννος, «με εκατίκει κρυφίως, συμβοηθούμενος υπό των υπηρετριών, με θεολογικήν δεινότητα ανταξίαν του μαγειρείου»⁷.

Βέβαια, όλ' αυτά μέχρι το όριο αντοχής ενός έφηβου στη μεταφυσική. «Κατ' εκείνην την ηλικίαν ουδείς σκέπεται περί θανάτου. Ο θάνατος είναι ιδέα ήπις βραδέως γεννάται»⁸.

Κινάει λοιπόν ο Ερμάννος από τη Ζάκυνθο απροβλημάτιστος, με στήριγμα τα νιάτα του και τον «Πανάγαθο Θεό» της μητέρας.

Στη Ρώμη αρχικά και μετά στη Σιένα, στο σπουδαστήριο - οικοτροφείο των μοναχών του τάγματος Scuole Pie, έρχεται σ' επαφή με το εκκλησιαστικό κατεστημένο. Ο τύπος ξεπερνάει την ουσία και ο φόβος του διαβόλου υποκαθιστά την αγάπη του Θεού. «Ο σπόρος της αμφιβολίας ο εν Ρώμη εισχωρήσας εις την ασθενή συνειδήσίν μου, περιθαλπόμενος υπό των καλογηρικών διδασκόντων ήρχιζε να βλαστάνη. Ο Θεός, ο ουράνιος πατήρ, ο προς πάντας αγαθός και φιλόνηθρωπος, προς ον πλήρης εμπιστοσύνης ύψωνον άλλοτε τας δεήσεις μου, εξηφανίζετο ίνα καθέξη την υπό της εξαπομένης φαντασίας μου κατασκευαζομένην τρομεράν σκηνήν ο Σατανάς, με τους φοβερωτάτους υπουργούς του, εφευρέτας κ' εκτελεστάς συγερών κολάσεων, φρικαλέων βασάνων. Εν ενί λόγω η θρησκεία μου μετεβάλλετο εις δαιμονολογίαν και δαιμονογραφία»⁹.

Στη συνειδησή του διενεργείται, σχετική, απομυθοποίηση. Ο Θεός της καθολικής παποσύνης εμφανίζεται: ελεγχόμενα παντοδύναμος και υπό προϋποθέσεις πανάγαθος. Η καθουσιαστική ιδέα μιας υποκειμενικής Θείας Πρόνοιας, όπου ο Θεός εξατομικεύει τις φροντίδες του χωρίς αίτημα άλλο από την ανταπόκριση της ατομικής συνειδησης δοκιμάζεται. Η Καθολική Εκκλησία, για να εξάρει τη σημασία (και την κυριαρχία) της, καλλιεργεί την ιδέα μιας Θείας Πρόνοιας ατομικής μεν, αλλ' ανταποδοτικής. Αντίπαλο δέος: Ο Σατανάς! Το άτομο οφείλει να ζήσει σύμφωνα με τις προδιαγραφές (κοινωνικές και οικονομικές περισσότερο παρά ηθικές) της εκκλησίας, για ν' αποφύγει την κόλαση. Ο Θεός δεν εμπορεύεται τον παράδεισο αλλά, οποσδήποτε, ζητάει υποταγή στον εν Ρώμη τοποτηρητή του. Πάπας ή κόλαση!

Πληγωμένος από τις πρώτες αμφιβολίες, ο Λούντζης καταλήγει, το 1824, στη Μπολόνια για να γίνει μαθητής του Paolo Costa¹⁰. Ο Costa είναι οπαδός της «Αισθησιαρχίας»¹¹. «Ήτο ο Κώστας γέννημα ούτως ειπείν του δεκάτου ογδόου αιώνας, καθ' όσον απέβλεπε τας φιλοσοφικές δοξασίας, ας είχε πειραθή να τροποποίηση χωρίς να εγγίξη την βάση του συστήματος, δηλαδή την αίσθησιν. Η αλήθεια, δια να είναι τοιαύτη, ωφείλει εν τελευταία αναλύσει να καταντά εις την αίσθησιν»¹².

Ο René Descartes (1596-1650) στο «Discours de la methode», είχε αρνηθεί το δόγμα και την «εξ αποκαλύψεως» αλήθεια. Αφώπλισε, δηλαδή, την αυθεντία της εκκλησίας. Στη συνέχεια η θεωρία της «tabula rasa» του Locke, ανθρωποκεντρική, ατομιστική, πρεσβευόντας την προσωπική περιπέτεια της ζωής και της γνώσης, στην ουσία αρνιέται τη Θεία Πρόνοια.

Είναι ευνόμο ότι η «παλική αισθησιαρχία» του Paolo Costa συγκλόνισε το Ζακύνθιο έφηβο. «Η θρησκομανία μου», γράφει, «ήλθεν εις χείρας και εμάχετο με την παρά του Κώστα διδασκομένην φιλοσοφίαν»¹³. Μέχρι τότε ο Ερμάννος θεωρούσε δοσμένη όχι μόνο τη θεία παρουσία, αλλά και το θείο ενδιαφέρον προς το άτομό του. Το ενδιαφέρον ενός Θεού πανάγαθου (της μητέρας του) ή, έστω, ενός Θεού κομματάρχη και λιγάκι τρομοκράτη (των καθολικών δασκάλων του της Σιένας)¹⁴.

Ο Paolo Costa όχι μόνον αναίρεσε τη θεία καθοδήγηση και τη θεία προστασία (έστω και με προδιαγραφές εκκλησιαστικές), αλλά τον ώθησε στο δίλημμα της αποδοχής του Θεού ή μη, δια των αισθήσεων και της εμπειρίας. Ο Ερμάννος, τέτοιος που ήτανε, παρά τη δοσμένη νεανική ανεμελεία και δοκνησιοφία, ταραχτηκε: «Τις; Πόθεν εις βίον ήλθον; Επει δε με γαία καθέξει, τις πάλιν έσομαι;». Και αλλού: «Είθε να ήξευρον πού να εύρω τον Θεόν! Ήθελον υπάγει έως του θρόνου αυτού»¹⁵.

Ο Paolo Costa τελικά, δίχως να πείσει τον Ερμάννο¹⁶, υποκατέστησε την αμφιβολία στην μέχρι τότε πίστη του. «Η φιλοσοφία μου με έφερεν εις τοιαύτην αναρχίαν, την οποίαν δεν νυνόουν και επομένως δεν ηδυνάμην να εξηγήσω, πσθανόμην όμως ακουσίως και ορμεμφύτως τα αποτελέσματα αυτής, κυρίως δε εν τω κενώ της ψυχής μου και εις την αναζήτησιν αγνώστου τινός»¹⁷.

Την αβεβαιότητά του επιτείνει, πιστεύω, η γνωριμία του στην Πίζα με τον Giacomo Leopardi¹⁸. Ο Ερμάννος θαυμάζει τον Ιταλό ποιητή, αναφέρει αποφθέγματά του και τον αποκαλεί «απόστολο της απελπισίας». «Όλα ταύτα», καταλήγει, «εκίνουν την ψυχήν μου, η οποία εποτίζετο εν εκείνω τω πελάγει εν τοιαύτη πικρία, εβάφετο δε εν τη δριμυτάτη εωσφορική ειρωνεία, εμυέτο εις τα οδυνηρά μυστήρια της ζωής»¹⁹.

Αισθανόμενος σε πνευματική σύγκυση και ανασφάλεια, πηγαίνει, το 1828, στο Παρίσι όπου ακούει πανεπιστημιακά μαθήματα του Villemain, του Jouffroy και κυρίως του Victor Cousin²⁰. Ο Cousin που, εκείνη την εποχή, μάχεται την «Αισθησιαρχία» του Condillac, μάχεται — απέναντι στο νεαρό Λούντζη — και το

σύστημα του Paolo Costa. «Το φιλοσοφικόν σύστημα του οποίου ήμουν οπαδός, καθ' εκάστην ελάμβανε θανατηφόρα τραύματα υπό της διδασκαλίας των δύο ειρημένων καθηγητών (Cousin και Jouffroy). Εννόμο ότι αι αισθήσεις δεν είναι ειμή τροποποιήσεις της εσωτερικής ημών καταστάσεως ουδεμίαν παρέχουσαι γνώσιν των πραγμάτων, αλλά διεγείρουσαι άλλας διανοητικές δυνάμεις, δι' ων και συνεπεία κρίσεων τινών αποκώμεν την ιδέαν των αντικειμένων»²¹.

Παρά την απογοήτευσή του ωστόσο τοποθετεί ιστορικά το δίλημμα και λυτρώνεται. «Καθώς η πάχνη ήπις καίει τα μπουμπούκια των φυτών, ένθα εμπερικλείεται το άνθος και ο καρπός, ούτως και η ερημώνουσα φιλοσοφία του ΙΗ' αιώνας επενήργησεν επ' εμού και επί πολλών νέων καρδιών. Η φιλοσοφία αυτή εντολήν έσχε την καταστροφήν του παρελθόντος²², την δε ιστορικήν αποστολήν της είχε μεν εκπληρώσει εν Γαλλία, όχι όμως και εν Ιταλία, όπου το παρελθόν είχεν ανακλύπει τυραννικόν. Τούτου δε υπάρχοντος ωφείλε να υπάρξη και να αντενεργή η καταστρεπτική δύναμις, ήπις δι' άλλας μεν χώρας ηδύνατο να θεωρηθή ως αναχρονισμός, δια δε την Ιταλίαν ήτο ανάγκη. Δι' εμέ δε συμφορά»²³.

Ο Victor Cousin σταδιακά οδήγησε τον Ζακύνθιο διανοητή πίσω στην πίστη. «Η πίστις ην είχον απαρτηθή οφείλε λοιπόν να είναι η βάση της γνώσεως. Τούτο αναστάτωνε τον νουν μου. — Να επανέλθω εις την πίστιν, έλεγον, κατ' εμαυτόν. Και δεν νυνόουν ότι και αυτή η φιλοσοφία ην είχον ασπασθή εστηρίζετο επί της πίστεως. Διότι το πιστεύειν ότι δεν πιστεύει τις είναι πίστις»²⁴.

Παρά το θαυμασμό του για το Γάλλο δάσκαλο («φιλόσοφος πρώτιστος ο Κουζέν»), η υποκατάσταση της πίστης στην εμπειρία, η υποκατάσταση μιας «έμφυτης αλήθειας» στην tabula rasa εξελίχτηκε για τα 22 του χρόνια σε περιπέτεια οδυνηρή. «Αφού αρκούντως εβασάνιζα τον νουν μου, το τελευταίον εξαγόμενον των διαλογισμών μου ήτο η απελπισία. Η ανθρώπινη σοφία μοι επαρουσιάζετο ματαιά»²⁵.

Η πνευματική απελπισία που επικαλείται δεν είναι σχήμα λόγου αλλά τον οδηγεί στο κατώφλι της αυτοκτονίας. Η ψυχική του περιπέτεια περιγράφεται λιτά στην ελληνική αυτοβιογραφία του και αποτέλεσε, πιστεύω, τη βάση του μυθιστορημάτος του *Una vita perduta*. Τελοσπάντων φεύγει για τη Γενεύη, σταματάει την ενδοσκοπήση και διαπιστώνει εκεί ότι υπάρχει και άλλα θηλυκά εκτός από την Αλήθεια. Όχι απόλυτα, όχι αιώνια· γι' αυτό και πολύ πιο γοπητικά! Κακά είναι τα ψέματα· στο απόλυτο ανήκει η τιμή· στο σχετικό, στο πρόσκαιρο και ασταθές η πάσα γοπητία! Γυρίζει, τελικά, στο Παρίσι μη έχοντας απαρνηθεί το όραμα της απόλυτης Αλήθειας αλλά έχοντας, παράλληλα, ερωτευθεί την απτή, τη διαθέσιμη, τη σχετική αλλά καυτή ανθρώπινη αλήθεια. «Η αλήθεια», γράφει, «δεν δύναται να αποβή ολεθρία εις τον άνθρωπον. Το ίδιον συμφέρον, τουτέστι η γαλήνη της ψυχής, η παραμυθία εν ταις θλίψεσιν, η συνδιαλλαγή με την Ειμαρμένην, πρέπει να χρησιμεύη ως λυδία λίθος και αυτής της Αληθείας»²⁶.

Η πολιτική αναταραχή της «Ιουλιανής Επανάστασης» του 1830, αναπάντεχα, τον στερεί από τους δασκάλους του: «... τρεις έξοχοι καθηγηταί, οι Guizot, Villemain, Cousin, έπαυσαν τας παραδόσεις εισελθόντες εις το πολιτικόν στάδιον. Παρέμεινε δε ο Jouffroy, ου εν γένει η φιλοσοφία δεν ανταπεκρίνετο εις τας νέας ανάγκας της διανοίας μου»²⁷.

Ο Ερμάννος τότε αρχίζει ν' ανιχνεύει το γερμανικό «Ιδεαλισμό». Το 1830, μεταφράζει παλικά την «Κριτική του Καθαρού Λόγου» του Immanuel Kant. Πιστεύω ότι σχετικά θα τον είχε επηρεάσει ο Βικτώρ Κουζέν, που, μετά το 1817, στράφηκε στον Kant και ταξίδεψε στη Γερμανία για να γνωρίσει τον Jacobi και τον Schelling. Το 1833, ο Ερμάννος πηγαίνει στο Μόναχο για ν' ακούσει τα μαθήματα του Schelling, με τον οποίο στη συνέχεια συνδέεται προσωπικά. «Τον πρώτον σταθμόν της φιλοσοφικής μου λατρείας εποιούσμην

εις Μόναχον, ένθα ήκμαζεν ο κορυφαίος Schelling, ο τελευταίος επιζήσας της σχολής του Hegel και του Kant. Παρ' αυτώ τω μεγάλω φιλοσόφω Schelling έλαβον ευμενεστάτην υποδεξίωσιν και μετά την ακρόασιν των μαθημάτων αυτού, εβάδιζον μετ' αυτού εις περίπατον, καθ' ον μοι εξήγει ιδιαίτερος τας ακαταλήπτους δι' εμέ θεωρίας του. Τας εσπέρας εν τη οικία του συνηθρίζοντο άνθρωποι εκλεκτοί των γραμμάτων και καλής περιωπής, συναναστρεφόμενοι ευπρεπώς και ευθύμως...»²⁸.

Ο Ερμάννος, μετά το Μόναχο, ταξιδεύει στο Βερολίνο όπου γίνεται μαθητής του εκδότη του Έγκελου, καθηγητή Gans, και ολοκληρώνει έτσι την επαφή του με το «Γερμανικό Ιδεαλισμό»: «Έφερον μετ' εμαντού εν ιδιαίτέρω κιβωτίω την φιλοσοφικήν μου βιβλιοθήκην, διότι δι' εμέ η φιλοσοφία εγένετο αληθής μονομαχία και των βιβλίων τα πλείστα ήσαν γερμανικά»²⁹.

Επηρεάζεται βαθύτατα, αλλά όχι καθοριστικά. Πιστεύω ότι εκείνος που σημάδεψε το πνεύμα του ήταν ο Victor Cousin με τον «Εκλεκτικισμό» του. Ας μου επιτραπεί να θεμελιώσω τον ισχυρισμό αυτό σε μια παρατήρηση. Ο Ερμάννος, ο νεαρός Ερμάννος, έζησε οδυνηρά τη μετάβαση από την πίστη στην «Αισθησιαρχία» του Paolo Costa και τον εξευτελισμό, στη συνέχεια, της «Αισθησιαρχίας» από τους φωσφίτες του Παρισιού. Συνήλθε από την απογοήτευση δύσκολα αλλά χωρίς να μειωθεί το πάθος του για την απόλυτη Αλήθεια. Έγινε ωστόσο επιφυλακτικός απέναντι στους «προφήτες» και στους «αποστόλους» της.

Βρίσκω μια εκλεκτική συγγένεια με τον Καζαντζάκη στον Ερμάννο! Και οι δύο αναζητήσανε με λαχάρτα το Θεό και, καθώς δεν τον βρήκανε, αποθεώσανε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, το πρωτογενές στοιχείο, που κανένας Θεός δεν μπορεί ν' αφαιρέσει από τον άνθρωπο, καθώς κανένας Θεός δεν του το έδωσε.

Ο Victor Cousin δεν αποκάλυψε την Αλήθεια στο Ζακυνθινό μαθητή του. Τον έκανε όμως, με τον «Εκλεκτικισμό» του, να συλλάβει την πολυδιάστατη φύση της. Τον οδήγησε στο τόλμημα της σύνθεσης μιας υποκειμενικής μορφής της! Μιας μορφής που δεν σπριζόταν ούτε στο Δόγμα ούτε στο Λόγο. Μιας μορφής που, ακριβώς επειδή δεν ήταν απόλυτη, τον ικανοποιούσε απόλυτα.

Η μορφή αυτή, όσο περνούσανε τα χρόνια, έπαιρνε τα χαρακτηριστικά της αξιοπρέπειάς του· ίσως της μόνης, απόλυτης, ανθρώπινης Αλήθειας.

Γ. ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

Ο ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ ανήκει στο σπάνιο ανθρώπινο τύπο που αρνείται να ζήσει τυχαία³⁰. «Το να ζν κανείς είναι τέχνη», γράφει, «Αν για πολλούς αποτελεί επάγγελμα, μ' αφήνει αδιάφορο»³¹. Μελέτησε φιλοσοφία μη στοχεύοντας σε τίτλους σπουδών ή στη διατύπωση θεωρητικού συστήματος. Τα συμπεράσματα της εφαρμοσμένης φιλοσοφίας του, ηθικά και μεταφυσικά, δεν είναι συστηματικά αλλά διάσπαρτα στην αυτοβιογραφία του³², στις επιστολές του³³ και στα Pensieri³⁴. Κινούνται δε σε τρεις άξονες που, κατά τη γνώμη μου, είναι οι εξής:

1. Κατάφαση Θείας Τάξης και Πρόνοιας (αδέσμευτη, άκρως προσωπική, επιστροφή στη θρησκευτική Αλήθεια).
 2. Παραίτηση από την αθανασία της ατομικής ψυχής.
 3. Έξαρση της σημασίας του εσωτερικού βίου.
- Θα επιχειρήσω να εξετάσω τους άξονες αυτούς χωριστά και σε συνδυασμό.

Ι. ΚΑΤΑΦΑΣΗ ΘΕΙΑΣ ΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

α. Ο ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ υπήρξε πνεύμα ανήσυχο, ερευνητικό και προικισμένο.

Στα νεανικά του χρόνια, όπως είδαμε, ξανοίγεται στο χιμαιρικό κυνήγι της Αλήθειας. Με τον ενθουσιασμό και με την αλαζονεία της ηλικίας εμπιστεύεται τις δυνάμεις του σε συνδυασμό με τα φώτα της φιλοσοφίας. Διαθέτει τα υλικά μέσα και εργατικότητα που φθάνει στην αυταπάτηση. Ωστόσο, τα φώτα της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας είναι πολλά, αντιφατικά και αμφισβητήσιμα. Νιώθει, μια-δυο φορές, το σθένος αλλά και τις σωματικές εφεδρείες του να καταρρέουν. Νιώθει ότι το ζπτούμενο φως ουσιαστικά τον τυφλώνει· τον καταδικάζει σ' ένα φωτεινό σκοτάδι. Αλλά μέσα στο σκοτάδι φωλιάζει η απελπισία... Φθάνει στην πόρτα που ανοίγει στο Χάρο. Στο Χάρο λυτρωτή. Τον σώζει τελικά ένας άλλος λυτρωτής: η θρησκεία. Όχι μαγικά, αποκρυπτικά, αλλά διαλεκτικά· σχεδόν, θα 'λεγα, υπό όρους.

β. Αναγκάζεται οδυνηρά να παραδεχθεί το πεπερασμένο του ανθρώπινου λόγου· να αρνηθεί την αυθεντία της μεταφυσικής φιλοσοφίας.

«Αναγνωρίζω», γράφει το 1843, σε ηλικία 37 χρόνων, «στα φύλλα, που 'κρυψαν οι προπάτορες την τροπή της γύμνιας απ' τον παντογνώστη οφθαλμό, σύμβολο των επιστημών! Προσπαθούν ανώφελα να φτάξουνε καλύπτρα της άγνοιάς μας...»³⁵. Και αλλού: «Η φιλοσοφία αφού επί αιώνες ολοκλήρους εξέτασεν, εσκέφθη και απεπλανήθη, άλλον επί τέλους δεν εύρηκε καταφύγιον ειμή την ευαγγελικήν αλήθειαν»³⁶. Και αλλού: «Οι αλήθειες οι σημαντικότερες για τη ζωή σκοτεινιάζουν όπου υπερβολικά λεπτολογούνται»³⁷.

γ. Η επιστροφή του στη θρησκεία, ωστόσο, παρά την αναφορά στην «ευαγγελική αλήθεια», δεν είναι δογματική. Επακόλουθο είναι εσωτερικής διεργασίας, στηριγμένης σε τρεις διαπιστώσεις και σε δύο συλλογισμούς.

γ.1. Διαπίστωση πρώτη: Έγερση έμφυτων ιδεών περί Θεού³⁸ που, άλλοτε ονομάζει «θρησκευτικά αισθήματα»³⁹, άλλοτε «προλήψεις», άλλοτε «ορμέμφτα ηθικά». «Πόσες φορές», παρατηρεί, «σ' ό,τι καταδικάζουμε σαν πρόληψη χυδαία, αλήθεια δεν κρύβεται λαμπρότερη απ' τους ισχυρισμούς μιας τυφλής κι αλαζονικής φιλοσοφίας;»⁴⁰. Κι αλλού: «Τις θρησκευτικές και λαϊκές δοξασίες θεωρώ μαζί ορμέμφτα ηθικά!»⁴¹.

γ.2. Διαπίστωση δεύτερη: Έγερση σχεδίου και τάξης στη φύση που προϋποθέτει, αν όχι βεβαιώνει, τη βούληση ενός αρχιπέκτονα του κόσμου. Χαρακτηριστική είναι η παραίτηση στο γιο του Αναστάσιο (επιστολή της 29/10/1861): «Απατώ μόνον να αποκτήσεις όσο το δυνατόν μίαν εκτεταμένην ιδέαν του σύμπαντος κόσμου, των δυνάμεων αι οποίαι τον κινούν, των θαυμασίων φαινομένων δια των οποίων φανερούται ο μέγας νους όστις τα πάντα εποίησε και τα πάντα κυβερνά»⁴².

γ.3. Διαπίστωση τρίτη: Κατά την πορεία της ζωής, ο συνειδητός άνθρωπος, όσο περισσότερο δοκιμάζεται, τόσο διαπισώνει τη θεία παρουσία. Δεν πρόκειται για θαυματουργό αποκάλυψη του Θεού, αλλά για σταδιακή και οδυνηρή ανακάλυψη του Θεού· εσωτερική ανακάλυψη με μέσο την πείρα. «Ο ίσιος δρόμος που οδηγεί στη γνώση», γράφει, «είν' η πείρα· πείρα θλίψης και ταλαιπωρίας»⁴³ και «Η αλήθεια μόνιμες δεν μπορεί ν' απλώσει ρίζες, δίχως μαρτύριο»⁴⁴.

Τέλος, στην αυτοβιογραφία του, δίνει με σαφήνεια τον ορισμό της εσωτερικής ανακάλυψης. «Ως αφετήριον της επιστήμης», γράφει, «εύρισκον την πίστιν στηριζομένην επί της εσωτερικής παρατηρήσεως»⁴⁵.

γ.4. Συλλογισμός πρώτος: Η άρνηση, η απόλυτη άρνηση, της πίστης αυτοαναιρείται. «Διότι το πιστεύειν ότι δεν πιστεύει τις είναι πίστις»⁴⁵.

γ.5. Συλλογισμός δεύτερος: Ένα βήμα πέρα από την αμφισβήτηση της πίστης βρίσκεται η αποδοχή του ενδεχομένου της. «Η ανθρώπινη επιστήμη», γράφει, «τότε θα 'ταν αλάθητη και σίγουρη, αν κατάφερε να φανερώσει όχι μονάχα ό,τι είναι, μ' ακόμα ό,τι ενδέχεται»⁴⁶.

Μοιάζει αυθαίρετο το να πιστεύεις χωρίς απόδειξη σε μεταφυσική αλήθεια. Άλλο τόσο, όμως, αυθαίρετο μοιάζει το ν' αποκλείεις χωρίς απόδειξη το ενδεχόμενο μεταφυσικής αλήθειας.

δ. Παράλληλα με την, όπως είδαμε, ιδιότυπη διαλεκτική επιστροφή του Ερμάννου Λούντζη στη θρησκεία, παρατηρείται μια εξίσου ιδιότυπη αποδοχή του ρόλου της Θείας Πρόνοιας. Ρόλου τίσον απέναντι στο σύνολο όσο και απέναντι στα άτομα. «Η πείρα μοι απέδειξεν», γράφει, «ότι η Θεία Πρόνοια διέπει ου μόνον τα γενικά συμβάντα, αλλά και τα του ατόμου...»⁴⁷.

Αδυνατώντας να βρει αποδείξεις, ίσως κυρίως για τον εαυτό του, επικαλείται τη βραδύτητα και το δυσδιάκριτο των εξελίξεων του ηθικού βίου. «Ο φυσικός κόσμος διέπεται από νόμους αιώνιους και ανάλλακτους. Με τον ίδιο τρόπο κυβερνιέται κι ο ηθικός! Μόνο που στους φυσικούς νόμους τ' αποτελέσματα είν' ολοφάνερα και συνοδεύουν άμεσα τα παραγωγικά αίτια. Στους ηθικούς, τις περισσότερες φορές, οι συνέπειες ακολουθούν αργά τα αίτια που, επειδή έτσι δε γίνονται αισθητά, αγνοούνται, παραβλέπονται ή λησμονιούνται»⁴⁸.

Όπως όμως επισήμανα: η αποδοχή του ρόλου της Θείας Πρόνοιας δεν είναι ανεπιφύλακτη. Και πάντως είναι περιορισμένη στην παρούσα ζωή, χωρίς την ελάχιστη μεταφυσική πίστωση.

Ο ορθολογισμός του συλλαμβάνει δύο εμπόδια στην αποδοχή της ατομικής Θείας Πρόνοιας.

δ.1. Πώς συμβιβάζεται η παντοδυναμία της Θείας Πρόνοιας με την αυτοδιάθεση του ατόμου και με τους ηθικούς αγώνες του;

δ.2. Πώς εναρμονίζεται η παντοδυναμία της Θείας Πρόνοιας με τον ανθρώπινο πόνο;

Η απάντηση του Ερμάννου Λούντζη περιέχεται, πιστεύω, στην εξής περικοπή ενός γράμματος στους γιους του Νικόλαο και Αναστάσιο⁴⁹: «*Αν ο Θεός εν τω βίω τούτω δεν μας εδοκίμαζε, δεν ήθελε ενδυναμωθή εν τη καρδιά ημών η πίστις εις την Θείαν Πρόνοιαν. Η πίστις αυτή, πιστεύσετέ το τέκνα μου, είναι η παρηγορία του τμήου ανδρός* οσάκις είναι καταδικασμένος να γίνη προσκαίρως θύμα των κακούργων»⁵⁰.

Ο Ερμάννος εδώ εξειδικεύει. Μιλάει για αποκάλυψη της Θείας Πρόνοιας στον «*τίμιο άνδρα*», δηλαδή στον *ενάρετο*. Προϋπόθεση λοιπόν της διαλεκτικής σχέσης Θείας Πρόνοιας ατόμου αποτελεί η αρετή του ατόμου. Και η αρετή είναι προϊόν ελεύθερης επιλογής και προσωπικής κατάκτησης.

Αλλά η επαλήθευση της αρετής περνάει μέσ' από τον πόνο. «Η καταγωγή των πόνων μας βρίσκεται στους κόλπους της πρόνοιας και στις υπέρτατες μονάχα κρίσεις της μπορεί να διαπιστωθεί»⁵¹.

Συμπέρασμα: Το άτομο, κάνοντας χρήση της ελευθερίας της βουλήσεως, επιλέγει την αρετή και αγωνίζεται να την κατακτήσει. Η αρετή του, όμως, πρέπει να περάσει από τη δοκιμασία του πόνου για να συντελεσθεί η αποκάλυψη της Θείας Πρόνοιας. Η αποκάλυψη αυτή αποτελεί την αποκορύφωση του ηθικού βίου του ατόμου. Την επί της γης δικαίωση της πίστης του.

Ας μη νομισθεί, ωστόσο, ότι η αρετή του Ερμάννου είναι ασκητική και απρόσιτη. Η αρετή που πρεσβεύει αποτελεί μετρημένη και δίκαιη αντιμετώπιση της ζωής: «Ο άνθρωπος, το μίγμα τούτο ύλης και πνεύματος, αυτό το ουράνιο και γήινο σύγκραμα, αυτή η σύνθεσις εκ θεότητας και εκ ζώου, δεν δύναται να χωρισθή. Δεν κερματίζεται η ανθρώπινη φύσις. Έκαστον στοιχείον αυτής έχει τας ανάγκας του, αι οποίαι απαιτούν την εκπλήρωσίν των. Εις το να ηξεύρη τις να τας μετριάη, να τας ρυθμίη, να τας χαλιναγωγή, να τας συναρμονιάη ως τας χορδάς μουσικού τινος οργάνου, συνίσταται η χρήσις του ορθού λόγου, η βιοτική τέχνη, η απόλαυσις των αγαθών της ζωής, η αρετή. Εννώ την επισούσιον, την καθημερινήν αρετήν, προς κοινήν χρήσιν εις την ανθρώπινον συζωίαν... Όταν αποκαθιστώμεν απρόσιτον την αρετήν, μορφώνομεν υποκριτάς, ουκί εναρέτους άνδρας»⁵².

2. ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΨΥΧΗΣ

Ο ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ δεν προϋποθέτει την αθανασία της ατομικής ψυχής. Δεν την εντάσσει, καλύτερα, στη φιλοσοφική θέση του απέναντι στη ζωή. Είναι αυτό χαρακτηριστικό της ιδιότητας της θρησκευτικής του πίστης. Αγνοεί το ακρογωνιαίο λιθάρι της θρησκείας: τη μετά θάνατο ζωή! Τη μετά το θάνατο δικαίωση ή τιμωρία.

Για τον Ερμάννο η πορεία του ατόμου ολοκληρώνεται στη γη. Στη γη κρίνεται η αρετή του και στη γη η ενδεχόμενη αρετή δικαιώνεται από τη Θεία Πρόνοια.

Είναι μια στάση γενναία, αλλά όχι απελπισμένη. Ο Ερμάννος Λούντζης ζητάει και βρίσκει παραμυθία στην ανανέωση του ανθρώπινου γένους. Αντιγράφω ένα καθοριστικό απόσπασμα από επιστολή του 1834⁵³:

«*L'individu meurt, le genre est éternel. Je suis genre humain, voilà la seule pensée philosophique qui se révèle et me console. Mon être est infini, mon état passager. Je suis sûr que je ne finirai jamais. Peu importe si je n'entraînerai pas avec moi ma misérable individualité. Cette idée grande exige une force d'âme plus que commune, pour la saisir, la croire et s'en consoler.*»⁵⁴.

Αργότερα, το 1843, στα *Miscellanea*, επανέρχεται: «Ο γενναιόψυχος... δεν περιορίζεται στην ατομικότητα. Την ύπαρξη δεν την περιφράζει στον κύκλο των παρόντων· την επεκτείνει στα περασμένα και τη διαιωνίζει στα μέλλοντα. Στη δύναμη που αναπτύσσει εντός του, αναγνωρίζει τη ζωτική και καρπερή δύναμη που πάλλει μέσ' στην ανθρωπότητα και που θα κρατήσει όσο η τελευταία κρατάει στη γη. Είναι κι αυτός βέβαια άτομο· άτομο όμως μιας μάζας απέραντης. Κι όπως από σώμα υπέρογκο δεν γίνεται να χωριστεί αδιόρατο μοιράδι, έτσι κι από το σύνολο της ανθρωπότητας δεν μπορεί ελάχιστο ν' αφαιρεθεί μόριο, δίχως αλλοίωση της θαυμαστής οικονομίας»⁵⁵.

Η μεταφυσική θεώρηση της αθανασίας του γένους, παρά τον ακατάπαντο θάνατο του είδους, προϋποθέτει — όπως το παραδέχεται κι ο ίδιος — ευψυχία και εσωτερικών αγώνα. Η γενναία αυτή θέση επαναλαμβάνεται στα γραπτά του μέχρι τέλους με δύο, φαινομενικές, αποκλίσεις.

Μιλάει συχνά για υπαρξιακή παράταση στα παιδιά του· αλλά και στα έργα του.

Στα παιδιά: «Δεν φοβούμαι τον θάνατον αφού είμαι βέβαιος ότι εις υμάς θα επιζήσω...»⁵⁶ «Θα επιζήσω εις υμάς. Θαυματουργοί λοιπόν θα είσθε τον θάνατον εις παράτασιν της ζωής του πατρός σας μεταβάλλοιτες...»⁵⁷ «Πολλάκις εις πολλούς τρομερός είναι ο θάνατος, διότι αυτός καταστρέφει σχέδια μόλις αρχόμενα, ματαιώνει κόπους και μόχθους, παύει έργα. Ο θάνατος υπ' αυτήν την έποψιν δεν θα είναι δι' εμέ φοβερός. Τα σχέδιά μου, τα τέκνα μου θα εξακολουθήσουν. Τους κόπους μου αυτά θα αναλάβωσι. Τα έργα μου θα τελειοποιήσουν, τας επιθυμίας μου θα εκπληρώσουν. Εγώ δε και εκ του κόσμου τούτου αποσυρόμενος εν υμίν θα ζω εν τω τάφω αναπαυόμενος...»⁵⁸ «Η δε ζωή μου μεταδομένη εις τους υιους μου θέλει επεκταθεί, ή μάλλον ειπείν, η ζωή των υιων μου θέλει είσθαι παράτασις και συνέχεια της ιδικής μου. Αληθής εν τη γη ταύτη μεταμόρφωσις ο θάνατος...»⁵⁹ «Εμείς όμως θα ξαναζήσουμε σ' αυτούς που θα 'ρθουν· καθώς εκείνοι που τώρα είναι νεκροί, για τους εαυτούς τους πρώτα ζήσανε και μέσα μας κατόπι...»⁶⁰.

Στα έργα: «Genti che mai non fur vīne, λέγει ο Ιταλός ποιητής, άνθρωποι οίτινες δεν έζησαν ποτέ. Εγώ έχω αυτήν την παρηγορίαν ότι ου μόνον θα ζήσω εν τη ευσεβεί μνήμη των τέκνων μου, αλλά με το σώμα δεν θα καταποντισθί εν τω τάφω και το όνομά μου, ώστε δεν θα συναριθμηθώ με εκείνους οι οποίοι ουδέποτε υπήρξαν ζώντες...»⁶¹.

Χαρακτήρισα, πιο πάνω, τις αποκλίσεις του Ερμάννου προς κάποιες μορφές έμμεσης, ατομικής αθανασίας φαινομενικές. Πράγματι, η επέκταση της ζωής στα παιδιά δεν αναιρεί την ένταξή του στο ανθρώπινο γένος. Τα παιδιά είναι απλά το πλησιέστερο σε μας γένος. Ο Ερμάννος, ας μην το ξεχνάμε, γράφει στους υιους του. Πιστώνω λοιπόν την εξειδίκευση και σε λόγους παιδαγωγικούς· ενδεχομένως και συναισθηματικούς.

Όσο για τα έργα του, τα αναφέρει σαν μαρτυρία περάσματος από τη ζωή· όχι σαν παράταση ζωής. Καμία αναίρεση λοιπόν. Ο Ερμάννος Λούντζης πιστεύει στην αρετή. Εμπιστεύεται στη Θεία Πρόνοια τη δικαίωση επί της γης της αρετής του. Και παραιτείται γενναία από κάθε μεταφυσική απαίτηση. Είναι ακλόνητος, δίχως ωστόσο να είναι φανατικός. Αποδέχεται και βουλές της Θείας Δικαιοσύνης που ξεπερνούν τη νοημοσύνη του. «Η αλάθητη τάξη που συνδέει κι εναρμονίζει τα γεγονότα φανερώνει μια δικαιοσύνη συχνά τρομερή, πάντοτε όμως θαυμάσια»⁶².

3. ΕΞΑΡΣΗ ΤΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

*«Ο άνθρωπος δυστυχεί κάθε φορά που προσπαθεί να ζήσει έξω απ' τον εαυτό του. Γιατί έξω απ' την ατομική συνείδηση δεν υπάρχει παρά η γνώμη· και μαζί της η πλάνη»*⁶³.

Ο ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ δίδαξε, αλλά και εφάρμοσε, τη φυγή στον «Ιδανικό Κόσμο». Ο άλλοτε αεικίνυτος κοσμοπολίτης, κτυπημένος απροσδόκπα από τη μοίρα, ζήτησε και βρήκε καταφύγιο στην απομόνωση της Σαρακίνας. «Ο ήλιος διαυγής λάμπει εις τον ουρανόν, τερπνός είναι ο αήρ και η φύσις ουδέποτε γυμνή, ούτε εις τον χειμώνα λαμβάνει τους ιδιαίτερους αυτής της ανοιξέως στολισμούς. Ιδού η φίλη μου. Άμα έμαθον μετ' αυτής να συζώ ηδυνήθην εις την Ζάκυνθον να ζήσω, και εις τον πραγματικόν κόσμον να αντιθέτω τον ιδανικόν υπό της διανοίας δημιουργούμενον. Δεν είμαι δυστυχής...»⁶⁴.

Η φυγή αυτή, σε πρώτη ματιά, μοιάζει μονοσήμαντη. Δεν είναι, καθώς δεν αποτελεί λιποταξία ή επίδειξη αλλά μαχητική επιλογή. Ο Ερμάννος δεν κρύβεται στον εαυτό του από δειλία· ξέρει από αγώνες. Δεν κρύβεται από τραυματισμένη υπεροψία· είναι υπερήφανος όχι «σομψ». Η φυγή του είναι δύσκολη και ο επαγγελόμενος «Ιδανικός Κόσμος» έχει προϋποθέσεις.

α. Δυσκολίες φυγής

Ο Ερμάννος Λούντζης προτού ατενίσει τον «Ιδανικό Κόσμο», συνειδητοποιεί τον παραγματικό. Πάνω απ' όλα τον εαυτό του. Τις αδυναμίες και τις εξαρτήσεις του που ακριβώς αποτελούνε τις τροχοπέδες της φυγής. «Ας μην δημιουργούμεν ημείς τον κόσμον», γράφει, «αλλ' ας τον σπουδάσωμεν ίνα τον γνωρίσωμεν οποιός και πώς είναι. Ουδέν αγαθόν κακότιπος άμικτον...»⁶⁵.

Πρώτη τροχοπέδη: η ύλη. Δε θαυκαλίζεται να την υποτάξει με υποκριτικό φανατισμό. Την διαπιστώνει, διαπιστώνει τις απαιτήσεις της και τις οφειλές του· επιδιώκει μια συνύπαρξη που, αντί να δεσμεύσει, θα ξανοίξει το πνεύμα του. «Μην περιφρονείς την ύλην», γράφει το 1861 στον Αναστάσιο, «ούτε ο άνθρωπος, ούτε η φύσις συνίσταται εκ μόνου του πνεύματος. Τα πάντα συνίστανται εκ της υπάρξεως των δύο δυνάμεων. Πρέπει να γνωρίσης την ύλην δια να ανακαλύψης την διάνοιαν, ήτις εν αυτή φανερούται και ενεργεί. Δεν δύναται να διαρρήξης την σχέσιν μεταξύ σώματος και πνεύματος, ούτε τας ιδιότητας του πνεύματος να καταλάβης άνευ της γνώσεως του σώματος...»⁶⁶.

Δεύτερη τροχοπέδη: οι έμφυτες αδυναμίες. «Ο άνθρωπος ούτ' όλος άγγελος είναι ούτ' όλος δαίμονας... Πηγή που αναβλύζει νερό θολό είν' η καρδιά μας... Από λάσπη πλαστήκαμε κι από τη λάσπη τούτη απόλυτα δε θα παστρευτούμε ποτέ»⁶⁷. Και αλλού: «Σε κάθε γενναίοδωρη καρδιά βρίσκεται βρώμικο κατακάθι· καθώς η μούργα σε βαρέλι δυνατού κρασιού. Με κούνημα ανάλαφρο ανακατώνεται και το υγρό θολώνει...»⁶⁸.

β. Προϋποθέσεις φυγής

Έχοντας επίγνωση των δυσχερειών της φυγής στον «Ιδανικό Κόσμο», την επιχειρεί μαχητικά. Αφού, ωστόσο, τάξει στον εαυτό του ορισμένες προϋποθέσεις χωρίς τις οποίες ο «Ιδανικός Κόσμος» του θα 'ταν ουτοπικός.

Θα προσπαθήσω, όχι εξαντλητικά, ν' απαριθμήσω τις προϋποθέσεις αυτές όπως τις συνάντησα στα κείμενά του.

Βούληση συνειδητού βίου

«Όστις δεν γινώσκει ειμή τον εξωτερικόν βίον, τι άλλο είναι ειμή μηχανή; Των τοιούτων μηχανών πολλές εδώ έχομεν. Είθε να μην ήσαν επιβλαβείς...»⁶⁹. Και αλλού: «Αναζητούνται και βρίσκονται τεχνάσματα για να σκοτωθεί, καθώς λέγεται, ο καιρός! Ζάρια, χαρτιά, παιχνίδια κάθε λογής· κακολογίες, αρπαγές, καταχρήσεις κι αχρείότητες!... Και τ' ωραίο είναι πως, όταν ο καιρός περάσει, εκείνοι πώτερο παραπονιούνται που ασχολία άλλη δεν είχαν απ' τη σπατάλη του...»⁷⁰.

Βούληση αυτογνωσίας

«Εις το σέβας προς τον εαυτόν μας συνίσταται άπασα η ηθική. Γνώθι σαυτόν, ιδού το κατ' εμέ όλη η θεωρητική και η πρακτική φιλοσοφία»⁷¹.

Αγάπη, στοργή, θυσία

Ο «Ιδανικός Κόσμος» του Ερμάννου δεν αποτελεί εγωιστικό φρούριο. Είναι ανοιχτός στην αγάπη, είναι ανοιχτός στη στοργή και αποδέχεται τη θυσία.

Για την αγάπη: «Αγάπη άνευ θυσίας, άνευ απαρνήσεως, δεν έχει σημασίαν. Αγάπη είναι να ζη τις εις άλλον και δι' άλλον»⁷². Και αλλού: «Το ν' αγαπάς σημαίνει να ζης μέσα σε μίαν ιδέα. Σ' αυτή να ξεκνάς τον εαυτό σου, γύρω της να στρέφεις τη στοργή· μαζί της να αισθάνεσαι ευτυχισμένος»⁷³.

Για τη στοργή: «Κάποιοι έχουνε την καρδιά στο μυαλό και θαρρούνε στοργή τα λόγια»⁷⁴.

Αρετή

Με αρετή ο Ερμάννος Λούντζης δεν εννοεί κατάσταση αλλά κατάκτηση. Κατάκτηση μάλιστα διαρκώς αμφισβητούμενη και επαναβεβαιωνόμενη. Η διατύπωσή του είναι κρυστάλλινη: «Αλλ' εις την απλήν εκπλήρωσιν των καθηκόντων δεν συνίσταται η αρετή. Ο εκπληρών τα χρέη του ονομάζεται αναμάρτητος. Δια να είναι τις ενάρτετος απαιτείται τι περισσότερο. Και δια τούτο οι Λατίνοι καλώς ονόμαζον την αρετήν *virtus*, δύναμιν, ανδρείαν. Η δύναμις και η ανδρεία (προ)ϋποθέτουν πάλην, αγώνα. Ο ενάρτετος είναι ηθικός αθλητής...»⁷⁵.

Θρησκεία

«Ό,τι κι αν πάθης εις την ζωήν σου», συμβουλεύει ο Λούντζης το γιο του (31/10/1861), «εν τη συνειδήσει σου θα ευρίσκης ασφαλές άσυλον. Αι τρικυμίας του κόσμου μόνον την εξωτερικήν ζωήν σου θα ταράξουν. Τα τρομερά κύματα θα εκπνεύσουν πριν εγγίσουν τον εσωτερικόν άνθρωπον, περιφρουρημένον υπό της *αρετής* και της *θρησκείας*...»⁷⁶.

Η θρησκεία, ωστόσο, που εξορκίζει ο Ερμάννος σαν φρουρό του εσωτερικού ανθρώπου δεν είναι η δογματική της εκκλησίας. Είναι, το ανέφερα και σ' άλλα σημεία του κειμένου μου, μια πίστη ευέλικτη και συμβιβαστική· είναι μια σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο που ρωτάει και στο Θεό που σωπαίνει... Αντιγράφω: «Και τω όντι τι άλλο είναι η ουσία της θρησκείας ειμή η σύμπτωση μεταξύ αισθημάτων και σκέψεως, δι' ης πραγματοποιείται η συνδιαλλαγή του αποτελούντος την ζωήν ταύτην πολέμου;»⁷⁷.

Μόρφωση

«Αλλά δια να ζη τις με μόνον τον εαυτόν», γράφει ο Ερμάννος, «πρέπει να έχη καλήν συντροφιά, συνείδησιν καθαράν εν πρώτοις και *νουν καλώς εφοδιασμένον*»⁷⁸. Αλλού κάνει τη διάκριση της λειτουργίας της παιδείας, αρχικά σαν μέσου ανάδειξης του πνεύματος και στη συνέχεια σαν μέσου προστασίας του. Αντιγράφω: «Μέχρι τώρα στολιζόμουν με την παιδεία καθώς μ' ωραία φορεσιά γιορτής! Σήμερα γούνα την έκανα που με κρατάει ζεστό και θώρακα που κάτω άτρωτο νιώθω και δυνατό το στήθος...»⁷⁹.

4. ΕΠΙΜΕΤΡΟ: «ΕΤΣΙ ΕΙΝΑΙ Κ' ΕΤΣΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ»

*«Τα οδυνηρά μυστήρια της ζωής ποίος εδυνήθη να εννοήση;
Ας κλίνομεν την κεφαλήν ενώπιον του μυστηρίου, άνευ απελπισίας»⁸⁰.*

ΤΟ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ του Ερμάννου Λούντζη τον οδήγησε, όπως είδαμε, πίσω στη θρησκεία. Με τις αποκλίσεις και τις επιφυλάξεις που προσπάθησε να επισημάνω. Η πίστη του, επαναλαμβάνω, δεν στηρίζεται στην

αποκάλυψη και στο δόγμα αλλά στην αυτοπαρατήρηση, στην πείρα της ζωής. «Η απιστία και η δεισιδαιμονία», γράφει, «είναι δύο άκρα τα οποία αποδεικνύουσι αμάθειαν υπό δύο διαφόρους απόψεις. Η πεφωτισμένη θρησκεία είναι το χαρακτηριστικόν πεφωτισμένου ανδρός...»⁸¹.

Στα *Miscellanea* κάπου μεταχειρίζεται τον όρο «*χριστιανικά φιλόσοφος*»⁸² που συνδέεται άμεσα με την «πεφωτισμένη θρησκεία» και με την «εσωτερική παρατήρηση». Τον θεωρώ περιεκτικό και καθοριστικό. Η κριτική στάση απέναντι στη ζωή τον οδηγεί στη θρησκεία. Μια θρησκεία που βεβαιώνεται λογοκρατικά ή συναισθηματικά· όχι αξιωματικά.

Θεωρώ ότι το απόσταγμα της βιοθεωρίας του «ερμηίτη της Σαρακίνας» βρίσκεται στο απόφθεγμα του δεσπότη Κοκκίνη. Το αναφέρει στο από 14/9/1856 γράμμα προς τους γιους του. Αντιγράφω: «“Ετσι είναι κ' έτσι πρέπει να είναι”, έλεγε ποτέ — ως πολλαίς σας είπον — ο τότε παπάς, νυν δε πανιερώτατος Κοκκίνης, φωστήρ των φωστήρων της Ορθοδόξου της Ζακύνθου Εκκλησίας. Χρωστώ εις τον λόγον του πάλαι ποτέ αγαθού εφημερίου της Θεοτόκου Οδηγητρίας — λόγον όστις ενεκαράχθη εις τον νουν μου, όντος εμού τότε σχεδόν νηπίου — αυτό το “έτσι πρέπει να είναι”. Βιοφελής αλήθεια, απόφθεγμα το οποίον με επαρηγόρησεν εν ώραις θλίψεων και πολλαίς από την απελπισίαν την ψυχήν μου αφήρπασε. Μη ερωτάς το διατί. Κύψον την κεφαλήν ενώπιον της ειμαρμένης, γνώθι υπέρτατον νόμον, ταπεινώσον τον νουν σου, πίστευε, έλπίζε, υπόφερε, υπόμενε, όλα ταύτα δηλοί δι' εμέ το “έτσι πρέπει να είναι”. Διατί η νεότης σχεδιάζει, διατί η πείρα καταστρέφει τα σχέδια, διατί το γήρας απελπίζεται, διατί ο άνθρωπος ονειρεύεται και εν μέσω των ωραιότερων ονείρων εγείρεται, εξυπνά και αποθνήσκει; Έτσι είναι κ' έτσι πρέπει να είναι»⁸³.

5. ΑΝΤΙΕΠΙΜΕΤΡΟ: ΑΝΑΠΟΦΕΥΚΤΗ ΑΝΤΙΦΑΣΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ

ΑΝΤΙΠΑΘ ΤΙΣ ΓΕΝΙΚΕΥΣΕΙΣ, τις απόλυτες τομές και τα κάθε λογής αποφθέγματα! Είναι συνήθως υποκειμενικά και αυθαίρετα. Κλείνοντας ωστόσο την επισκόπηση της πνευματικής περιπέτειας του Ερμάννου Λούντζη, υποκύπτω στον πειρασμό να διακινδυνεύσω κάποιες επισημάνσεις.

Η βιοθεωρία του χαρακτηρίζεται από δραματική αντίφαση, στην οποία τελικά επιβάλλεται όχι με νίκη αλλά με αξιοπρέπεια.

α. Στοιχεία αντίφασης

α.1 Η υπό όρους αποδοχή της θρησκευτικής αλήθειας περιέχει το στοιχείο της αναίρεσης. Η χριστιανική πίστη στηρίζεται στο δόγμα και στην αποκάλυψη. Εκείνος όμως, ειρωνευόμενος τους Άγγλους, γράφει: «Κατά την θρησκείαν γίνονται μονομανείς, δεισιδαίμονες... Δεν κρίνουν δια του ορθού λόγου, αλλά δια της τυφλής πίστεως, υποτελείς εις τον Θεόν, εις το Ευαγγέλιον, εις τους νόμους, εις το δόγμα, εις τους ιερείς, εις τους αποστόλους, εις τους προφήτας, εις πάντας τους ιεροκήρυκας και τους μανιωδεστέρους, ως ο Irving»⁸⁴.

Η θεωρία του Λούντζη της «πεφωτισμένης θρησκείας» και το ιδανικό του «χριστιανικά φιλόσοφου» σχοινοβατούνε στο χάος! Και το ξέρει...

α.2. Η πίστη στις παρεμβάσεις της Θείας Πρόνοιας, όχι μεταφυσικά αλλά επί της γης, αντιφάσκει προς τις αποτρόπαιες αδικίες της καθημερινότητας. Μια τέτοια πίστη έχει, αναμφίβολα, την ευγένεια του δονκιωτισμού αλλά και το γκροτέσκο του...

α.3. Η παραίτηση από την αθανασία της ατομικής ψυχής αντιφάσκει στην τόσο έντονη, τόσο υπεύθυνη, τόσο ανεπανόληπτη ατομικότητα του ίδιου του Ερμάννου...

α.4. Η φυγή στον «Ιδανικό Κόσμο» μπορεί, στην ανάγκη, να λειτουργήσει σαν δικλείδα ασφαλείας όχι σαν *modus vivendi*. Και ο ίδιος κάποτε αμφιβάλλει: «... on cherche de se créer avec la pensée un monde à part, on se plonge dans les abstractions, on s'efforce à vivre en soi et pour soi, et la vie réelle devient un problème de métaphysique. Mais c'est un état violent; lorsqu'il se prolonge trop, énerve, comme tout excès, les facultés de l'âme, et finit par devenir une maladie physique...»⁸⁵.

Ας μην ξεχνάμε ότι ο Ερμάννος υπήρξε και άνθρωπος της δράσης. Η εκλογή του, το 1852, και οι αγώνες του σαν ριζοσπάστη συνθέτουν δράση. Το ενδιαφέρον του για τη δημόσια εκπαίδευση του λαού είναι ρεαλιστικό και δραστήριο⁸⁶. Ακόμα και οι ιστορικές μελέτες του δείχνουν βούληση συμμετοχής στα εγκόσμια· αποτίμησης και κριτικής τους.

Ο εσωτερικός βίος και ο «Ιδανικός Κόσμος» τον λυτρώσανε συχνά· όμως, άλλο τόσο συχνά, τον δοκίμασαν αντιφάσκοντας με το κοϊκό alter ego⁸⁷.

β. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια: σκοπός και δικαίωση

Η βιοθεωρία του Ερμάννου Λούντζη, σπριγγμένη στους τρεις άξονες που προσπάθησα να καταδείξω, δεν ολοκληρώνεται, δεν παγιώνεται, δεν διατυπώνεται οριστικά... Επανερχεται, ανασυντάσσεται, αυτοαμφισβητείται, παραλλάζει... Άλλοτε κλείνει την ήρεμη αυθεντία του γνώστη, άλλοτε την καύχηση εκείνου που μιλάει δυνατά γιατί φοβάται.

Ουσιαστικά, το «έτσι είναι κ' έτσι πρέπει να είναι» δεν αποτελεί συνθηκολόγηση. Αποτελεί, το πιστεύω βαθιά, μια καταληκτική στάση απέναντι στο άδηλο. Μια στάση που είναι και πρέπει να θεωρηθεί στάση αξιοπρέπειας. Θα το επαναλάβω: η αξιοπρέπεια απέναντι στο άδηλο συνιστά υπέρτατο επίτευγμα του ανθρώπου που κανείς, εκτός από τον εαυτό του, δεν μπορεί να του το στερήσει. Ούτε ο Θεός· και ο Ερμάννος το ξέρε· και το εκφράζει με το σιβυλλικό τρόπο του...

Είναι φορές που το «έτσι είναι κ' έτσι πρέπει να είναι» το διαβάζω μ' ένα σαρκαστικό ερωτηματικό...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ερμάννου Λούντζη, «Ανέκδοτα Κείμενα - α) Αυτοβιογραφία, β) Αλληλογραφία» (Εισαγωγή και σχόλια Ντίνου Κονόμου), Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 12, Αθήνα 1962, σελ. 91 (στο εξής θα αναφέρεται: Ερμάννου Λούντζη «Αυτοβιογραφία» ή «Αλληλογραφία»).
2. Ο Friedrich von Schelling (1775-1854) με τον Fichte και τον Hegel είναι οι βασικοί εκπρόσωποι του «Γερμανικού Ιδεαλισμού», που εξελίχτηκε από την «Κριτική του Καθαρού Λόγου» του Immanuel Kant. Ο Kant φιλοδόξησε να συνδιαλλάξει την πίστη με τη γνώση. «Κατά τον ιδεαλισμό, η ουσία του κόσμου είναι άυλον τι, είναι πνευματικόν, παν δε το σωματικόν και το υλικόν δεν είναι, ει μη απλούν σύμβολον της ιδέας» (Κ. Θ. Παπαλεξάνδρου, *Συνοπτική Ιστορία της Φιλοσοφίας*, Αθήνα 1964, σελ. 127).
3. Eduard Gans (1798-1839). Γερμανοεβραϊός φιλόσοφος και νομομαθής, μαθητής του Hegel στο Heidelberg (Ph. D. 1820), δίδαξε στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου από το 1826, αφού έγινε χριστιανός (1825). Αντιπάτηκε στον von Savigny και στην «Ιστορική Σχολή» και ίδρυσε τη «Φιλοσοφική Σχολή του Δικαίου». Εξέδωσε τις «Αρχές Φιλοσοφίας

του Δικαίου» του Hegel. Ο Ερμάννος Λούντζης άκουσε τα μαθήματα του Gans στο Βερολίνο (1833-1834) και συνδέθηκε μαζί του με στενή φιλία («Ο Gans υπήρξε διδάσκαλος και φίλος μου», Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 109).

4. «Εκλεκθείς βουλευτής εν τη Ιονίω Βουλή», γράφει ο Παναγιώτης Χιώτης («Μούσαι»: Επιφανείς Επτανήσιοι), «αντεμάχτο εις τας δολίας μεταρρυθμίσεις και ανεκάλυπτε κάλυμμα ραδιούργου καμαρίλλας. Κοίτοι δε ήκουεν επιπλήξεις και απειλὰς ισχυρού αρμοστού, εξηκολούθει την πατριωτικὴν πορείαν». «Ενὸμιση», γράφει ο Λούντζης στο πρώτο μέρος της ιστορίας του (αφιέρωση στο Σωκράτη Κουρή), «ὅτι εν τοιαύτη εποχή, αρμόζει το τε μνημόσυνον των τεθνεώτων και η καταγραφή της πολιτικής περιουσίας αυτών, ὡστε, κατά την ειμαρμένην ὡραν της συγκροτήσεως της μεγάλης ελληνικής οικογενείας, να μη παρασταθῶσιν ὡς ακτήμονες οι κληρονόμοι αυτών».

5. Αρχισυντάκτης και πολιτικός αρθρογράφος της εφημερίδας «Η 10η Οκτωβρίου» (1863).

6. «Il Cristianesimo in relazione colla storia universale» (1867) και «Sullo svolgimento storico del primo Cristianesimo» (1868).

7. Ερμάννου Λούντζη, «Αυτοβιογραφία», σελ. 40.

8. ό.π., σελ. 39.

9. ό.π., σελ. 40, 41.

10. Paolo Costa (1771-1836). Διάσημος Ιταλός συγγραφέας και φιλόσοφος. Μεταξύ άλλων επεξήγησε τη «Θεία Κωμωδία» του Δάντη και την έκανε προσιτή στους νέους. Αναθέωρσε τη μεγάλη εγκυκλοπαιδεία της Crusca (1819-1828), έγραψε νουβέλλες («Demetrio di Mondone»), ποιήματα, δοκίμια («Dell'elocuzione»), μεταφράσεις (Ανακρέων, Schiller), ενώ το 1835 είδε να εκδίδεται, στην Πάρμα, μια μεγάλη ανθολογία έργων του: «Opere edite e inedite di Paolo Costa». Ο Costa ασχολήθηκε με τους νέους, αλλά διώχθηκε για τις ιδέες του από το παπικό καθεστώς και αναγκάστηκε να μετατρέψει το σπίτι του στην Μπολόνια σε ιδιωτικό εκπαιδευτήριο. Σημαντικότερο φιλοσοφικό του σύγγραμμα είναι το «Discorso sulle sintesi e sull' analisi».

11. Η «Αισθησαρχία», κατά τον ΙΖ' αιώνα, διαμορφώθηκε κυρίως στην Αγγλία σαν αντίδραση στον καρτεσιανό ορθολογισμό. Θεμελιωτής του συστήματος ήταν ο John Locke (1632-1704) και τελευταίος, κορυφαίος εκπρόσωπος ο Etienne Bonnot de Condillac (1714-1780), συγγραφέας του «Traité des sensations et de la Logique». Η «Αισθησαρχία» δεν παραδέχεται έμφυτες ιδέες στο νου του ανθρώπου· ούτε κι αυτήν ακόμα την ιδέα του Θεού. Ο νους του νεογέννητου είναι tabula rasa (άγραφη πινακίδα) πάνω στην οποία σταδιακά αποτυπώνεται η γνώση από τις αισθήσεις και την εμπειρία.

12. Ερμάννου Λούντζη, «Αυτοβιογραφία», σελ. 44.

13. ό.π., σελ. 45.

14. Με την απειλή του Σατανά και της Κόλασης.

15. ό.π., σελ. 45.

16. «Αν τυχόν ο Κώστας εις τα της μεταφυσικής δεν ήτο ο ασφαλέστερος οδηγός...» (ό.π., σελ. 47).

17. ό.π., σελ. 51.

18. ό.π., σελ. 54.

19. ό.π., σελ. 54.

20. Ο Victor Cousin (1792-1876), ξεκινώντας από τη διαπίστωση του Λάιμπνιτς ότι όλα τα φιλοσοφικά συστήματα προσφέρουν κάτι με τις θέσεις τους, αλλά σφάλλουν με τις αρνήσεις τους, καθιέρωσε τον Εκλεκτικισμό (Eclecticismus). «Τα φιλοσοφικά συστήματα δεν είναι η φιλοσοφία. Η φιλοσοφία τα υπερβαίνει όλα. Τα φιλοσοφικά συστήματα προσπαθούν να πραγματώσουν την ιδέαν της φιλοσοφίας... Είναι δε τα φιλοσοφικά συστήματα κατ' ανάγκην ατελή. Αν εν φιλοσοφικόν σύστημα ήτο τέλειον, δεν θα εκωρούσεν άλλο εις τον κόσμον».

Ο Cousin, προσπαθώντας να συμφιλιώσει εκλεκτικά, δίδαξε την αέναο διαδοχή τεσσάρων παραλλαγών φιλοσοφικών συστημάτων: του Αισθησιακού Εμπειρισμού, του Ιδεαλισμού, του Σκεπτικισμού και του Μυστικισμού. Ως προς τη μεταφυσική, ο Γάλλος φιλόσοφος καταφάσκει στην ύπαρξη του Θεού και διδάσκει τη συμμαχία των δύο «αθανάτων αδελφών»: της θρησκείας και της φιλοσοφίας.

«Το αληθές, το αγαθόν και το ωραίον δεν είναι παρά αποκαλύψεις ενός και του αυτού όντος. Εις το βάθος όλων, υπεράνω πάντων, ο Θεός, πάντοτε ο Θεός». (Πρβλ. Κ. Θ. Παπαλεξάνδρου, *Συνοπτική Ιστορία της Φιλοσοφίας*, Αθήνα, 1964, σελ. 174 επ.).

21. Ερμάννου Λούντζη, «Αυτοβιογραφία», σελ. 58.

22. Εννοεί: την εκκλησιαστική, δογματική αλήθεια και τη θεοκρατική μοναρχία.

23. ό.π., σελ. 59.

24. ό.π., σελ. 58.

25. ό.π., σελ. 58.

26. ό.π., σελ. 61.

27. Ντίνου Κουόμου «Ανέκδοτες αυτοβιογραφικές σελίδες του Ερμάννου Λούντζη (1830-1833)», *Επανησιακά Φύλλα*, τ. Θ', φ. 1, 1976, σελ. 95.
28. ό.π., σελ. 108.
29. ό.π., σελ. 99.
30. Επισημαίνω, ξανά, την εκλεκτική συγγένεια με το πνευματικό οδοιπορικό του Νίκου Καζαντζάκη.
31. Ermanno conte Lunzi, «Miscellanea», Malta tipografia Izzo e Co, 1843 και Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», προλεγόμενα Διονυσίου Ρώμα, σημείωμα-μετάφραση Νίκου Λούντζη, Αθήνα, 1978 [στο εξής θα αναφέρεται: Ερμάννου Λούντζη «Miscellanea» και η αριθμηση θ' αφορά την έκδοση της Αθήνας, 1978. Θα καταχωρήσω τη σελίδα και σε παρένθεση την αριθμηση των Pensieri, σελ. 60 (24)].
32. Ελληνική και παλικιά.
33. Ιδίως με τους γιους του Νικόλαο και Αναστάσιο.
34. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 53.
35. ό.π., σελ. 64 (37).
36. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 78.
37. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 57 (10).
38. Εδώ διαβλέπω φόρο τιμής στον «Ιδεαλισμό» των Γερμανών δασκάλων του.
39. «Άινα (στην περίπτωση του) ψευδής φιλοσοφία είχε κλονίσει», Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 87.
40. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», sel. 63 (35).
41. ό.π., σελ. 56 (4).
42. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 124, 125.
43. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 57 (10).
44. ό.π., σελ. 58 (16).
45. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 58.
46. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 63 (36).
47. Ερμάννου Λούντζη, «Αυτοβιογραφία», σελ. 87.
48. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 65 (42).
49. Εν Παρισίους την 28 Οκτωβρίου 1857.
50. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 75 (η υπογράμμιση δική μου).
51. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 63 (33).
52. Ερμάννου Λούντζη, «Αυτοβιογραφία», σελ. 62.
53. Αθηνάϊη Λούντζη Νικοκάθουρα - Μικαήλ Ι. Δεσύλλα, «Ερμάννος Λούντζης, Η ζωή και το έργο του», Κερκυραϊκή Βιβλιοθήκη 1948, σελ. 82. Στο εξής θα αναφέρεται: Αθηνάϊη Νικοκάθουρα, «Ερμάννος Λούντζης».
54. «Το άτομο πεθαίνει, το γένος είναι αιώνιο. Ανήκω στο ανθρώπινο γένος, ιδού η μόνη φιλοσοφική σκέψη που αποκαλύπτεται και με παρηγορεί. Η ύπαρξή μου είναι ατέρμονη, το καθεστώς μου παροδικό. Είμαι βέβαιος ότι δεν θα τελειώσω ποτέ. Λίγο ενδιαφέρει ότι δεν θα συμπαρασύρω την άθλια υποκειμενικότητά μου. Αυτή η μεγάλη ιδέα απαιτεί δύναμη ψυχής πέρα από το συνηθισμένο, για να την συλλάβει, να την πιστέψει και να παρηγορηθεί».
55. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 67 (46).
56. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 77.
57. ό.π., σελ. 83.
58. ό.π., σελ. 120.
59. ό.π., σελ. 138.
60. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 83 (122).
61. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 119.
62. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 63 (33).
63. ό.π., σελ. 84 (129).
64. Επιστολή στους γιους του 5/3/1861, («Αλληλογραφία», σελ. 118).
65. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 96.
66. ό.π., σελ. 119.
67. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 66, 67 (45).
68. ό.π., σελ. 70 (57).
69. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 111.
70. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 82 (115).
71. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 115.

72. ό.π., σελ. 141.
73. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 56 (5).
74. ό.π., σελ. 72 (69).
75. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 125, 126.
76. ό.π., σελ. 124 (η υπογράμμιση δική μου).
77. ό.π., σελ. 86.
78. ό.π., σελ. 111 (η υπογράμμιση δική μου).
79. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 85 (130).
80. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 76.
81. Αθηνάϊη Νικοκάθουρα, «Ερμάννος Λούντζης», σελ. 44.
82. Ερμάννου Λούντζη, «Miscellanea», σελ. 75 (84).
83. Ερμάννου Λούντζη, «Αλληλογραφία», σελ. 85.
84. Ντίνου Κουόμου, «Ανέκδοτες αυτοβιογραφικές σελίδες του Ερμάννου Λούντζη (1830-1833)», *Επανησιακά Φύλλα*, τ. Θ. φ. 1, 1976, σελ. 106.
85. Αθηνάϊη Νικοκάθουρα, «Ερμάννος Λούντζης», σελ. 84 (... «ζητάει κανείς να δημιουργήσει με τη σκέψη έναν κόσμο απόμερο, βυθίζεται στο αφηρημένο, πιέζεται να ζήσει μέσα στον εαυτό του και για τον εαυτό του και η πραγματική ζωή εξελίσσεται σε πρόβλημα μεταφυσικής. Ωστόσο είναι κατάσταση βίαιη! Όταν παρατείνεται πολύ, εκνευρίζει, σαν κάθε κρίση, τις λειτουργίες της ψυχής και καταλήγει να γίνει ασθένεια σωματική...»).
86. Ερμάννου Λούντζη [sic], «Περί της εν Επτανήσω διοργανώσεως της δημοσίας εκπαιδεύσεως», Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Ν. Αγγελίδου (εν οδώ Ερμού παρά τη Καπνικαρέα) 1857.
87. Ο Ντεϊσμός (Deism) υπήρξε τάση αντίδρασης στην Εκκλησία, στο δόγμα και την εξ αποκαλύψεως αλήθεια, που διαμορφώθηκε κυρίως στην Αγγλία. Ο Ντεϊσμός στρέφεται σ' αυτό που ονομάζει «Φυσική Θρησκεία». Υπάρχει, ισχυρίζεται, σε κάθε άτομο μια σειρά θρησκευτικών γνώσεων, είτε έμφυτων, είτε προσπών με τη χρήση του Λόγου. Και αντιπάζει ο Ντεϊσμός τις γνώσεις αυτές σ' εκείνες που σπνρίζονται στην αποκάλυψη ή στα δόγματα κάποιας Εκκλησίας.
- Πατέρας του Ντεϊσμού θεωρείται ο Edward Herbert, λόρδος του Cherbury (1582-1648), με το σύγγραμμά του «De veritate», αλλά το κίνημα συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα του ΙΗ' αιώνα στα κείμενα του λόρδου Bolingbroke.
- Το ντεϊστικό κίνημα, πέρ' από τον πυρήνα της «φυσικής θρησκείας», δεν κατόρθωσε να ενοποιηθεί και στην πορεία του παρουσιάστηκε με σημαντικές κάποτε παραλλαγές. Ο φιλόσοφος και θεολόγος Samuel Clarke (1675-1729), σύγχρονος της ακμής του Ντεϊσμού, εντόπισε τέσσερις βασικές εκφράσεις του: 1) Θεός δημιουργός αλλά, στη συνέχεια, αμέτοχος. Άρνηση Θεϊάς Πρόνοιας, 2) Θεός χωρίς ηθικές θέσεις και αναφορές, 3) Θεός και Θεία Πρόνοια, χωρίς αθανασία της ψυχής και 4) Θεός δημιουργός, Θεία Πρόνοια και δικαίωση σε μελλοντική ζωή, αλλά χωρίς αποκάλυψη («A Demonstration of the being and attributes of God» 1705 και «A Discourse concerning the Unchangeable Obligations of Natural Religion» 1706).
- Η τρίτη ντεϊστική παραλλαγή: Θεία Πρόνοια περιορισμένη στην παρούσα ζωή και άρνηση της αθανασίας της ψυχής, ταιριάζει αναμφίβολα στον Ερμάννο Λούντζη! Το περίεργο ωστόσο είναι ότι ο Ντεϊσμός δεν ήταν διαδεδομένος στη Γερμανία και ο Ερμάννος δεν αναφέρθηκε ποτέ στο λόρδο του Cherbury ή σ' άλλον Άγγλο ντεϊστί φιλόσοφο. Εκτός αν, και πάλι, πρέπει να δακτυλοδείξουμε τον «Εκλεκτικισμό» του Victor Cousin...

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

UNA VITA PERDUTA

(ΜΙΑ ΧΑΜΕΝΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΕΝΑ ΧΑΜΕΝΟ

ΓΙΑ ΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ)

1. ΕΝΑ ΠΑΡ' ΟΛΙΓΟΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΔΕΚΑΠΕΝΤΑΕΤΙΑ 1834 έως 1849 το νεοελληνικό μυθιστόρημα εμφανίζεται με τρόπο εντυπωσιακό¹. Το εντυπωσιακό εντοπίζεται στο γεγονός ότι ενώ εμφανίζεται για πρώτη φορά μέσα στη νεοελληνική γραμματεία αυτό το νέο και τόσο δημοφιλές στην Ευρώπη λογοτεχνικό είδος, η σχετική παραγωγή είναι αρκετά μεγάλη²: Παναγιώτης Σούτσος, *Ο Λεάνδρος* (1834), Αλέξανδρος Σούτσος, *Ο εξόριστος του 1831* (1835), [Samuel Sheridan Wilson], *Το παλληκάριον* (1835), Γρηγόριος Παλαιολόγος, *Ο πολυπαθής* (1839), Ιάκωβος Πιτσιπίος, *Η ορφανή της Χίου* (1839), Γεώργιος Δ. Ροδοκανάκης, *Ο Μεγακλής ή Ο ατυχής έρωσ* (1840), Γρηγόριος Κανδύλης, *Ο ερωτομανής ή Τα εν Κωνσταντινουπόλει εκ του έρωτος συμβάντα* (1842), Γρηγόριος Παλαιολόγος, *Ο ζωγράφος* (1842), Π. Λουκίδης, *Μαυροφορούσα κυρία* (1844), Ιωάννης Δελιγιάννης, *Διηγήματα* (1845), [Ανώνυμος], *Ερωτομανής Χατζή Ασλάνης ήρωσ της Καραμανίας*, (1845), Λ. Σ. Καλλογερόπουλος, *Ο Φλώρος* (1847), Επαμεινώνδας Φραγκούδης, *Ο Θέρσανδρος* (1847), Θ..., *Σκλάβοι Ψαρριανή* (1848), Ιάκωβος Πιτσιπίος, *Ο πίθηκος Ξουθ ή Τα ήθη του αιώνος* (1848), Σ. Τ. Ξ., *Η μπριγκά κατάρτα* (1848), [Ανώνυμος], *Η ωραία Μελομένη και ο διπρόσωπος εραστής Νικολάκης* (1849).

Μέσα σ' αυτή την έντονη μυθιστοριογραφική δραστηριότητα θα μπορούσε, άραγε, να έχει κάποια θέση ένα μυθιστόρημα γραμμένο από Έλληνα αλλά στην παλική γλώσσα; Ως κριτήριο έχει, βεβαίως, καθιερωθεί η γλώσσα στην οποία είναι γραμμένο ένα έργο: τα γραμμένα στην ελληνική έργα του Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλου ανήκουν στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, ενώ τα γραμμένα στη γαλλική ανήκουν στη γαλλική λογοτεχνία ως έργα του Jean Moréas.

Αυτό, ωστόσο, δεν θα μπορούσε να ισχύσει στην περίπτωση των παλικών κειμένων του Σολωμού, επειδή σ' αυτόν έχουμε την αντίστροφη πορεία – στα λογοτεχνικά τουλάχιστον έργα του –: από την παλική, στην ελληνική, οπότε τα παλικά του σιωπηρά θεωρούνται ως ένα μέρος του έργου του Έλληνα ποιητή, το οποίο γράφτηκε σε μιαν άλλη γλώσσα. Το ίδιο συμβαίνει και με τον Κάλβο. Εκδοχή αυτής της περίπτωσης – τηρουμένων, βεβαίως, των αναλογιών – αποτελεί ο Ερμάννος Λούντζης που είναι ένας Ζακύνθιος που θέλει να γίνει Έλληνας συγγραφέας, αλλά του οποίου η γνώση της ελληνικής στην αρχή της συγγραφικής σταδιοδρομίας του, όπως και των περισσότερων Επανησίων της εποχής εκείνης, είναι κατώτερη από εκείνη της

παλικής. Αποκαλυπτική είναι η επιστολή που στέλνει στον γιο του Αναστάσιο από την Μπολώνια στις 18 Μαρτίου 1863:

«...Δεν παύω εγώ αν έμεινα αμαθής εις τα ελληνικά. Παιύουν οι διδάσκαλοι τους οποίους έλαβον εν τη παιδική μου ηλικία. Πταίει η εποχή καθ' ην διέτριψα τα έτη της ηλικίας εκείνης. Τρεις διδασκάλους έλαβον, οίπινες κατ' εκείνην την ηλικίαν ανέπτυξαν και εμόρφωσαν τον νουν μου. Ουδείς εξ αυτών Έλλην. Ο Έλλην διδάσκαλός μου δεν ήτο ικανός εμμή να στρεβλώση το πνεύμα μου, η δε αποστροφή κατά της διδασκαλίας του μετεβλήθη εις αποστροφήν κατ' αυτής της ελληνικής γλώσσας. Εις μάτην προσεπάθησα μετά ταύτα να διορθώσω το πταίσμα μου. Μεταξύ των τριών διδασκάλων μου ο πρώτος υπήρξεν η αγαπητή μου μήτηρ, εις την οποίαν κρεωσώ τας αρχάς της εκπαιδευσεώς μου. Αλλά ξένης ούσης δεν ήξευρε ελληνικά. Ώστε παρ' αυτής έμαθον την παλικήν γλώσσαν, ήτις, επειδή μετά ταύτα εν Ιταλία εξεπαιδεύθην και αξιολόγου διδασκάλου έτυχον, έγινε και η γλώσσα μου, την οποίαν δύναμαι ευκόλως και γλαφυρώς να γράφω και εις την οποίαν πδύνομαι. Δεν θέλησα όμως οι υιοι μου να γίνωσιν οι κληρονόμοι της πατρικής αμαρτίας. Τούτο δε, μετά μεγίστης της ψυχής μου αγαλλιάσεως, βλέπω ότι το εκατόρθωσα. Και έχω περιπλέον την ελπίδα ότι αμφοτέροι, Θεού ευδοκούντος, θέλουσιν ίσως εν καιρώ τω δέοντι καταριθμηθούν μεταξύ των Ελλήνων συγγραφέων, λαμπρύνοντες όνομα όπερ κατόρθωσα τουλάχιστον να εκβάλω εκ του σκότους. Αύτη η ελπίς είναι η χαρά και η παρηγορία μου, πραγματοποιουμένη δε θέλει αποτελέσει την ευτυχίαν του γήρατός μου»³.

Όσα με συντομία αναφέρονται σ' αυτή την επιστολή, περιγράφονται σε πολλές σελίδες και με αρκετές λεπτομέρειες σχετικά με τους δασκάλους και τις μεθόδους που αυτοί χρησιμοποιούσαν, στην *Αυτοβιογραφία* του⁴. Ως ένα πολύ χαρακτηριστικό μικρό δείγμα από τις σελίδες αυτές θα παραθέσω ένα μικρό απόσπασμα:

«Αφ' ου εν αυτώ τω σχολείω έμαθον το αλφάβητον, ήρχισα και την ανάγνωσιν εις το Οκτώηχι. Η ούτως δε λεγομένη ανάγνωσις συνίστατο εις το να διακρατώ εις την μνήμην φθόγγους, τους οποίους ουδαμώς πνύσουν. “Κυκλώσατε λαοί”, ευθυμούμαι ότι ήσαν αι πρώται λέξεις του τροπαρίου, πρώτου κειμένου της αναγνώσεως. Το κυκλώσατε δια της αναλογίας της φωνής με την λέξιν κλώσσα, είχαν ίσια ίσια διεγείρει εις τον νουν μου την ιδέαν της κλώσεως. Ψιπακίζοντος δε του τροπαρίου, πάντοτε παρίστατο εις την φαντασίαν μου κλώσσα περιεστοιχημένη από τα κλωσσοπούλια της. Τοιουτοτρόπως εφήρμοζα τας εννοίας εις τας μανθανόμενας λέξεις».

Στην περίπτωση, όμως, του Λούντζη τα έργα που έγραψε όταν πλέον βελτίωσε τα ελληνικά του, και τα οποία θεωρήθηκαν ως έργα σημαντικά, δεν ήταν λογοτεχνικά αλλά ιστορικά⁵ – εκτός ίσως από την ανολοκλήρωτη αυτοβιογραφία του⁶ και τις επιστολές του, κείμενα που συχνά φανερώνουν τη λογοτεχνική αξία του Λούντζη και στα ελληνικά. Με τον τρόπο αυτόν – παρ' ότι έγραψε δύο μυθιστορήματα⁷ και μερικά διηγήματα⁸ – ως μυθιστοριογράφος δεν κατόρθωσε να έχει μια θέση μέσα σε εκείνη την εύφορη περίοδο της γένεσης του νεοελληνικού μυθιστορήματος. Μια τέτοια θέση – και μάλιστα διακεκριμένη – θα είχε αν αυτά τα

δύο μυθιστορήματα είχαν γραφεί στα ελληνικά...

Αυτό, ωστόσο, δεν πρέπει να μας αποτρέπει από την εξέταση του πεζογραφικού έργου του μέσα στα πλαίσια της νεοελληνικής λογοτεχνίας της περιόδου εκείνης. Αυτό νομίζω πως είναι τόσο νόμιμο, όσο και η θεώρηση και εξέταση του μυθιστορήματος *Το παλληκάριον*, του Άγγλου προτεστάντη ιεραπόστολου Samuel Sheridan Wilson, ως της πρώτης προσπάθειας για συγγραφή ελληνικού ιστορικού μυθιστορήματος⁹.

Ένα επιπλέον σχετικό επιχείρημα αποτελεί το γεγονός πως ένα από τα δύο μυθιστορήματα του Λούντζη, *Una vita perduta*, μεταφέρθηκε μετά τον θάνατό του, και με καθυστέρηση τριάντα πέντε ετών¹⁰, στην ελληνική γλώσσα, και με τον τρόπο αυτόν από τυπική άποψη ενσωματώθηκε στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αλλά όχι και στην παράδοσή της, επειδή το μυθιστόρημα αυτό, όταν – και με τον τρόπο και τη γλώσσα με την οποία – μεταφράστηκε, δεν είχε πλέον να προσφέρει κάτι στο νεοελληνικό μυθιστόρημα. Αν, αντίθετα, η μετάφραση αυτή γινόταν το 1843, κατά την περίοδο, δηλαδή, που το νεοελληνικό μυθιστόρημα εξακολουθούσε να διαμορφώνεται, τότε πιθανόν να ασκούσε σημαντική επίδραση μέσω της έντονης φιλοσοφικής του διάστασης. Η επίδραση αυτή θα μπορούσε να είναι ακόμη μεγαλύτερη αν αυτό μεταφραζόταν από κάποιον Επτανήσιο λογοτέχνη στη ζωντανή νεοελληνική γλώσσα που χαρακτήριζε την επαναστατική λογοτεχνία της εποχής. Το πιθανότερο, ωστόσο, είναι πως αν η μετάφραση γινόταν ενόσω ζούσε ο Λούντζης, η γλώσσα της θα ήταν και πάλι η καθαρεύουσα, αλλά τουλάχιστον η καθαρεύουσα των επιστολών ή της Αυτοβιογραφίας του, και όχι η αρχαιοπρεπής καθαρεύουσα της μετάφρασης του 1878¹¹.

Αυτό το χαμένο, λοιπόν, για την παράδοση της νεοελληνικής πεζογραφίας μυθιστόρημα θα προσπαθίσω στη συνέχεια να παρουσιάσω.

2. Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΤΙΚΗΣ ΑΛΛΗΛΟΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ του μυθιστορήματος γίνεται φανερό πως τον συγγραφέα δεν τον ενδιαφέρει η διήγηση μιας ιστορίας, αλλά η παρουσίαση μιας διανοητικής διαδικασίας που τελικά γίνεται τρόπος ζωής. Ο Λούντζης δεν είναι ένας ευφάνταστος ταλαντούχος αφηγητής, αλλά ένας διανοούμενος που γράφει ένα μυθιστόρημα για να παρουσιάσει, με τρόπο που δεν είναι αφηρημένος, προβληματισμούς που αφορούν τη στάση του ανθρώπου απέναντι στη ζωή, και για να αναζητήσει απαντήσεις σε ερωτήματα που συνθηζουμε να ονομάζουμε υπαρξιακά. Αν ο Λούντζης ζούσε στα μέσα του εικοστού αιώνα θα έγραφε ένα μυθιστόρημα όπως εκείνο του Sartre και του Camus.

Αυτές οι επιλογές του συγγραφέα συνεπάγονται μιαν υποτίμηση του μύθου, αλλά και μια μη ευέλικτη επεξεργασία της πλοκής. Έτσι, αντίθετα από το θέμα – δηλαδή τις ιδέες και τους προβληματισμούς που ανέφερα προηγουμένως – που είναι σύνθετο και περίπλοκο, η ιστορία είναι απλή:

Ο Eugenio – που θα τον αναφέρουμε στη συνέχεια με την ελληνική εκδοχή του ονόματός του, Ευγένιο, επειδή έτσι θα μας θυμίζει συνεχώς την ειδοποιό διαφορά του από το περιβάλλον μέσα στο οποίο κινείται – έχει γεννηθεί και ζει σε ένα μικρό νησί. Τα πρώτα χρόνια της ζωής του περνούν εκεί ανέμελα και ειδυλλιακά, ώσπου η ανάγκη για παραπέρα σπουδές τον οδηγεί μακριά από το νησί του, στα μεγάλα αστικά κέντρα. Εκεί φτάνει γεμάτος αφελή αισθήματα, πιστεύοντας πως οι μεγάλες πόλεις είναι σαν τις μεγάλες οικογένει-

ες, στις οποίες η αγάπη και η αλληλεγγύη καθορίζει τις σχέσεις των ανθρώπων. Βρίσκεται, ωστόσο, αντιμέτωπος με μια πολύ διαφορετική πραγματικότητα που σταδιακά μετατρέπει την αφέλεια και την αγνότητα σε μια πικρία και απογοήτευση που οδηγούν τον Ευγένιο στην απομόνωση, στην κατασκευή ενός προσωπικού εσωτερικού ιδανικού κόσμου, και στην αποφυγή κάθε τραυματικής επαφής με την γύρω πραγματικότητα, στην απώλεια δηλαδή μιας ζωής που θα μπορούσε να ήταν ευχάριστη αλλά και ωφέλιμη για τον ίδιο και την κοινωνία. Αυτή ακριβώς η περιγραφή της σταδιακής αλλαγής μέσα από τις συνεχείς απογοητεύσεις του πρωταγωνιστή αποτελεί την ιστορία του μυθιστορήματος.

Τα βασικά πρόσωπα που παίζουν κάποιο ρόλο σ' αυτή την περιπέτεια της συγκρότησης ή του αφανισμού μιας ζωής είναι τα παρακάτω:

- 1) Ο σοφός τυφλός γέροντας – χωρίς όνομα: il cieco.
- 2) Ο ευτράπελος ιερέας Don Gennaro.
- 3) Η ωραία, άπιστη, νεαρή Adelina.
- 4) Το όμορφο, ανέραστο, κορίτσι που ο Ευγένιος γνωρίζει νεκρό – χωρίς όνομα: la morta.
- 5) Η φτωχή, φιλεύσπλαχνη, νεαρή Grisette.
- 6) Η πλικιωμένη, πρώην ωραία, φιλάρεσκη και ερωτομανής βαρώνη (la baronessa).
- 7) Ο γλεντζές και κυνικός νεαρός φίλος του Ευγένιου Costante.
- 8) Η χαριτωμένη, νεαρή Emma που προς το τέλος της ιστορίας νιώθει έναν αγνό έρωτα για τον Ευγένιο, στον οποίο, όμως, αυτός δεν μπορεί να ανταποκριθεί καθώς έχει εξουδετερωθεί από τις απογοητεύσεις που του επιφύλαξε η ζωή.

Τα πρόσωπα αυτά συγκροτούν ζευγάρια μυθιστορηματικών χαρακτήρων που συνδέονται μεταξύ τους ή αλληλοαναφέρονται με μια σχέση αντιθετική. Η αντιθετική αναφορά ή σχέση αποτελεί τη συνθετική αρχή και του γενικού σχήματος οργάνωσης του έργου: αυτό το γενικό σχήμα είναι συμμετρικό και καθορίζεται από την αναφορά-σχέση των δύο θεμελιωδών αντιθέτων, του καλού και του κακού. Πάνω σ' αυτή την αντιθετική αναφορά όχι μόνο οργάνωνεται η πλοκή, αλλά εμψυχώνεται και η μυθοπλασία.

Αυτή η συμμετρική – αντιθετική – οργάνωση είναι τόσο εμφανής, ώστε ο αναγνώστης σχηματίζει την εντύπωση πως ο συγγραφέας δεν ενδιαφέρεται για τη δημιουργία μιας αφηγηματικής γοητείας ή ψευδαίσθησης, αλλά επιδιώκει την προβολή και υποστήριξη κάποιων πεποιθήσεων και αρχών στις οποίες πιστεύει ο ίδιος. Αυτό αποτελεί την πιο ουσιαστική άποψη του αυτοβιογραφικού χαρακτήρα του μυθιστορήματος, εκτός από τα γεγονότα εκείνα από τη ζωή του που χρησιμοποιούνται σ' αυτό ως αφηγηματικό υλικό – τα οποία θα αναφερθούν παρακάτω.

Πρωταγωνιστής και κεντρικό σημείο αναφοράς των πάντων είναι ο Ευγένιος που είναι ο μόνος που δεν εντάσσεται αμέσως σε ένα ζευγάρι αντιθέτων, λειτουργώντας ως ο ενεργεια παρατηρητής και ο δυνάμει κριτής όσων συμβαίνουν¹². Όλα τα άλλα πρόσωπα, από την πρώτη τους εμφάνιση στην ιστορία, διαγράφονται, αλλά και υφίστανται και λειτουργούν ως μυθιστορηματικοί χαρακτήρες, μέσω – και χάριν – της αντιθετικής αναφοράς τους ως προς κάποιο άλλο πρόσωπο.

Σύμφωνα με αυτή την οργάνωση και τον συσχετισμό των μυθιστορηματικών χαρακτήρων, σχηματίζονται μέσα στο μυθιστόρημα τα παρακάτω ζευγάρια: (1) το νεκρό/ανέραστο κορίτσι και η Adelina, και (2) Ο

τυφλός γέροντας και ο Don Gennaro. Το πρώτο πρόσωπο στο κάθε ζευγάρι εκπροσωπεί το καλό, ενώ το δεύτερο εκπροσωπεί το κακό. Είναι αξιοπρόσεκτο πως το κακό παρουσιάζεται να διαθέτει όνομα και έντονη ζωική υπόσταση, ενώ το καλό δεν έχει όνομα και κινείται στο περιθώριο της ζωής: είναι τυφλό ή νεκρό, και δεν ανήκει στον κόσμο αυτόν. Για να γίνει αυτό σαφές, θα δώσω μια περιληπτική εικόνα αυτών των προσώπων.

Για πρώτη φορά βλέπει το κορίτσι ο Ευγένιος ένα βράδυ μέσα σ' ένα εκκλησάκι, όπου μόλις έχει γίνει η νεκρώσιμη ακολουθία της. Όταν όλοι φεύγουν από την εκκλησία, αυτός μένει και μέσα στο σκοτάδι κοιτάζει κάτω από το αμυδρό φως μιας καντήλας που βρίσκεται στο κεφάλι του φέρετρου το κατάλευκο πρόσωπο της νεκρής, το στεφανωμένο με τριαντάφυλλα μέτωπό της, τα μακριά μαλλιά της που είναι λυμένα και πέφτουν πάνω στο στήθος σε μαύρους πλοκάμους. Η εντύπωση που του δίνει είναι πως «δεν φαίνεται από θνητούς γονείς να έχει γεννηθεί, αλλά σαν να κατέβηκε από τον ουρανό, και τέτοια ώστε να κάνει δελεαστική σε κάθε άνθρωπο τη σκέψη του θανάτου»¹³.

Την ίδια εντύπωση έχει και ο τυφλός, που διηγείται στον Ευγένιο όσα γνωρίζει γι' αυτήν: «Η εμφάνιση αυτού του κοριτσιού σκεπάζεται από μυστήριο· ούτε ποιοι ήταν οι γονείς, ούτε ο τόπος που γεννήθηκε έγιναν ποτέ γνωστά» (σ. 45). Από τη συνέχεια της διήγησης του τυφλού μαθαίνουμε πως αυτή μαράθηκε σιγά σιγά και πέθανε, επειδή δεν μπορούσε να βρει ανάμεσα στους ζωντανούς εκείνον τον ιδανικό άντρα που είδε σε όνειρο, ο οποίος της έδωσε την εντύπωση πως ήταν ο Χριστός.

Η Adelina βρίσκεται στο εντελώς αντίθετο άκρο: τα μάγουλά της είναι κόκκινα από τα νιάτα, στα μάτια της αστράφει μια φλόγα που δίνει στα χαρακτηριστικά της μια κρυφή δύναμη που κυριεύει τις αισθήσεις ξυπνώντας σ' αυτές τον πόθο, είναι πάντα χαρούμενη, και το χαμόγελό της το χαρίζει σε όλους. Ντύνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να μη κρύβει τα κάλλη της, και το ίδιο τολμηρή είναι στη συμπεριφορά της απέναντι στους άντρες. Όταν ο Ευγένιος τη συναντά για πρώτη φορά, την πλησιάζει και σκύβοντας για να φιλήσει το χέρι της, χωρίς να το θέλει το βλέμμα του βυθίζεται στο κάτω μέρος και πλούσιο στήθος της που φαινόταν γυμνό μέσα σε ένα σφικτό φόρεμα. Στη συνέχεια της συνάντησης ενώ ο Ευγένιος νιώθει μια συστολή και προσπαθεί να την κοιτάξει όταν αυτή δεν τον προσέχει, αυτή τον κοιτάζει κατάματα (σ. 40).

Η Adelina είναι ο χαρακτηριστικός τύπος «ανάφτρας»: δεν είναι ερωτευμένη με κανένα· της αρέσει να παίζει με όλους και ικανοποιείται με τους πόθους που γεννά στους άλλους. Όταν σκέφτεται να παντρευτεί, εξετάζει με νηφαλιότητα την περίπτωση του ερωτευμένου μ' αυτήν Ευγένιου, αλλά τον απορρίπτει γιατί τον βρίσκει πολύ ρομαντικό, πλατωνικό, αλλά και χωρίς μεγάλη κοινωνική προβολή. Τελικά διαλέγει τον γέρο μαρκήσιο N. N.

Σε ό,τι αφορά τώρα το δεύτερο αντιθετικό ζευγάρι, ο τυφλός είναι γέρος, ασπρομάλλης, σκυφτός από τα χρόνια, ζει απομονωμένος σ' ένα σπιτάκι μ' έναν καταπράσινο κήπο· αποκλεισμένος από την αντίληψη των ορατών και πρόσκαιρων, έχει αφοσιωθεί στη θεώρηση και μελέτη του αόρατου και του αιώνιου, και η σκέψη του είναι βαθιά και φιλοσοφημένη.

Αντίθετα από τον τυφλό που μπορεί να «δει» την αλήθεια, ο Don Gennaro, παρ' ό,τι είναι ιερέας, δεν μπορεί να την διακρίνει. Ο Don Gennaro έχει περάσει τα σαράντα, είναι μάλλον ψηλός και στενόμακρος και το παρουσιαστικό του έχει κάτι αλλόκοτο και γελοίο. Το πρόσωπό του είναι στρογγυλό και μοιάζει σαν χωμένο μέσα στο κεφάλι του, ενώ τα χαρακτηριστικά του αποτελούν μια παράδοξη ανάμειξη του γυναικείου με το

παιδικό. Βαδίζει κορδωμένος, και για να κοπάζει δεξιά κι αριστερά στρέφει ολόκληρο το κορμί του. Είναι πάντα κομψός, αρωματισμένος και πολύ χαριτωμένος στους τρόπους του. Είναι ήπιος και ομιλητικός, του αρέσει η διασκέδαση, να κάνει γνωριμίες, να παριστάνει τον ποιητή και να προσφέρει εκδούλευση στους κατωτέρους του. Το ωραίο φύλο του συγκινεί αρκετά, ενώ η μόνη σχέση του με την ιεροσύνη είναι τα ρούχα του παπά¹⁴.

Τα πρόσωπα που συνθέτουν το αντιθετικό ζευγάρι των γυναικών λειτουργούν ως ο καλός (ψυχικός) και κακός (σωματικός) πόλος έλξης του πρωταγωνιστή, ενώ τα πρόσωπα του δεύτερου ζευγαριού λειτουργούν ως οδηγίες προς τον ένα ή τον άλλο πόλο. Ο τυφλός γέροντας του μιλά για τη νεκρή κόρη και τον καθοδηγεί στην προσπάθειά του να γνωρίσει την ψυχή του, ενώ ο Don Gennaro τον συστήνει στην Adelina – της οποίας είναι πνευματικός – και γίνεται καθοδηγητής του σε ό,τι αφορά τις σωματικές απολαύσεις.

Σε αυτά τα βασικά ζευγάρια των αντιθέτων παρεμβάλλονται και ορισμένα άλλα δευτερεύοντα, όπως εκείνο που συνθέτουν το πρόσωπο με το οποίο είναι ερωτευμένη η κόρη, και εκείνο που η Adelina επιλέγει ως σύζυγό της: ο εκπνευματωμένος, ιδανικός άντρας του ονείρου της κόρης, από το ένα μέρος, και ο πλούσιος, γέρος μαρκήσιος, από το άλλο, που δίνει την εντύπωση πως «αν δεν βγήκε μόλις από τον τάφο, πείθει τουλάχιστον πως λίγο απέχει από αυτόν. Λάγνα επιθυμία αναζωπυρώνει τις τελευταίες λάμπες των ματιών του, που είναι σβησμένα από τις παλιές καταχρήσεις που πάνω στο κάτωχο και πελιδνό πρόσωπό του άφισαν βαθιά τη σφραγίδα τους» (σσ. 64-65).

Αλλά και ο πρωταγωνιστής, που στα πρώτα κεφάλαια εμφανίζεται ως παρατηρητής και κριτής των πάντων και χωρίς τη συνοδεία και συμπλήρωμα κάποιου αντιθετικού προς αυτόν προσώπου, από το κεφάλαιο XIII («Il Vegliore») αποκτά και αυτός το άλλο του (αντιθετικό) ήμισυ: τον Costante. Αντίθετα από τον Ευγένιο που δεν είναι ποτέ ικανοποιημένος με τη γύρω του πραγματικότητα και που προσπαθεί να την αλλάξει – όπως με τη συμμετοχή του στην Ιουλιανή επανάσταση –, ο Costante εξεικονίζει την επικούρεια, ρεαλιστική έως κυνική στάση απέναντι στη ζωή. Ο Costante «ήταν ένας από εκείνους τους ευτυχισμένους θνητούς που, απολαμβάνοντας όλες τις ανέσεις που τους προσφέρει ο πλούτος, ζουν [...] ικανοποιημένοι και μακάριοι με οποιαδήποτε κατάσταση, συμμορφώνοντας με τρόπο θαυμάσιο τις προσωπικές επιθυμίες τους στον ρου των πραγμάτων, χωρίς να έχουν την αξίωση να μεταβάλουν ή να τροποποιήσουν τα πράγματα σύμφωνα με τις ροπές της φαντασίας τους» (σ. 66)¹⁵.

Την ανάγκη για τη λειτουργία του μυθιστορηματικού χαρακτήρα μέσω της αντιθετικής αναφοράς του σε έναν άλλο χαρακτήρα αποδεικνύει το γεγονός πως όταν ο Ευγένιος εγκαταλείπει – μαζί με την Ιταλία – τον Costante στο τέλος του κεφαλαίου III («Il Disdegno»), σε αντικατάσταση του Costante χρησιμοποιείται αμέσως ο Don Gennaro που – εντελώς αναληθοφανώς – επανεμφανίζεται στην ιστορία καθώς ο πρωταγωνιστής τον συναντά τυχαία στο Παρίσι!

Η αντιθετική αναφορά του Ευγένιου προς τον Don Gennaro αναδεικνύει μια νέα διάσταση της ιδανικότητας του: τη σοβαρότητα και βαθύτητα της σκέψης του αλλά και της στάσης του απέναντι στη ζωή, σε σύγκριση με την επιπολαιότητα και επιφανειακότητα του Don Gennaro· ή την ευαισθησία και ενθουσιώδη συμμετοχή του πρώτου στα γεγονότα της Ιουλιανής επανάστασης του 1830 στο Παρίσι, σε σύγκριση με τη δειλία και τον φόβο του δεύτερου για τη ζωή του.

Εδώ έχουμε μια προσωπογραφία στην οποία φωτίζεται το πρόσωπο πάνω σε ένα σκούρο φόντο (:Don Gennaro), ενώ στο ζευγάρι των χαρακτήρων που θα εξετάσω στη συνέχεια έχουμε μια προσωπογραφία στην οποία φωτίζεται το φόντο (η Grisette), για να τονιστεί η σκοτεινότητα του απεικονιζόμενου προσώπου της βαρώνης.

Αυτό το ζευγάρι των δευτερευόντων χαρακτήρων κάνει ακόμη φανερότερο πως κανένας χαρακτήρας δεν είναι δυνατό να λειτουργήσει μέσα στο μυθιστόρημα του Λούντζη αν δεν υπάρχει ένας άλλος χαρακτήρας πάνω στον οποίο να αναφέρεται αντιθετικά. Η βαρώνη είναι ένα παράσιτο της κοινωνίας: μια φιλάρεσκη γυναίκα που δεν είναι πια νέα, αλλά που διατηρεί πάνω της κάποια ίχνη της παλιάς ομορφιάς της. Όταν ήταν νέα υπήρξε παλλακίδα ενός βαρώνου που στη συνέχεια την παντρεύτηκε ενώ γρήγορα πεθαίνοντας την άφησε κληρονόμο της περιουσίας, του ονόματος και του τίτλου του. Μόνο ενδιαφέρον στη ζωή της η εξασφάλιση εραστών – αμειβόμενων πλέον όταν τα θέληγρά της άρχισαν να σβήνουν.

Μόλις, λοιπόν, στο Δεύτερο Μέρος του μυθιστορήματος (κεφάλαιο IV «Parigi») εμφανίζεται το πρόσωπο της βαρώνης, με το αμέσως επόμενο κεφάλαιο V («La Grisette») εμφανίζεται ένα νέο πρόσωπο, η φιλεύσπλαχνη, φτωχή, νεαρή Grisette που πηγαίνει σε ένα ίδρυμα όπου νοσηλεύονται άποροι, για να περιθάλψει μια φίλη της, αλλά τη βρίσκει νεκρή, και να νεκροτομείται από τους ασκούμενους φοιτητές. Το πρόσωπο αυτό είναι εντελώς περιστασιακό και παρουσιάζεται απλώς και μόνο για να λειτουργήσει ως αντιθετική αναφορά της βαρώνης, τονίζοντας με τον τρόπο αυτό τις φωτοσκιάσεις της προσωπογραφίας της. Η λειτουργία αυτή της Grisette γίνεται φανερή από το γεγονός ότι αυτή μεν εξαφανίζεται από την ιστορία, ενώ με το αμέσως επόμενο κεφάλαιο VI («La Baronessa») η διήγηση στρέφεται και πάλι στη βαρώνη.

Προς το τέλος της ιστορίας, σε μια πόλη της Γερμανίας, της χώρας «των οπτασιών και των φασμάτων, των γοπειών και της ευφάνταστης σκέψης» (σ. 144) – όπου κατέφυγε ο Ευγένιος σε μια προσπάθειά του να ξεπεράσει την απογοήτευσή του από το πολυπληθές Παρίσι –, τα μέλη των αντιθέτων ζευγών συναντιούνται ξανά και φτιάχνουν εκ νέου την αντιθετική σχέση ή αναφορά τους: η Adelina επανεμφανίζεται μετά μακρά απουσία από την ιστορία, και γι' αυτό ο συγγραφέας – επειδή η εικόνα της νεκρής κόρης μετά από τόσα χρόνια και ταξίδια θα ήταν εντελώς αναληθοφανές να λειτουργεί ως πόλος πνευματικής έλξης πάνω στον Ευγένιο – λίγο πριν εγκαταλείψει ο ήρωάς του το Παρίσι έχει φροντίσει να δημιουργήσει ένα νέο πρόσωπο, τη χαριτωμένη και αθώα Emma που νιώθει για τον Ευγένιο πρώτα οίκτο και μετά έναν «αθρό, ευγενικό και αγγελικό» έρωτα¹⁶.

Η Emma, μάλιστα, παρουσιάζεται ως ένας από τους λόγους για τους οποίους ο Ευγένιος θέλει να φύγει από το Παρίσι: ο λόγος αυτός είναι ακραιφνώς ρομαντικός: νιώθει γι' αυτήν μεγάλη συμπάθεια και ζει κοντά της πολύ ευχάριστες στιγμές, αλλά φοβάται ότι αυτό δεν μπορεί να διαρκέσει και πως η τύχη, που πάντα στο παρελθόν υπήρξε μαζί του τόσο σκληρή, ίσως προσπαθεί τώρα να τον δαλεάσει μέσω ενός αγαπητού προσώπου για να τον σπρώξει μετά σε μεγαλύτερη δυστυχία. Έτσι, υπακούοντας σ' εκείνη τη δύναμη της απόγνωσης που τον σπρώχνει από χώρα σε χώρα, εγκαταλείπει την Emma και το Παρίσι και περνά στη Γερμανία¹⁷.

Εκεί, εκτός από την Adelina, ξανασυναντά τον τυφλό που αναλαμβάνει και πάλι το έργο της πνευματικής καθοδήγησης του Ευγένιου: αλλά μαζί με τον τυφλό επανεμφανίζεται ξαφνικά – όπως, δηλαδή, και στο

ΔΙΟΝΥΣΗΣ Α. ΖΗΒΑΣ

ΤΑ ΣΚΙΤΣΑ ΤΟΥ ΛΕΟ ΦΟΝ ΚΛΕΝΤΣΕ ΑΠΟ ΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ ΤΟΥ 1834

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ
1994

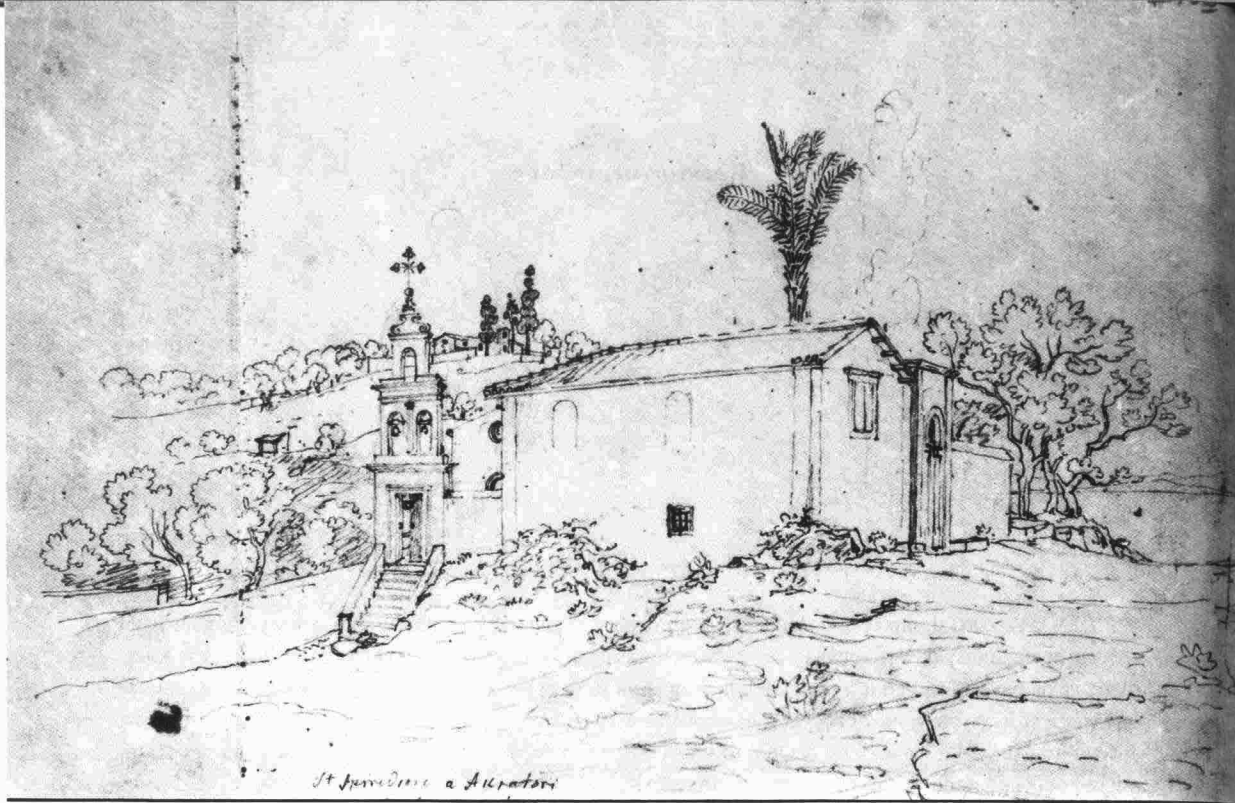
ΔΕΝ ΧΡΕΙΑΖΟΝΤΑΙ, πιστεύω, πολλά επιχειρήματα για ν' αποδειχθεί η σημασία που έχουν για την ιστορική έρευνα οι παλαιότερες απεικονίσεις ενός τόπου, οι χάρτες, οι εικόνες, τα σχέδια. Όταν μάλιστα ο τόπος αυτός είναι ένα από τα νησιά του Ιονίου που οι σεισμοί τόσο συχνά πλήττουν με τις γνωστές καταστρεπτικές συνέπειες, τότε η σημασία αυτών των απεικονίσεων γίνεται ακόμη μεγαλύτερη κι η συμβολή τους στην έρευνα πραγματικά μοναδική. Οι σεισμοί του Αυγούστου του 1953 είναι, χωρίς αμφιβολία, η πιο πρόσφατη και πιο οδυνηρή απόδειξη αυτής της μοναδικότητας.

Στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα – που είναι και πρώτες δεκαετίες της ζωής του Ιονίου Κράτους – πέρασαν από τη Ζάκυνθο, για πολύ διαφορετικούς ο καθένας λόγους, δυο γνωστοί Γερμανοί αρχιτέκτονες, ο Καρλ Χάλλερ φον Χάλλερστάιν και ο Λέο φον Κλέντσε κι άφησαν ο καθένας τους αρκετά, πολύτιμα όπως πιστεύω, σήμερα πια, σκίτσα. Στο κείμενο που ακολουθεί θ' ασχοληθούμε με τα σκίτσα του Κλέντσε.

Ο Κλέντσε γεννήθηκε το 1784 στο Μπόκελα, κοντά στο Σλάντεν, στο Αννόβερο¹. Σπούδασε αρχαιολογία και αρχιτεκτονική στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου και συνέχισε τις σπουδές του στην Πολυτεχνική Σχολή, στο Παρίσι. Εξαιρετικά προικισμένος, με πολύ καλές σπουδές αλλά και με σημαντική κοινωνική προβολή, εξελίσσεται πολύ γρήγορα, αποκτά φήμη και, ήδη σε ηλικία 32 ετών, το 1816, ονομάζεται Oberbaurat – ένα είδος ανώτερου τεχνικού συμβούλου, όπως θα λέγαμε ελληνικά – του διαδόχου της Βαυαρίας Λουδοβίκου, του πατέρα μ' άλλα λόγια του μελλοντικού βασιλιά της Ελλάδος Όθωνα.

Ο Κλέντσε είναι ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του γερμανικού νεοκλασικισμού. Ένα πλήθος σημαντικών δημοσίων κτιρίων, στο Μόναχο κυρίως καθώς και σε άλλες γερμανικές πόλεις, βιβλία, μελέτες, εκατοντάδες σκίτσα και σχέδια, ζωγραφικοί πίνακες, είναι ο απολογισμός της ζωής του².

Η εργασία αυτή ανακοινώθηκε στο Διεθνές Συμπόσιο Ιστορίας με θέμα «Το Ιόνιο Κράτος 1815-1864» που οργάνωσε στην Κέρκυρα, από τις 21 έως 24 Μαΐου 1988, το Κέντρο Μελετών Ιονίου. Δημοσιεύεται σήμερα, με την άδεια των οργανωτών του Συμποσίου, με αρκετές συμπληρώσεις και νεότερα στοιχεία που προέκυψαν στο μεταξύ. Εξάλλου, και από αυτή τη θέση ο συγγραφέας εκφράζει θερμές ευχαριστίες προς το Διευθυντή της Antikensammlung und Glyptothek του Μονάχου, Δρα F. W. Hamdorf, την κυρία Νένη Καραμάνου και τον Επίκουρο Καθηγητή Ε. Μ. Π. κύριο Μάνο Μπίρη για τη φιλική και πολύτιμη βοήθειά τους στην ολοκλήρωση αυτής της έρευνας.

1. Ο Άγιος Σπυρίδωνας του Ντανούφρη, στο Ψήλωμα (Klenzeana IX, 3a, 1, pag. 2/3).

Ο Κλέντσε έκανε πολλά ταξίδια, στην Ιταλία κυρίως και τη Γαλλία. Έκανε ακόμα ένα και μοναδικό ταξίδι στην Ελλάδα. Σκοπός του ταξιδιού αυτού ήταν να βοηθήσει τον Όθωνα και την Κυβέρνηση στην εφαρμογή – ή, μάλλον, στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που προκάλεσε η εφαρμογή – του σχεδίου των Κλεάνθη και Σάουμπερτ για την Αθήνα, αυτού του σχεδίου που και σήμερα χαρακτηρίζει το ιστορικό κέντρο της πόλης³.

Ο Κλέντσε έμεινε στην Ελλάδα από τον Ιούλιο μέχρι τον Οκτώβριο του 1834. Στο ταξίδι της επιστροφής του πέρασε από το Ναύπλιο, περιόδευσε τη βόρεια Πελοπόννησο, έφθασε στην Ολυμπία κι από κει στο Κατάκωλο όπου τον περίμενε η «Αργώ»⁴, το πλοίο που δια μέσου Ζακύνθου και Κερκύρας τον οδήγησε στην Ανκόνα, απ' όπου πήρε το δρόμο του γυρισμού στο Μόναχο⁵.

Η μεγάλη σημασία που έχει ο Κλέντσε για τον γερμανικό – και όχι μόνο – 19ο αιώνα στην αρχιτεκτονική, την πολεοδομία, την αρχαιολογία και την τέχνη γενικότερα είναι ο λόγος για τις εκτεταμένες έρευνες που έχουν γίνει στη Γερμανία γύρω από την προσωπικότητα και το έργο του, για τις εργασίες που του έχουν αφιερώσει διακεκριμένοι Γερμανοί μελετητές και, ακόμη, για τις εκθέσεις έργων του που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια στο Μόναχο⁶. Χάρη σ' αυτές ακριβώς τις εργασίες είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε πολλά πράγματα για το εκτεταμένο υλικό που έχει αφήσει ο Κλέντσε και, ακόμη, πέρα από τη σημασία του υλικού αυτού για την προσέγγιση της προσωπικότητας και του έργου του ίδιου του δημιουργού του, να μπορούμε να έχουμε και όλες, σχεδόν, τις πληροφορίες που αφορούν στο τμήμα εκείνο του έργου του, περιορισμένο είναι η αλήθεια, που αναφέρεται στη Ζάκυνθο.

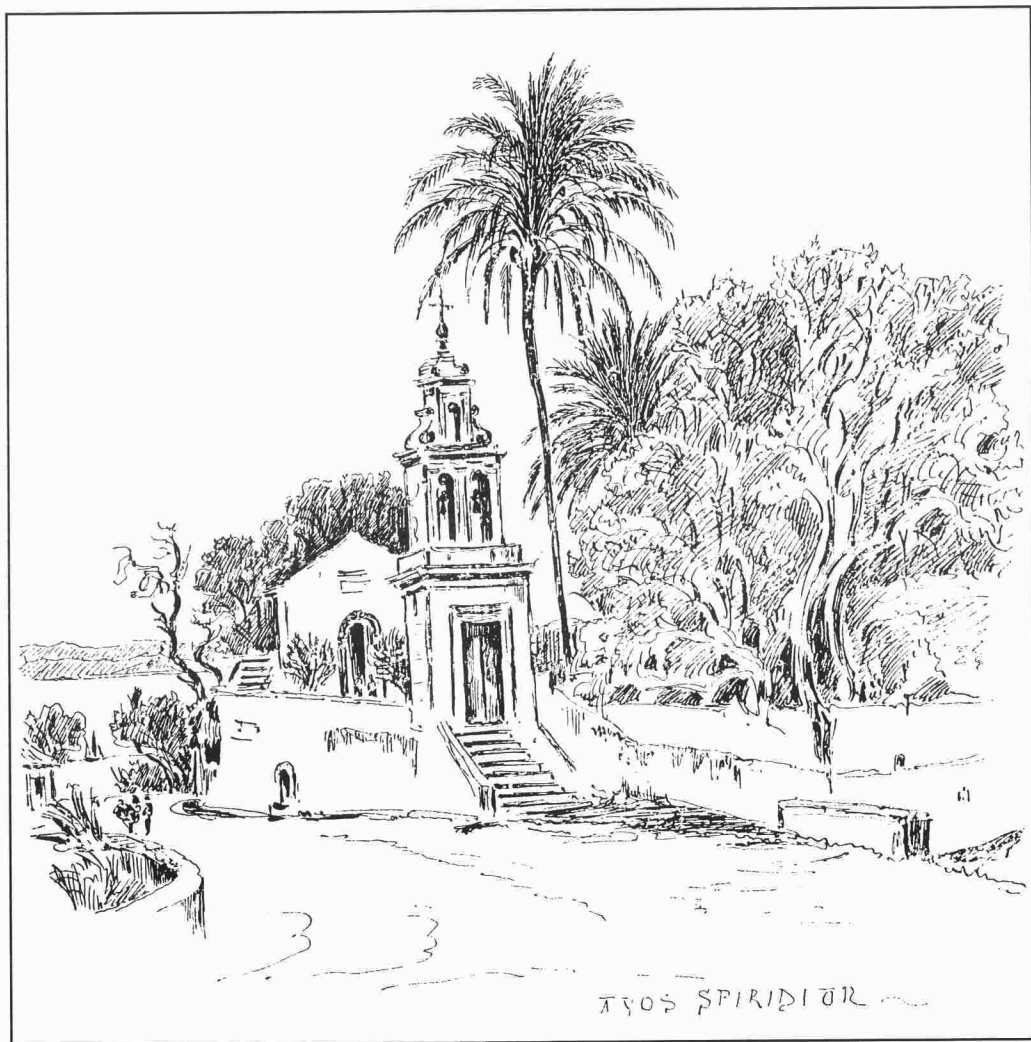
Κλέντσε/περίπλους

Ο Κλέντσε μας άφησε, συνοδικά, από και για τη Ζάκυνθο, επτά σκίτσα και ένα ζωγραφικό πίνακα, μια ελαιογραφία. Άφησε επίσης μια σειρά από τέσσερα σκίτσα-σπουδές των προσώπων που εικονίζονται σ' αυτή την ελαιογραφία. Τα έξη από τα σκίτσα του και τα δύο από τα τέσσερα σκίτσα-σπουδές βρίσκονται στη Βαυαρική Κρατική Βιβλιοθήκη, στο Μόναχο. Το έβδομο βρίσκεται στην Κρατική Συλλογή Σχεδίων, επίσης στο Μόναχο και η ελαιογραφία στην ιδιωτική συλλογή Μπέρναρντ Μάινκε, στο Σλάντεν. Σε ιδιωτικές συλλογές βρίσκονται και τα δύο άλλα από τα σκίτσα-σπουδές των προσώπων της ελαιογραφίας⁷. Τα περισσότερα από τα έργα του αυτά είναι ήδη δημοσιευμένα, μερικά μάλιστα και με αρκετά σχόλια. Πιστεύω ωστόσο πως, πέρα από τη σημασία που έχει το γεγονός της δημοσίευσής τους ή μη σε εργασίες που, πάντως, δεν είναι πάντα και τόσο προσεγμένες στους Έλληνες μελετητές, θα είχε κάποια σημασία η παρουσίασή τους σε μια επανησιακή επιστημονική συνάντηση. Η μικρή εξάλλη συμβολή αυτής της ανακοίνωσης θα είναι η δημοσίευση των αθηνοσκέπων μέχρι σήμερα σκίτσων, η προσπάθεια για τον εντοπισμό των τοπίων και των κτιρίων που έχει σχεδιάσει και των χώρων, συνεπώς, στους οποίους κινήθηκε ο Κλέντσε, ο ακριβέστερος, όπως ελπίζω, σχολιασμός και η διόρθωση μερικών ατελειών ή αβλεψιών στις μέχρι σήμερα δημοσιεύσεις.

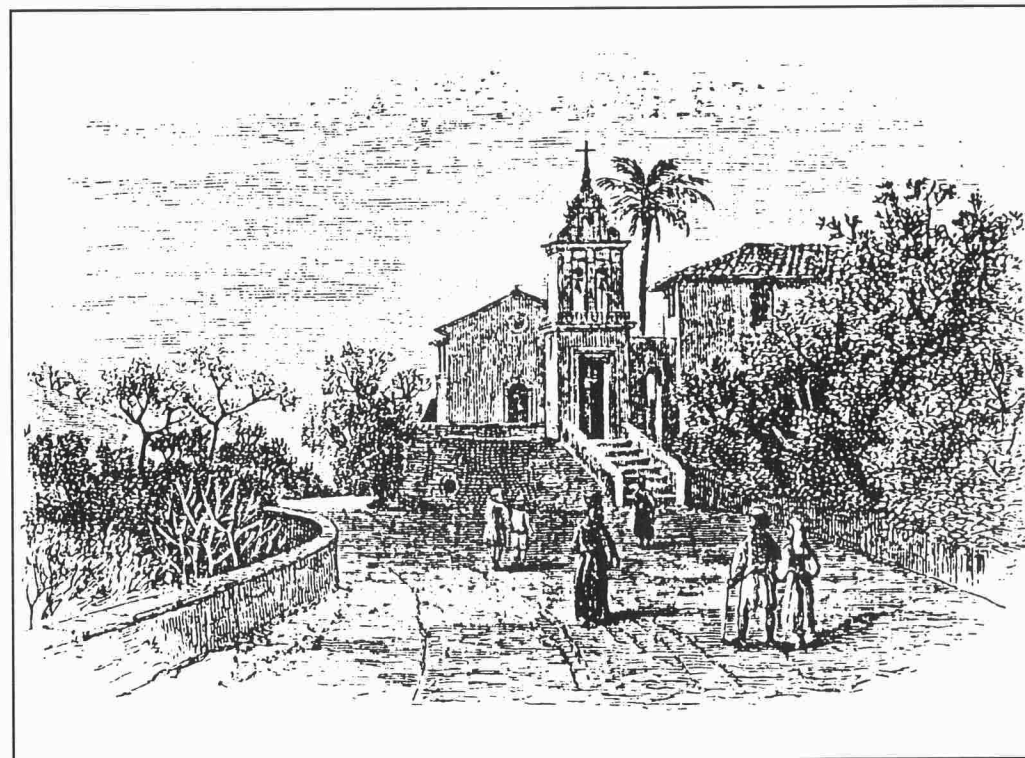
Ο Κλέντσε, στη διάρκεια της σύντομης παραμονής του στη Ζάκυνθο, δεν φαίνεται να κινήθηκε πολύ πέρα από τα όρια της πόλης και του πολύ κοντινού της περιβάλλοντος. Ασφαλώς ανέβηκε στο Ψήλωμα και το Ακρωτήριο και είναι βέβαιο πως περπάτησε μέχρι την Πικριδιώτισσα, τη Χρυσοπηγή και το Κάστρο και πως χρησιμοποίησε τον παλιό λιθόστρωτο δρόμο που οδηγεί εκεί, τη γνωστή μας σαριτζάδα. Στις μετακινήσεις του αυτές, με τα χαρτιά και τα μολύβια του πάντα μαζί του, στάθηκε σε μερικά σημεία και με μια πραγματικά αξιοθαύμαστη ευκολία, ακρίβεια και φρεσκάδα, αποτύπωσε κομμάτια από το τοπίο της Ζακύνθου και τα κτίσματα που του έκαναν εντύπωση. Η ίδια η πόλη της Ζακύνθου τον άφησε, όπως φαίνεται, ασυγκίνητο και το ενδιαφέρον του στράφηκε προς τα μικρά λαϊκά σπίτια των παρυφών της πόλης και του άμεσου αγροτικού περιβάλλοντος, τις μικρές εκκλησίες της ίδιας περιοχής και το φυσικό τοπίο.

ΤΑ ΔΥΟ ΠΡΩΤΑ ΣΚΙΤΣΑ που θα μας απασχολήσουν αναφέρονται στον Άγιο Σπυρίδωνα του Ντανούφρη, στο δρόμο του Ψηλώματος⁸. Στο πρώτο σκίτσο (εικόνα 1) βλέπουμε το γνωστό μας από πολλές άλλες εικόνες καμπαναριό του Αγίου. Σπυρίδωνος⁹, (εικόνες 2,3), με τη χαρακτηριστική σκάλα που οδηγεί στην είσοδο του προαυλίου του ναού, ένα τμήμα του δρόμου του Ψηλώματος και το τοπίο με τα λισστάσια του Ακρωτηριού. Πίσω από το καμπαναριό διακρίνεται ένα τμήμα της όψης του ναού ενώ δεξιά από το καμπαναριό φαίνεται ένα διώροφο κτίσμα κι ανάμεσά τους ένας μικρός μαντρότοικος. Ακολουθεί, στην άλλη όψη, μια δεύτερη πύλη κι ένας άλλος μαντρότοικος που, όπως φαίνεται, κάμπεται προς τα αριστερά και κλείνει την αυλή που είναι φανερό πως υπάρχει πίσω από τα κτίσματα που βλέπουμε. Πίσω από το μικρό αυτό συγκρότημα – ένα μονύδριο μάλλον – βλέπουμε ένα πανύψηλο φοίνικα, που εμφανίζεται άλλωστε και σ' όλες τις γνωστές μας απεικονίσεις του Αγίου Σπυρίδωνος, ένα αχνοσχεδιασμένο κυπαρίσσι κι ένα-δυο λιόφυτα.

Ο Κλέντσε σημειώνει κάτω αριστερά στο σκίτσο του ST. SPIRIDIORE A AKRATORI, ZANTE, 10 OCT. 34. Δεν υπάρχει λοιπόν καμιά αμφιβολία για το περιεχόμενο της εικόνας, που είναι άλλωστε και η μόνη τόσο σαφώς τοπογραφικά προσδιορισμένη από τον ίδιο τον Κλέντσε¹⁰.

2. Ο Άγιος Σπυρίδωνας (L. Salvator).

3. Ο Άγιος Σπυρίδωνας (A. Y. Bingham).

ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΣΚΙΤΣΟ (εικόνα 4) που βρίσκεται στις δύο αμέσως επόμενες σελίδες του τετραδίου του, ο Κλέντσε σχεδιάζει την όψη ενός απλού μικρού ναού, ένα άλλο κτίριο δεξιά, διώροφο, του οποίου βλέπουμε ένα τμήμα μόνο και, ανάμεσα στα δύο, μια περγουλιά, ένα πηγάδι, ένα φοίνικα και δύο κυπαρίσσια. Στο χαμηλό πεζούλι, δίπλα στη μισάνοικτη θύρα του ναού υπάρχει μια καθιστή μορφή. Στο σκίτσο υπάρχουν δύο σημειώσεις. Πάνω δεξιά με ελληνικά κεφαλαία γράμματα σημειώνονται οι λέξεις ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΚΡΟΤΗΡΙΟΝ και κάτω αριστερά η σημείωση Facad1/2 Zoll και μία ακόμη, μη αναγνώσιμη λέξη.

Αν συγκρίνει κανείς τα δύο αυτά σκίτσα και, πιο συγκεκριμένα, το τμήμα της όψης του ναού που φαίνεται στο πρώτο με την όψη του ναού που φαίνεται στο δεύτερο, τη διάταξη των κτιρίων, το φοίνικα με το κυπαρίσσι και τη θέση των δύο σκίτσων στο τετράδιο του Κλέντσε, μπορεί πιστεύω άνετα να συμπεράνει ότι το δεύτερο σκίτσο έχει ως θέμα την αυλή του μικρού μοναστηριού του Αγίου Σπυρίδωνος που ο Κλέντσε σχεδίασε αφού προηγουμένως είχε σχεδιάσει το μικρό αυτό σύνολο απ' έξω και μετά πέρασε από τη μισάνοικτη πόρτα της βάσης του καμπαναριού και μπήκε στην αυλή¹¹.

4. Ο Άγιος Σπυρίδωνας, η αυλή (Klenzeana IX, 3a, 1, pag. 4/5).

ΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΣΚΙΤΣΟ (εικόνα 5) που βρίσκεται στις δύο επόμενες σελίδες του ίδιου τετραδίου, εικονίζει ένα μικρό σύνολο από τρία λαϊκά αγροτικά σπίτια, δύο αρκετά ψηλούς μαντρότοικους και άλλους χαμηλότερους, ίσως ένα μικρό ρυάκι ή ένα καντουνάκι της εξοχής κι ένα πλήθος από δέντρα – ελιές, κυπαρίσσια, ένα φοίνικα κι άλλα μικρότερα δέντρα – που δημιουργούν ένα πραγματικά πνιγμένο στο πράσινο ειδυλλιακό τοπίο. Δεξιά, ψηλά στο βάθος, οι προμακόνες ενός φρουρίου – του γνωστού μας κάστρου – που θα τους δούμε να επαναλαμβάνονται και σε άλλα σκίτσα, είναι το μόνο στοιχείο που έχουμε για να προσδιορίσουμε τη θέση, πράγμα βέβαια αρκετά δύσκολο. Επάνω στο σκίτσο δεν υπάρχει καμιά ένδειξη. Στο ίδιο χαρτί εξάλλου, αριστερά από το σκίτσο που περιγράφουμε, υπάρχει κι ένα δεύτερο σκίτσο-σπουδή ενός δέντρου (μιας ελιάς;) στο σημείο όπου αρχίζουν τα κλαδιά του.

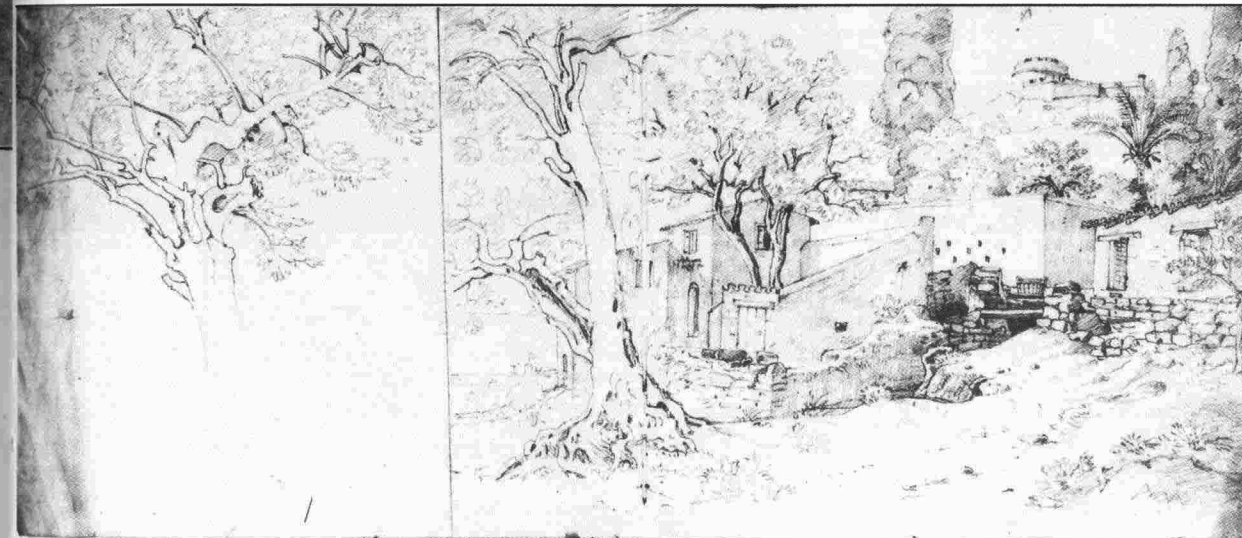
Κλέντσε/περίπλους

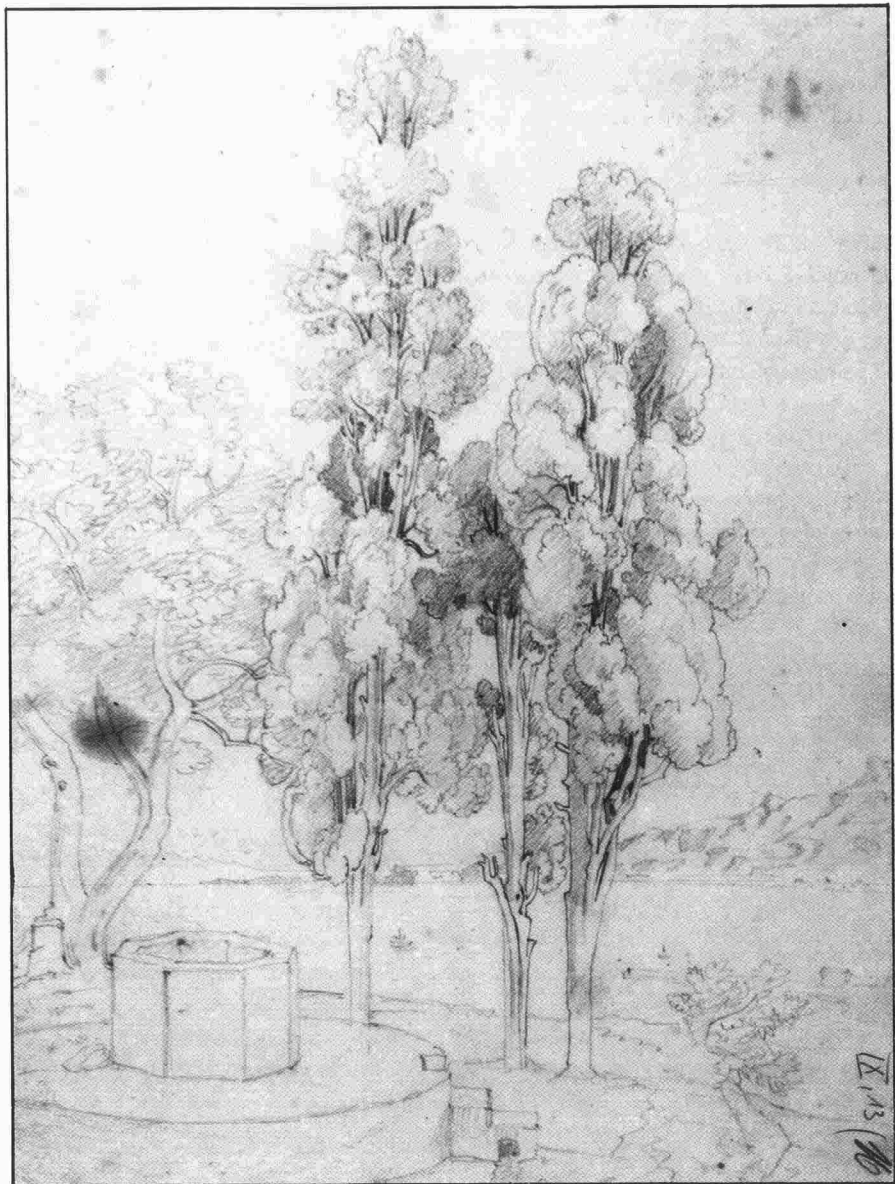
Το σκίτσο είναι από τα πιο όμορφα και τα πιο περιγραφικά που μας έχει αφήσει ο Κλέντσε. Το μόνο ωστόσο σταθερό στοιχείο που υπάρχει, οι προμακόνες δηλαδή του κάστρου και η γωνία υπό την οποία φαίνονται, δεν αρκεί για τον ακριβή προσδιορισμό της τοποθεσίας. Καθώς όμως είναι βέβαιο ότι ο Κλέντσε έφτασε στην Πικριδιώτισσα – θα δούμε λίγο πιο κάτω το γιατί – και καθώς ακόμη είναι βέβαιο ότι βλέπουμε την ανατολική γωνία του κάστρου, μπορούμε νομίζω να συμπεράνουμε ότι το μικρό αυτό αγροτικό σύνολο βρισκόταν στις δυτικές παρυφές της πόλης, αρκετά ψηλά, βορειότερα από την Πικριδιώτισσα και ότι πιθανότατα ο Κλέντσε έφθασε ως εκεί ακολουθώντας το καντούνι του Κουμούτου και την επέκτασή του, μ' άλλα λόγια τη βενετσιάνικη Στράτα Τζουσιτινιάνη¹². Να υποθέσουμε λοιπόν ότι τα μικρά αυτά λαϊκά σπίτια βρισκόταν στο Κεραμιδάκι;

ΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΣΚΙΤΣΟ (εικόνα 6) εικονίζει ένα τοπίο. Στο πρώτο επίπεδο ένα οκταγωνικό στόμιο πηγαδιού – ένα φιλιατρό, όπως λέμε στη Ζάκυνθο – που πατά πάνω σε μια κυκλική υπερυψωμένη κατά τρία σκαλοπάτια βάση, τρία κυπαρίσσια και μια ελιά, λίγο πιο κάτω. Στο επόμενο επίπεδο η ακύμαντη επιφάνεια της θάλασσας, δύο μικρά πλεούμενα, ένας μώλος, ίσως κι ένα μικρό κτίριο και, στο βάθος, οι ανατολικές υπώρειες του Σκοπού που σβήνουν μαλακά μέχρι το Βασιλικό και το Γέρακα. Ένα τοπίο ακόμη, λοιπόν, με τα γνώριμα και χαρακτηριστικά ζακυνθινά στοιχεία – το φιλιατρό και τα κυπαρίσσια – που μας αφήνει ο Κλέντσε από τη Ζάκυνθο του 1834.

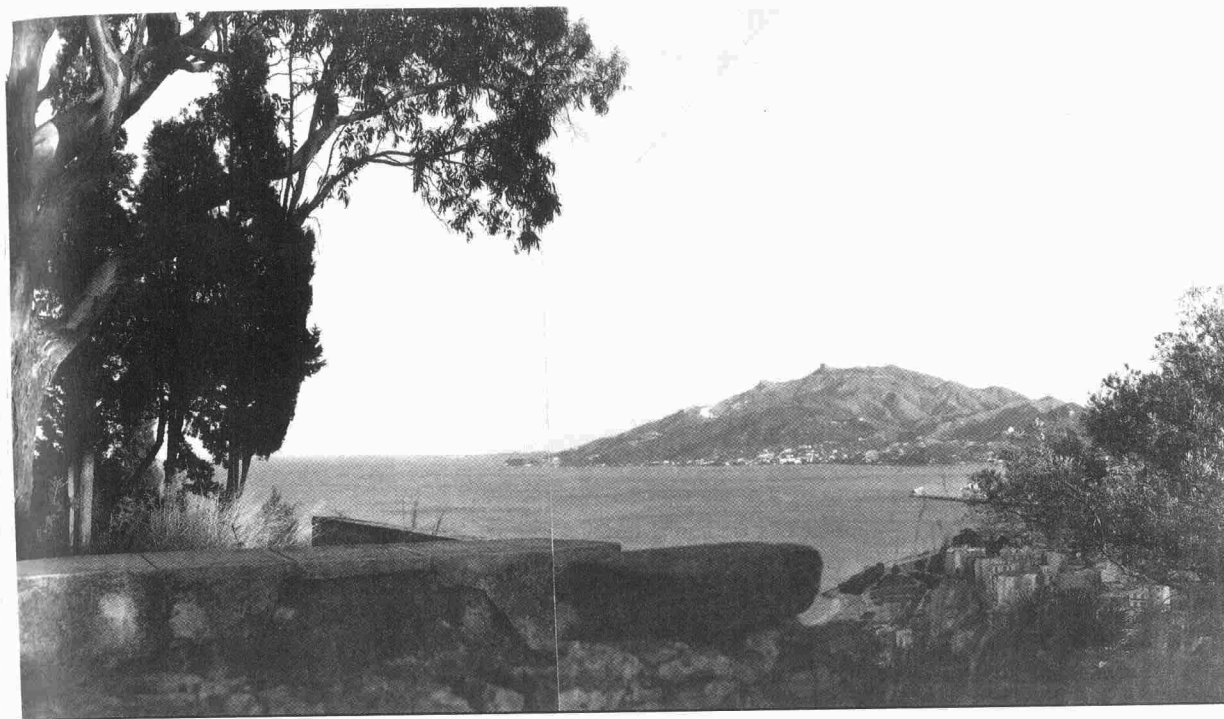
Στο κάτω μέρος του σκίτσου, προς τα δεξιά, υπάρχει η σημείωση *Zypressen auf Zante*, Κυπαρίσσια στη Ζάκυνθο. Ο επακριβής προσδιορισμός της θέσης από την οποία έγινε το σκίτσο δεν είναι εύκολος. Μπορούμε ωστόσο να υποθέσουμε ότι πρέπει να βρίσκεται στις νότιες κλιτύς του Ακρωτηριού, πιθανώς

5. Τοπίο με σπίτια και ένα φρούριο στο λόφο (Klenzeana IX, 3a, 1, pag. 6/7).

6. Κυπαρίσσια στη Ζάκυνθο.

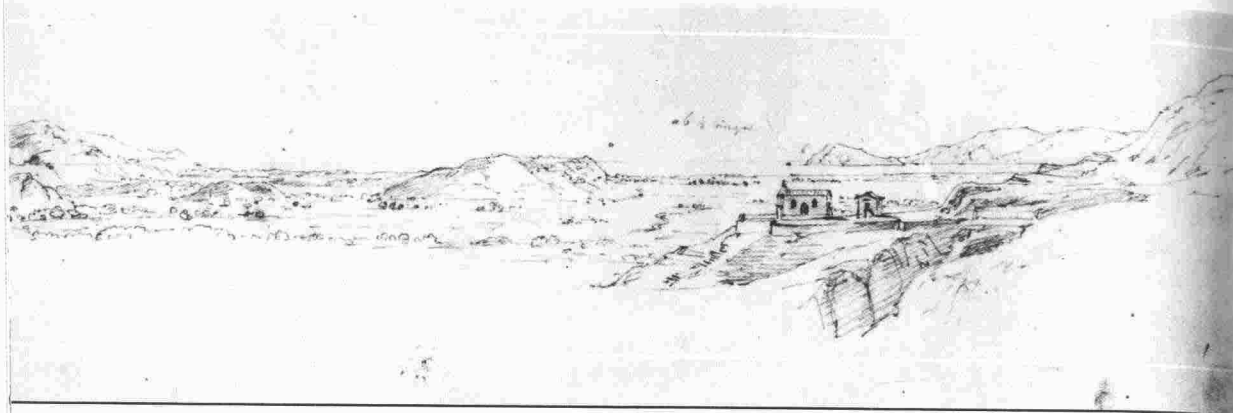

7. Η σημερινή θέα από το ίδιο, περίπου, σημείο (Φωτ. 1989).

κάπου εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το κτήμα Μινώτου. Η φωτογραφία της εικόνας 7 έχει ληφθεί από μια τέτοια πιθανή θέση-στάση του Κλέντσε και παρουσιάζει το θέαμα που εμφανίζεται στα μάτια του σημερινού θεατή, χωρίς το στόμιο του πηγαδιού αλλά με μια πυκνή συστάδα κυπαρισσιών και το ίδιο και απaráλλακτο προοπτικό βάθος. Το σκίτσο δημοσιεύεται για πρώτη φορά.

ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΣΚΙΤΣΟ, που κι αυτό δημοσιεύεται για πρώτη φορά (εικόνα 8) ο Κλέντσε σχεδιάζει την άποψη του κάμπου, από τις νότιες παρυφές της πόλης μέχρι το Λαγανά. Αριστερά, τα τελειώματα του Σκοπού μέχρι το Γέρακα, δεξιά το Μαραθωνήσι και η άλλη άκρη του κόλπου του Λαγανά. Αρκετά κοντά μας μια εκκλησία πάνω σ' ένα πλάτωμα που στηρίζεται σε αναλημματικό τοίχο. Η Πικριδιώτισσα, πιθανώς, χωρίς το μεταγενέστερο γνωστό μας καμπαριό της και, κοντά εκεί, ένα μικρό διώροφο κτίσμα. Αριστερά κάτω η λέξη Zante. Τίποτε άλλο. Απλώς η ηρεμία και η χάρη ενός από τα ωραιότερα ζακυνθινά τοπία.

Αν σταθεί κανείς σήμερα στη Χρυσοπηγή θ' αντικρίσει, κοιτάζοντας προς το Νοτιά, το ίδιο ήρεμο και όμορφο τοπίο (εικόνα 9) που έκανε τον Κλέντσε να το αποτυπώσει με το μολύβι του. Ο οποίος, πάντως, αποφεύγει να δώσει οποιαδήποτε ένδειξη της ύπαρξης της Χώρας, που θα έπρεπε να είχε σχεδιασθεί στο πρώτο επίπεδο του σκίτσου.

8. Άποψη του κάμπου προς το Λαγανά (Staatliche Graphische Sammlung, αρ. 27723).

ΤΑ ΕΠΟΜΕΝΑ ΔΥΟ ΣΚΙΤΣΑ του Κλέντσε και η ελαιογραφία που έκαμε 26 χρόνια μετά το πέρασμά του από τη Ζάκυνθο, το 1860, αποτελούν ένα σύνολο με ξεχωριστό ενδιαφέρον. Το πρώτο (εικόνα 10) είναι ένα αληθινά έξοχο σκίτσο που δείχνει όλες τις αρετές του προικισμένου δημιουργού του.

Στην ανατολική πλαγιά του λόφου του κάστρου, αρκετά χαμηλότερα από το ίδιο το κάστρο, απλώνεται ένας μικρός λαϊκός – αγροτικός θα λέγαμε – οικισμός με την απαραίτητη εκκλησία, το μισοτελειωμένο – ή μισογκρεμισμένο; – καμπαναριό και το μαντρότοιχο που περικλείει μια αυλή. Ένα κτίριο σ' επαφή με το ναό, προς τη μεσημβρία, μας δίνει να καταλάβουμε ότι πρόκειται για ένα μονύδριο. Μερικά ακόμη λαϊκά κτίσματα, σκάλες, μαντρότοιχοι, ένας αθάνατος στο πρώτο επίπεδο, ένα πελώριο κυπαρίσσι πίσω από την εκκλησία, ελιές, θάμνοι, ένας φοίνικας και, δεξιά στο βάθος, οι δύο καπιτέλλες ενός μικρού καμπαναριού και, ίσως, άλλο ένα εκκλησάκι. Ακόμη μακρύτερα η θάλασσα και οι χαμηλοί λόφοι του Μωρνά. Αριστερά μας τμήμα του τείχους και ο ανατολικός προμαχώνας του κάστρου και δεξιά, στο χαρακτηριστικό και σήμερα, γνωστό μας σημείο, η Χρυσοπηγή.

Στο σκίτσο, αριστερά κάτω η σημείωση Zante 11 Oct. 34, δηλαδή η επομένη της ημέρας που ο Κλέντσε σχεδίασε τον Άγιο Σπυρίδωνα και, δεξιά επάνω, σημειώσεις για τους χρωματισμούς των εικονιζομένων κτιρίων¹³.

ΑΝ ΣΥΣΧΕΤΙΣΟΥΜΕ τα τοπογραφικά δεδομένα του σκίτσου με την ύπαρξη των δύο εκκλησιών και με την υπόθεση που ήδη έχουμε κάμει για την κίνηση του Κλέντσε στη Στράτα Τζουσιτινάνα και την άνοδό του μέχρι, τουλάχιστον, την Πικριδιώτισσα, κι αν ακόμη συγκρίνουμε το σκίτσο με μια φωτογραφία του ίδιου τοπίου που δημοσιεύει ο Ντίνος Κονόμος¹⁴, τότε χωρίς καμιά αμφιβολία φθάνουμε στο συμπέρασμα πως είμαστε μπροστά στην ωραιότερη, ίσως και την παλαιότερη γνωστή απεικόνιση του Αγίου Γεωργίου «στη Κυπριάνας» ή των Καλογραιών¹⁵ ενώ στο βάθος διακρίνεται το καμπαναριό και η στέγη της Παναγίας της Γαβαλούςας¹⁶.

ΣΤΟ ΙΔΙΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ θα φθάσει κανείς αν αντικρίσει το ίδιο τοπίο σήμερα (εικόνα 11). Βέβαια, το τείχος και ο προμαχώνας του κάστρου κρύβονται από το νεότερο πευκώνα όπως και οι γυμνές, άλλοτε, κλιπές

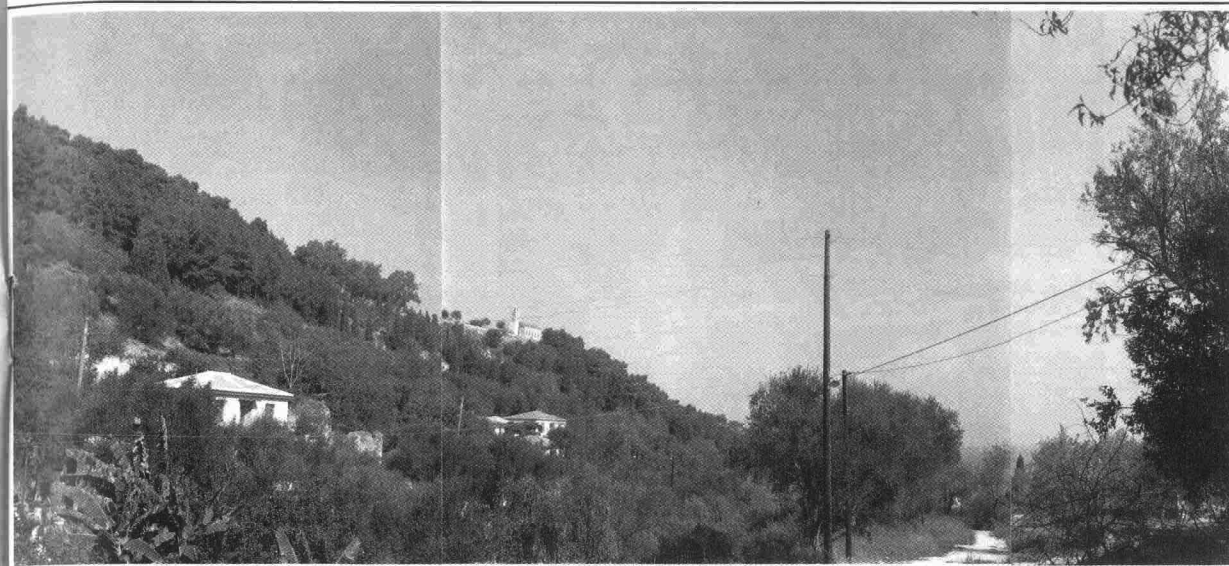

9. Γενική άποψη της Χώρας και του κάμπου, προς το Λαγανά, από τη Χρυσοπηγή. (Φωτ. 1990).

του λόφου του κάστρου. Το σχήμα όμως της κορυφογραμμής είναι ακριβώς το ίδιο και η συσχέτιση του ναού και του καμπαναριού της Χρυσοπηγής με τα σωζόμενα ελάχιστα ερείπια του ναού του Αγίου Γεωργίου (εικόνα 12) και με το μετασεισμικό σπίτι που έχει χτιστεί στα ερείπια, προφανώς, του παλπού μικρού μοναστηριού, είναι ακριβώς τα ίδια όπως και στο σκίτσο του Κλέντσε. Και ο χωματόδρομος, δεξιά, είναι και αυτός στη θέση του, όπως και τότε. Και στο βάθος φαίνονται πάντα η θάλασσα και οι ακτές της

10. Ο Άγιος Γεώργιος των Καλογραιών (Klenzeana IX, 3a, 2).

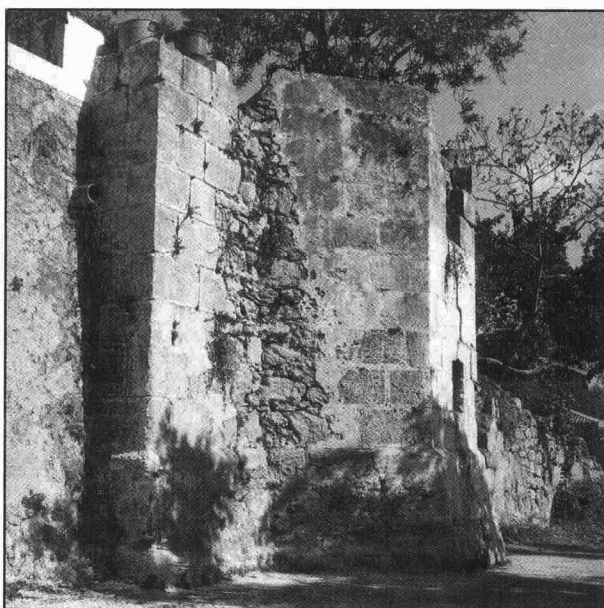
11. Η εικόνα του τοπίου του προηγούμενου σκίτσου, σήμερα. (Φωτ. 1988).

Πελοποννήσου. Βέβαια, το καμπαναριό της Παναγίας της Γαβαλούςας δεν φαίνεται, αφού τίποτα σχεδόν δεν σώζεται πια σήμερα από το ναό. Οι γείτονες όμως ξέρουν τη θέση του και τα ελάχιστα απομεινάρια βεβαιώνουν την ύπαρξή του σ' εκείνο το σημείο (εικόνα 13).

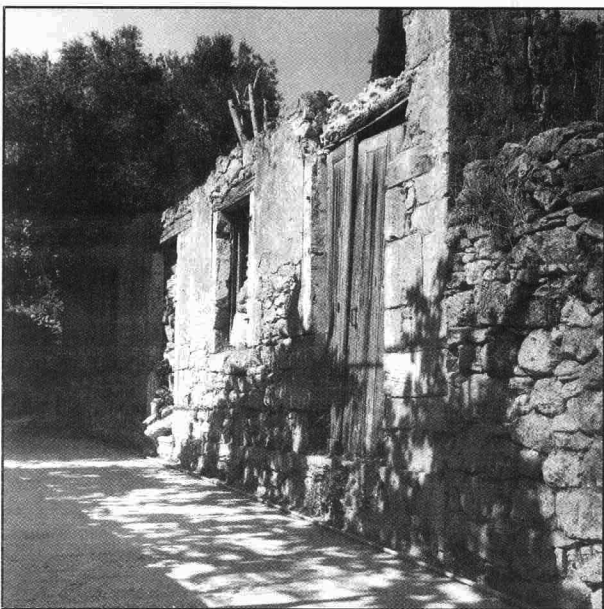
ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΚΙΤΣΟ (εικόνα 14)¹⁷ έχει το ίδιο ακριβώς περιεχόμενο – θα λέγαμε πως είναι ουσιαστικά το ίδιο – με ορισμένες όμως αλλαγές. Έτσι, το κυπαρίσσι του προηγούμενου σκίτσου είναι τώρα μάλλον μια λεύκα.

Τα γείσα της στέγης της εκκλησίας, στην ανατολική όψη, έχουν μια διαφορετική διαμόρφωση, καθόλου γνωστή, όσο μπορώ να βεβαιώσω, στη Ζάκυνθο. Ο αθάνατος έχει αντικατασταθεί από μια φραγκοσουκιά και, δεξιά, έχει προστεθεί ένας πανύψηλος φοίνικας. Το κτίριο του μοναστηριού έχει κι αυτό αλλάξει αρκετά. Γιατί άραγε όλες αυτές οι αλλαγές;

Το σκίτσο έχει γίνει με μελάνι πάνω σε προηγούμενο με μολύβι και είναι πολύ πιο πρόχειρο από το προηγούμενο, όχι όμως και λιγότερο εκφραστικό. Αριστερά κάτω υπάρχει η σημείωση 26 Xbre 1836, Mistra nicht bemalt¹⁸, από άλλο χέρι, όπως σημειώνει ο εκδότης των σκίτσων του Κλέντσε F. Hufnagl. Η σημείωση αυτή είναι και η μόνη ένδειξη που έχουμε, έστω και όχι από τον ίδιο τον Κλέντσε, ότι το σκίτσο είναι μεταγενέστερο και δεν έγινε στη Ζάκυνθο αλλά έγινε, ασφαλώς, με βάση το προηγούμενο.

12. Η αφίδα του ιερού του ναού του Αγίου Γεωργίου των Καλογραιών, όπως σώζεται σήμερα. (Φωτ. 1989).

13. Ό,τι σώζεται σήμερα από το ναό της Παναγίας Γαβαλούσας. (Φωτ. 1989).

ΑΣ ΕΛΘΟΥΜΕ ΤΩΡΑ στην ελαιογραφία (εικόνα 15) που έχει θεωρηθεί, δίκαια, ως ένα σημαντικό στοιχείο για την εκτίμηση των απόψεων του Κλέντσε για την αρχιτεκτονική της εποχής του¹⁹.

Ο Κλέντσε, ακολουθώντας εδώ πιστά, θα έλεγε κανείς, την τοπιογραφία του πρώτου σκίτσου του 1834 ανακατασκευάζει το τοπίο, ίσως θα μπορούσαμε να πούμε ότι το ανασυνθέτει, τροποποιώντας τα επί μέρους στοιχεία και φτιάχνοντας ένα φανταστικό, ανύπαρκτο τοπίο που ο ίδιος όμως ονομάζει «άποψη της νήσου Ζακύνθου». Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου των Καλογραιών έχει τώρα τη μορφή δωρικού ναού, διατηρείται όμως το καμπαναριό της. Τα διπλανά και τα γύρω κτίσματα τροποποιούνται ως προς τους όγκους και τις αναλογίες τους και παίρνουν μορφές από τη βυζαντινή, τη δυτική μεσαιωνική ή τη λαϊκή αρχιτεκτονική. Τα τείχη του κάστρου έχουν αλλάξει και αυτά μορφή όπως και η Χρυσοπηγή καθώς και η Παναγία η Γαβαλούσα, που έχει τώρα ένα πυργοειδές καμπαναριό. Στο υποβλητικό πραγματικό τοπίο που ανασυνθέτει ο Κλέντσε στέκονται εξ άλλου ή κινούνται πρόσωπα με αρχαϊκές φορεσίες, για τα οποία μάλιστα μας άφησε και αρκετά σκίτσα-σπουδές (εικόνες 16, 17).

Πέρα από το πόσο πραγματικό ή φανταστικό είναι το τοπίο που βλέπουμε – δεν είναι βέβαια ούτε το ένα ούτε το άλλο – δεν υπάρχει αμφιβολία πως βλέπουμε ένα θαυμάσιο ζωγραφικό πίνακα, ένα τοπίο θα λέγαμε, τελικά, ονειρικό, που μας γοητεύει και κάνει και τη δική μας φαντασία ικανή να ταξιδέψει σε κόσμους άλλους, διαφορετικούς, όπως αυτόν που δημιούργησε ο Κλέντσε, σ' ένα κόσμο όπου το όνειρο και το όραμα εντάσσονται στην πραγματικότητα για να την υπερβούν και να μας δώσουν αυτή την πέρα από το συγκεκριμένο χώρο και χρόνο ιδεατή «αλήθεια» του καλλιπέχνη.

Ποια μπορεί άραγε να είναι η αιτία που κάνει τον Κλέντσε να επιμένει σ' αυτή την ανάμνηση από τη Ζάκυνθο; Να επανέρχεται στο πρώτο σκίτσο δύο χρόνια αργότερα και να το επαναλαμβάνει, δοκιμάζοντας και μια-δυο μικροαλλαγές; Και τι τον κάνει, είκοσι έξι ολόκληρα χρόνια αργότερα, να επανέρχεται σ' αυτή την ισχυρή – προφανώς – εντύπωση, να επανέρχεται στα σκίτσα του και να τα χρησιμοποιεί για να συνθέσει αυτό το φανταστικό – αλλά και με τόσες ταυτόχρονα αναφορές στην πραγματικότητα – ζακυνθινό τοπίο; Μήπως η γοητεία του φυσικού χώρου και η έντονη ανάμνησή της; Μήπως η πρόθεσή του να δώσει ένα ιστορικό-αρχιτεκτονικό πανόραμα των μορφών που θα μπορούσαν να έχουν υπάρξει σ' ένα ελληνικό νησί όπως η Ζάκυνθος; Η μήπως η πρόθεσή του να ελέγξει το αποτέλεσμα της ταυτόχρονης παρουσίας όλων αυτών των διαφορετικών μορφών στον ίδιο φυσικό χώρο; Φοβούμαι πως η μία και μόνη συγκεκριμένη απάντηση σε όλ' αυτά τα ερωτηματικά είναι πολύ δύσκολο να δοθεί χωρίς τον κίνδυνο να είναι αυθαίρετη.

ΣΥΝΟΨΙΖΟΝΤΑΣ ΤΑ ΟΣΑ ήδη σημειώσαμε για τα σκίτσα του Κλέντσε, μπορούμε νομίζω να πούμε πως αποτελούν πολύτιμες μαρτυρίες για το άμεσο περιβάλλον της πόλης της Ζακύνθου, την εποχή της επίσκεψής του εκεί, περισσότερα από εξήντα χρόνια πριν από την επίσκεψη του Λ. Σαλβατόρ. Η παρατηρητικότητα του αρχιτέκτονα και η σχεδιαστική του ικανότητα, η αναμφισβήτητη ακρίβεια της απεικόνισης των όσων αποτυπώνει το μολύβι του και η επιμονή του στη λεπτομέρεια, αποτελούν τα κυριότερα χαρακτηριστικά των σκίτσων του.

Τα σκίτσα του Κλέντσε άλλοτε επιβεβαιώνουν, άλλοτε δίνουν νέες πληροφορίες για γνωστά θέματα κι άλλοτε πάλι μας προσφέρουν νέο, πρωτότυπο υλικό. Σε κάθε περίπτωση, η υψηλή καλλιτεχνική τους ποιότητα αποτελεί μια πρόσθετη αρετή.

14. Ο Άγιος Γεώργιος των Καλογραιών, παραλλαγή του σκίτσου της εικόνας 10.

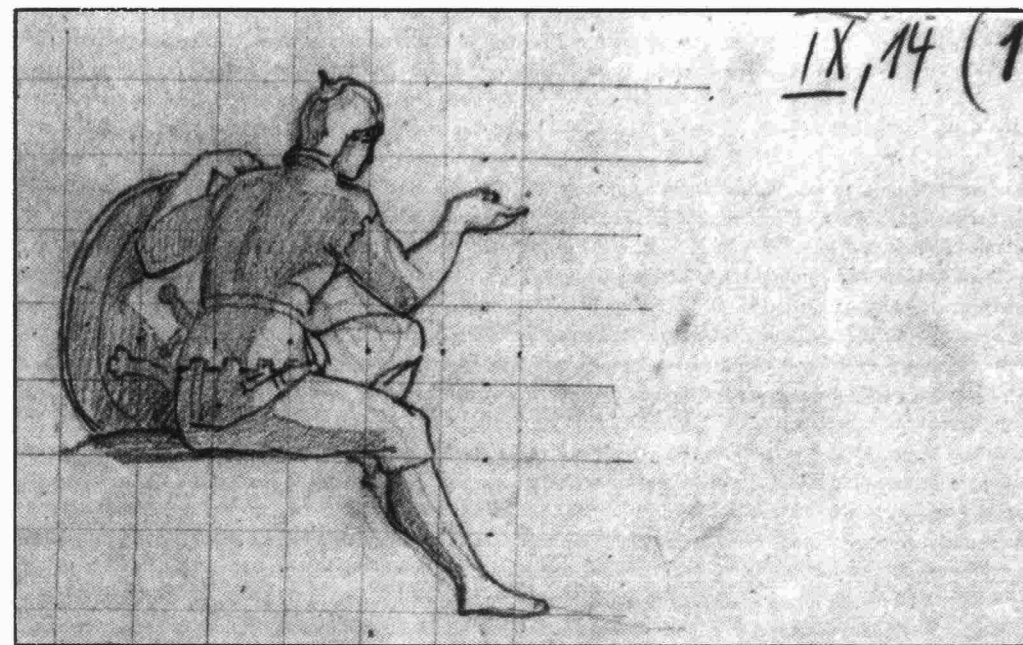

15. Άποψη της Ζακύνθου, ελαιογραφία, 1860.

16. Σκίτσο του Κλέντσε για τα πρόσωπα της εικόνας 15. Δύο γυναικείες μορφές με τοπικές (;) φορεσιές.

Η θεματολογία των σκίτσων του Κλέντσε είναι αρκετά σαφής. Τον ενδιαφέρει το φυσικό τοπίο κυρίως και τα μικρά λαϊκά κτίσματα ως στοιχεία που εντάσσονται σ' αυτό το τοπίο και συντίθενται μαζί του. Αντίθετα, δεν τον ενδιαφέρει καθόλου η πόλη, ο αστικός χώρος και τα κτίρια, λαϊκά ή επίσημα, που τον διαμορφώνουν. Αγνοεί την πόλη, ακόμη κι όταν είναι ολόκληρη μπροστά του, όπως στο σκίτσο της εικόνας 8, αντίθετα με πολλούς άλλους επισκέπτες της Ζακύνθου και προτιμά να σχεδιάσει το τοπίο που την περιβάλλει. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως πρόκειται για συνειδητή επιλογή που πιθανώς να εξηγείται από το γεγονός ότι η πόλη δεν ανταποκρινόταν στις κλασικιστικές αντιλήψεις του. Μια άλλη πιθανή εξήγησή γι' αυτή του την αδιαφορία μπορεί να είναι η γνώση που είχε των προτύπων – ο Κλέντσε, όπως ήδη έχουμε σημειώσει, είχε ταξιδέψει στην Ιταλία – και το μειωμένο κατά συνέπεια ενδιαφέρον του γι' αυτά τα θέματα²⁰. Έτσι κι αλλιώς το γεγονός παραμένει. Στις ελάχιστες ημέρες της παραμονής του στη Ζάκυνθο ο Κλέντσε προτίμησε ν' αποτυπώσει το φυσικό χώρο περισσότερο παρά τον χτισμένο. Και είδαμε πόσο ο χώρος αυτός, με τα κτίσματα που περιείχε, έμεινε ζωηρά χαραγμένος στη μνήμη του, πόσο θα πρέπει να τον συγκίνησε ή πόσο θα πρέπει να του έδωσε το ιδανικό «σκηνικό» για τα οράματά του, ώστε να επανέλθει, πολλά χρόνια αργότερα για να επιχειρήσει την ανασύσταση και την ανακατασκευή του. Μπορεί ο Κλέντσε να μας άφησε, μαζί μ' αυτόν τον πίνακα, και αρκετά προβλήματα ερμηνείας του αλλά μας άφησε κι ένα γλυκύτατο ζακυνθινό τοπίο για το οποίο του οφείλουμε ευγνωμοσύνη²¹.

17. Σκίτσο του Κλέντσε για τα πρόσωπα της εικόνας 15. Ένας καθισμένος πολεμιστής.

Παρίσι – και ο Don Gennaro που έχει γίνει επίσκοπος και έχει έρθει στη Γερμανία ως μέλος της Αποστολικής πρεσβείας.

Μετά από όλη αυτή τη νέα συνάντηση των βασικών χαρακτήρων, και την επανασύνδεση των νημάτων της ιστορίας, από το καλά συγκροτημένο – αν και υπερβολικά απλοϊκό και δύσκαμπτο – σχήμα φαίνεται να λείπει κάτι: η αντιθετική αναφορά του Ευγένιου. Την έλλειψη, ωστόσο, αυτή φροντίζει να καλύψει ο συγγραφέας επανεμφανίζοντας επί σκηνής τον Costante που συνοδεύει τον επίσκοπο Don Gennaro ο οποίος σχεδιάζει – όταν ο ίδιος γίνει καρδινάλιος – να τον κάνει καγκελάριό του!

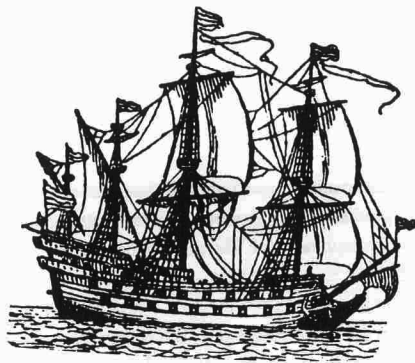
Η επανασύνδεση αυτή οδηγεί πολύ γρήγορα στην έκβαση: η Adelina που – πίσω από την πλάτη, αλλά συχνά και μπροστά στα μάτια του γέρου μαρκήσιου – περνά τη ζωή της με πρόσκαιρους έρωτες, θέλει να συμπεριλάβει μέσα στον κύκλο των θαυμαστών-εραστών της και τον Ευγένιο, αλλά αυτός δεν έχει καμιά τέτοια επιθυμία. Τελικά, η Adelina μετά από μια επώδυνη αρρώστια αφήνει την τελευταία της πνοή στην αγκαλιά του Ευγένιου που την επισκέπεται την ώρα που ένας ιερέας της έδινε την τελευταία κοινωνία: ο Ευγένιος ορμά στο κρεβάτι που είναι ξαπλωμένη, την αγκαλιάζει και κλαίει· εκείνη τον αναγνωρίζει, προσπαθεί να χαμογελάσει, αλλά από τα χείλη της δεν βγαίνει παρά ένας αναστεναγμός, και κοπάζοντάς τον με μάτια σαν από γυαλί κουνάει λίγο το κεφάλι και πεθαίνει. Έτσι, ο Ευγένιος βρίσκεται να κρατά στην αγκαλιά του τη γυναίκα εκείνη που τόσο αγάπησε και η οποία δηλητηρίασε για πάντα τη ζωή του· αλλά αυτό που τώρα κρατά είναι ένα κλιάρο παραμορφωμένο πτώμα: τα μάτια της έχουν βουλιάξει και μένουν ακίνητα, τα χείλη της είναι τεττωμένα και το στόμα της ανοικτό και μαύρο, τα χέρια παγωμένα, τα δάκτυλα κυρτωμένα, τα μαλλιά δεμένα πίσω και βρόμικα.

Το μυθιστόρημα κλείνει με την τυχαία συνάντηση του αποσβολωμένου από τον θάνατο της Adelina Ευγένιου με τον Don Gennaro σε ένα δρόμο· ο τελευταίος τον παρακινεί να ανέβει στην άμαξα που βρίσκεται αυτός και ο Costante· ο Ευγένιος ανεβαίνει και όλοι μαζί φεύγουν, χωρίς ποτέ να μαθευτεί που πήγαν: «– Αλλά γιατί στεκόμαστε πια εδώ; πρόσθεσε ο Ιεράρχης υψώνοντας τη φωνή. Ελάτε μαζί μας και θα μάθετε τα υπόλοιπα. Ο Ευγένιος ανέβηκε στην άμαξα και κάθισε απέναντι από τον γηραιό πνευματικό της Adelina, και έτσι όλοι μαζί πορεύτηκαν στο δρόμο, χωρίς ποτέ να μαθευτεί πού πήγαν» (σ. 153).

2.1 ΤΟ ΜΕΡΑΚΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΙΑ ΜΕΤΑΒΑΣΗ

ΣΥΜΦΩΝΗ ΜΕ ΑΥΤΟ το σχέδιο οργάνωσης των χαρακτήρων είναι και η τοποθέτηση των κεφαλαίων, των σκηνών και των προσώπων: πρόκειται για μια παράθεση των αντιθετικά αλληλοαναφερόμενων μερών. Έτσι, το κεφάλαιο VII («Il Mistero») που αφιερώνεται στην παρουσίαση της πνευματικής έλξης που ασκεί στον Ευγένιο η εικόνα της νεκρής κόρης, ακολουθείται από το κεφάλαιο VIII («Adelina») που αφιερώνεται στην παρουσίαση της Adelina και αναφέρεται στην ερωτική έλξη που αυτή ασκεί στον Ευγένιο.

Αλλά και το επόμενο κεφάλαιο IX («La Storia») αντιθετικά αναφέρεται ως προς το VIII: ενώ στο προηγούμενο κεφάλαιο περιγράφεται η αμηχανία και αποσβολώση του Ευγένιου μπροστά στο ερωτικό αντικείμενο – την Adelina –, στο IX περιγράφεται η αμηχανία και η αποσβολώση που είχε νιώσει η κόρη όταν μέσα σε όνειρο είχε νιώσει πως της παρουσιάστηκε ο Χριστός.

Ο Λούντζης δείχνει ιδιαίτερη μέριμνα για τις μεταβάσεις από το ένα κεφάλαιο στο άλλο. Χαρακτηριστικά δείγματα αυτής της μέριμνας αποτελούν οι μεταβάσεις στα κεφάλαια VII έως και X, που όλα διατηρούν μια αντιθετική αναφορά ως προς το προηγούμενο κεφάλαιο. Έτσι, η μετάβαση από το πνευματικής ατμόσφαιρας κεφάλαιο VII («Il Mistero») το αφιερωμένο στη νεκρή κόρη, προς το ερωτικής ή και αισθησιακής ατμόσφαιρας κεφάλαιο VIII («Adelina») που αφιερώνεται στην Adelina, γίνεται με το παρακάτω κλείσιμο του κεφαλαίου VII:

«Αλλά γιατί χρονοτριβείς; Ας καταφύγει στο φυλακτό που διώχνει τις αρρώστιες της ψυχής. Ας αναμίξει το όπιο που κατευνάζει την αδημονία της σκέψης. Ας ξαναγυρίσει στα βιβλία. Και πραγματικά ξαναγυρνούσε στα βιβλία του, αλλά ενώ περνούσε από την πόλη, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Μαρτίνου, σταματά για να παρατηρήσει κάποιο σπίτι: μια λεπτή και χαριτωμένη κοπέλα φαίνεται σε κάποιο μπαλκόνι, και χάνεται μόλις ακούγεται μια φωνή που λέει Αδελίνα! και Αδελίνα! λέει από μέσα του ο Ευγένιος καθώς κατευθύνεται προς το σπίτι του» (σ. 38).

Η μετάβαση από το κεφάλαιο VIII στο κεφάλαιο IX γίνεται ως εξής: ο Ευγένιος στο πάθος του για την Adelina, περιφερόμενος σε έξαλλη κατάσταση μέσα στη νύχτα, βρίσκεται στο σημείο που ήταν ο φρεσκοσκαμμένος τάφος της κόρης πάνω στον οποίο ο ίδιος είχε στερεώσει έναν αυτοσχέδιο σταυρό. Τώρα, κάτω από την πίεση και την τρέλα του ερωτικού πάθους, ξεσπά βίαια πάνω στην εικόνα εκείνη που είχε ασκήσει πάνω του μια τόσο έντονη πνευματική έλξη:

«Μέσα σε μια στιγμή ανοίγουν τα σύννεφα, και μέσα από το άνοιγμα φανερώνεται η σελήνη που ρίχνει τις ακτίνες της πάνω σ' ένα απομονωμένο εκκλησάκι, κι εκεί κοντά, μέσα σ' ένα περιβόλο περιφραγμένο φαίνεται ο νέος πεσμένος να κρατά με δύναμη τον σταυρό που αυτός ο ίδιος είχε πρόχειρα φτιάξει.

Σηκώνεται και τον σπάει, ρίχνει μακριά τα κομμάτια, ποδοπατεί το στεφάνι, σκορπίζει τα λουλούδια... Μια μαύρη σκιά ήσυχα προχωράει προς αυτόν: είναι αυτή φάντασμα ή ανθρώπινο πλάσμα που περιπλανιέται μες στο σκοτάδι, που ταράζει το ήσυχο άσυλο των νεκρών; [...] πλησιάζει, σταματά για μια στιγμή, κάνει ένα βήμα και απλώνοντας το χέρι άρπαξε ήδη τον Ευγένιο» (σ. 44).

Με την αρχή του επομένου κεφαλαίου αποκαλύπτεται πως αυτή η σκιά είναι ο τυφλός, που παίρνει τον Ευγένιο στο σπίτι του, όπου του διηγείται την ιστορία της νεκρής κόρης, η οποία ιστορία αποτελεί το πνευματικής ατμόσφαιρας κεφάλαιο IX («La Storia»).

Η μετάβαση, τέλος, από το κεφάλαιο IX – που αναφέρεται στον θείο έρωτα και περιγράφει τη μυστικιστική ερωτική εμπειρία της κόρης – προς το κεφάλαιο X («La Passione») – που αναφέρεται στον σαρκικό έρωτα και περιγράφει το ερωτικό πάθος του Ευγένιου – επιτυγχάνεται με την περιγραφή μιας καταιγίδας, όπου μέσω μιας συμβολικής λειτουργίας του μυθιστορηματικού σκηνικού, κατά την οποία εξεικονίζεται στη φύση η ψυχική κατάσταση του μυθιστορηματικού χαρακτήρα, γεφυρώνεται η εξιστόρηση-περιγραφή του θείου με τον γήινο έρωτα:

Η νύχτα εκείνη ήταν φοβερή από τη θύελλα. Το σπίτι κουνιόταν συθέμελα από τη δύναμη του άνεμου. Τα παράθυρα και οι πόρτες έδιναν την εντύπωση πως θα ξεκολλήσουν. Το μούγκρισμα της

καταιγίδας έμοιαζε με τον θρυλητό χιλιάδων πεινασμένων θηρίων. Ο Ευγένιος σηκώνεται από το κρεβάτι κι ανοίγει το παράθυρο. Η ραγδαία βροχή μαστιγώνει το πρόσωπό του: στην εκθαμβωτική λάμψη των αστραπών γυαλίζει το νερό που με πάταγο ξεχειλίζει στ' αυλάκια, σφυρίζουν τα κλαδιά των μεγάλων δέντρων, κι οι ξεριζωμένες ρίζες μερικών σαν ν' ακούγονται να τρίζουν.

Όλα αυτά συμβαίνουν γύρω από το σπίτι του τυφλού, όπου ο Ευγένιος κοιμάται μετά την ψυχοφελή διήγηση περί της νεκρής κόρης. Όταν ξημέρωσε, διαπιστώνουν πως ο κήπος στον οποίο ο γέροντας συνήθιζε να ψυχάζει και να στοχάζεται, έχει καταστραφεί. Έτσι, μετά την ανάπαυλα του κεφαλαίου IX, το ασίγηστο πάθος σαν ένα τεράστιο κύμα ξαναγυρνά και σαρώνει κάθε προσπάθεια για ψυχική ανάταση: το επόμενο κεφάλαιο έχει τίτλο «Il Passione» (Το Πάθος) και αρχίζει έτσι: «Ο βίαιος στρόβιλος των παθών, που στην αρχή ξάφνιασε την ψυχή του νέου, ήδη τον γεμίζει μ' έναν απέραντο γλυκασμό» (σ. 48).

Η συμβολική λειτουργία του μυθιστορηματικού σκηνικού αποτελεί μια τεχνική συνηθισμένη στους πεζογράφους της εποχής του ρομαντισμού. Το σκηνικό, μάλιστα, της καταιγίδας προοικονομεί συνθήκες μια συναισθηματική έκρηξη ή μια φοβερή ψυχολογική κρίση που πρόκειται να ακολουθήσει. Χαρακτηριστικό σχετικό παράδειγμα αποτελεί και η φοβερή καταιγίδα που περιγράφει ο Βιζυηνός στο ρομαντικό διήγημά του «Αι συνέπειες της παλαιάς ιστορίας», όπου η καταιγίδα αυτή προηγείται του ξεσπάσματος-εκτόνωσης του Πασχάλη, που τελικά θα καταλήξει στον θάνατό του.

2.2 ΜΙΑ ΣΥΜΜΕΤΡΙΚΗ ΔΟΜΗ ΓΙΑ ΕΝΑ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΙΔΕΩΝ

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΑΜΕ, ΛΟΙΠΟΝ, πως οι χαρακτήρες και τα επεισόδια έρχονται να συμπληρώσουν τον χώρο ακριβώς που τους ανήκει σ' αυτό το συμμετρικό σχήμα των αντιθετικών αλληλοαναφορών. Η οργάνωση λοιπόν – και μερικώς η έμπνευση – του μυθιστορήματος συνίσταται – ή περιορίζεται – στην κατάστρωση ενός βασικού σχήματος αντιθετικών αναφορών, και στη συνέχεια επινοούνται ή ανακαλούνται από τη μνήμη και αναμορφώνονται πρόσωπα και περιστατικά των οποίων οι σχέσεις καθορίζονται από τη θέση που παίρνουν μέσα στο σχήμα. Μοιάζει μ' ένα παζλ που σχηματίζεται σιγά-σιγά και συμπληρώνεται με κομμάτια είτε από φως είτε από σκιά.

Είναι φανερό πως η οργάνωση του μυθιστορήματος δεν επιτρέπει στην τάση για αφηγηματική περιπλοκή να παίζει σημαντικό ρόλο στη μυθοπλασία, και έτσι τα περιθώρια που αφήνονται για το τυχαίο ή, έστω, το μη προκαθορισμένο είναι πολύ μικρά έως ανύπαρκτα.

Αυτός ο ορθολογισμός ή αυστηρότητα της οργάνωσης αποκαλύπτει, βεβαίως, τον τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας αντιλαμβάνεται τον κόσμο: είναι ένας τρόπος απόλυτος, συνέπεια της ανασφάλειας και φοβίας μπροστά σε περιοχές-καταστάσεις όπου η σκιά και το φως, το κακό και το καλό, χάνουν τα σαφή όριά τους και διεισδύουν το ένα μέσα στο άλλο. Αυτή η αποφυγή του σκιάφωτος, και η αποδοχή μόνο της σκιάς από το ένα μέρος, και του φωτός από το άλλο φανερώνει μια αντίληψη της κοινωνίας και του κόσμου που λειτουργεί ανάμεσα σε μια βλοσυρή ευσεβιστική επιλογή, και σε μια απλοϊκή μανιχαϊστική προκατάληψη.

Μια τέτοια απλοϊκή ανάπτυξη της ιστορίας, και μια τέτοια σχηματική οργάνωση της πλοκής θα ήταν εντελώς αταίριαστη και αναποτελεσματική σ' ένα ρεαλιστικό μυθιστόρημα της εποχής εκείνης στην Ευρώπη. Δεν συμβαίνει, όμως, το ίδιο και για το *Una vita perduta*, επειδή αυτό είναι μάλλον ένα μυθιστόρημα ιδεών, ένας μεταφυσικός μύθος διανθισμένος με ποικίλο διαθέσιμο – κυρίως – αφηγηματικό υλικό οργανωμένο σύμφωνα με κάποια συμμετρικά σχήματα αντιθετικών ζευγών ιδεών, καταστάσεων και προσώπων – τα οποία πρόσωπα είναι σε μεγάλο βαθμό σύμβολα και όχι ζωντανές υποστάσεις.

Μέσα στο κείμενο δεν διακρίνουμε την άδοξη – ή και αφελή – χαρά της αφήγησης: ο συγγραφέας δεν δίνει την εντύπωση πως απολαμβάνει τη μυθοπλασία: είναι κατηφής, αυστηρός, και η συγγραφή του μυθιστορήματος δίνει την εντύπωση ενός χρέους απέναντι σε κάποιες ιδέες, το οποίο αισθάνεται πως οφείλει να ξεπληρώσει. Είναι ένα μυθιστόρημα με θέμα διαχρονικό, φιλοσοφικό, υπαρξιακό, και κατά συνέπεια όχι «ελληνικό»: ο πρωταγωνιστής ενθουσιάζεται από το επαναστατικό πνεύμα και την αντίστοιχη ατμόσφαιρα, και παίρνει ενεργό μέρος στα γεγονότα της Ιουλιανής επανάστασης του 1830 στο Παρίσι, ενώ ονειρεύεται παρόμοια επαναστατική κίνηση και για την Ιταλία που, όπως δηλώνει ο ίδιος ο Ευγένιος, τη θεωρεί ως δεύτερη πατρίδα του – ενώ η πρώτη πατρίδα του, όπως μας έχει ήδη πληροφορήσει ο αφηγητής, είναι το μικρό νησί του – πίσω από το οποίο, δεδομένης της αυτοβιογραφικής διάστασης του μυθιστορήματος, πρέπει να δούμε την πρώτη πατρίδα του συγγραφέα: τη Ζάκυνθο.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως η Ελληνική επανάσταση ή η ελληνική κοινωνία ή Ιστορία απουσιάζει, όπως και οτιδήποτε «ελληνικό» χρησιμεύει ως θέμα στους μυθιστοριογράφους της Αθήνας την εποχή εκείνη. Από την άποψη αυτή το *Una vita perduta* είναι ένα μυθιστόρημα παλικό ή και ευρωπαϊκό που γράφτηκε από έναν Έλληνα.

3. Ο ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑΣ ΕΡΜΑΝΝΟΣ, ΚΑΙ Η ΧΑΜΕΝΗ ΖΩΗ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΤΟ ΣΧΗΜΑ, ΩΣΤΟΣΟ, οργάνωσης που περιέγραψα παραπάνω δεν εντάσσεται – ή δεν αφομοιώνεται – απολύτως όλο το αφηγηματικό υλικό: οι χαρακτήρες – οι βασικοί τουλάχιστον – εντάσσονται όλοι, αλλά υπάρχουν σκηνές που κινούνται ελεύθερα, δηλαδή όχι στενά εξαρτημένες από τα άλλα στοιχεία της ιστορίας. Αυτό, όμως, δεδομένης της αυστηρότητας και ακαμψίας του σχήματος, εμφανίζει τις σκηνές αυτές ως περιπτώσεις.

Τέτοιες σκηνές υπάρχουν κυρίως στο Δεύτερο Μέρος του μυθιστορήματος, όπου με την ευκαιρία των ταξιδιών του πρωταγωνιστή, ο συγγραφέας μας δίνει διάφορες σκηνές από τη Βενετία, τις Άλπεις και, κυρίως, το Παρίσι. Οι σκηνές αυτές αποτελούν προσωπικές αναμνήσεις του από τα ταξίδια στην Ευρώπη. Μεγάλο μέρος αυτού του αφηγηματικού υλικού έχει αντληθεί από τις σημειώσεις που συνήθιζε να κρατά ο Λούντζης από τα ταξίδια του και τα διαβάσματά του¹⁸. Από τις σημειώσεις αυτές άντλησε αργότερα και για τη συγγραφή της *Αυτοβιογραφίας* του. Οι σημειώσεις αυτές του φάνηκαν τόσο χρήσιμες, ώστε τη συνήθεια της τήρησης ενός τέτοιου ημερολογίου να τη συνηθιστά θερμά και στον γιο του Αναστάσιο: στην επιστολή του της 18ης Ιουλίου 1857 από το Βερολίνο διαβάζουμε¹⁹:

«Αι περιγραφαί των εκδρομών σου, Αναστάσιε, τας οποίας εμπεριέχει η αγαππητή επιστολή σου, καθώς και τα άλλα περιστατικά τα οποία η αυτή επιστολή διαλαμβάνει, με διασκέδασαν όχι ολίγον. Βλέπω μετά μεγίστης ευχαριστίσεως ότι δεν περιφέρεις μηχανικώς, αλλά ότι παρατηρείς, σκέπτεσαι και σημειώνεις.

Εξακολουθεί να τηρής τακτικόν ημερολόγιον, εις το οποίον να εναποθέτεις τας παρατηρήσεις σου, τας διαφόρους εντυπώσεις τας οποίας λαμβάνεις, τας σκέψεις τα οποίας διεγείρουν εις το πνεύμα σου τα παρατηρούμενα αντικείμενα, είτε φυσικά, είτε ηθικά. Γράφε επίσης και αυτά τα μυστικά της καρδιάς σου, και τους πλέον κρυφίους διαλογισμούς σου. Γράφε πάντοτε, αδιακόπως σημειώνε: αυτή είναι η καλύτερα διδασκαλία. Εν τοιούτον ημερολόγιον θέλει αποκτήσει την αξίαν του, την ανεκτίμητον αξίαν του και την αληθή σπουδαιότητά του, όταν προβής εις την ηλικίαν. Τότε δύνασαι να κάμης παραβολάς μεταξύ του παρόντος και του παρελθόντος, θέλεις γνωρίσεις τας εσωτερικάς μεταμορφώσεις τας οποίας οι χρόνοι διενεργούσι, θέλεις έχει ενώπιόν σου την ζώσαν, ούτως ειπείν, βιογραφίαν σου, τον καθρέπτην της ζωής σου, και θεωρών εις αυτόν τον καθαρόν καθρέπτην τον εαυτόν σου, θέλεις προσπαθήσει να βελτιώσης ό,τι δεν σε φαίνεται εύμορφον, και θέλεις επιμεληθή να αποκτήσης, ό,τι δύναται εύμορφον να έχασες. Και έτερον σημειωματάριον πρέπει να έχης δια τας σπουδάς σου. Εις αυτό δε να σημειώνης τας σκέψεις σου, να αντιγράφης είτε γνωμικά, είτε ωραία τεμάχια των αναγινωσκομένων βιβλίων. Μετά καιρόν θέλεις αποκτήσει πολύτιμον ανθολογίαν, ωφελιμοτάτην εις όλους τους χρόνους και όλας τας στιγμάς της ζωής σου. Όλοι οι πεπαιδευμένοι Γερμανοί τούτο έπραξαν και πράττουσι. Τούτο έπραξα και οσημέραι πράττω και εγώ και εξ ιδίας πείρας γνωρίζω το όφελος».

Μεγάλο μέρος των αναμνήσεων αυτών από τη διαμονή στο Παρίσι κατέχουν εκείνες που αναφέρονται στην Ιουλιανή επανάσταση. Στο σημείο αυτό το *Una vita perduta* και η *Αυτοβιογραφία* σχεδόν ταυτίζονται μέσα από τις περιγραφές των οδομαχιών, των οδοφραγμάτων, των εφοδών του ιππικού και του πεζικού, καθώς και μερικών σκηνών μικρότερης κλίμακας που αποδίδουν όχι το συλλογικό, αλλά το προσωπικό δράμα αυτών που έπαιρναν ενεργό μέρος στα γεγονότα²⁰.

Η ιστορία του Ευγένιου αντανακλά, λοιπόν, την προσωπική ιστορία του συγγραφέα που τον Φεβρουάριο του 1823, σε ηλικία δέκα επτά χρονών, ενώ σχεδιάζει να περάσει από τη Ζάκυνθο στην επαναστατημένη Ελλάδα, η μητέρα του προλαβαίνει και τον στέλνει συνοδευόμενο από τον μεγαλύτερο αδελφό του για σπουδές στην Ιταλία. Ρώμη, Σιένα, Μπολόνια, Πίζα είναι οι σταθμοί του στην Ιταλία. Παίρνει το δίπλωμα της νομικής στην Πίζα (22 Δεκεμβρίου 1827), αλλά οι προσωπικές ανησυχίες τον στρέφουν προς τη φιλοσοφία. Τον Σεπτέμβριο του 1828 βρίσκεται στο Παρίσι, όπου παρακολουθεί μαθήματα φιλοσοφίας των Cousin, Guizot, Villemain, Jouffroy.

Στο Παρίσι βρίσκεται όταν ξεσπά η Ιουλιανή επανάσταση του 1830. Σκηνές από αυτήν, καθώς και κρίσεις μας δίνει, όπως είδαμε, στο *Una vita perduta* και, μετά είκοσι περίπου χρόνια, στην *Αυτοβιογραφία* του. Η γαλλική φιλοσοφία δεν έδωσε απαντήσεις στις απορίες που βασάνιζαν τον Λούντζη, και γι' αυτό στρέφεται προς τους Γερμανούς φιλοσόφους πρώτα (Hegel, Fichte, Lessing και Shelling) και στην ίδια τη Γερμανία μετά.

Το 1834 βρίσκεται πίσω στη Ζάκυνθο, όπου παντρεύεται την Ιωάννα Βολιέρρα Μαρτινέγκου, και αρχίζει να κάνει παιδιά, ώπου η γυναίκα του, κατά τον τοκετό του έκτου παιδιού τους, αρρωσταίνει· ο Ερμάννος τη στέλνει για θεραπεία στο εξωτερικό όπου και πεθαίνει μετά από λίγα χρόνια²¹. Ο Λούντζης, εγκαταλείποντας την πόλη αποτραβιέται στη Σαρακίνα όπου ζει απομονωμένος, αλλά κάνοντας συχνά ταξίδια στην Ευρώπη. Αφοσιώνεται στα παιδιά του, στις ιστορικές και παιδαγωγικές έρευνες, στο γράψιμο και, με μεγάλη δυσφορία²², στη διαχείριση της κτηματικής περιουσίας του.

Η πορεία του Λούντζη από τη Ζάκυνθο στην Ευρώπη, και από την Ευρώπη στη Ζάκυνθο απεικονίζεται με την πορεία του Ευγένιου. Με τη διαφορά πως ενώ η εκπαιδευτική περιπλάνηση του Λούντζη καταλήγει στην οικογενειακή ζωή, στο μυθιστόρημα ο Ευγένιος εξαφανίζεται μαζί με εκείνους με τους οποίους σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας αναμετρίονταν και αντιπαρέτιθετο: τον επικούρειο Costante και τον υλόφρονα Don Gennaro. Ανάμεσα στην κατάληξη του συγγραφέα (συγκρότηση οικογένειας) και σε εκείνη του πρωταγωνιστή του (εξαφάνιση με συντροφιά δύο αριθμιστές) μπορούμε να διακρίνουμε μια σχέση αντιθετική ή, με αρκετό πικρό χιούμορ, μια σχέση αναλογίας²³.

Ο Ευγένιος είναι, επίσης, συνεπής προς τις πεποιθήσεις του συγγραφέα· τόσο συνεπής, ώστε μας αναγκάζει να θεωρήσουμε τον Ευγένιο ως persona του Λούντζη. Πάνω σ' αυτόν ο συγγραφέας δοκιμάζει ό,τι πιστεύει πως εξαγνίζει τον άνθρωπο: τη δυστυχία, την αμφισβήτηση της δυνατότητας ευτυχίας, την εξιδανίκευση του έρωτα ή, στην αντίθετη περίπτωση, την απάρνησή του, την ιδανικότητα, την ευαισθησία, την ανιδιοτέλεια, την αυτοθυσία, την ειλικρίνεια...

Ο ήρωας του Λούντζη ανήκει στην κατηγορία των ανθρώπων που κινδυνεύουν από τον ίδιο τον εαυτό τους. Στην ίδια κατηγορία ανήκε, άλλωστε, και ο ίδιος· στο πρώτο μέρος των *Miscellanea* («Pensieri», αρ. 32) τον ακούμε να λέει: «Θεέ μου, φύλαξέ με από εμέ τον ίδιο» (σ. 62).

Η υπερβολική ευαισθησία και συναισθηματική διαθεσιμότητα οδηγεί τον Ευγένιο μέσω της πρώτης ερωτικής διάψευσης στην απώλεια της άμεσης επαφής με την πραγματικότητα. «Από την πίκρα της καρδιάς πηγάζει κάτι σαν ομίχλη· σκοτεινιάζει τη διάνοια και τη θέα των πιο όμορφων πραγμάτων», αποφαίνεται ο Λούντζης σ' έναν άλλο στοχασμό των εκ θαθέων «Pensieri» (αρ. 126, σ. 84): αυτό ακριβώς παρουσιάζει τον ήρωά του να παθαίνει. Ο Ευγένιος, όπως και ο Λούντζης, αποφεύγει την πραγματικότητα και προτιμά να την βλέπει μέσα από την ομίχλη της πικρίας και της απογοήτευσης. Για τον Λούντζη η πραγματικότητα είναι «το στοιχείο το οποίον βραδέως αναπτύσσεται δια να κατακλυδάσει την ιδανικότητα»²⁴.

Αυτός, λοιπόν, είναι ο Ερμάννος της *Αυτοβιογραφίας*, των *Επιστολών* και των «Pensieri»: αυτός είναι και ο Ευγένιος του *Una vita perduta*. Από την ανταπόκριση αυτή θα μπορούσε να σχηματιστεί η εικόνα ενός τρίτου, μη υπαρκτού, αλλά πραγματικού: του Ευγένιου Λούντζη.

Από τη στιγμή που δεχόμαστε τον Ευγένιο ως persona του Ερμάννου, γίνεται δυνατό το μυθιστόρημα και η αυτοβιογραφία να αποτελέσουν δύο έργα συμπληρωματικά: η ανάγνωση του καθενός από αυτά συμπληρώνει και βοηθεί την κατανόηση του άλλου. Στην *Αυτοβιογραφία* βλέπουμε να κατονομάζονται οι ιδέες που εμπυκλώνουν ή βασανίζουν τον συγγραφέα, ενώ στο μυθιστόρημα αναπτύσσονται καταστάσεις και δημιουργούνται ατμόσφαιρες που γίνονται κατανοητές μόνο όταν αναγνωρίσουμε μέσα σ' αυτές τη λανθάνουσα λειτουργία των ιδεών που εκθέτονται στην αυτοβιογραφία.

Χάρη σ' αυτό τον συνδυασμό — δηλαδή με την αφηρημένη κυριολεκτική διατύπωση των ιδεών από το ένα μέρος, και την αναλογική απόδοσή τους μέσα από σκηνικά, επεισόδια και διαλόγους, από το άλλο μέρος — γίνεται δυνατό να έχουμε μια πρισματική εικόνα της πνευματικής περιπέτειας του Λούντζη.

Χαρακτηριστικό σχετικό παράδειγμα αποτελεί η έννοια της αμφιβολίας που παρουσιάζεται στην *Αυτοβιογραφία* ως η κινητήρια πνευματική δύναμη του Λούντζη. Η έννοια αυτή αποδεικνύεται εξαιρετικά χρήσιμη για την κατανόηση της πολύ συχνά αλλόκοτης στάσης του Ευγένιου.

Ανάλογης σημασίας για την κατανόηση της στάσης του Ευγένιου είναι η κατάσταση της ανικανοποίησης που εκφράζεται στην *Αυτοβιογραφία* με τρόπο έντονο αλλά και σαφή²⁵. Ο συνδυασμός της αμφιβολίας και της ανικανοποίησης υποκινεί μια γνωστική βουλιμία που βασανίζει τον Ευγένιο και τον Ερμάννο — τον τελευταίο στην ουσία ίσως παράλληλα και να τον παρηγορεί. Η βουλιμία αυτή οδηγεί με τη σειρά της στην αδιέξοδη γνωσιολογική χαρακτήρα σύγκρουση μεταξύ (θρησκευτικής) πίστης και (επιστημονικής) έρευνας²⁶, που πικροί καρποί της είναι η απόλυτη διάκριση ανάμεσα στη φαντασία και στην πραγματικότητα²⁷, στο ιδανικό και στο πραγματικό²⁸, και ο δικασμός.

Ο Ευγένιος και ο Ερμάννος αισθάνονται συνεχώς ένα ψυχικό κενό που προσπαθούν να το γεμίσουν με την αναζήτηση κάποιου αγνώστου²⁹. Η αναζήτηση αυτή είναι, φυσικά, μάταιη, και γρήγορα τους θυθίζει στον εαυτό τους και στην απομόνωση³⁰. Η σχετικοκρατία τρομοκρατεί τον Ερμάννο, γι' αυτό αναζητεί το σταθερό σημείο αναφοράς.

«Αφού αρκούτως εβασάνιζα τον νουν μου, το τελευταίον εξαγόμενον των διαλογισμών μου ήτο η απελπισία. Η ανθρώπινος σοφία μοι επαρουσιάζετο ματαιά. Να πιστεύω σήμερον ό,τι αύριον δεν θα πιστεύσω πλέον. Η αλήθεια της χθες να είναι παραλογισμός την επιούσαν. Να απατώμαι ακαταπαύτως, ίνα ακαταπαύτως εξέρχομαι της απάτης. Τι νδύνατο να είναι η ζωή άνευ μονίμων πεποιθήσεων, άνευ σταθερού σκοπού, και εν τοσοούτω να πάσχω καθημερινώς ανανεουμένας αληθδόνας, μη ευρίσκων πουθενά άνεσιν, πουθενά έρεισμά τι ασάλευτον»³¹.

«Η ερημώνουσα φιλοσοφία του ΙΗ' αιώνας»³² επέδρασε στον Ερμάννο — όταν αυτός βρισκόταν στην ηλικία του Ευγένιου — καταστρεπτικά και τον οδήγησε στην κατάρρευση: «Βαθμηδόν οι διανοητικοί κόποι, ο σάλος της ψυχής, κατέβαλον εντελώς την πάσκουσαν υγιάν μου. Η δε σωματική νόσος συνήργει μετά της ηθικής επί των ασθενουσών φρενών μου»³³.

Η ιδέα της αυτοκτονίας αποτελεί το αποκορύφωμα αυτής της κρίσης: «Απαισία τις ιδέα, το τελευταίον και λογικόν συμπέρασμα της φιλοσοφίας μου, διήλθεν εις τον νουν μου... Ο πειρασμός να απαλλαχθώ ζωής, ήπες πριν ή δοκιμάσω είχε καταντίσει βάρος χαλεπόν και πικρόν»³⁴. Την ιδέα αυτή ο Ευγένιος επιχειρεί να την κάνει πραγματικότητα: «— Ήδη ξυπνώ απ' τον μεγάλο ύπνο μου. Ήρθε η στιγμή... η ζωή αυτή που θα 'ταν καλύτερα να σταματήσω, ας τελειώσει μια για πάντα... Να η ταφόπλακα ανοίγει μόνη της· είναι ξεσκεπαστος ο τάφος και ανοιχτή η είσοδος. Πατέρα μου»³⁵ κείτεσαι εκεί και με καλείς. Άνοιξε για μένα ευσπλαχνικά τα χέρια, έρχεται σε σένα το δυστυχισμένο παιδί σου... Είχε ήδη τραβήξει το μαχαίρι που κρατούσε κρυμμένο κάτω από τον μανδύα του, αλλά ο γέροντας που μάντευε τον άγριο σκοπό του, συγκράτησε το χέρι του, κι ο νέος έπεσε λιπόθυμος στα χέρια του»³⁶.

Τέλος, την κρίση τους αυτή κατορθώνουν να ξεπεράσουν και ο Ευγένιος και ο Ερμάννος πηγαίνοντας στη Γερμανία³⁷. Εδώ ο Λούντζης, όπως εκμυστηρεύεται σε δύο επιστολές προς τα παιδιά του, ανακαλύπτει τη μεγάλη παρηγοριά του «εσωτερικού βίου»:

«Αλλοίμονον εις εκείνον όστις δεν γινώσκει τι εστί εσωτερικός βίος, το καταφύγιον τούτου του τιμίου ανδρός. Δια να μάθητε τι εστί εσωτερικός βίος και να αποκτήσετε το μυστικόν, δι' ου αυτήν την ζωήν την εσωτερικήν να δύνασθε να ζήσετε, ηθέλησα να εκπαιδευθήτε εν Γερμανία».

«Και επειδή η εν τη νεότητί μου διανοητική, ούτως ειπείν, αναγέννησίς μου συνέβη μετά την εκ Γαλλίας εις Γερμανίαν μετάβασίν μου, έπεται ότι μάλλον συμπαθώ με την Γερμανίαν, και ευρίσκω τον γερμανικόν κόσμον πλέον ομογενή με τας έξεις και με τας ορέξεις μου³⁸».

4. ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΑ ΑΝΟΙΓΜΑΤΑ

ΠΕΡΑ, ΩΣΤΟΣΟ, ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΞΙΑ του μυθιστορήματος ως περιγραφής μιας εσωτερικής οδύσσειας, υπάρχει κάποιο άλλο ενδιαφέρον που αφορά αυτή καθαυτή την πρόζα του Λούντζη; Η γνώμη μου είναι πως υπάρχει αλλά υπάρχει μόνο στα σημεία εκείνα στα οποία ο Λούντζης ξεκνά τη δέσμευση στη συμβολιστική συμμετρία, και υπερβαίνει τις υπερβολές του ρομαντισμού: τα μεγάλα, σκοτεινά ή ζοφερά συμβολικά σκηνικά, τους υπερεναϊσθητους και συναισθηματικά εύθραυστους ή απρόβλεπτους μυθιστορηματικούς χαρακτήρες, τη λατρεία του υψηλού και του μεταφυσικού.

Όταν, λοιπόν, ξεκνά αυτές τις επιλογές ή δεσμεύσεις, τότε αφήνεται στην απόλαυση μιας ελεύθερης και ευέλικτης αφηγηματικής ματιάς και περιγραφής που αποτελεί τεκμήριο μιας θετικής επίδρασης του αναπτυσσόμενου ευρωπαϊκού αφηγηματικού ρεαλισμού, τον οποίο σίγουρα είχε γνωρίσει ο τετράγλωσσος – χωρίς τα ελληνικά – Λούντζης, αλλά στον οποίο δεν φάνηκε πρόθυμος να κάνει πολλές παραχωρήσεις – όπως, άλλωστε, δεν έκανε υποχωρήσεις στη δημοτική παράδοση της Επαναστατικής λογοτεχνίας.

Δείγμα αυτής της επίδρασης του ρεαλισμού αποτελεί η παρουσία μυθιστορηματικών χαρακτήρων που ανήκουν στις κατώτερες τάξεις ή στον υπόκοσμο – με τη διαφορά, ωστόσο, πως οι χαρακτήρες αυτοί είναι δευτερεύοντες ή απλοί κομπάρσοι: η φίλη της Grisette που πεθαίνει σ' ένα άσυλο για απόρους ασθενείς, και της οποίας το πτώμα νεκροτομείται για την εξάσκηση των φοιτητών· οι τυφλοί πλανόδιοι οργανοπαίκτες που πεινασμένοι περιμένουν έξω από την ταβέρνα μήπως τους καλέσουν να παίξουν για κάποιον πελάτη· οι περιφερόμενοι ζητιάνοι, οι ρακοςυλλέκτες, τα αλμυρά παιδιά που περνούν τη μέρα τους στους δρόμους.

Ουσιαστικότερο δείγμα της θετικής επίδρασης του ρεαλισμού αποτελεί η σκηνή του γλεντιού σε μια ταβέρνα, καθώς και η προσωπογραφία μιας αποκοιμισμένης στο κάθισμά της γυναίκας.

«Μια... δύο... τρεις...» Ο Costante σηκώνεται και μετράει μία μία τις ώρες που χτυπά ένα μακρινό ρολόι, λέγοντας στο τέλος «Είναι αργά». Έπεπα, χωρίς να πουν άλλη λέξη, οι δυο φίλοι βγαίνουν έξω και με γρήγορο βήμα κατευθύνονται προς ένα σπίτι που στην πόρτα του έχει σήμα ξενοδοχείου, όπου αρκετοί φίλοι έχουν μαζευτεί για να διασκεδάσουν.

Έως στο δρόμο έφτανε ο θόρυβος από τα πιάτα, τα πηρούνια και το ευχάριστο τσούγκρισμα των ποτηριών· κι ανάμεσα στον θόρυβο των πολλών φωνών που ακούγονταν συγκεχυμένες, ξεπούσαν γέλια και κραυγές μαζί με φοβερά χτυπήματα των ποδιών στο πάτωμα που κουνιόταν τόσο που 'λεγες πως από στιγμή σε στιγμή θα πέσει. Μόλις μπήκαν οι δυο φίλοι πολλά χέρια υψώθηκαν κουνώντας μαντίλια, μαζί με γέλια, φωνές και άλλα σημάδια χαράς, που έκαναν φανερό στους νιοφερμένους πως ήταν καλοδεχούμενοι από την παρέα, ανάμεσα στην οποία βρέθηκε χωρίς να το θέλει και ο Ευγένιος.

Στο τραπέζι τους έπαιρνε τις παραγγελίες μια ζωνρή σερβιτόρα με αφράτα και κόκκινα μάγουλα, με μάτια που έπαιζαν γρήγορα και με τα μαλλιά της λυτά. Δεν υπήρχε κανείς από τους νέους της παρέας που να μη την καρφώσει με το βλέμμα, να μη της ρίξει ένα χαμόγελο και να κάνει τον ερωτοχτυπημένο μαζί της, ψιθυρίζοντας σ' αυτάκι της κάποιο ερωτόλογο, παρ' ότι γύρω από το τραπέζι κάθονταν κι άλλες γυναίκες που φορούσαν μάσκες, κι ανάμεσά τους και κάποια που την είχαν ανακηρύξει βασίλισσα του χορού.

Ο Ευγένιος για να μη γίνεται ενοχλητικός στους άλλους προσπαθούσε με κάθε τρόπο να δείχνει χαρούμενος και εύθυμος, και ενώ μέσα του αισθανόταν δυσφορία ή και απδία, προσποιόταν πως συμμετείχε στο γλέντι, και χαμογελούσε με τις άκρες των χειλιών του. Οι άλλοι είχαν παραδοθεί σ' αστεία και προπόσεις, γεμίζοντας και ρουφώντας ποτήρια ξέχειλα, και όταν άρχισαν να τραγουδούν, η γυναίκα εκείνη που ας την πούμε κι εμείς βασίλισσα του γλεντιού, είχε αποτραβηκτεί. Την είχε πιάσει νύστα, και προσπαθούσε να πλαγιάσει πάνω σε ένα κάθισμα, και καθώς τακτοποιούσε το φόρεμά της που κατέβαινε κάτω από τα γόνατά της, φαινόταν οι καλοσχηματισμένες γάμπες της, καλυμμένες από λεπτές κάλτσες που άφηναν να φανεί το όμορφο χρώμα της σάρκας της. Αντίθετα, το χαρτωμένο της πρόσωπο κανόταν κάτω από την πούδρα και το βάψιμο, που καθώς έλιωναν από τον ιδρώτα έκαναν γραμμές πάνω στα μάγουλά της.

[...] «Χορό, χορό» φωνάζουν όλοι δυνατά, και σηκώνονται από το τραπέζι αφήνοντας το φαγοπότι. «Ν' αρχίσει η ορχήστρα». Ξαφνιάζεται από τον ξαφνικό θόρυβο η κοιμισμένη, βγάζει τη μάσκα της, και σηκώνει το στεφάνι που έχοντας πέσει από το μέτωπο σπριζιόταν στη μύτη της, κι ενώ με τα γυμνά πόδια της ψάχνει στο πάτωμα τα παπούτσια της που τα είχε βγάλει για μεγαλύτερη άνεση, την αρπάζουν δυο από τα χέρια και την σηκώνουν όρθια. Μισοκοιμισμένη, σαστισμένη, χασμουριέται και τρίβοντας με τα χέρια τα μάτια της που είχαν κολλήσει από το φκισίδι και τις τσίμπλες ανοίγει δυο μάτια κόκκινα και νυσταγμένα, ενώ προσπαθεί να συμμορφώσει το φόρεμά της ανάμεσα στα γέλια και τις κοροϊδίες αυτών που την κοιτάζουν από γύρω. (σσ. 88-90).

Το γλέντι συνεχίζεται, ώπου, προς το τέλος του κεφαλαίου (σσ. 90-91) οι γυναίκες φοβισμένες βάζουν τις φωνές και, καθώς όλοι τρέχουν στα παράθυρα, βλέπουν να περνά απ' έξω μια ξέσκεπη νεκροφόρα: στο μπροστινό μέρος της υπάρχει ένα φανάρι, στο πίσω μέρος ένας σταυρός, και μέσα κέεται μια πεθαμένη κοπέλα.

Στο τέλος, λοιπόν, αφινίδια, ο ρομαντισμός και πάλι εισβάλλει, εντάσσοντας όλη αυτή την εκτροπή του συγγραφέα προς τον ρεαλισμό μέσα στο σχήμα μιας ρομαντικής έντονα ασπρόμαυρης αντίθεσης του γλεντι-

ού και του θανάτου. Αυτή η αιφνίδια διακοπή συμβαίνει σε όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο συγγραφέας αφήνεται σε μια ρεαλιστική παρατήρηση και μιαν ανάλογη περιγραφή: δίνει την εντύπωση πως ξεχνιέται για λίγο, αλλά αμέσως συνέρχεται και ξαναγυρίζει σε έναν αποφασισμένο και αδιάλλακτο ρομαντισμό.

Υπάρχουν, ωστόσο, περιπτώσεις — που, δυστυχώς, δεν είναι πολλές — κατά τις οποίες ο ρομαντισμός και ο ρεαλισμός αφήνονται σε μιαν αφύσικη και πολύ ενδιαφέρουσα επιμειξία. Η επιμειξία αυτή επιτρέπει στην αφήγηση να κυλά ομαλά, καθώς οι φιλοσοφικές ιδέες αναπτύσσονται αρμονικά με εικόνες που ισορροπούν θαυμάσια ανάμεσα στη ρομαντική καταγωγή και χαρακτήρα τους από το ένα μέρος, και στη ρεαλιστική απόδοσή τους από το άλλο μέρος.

Δείγμα μιας τέτοιας επιμειξίας αποτελεί το τέλος του κεφαλαίου ΙΧ («Il Cimitero») του Δεύτερου Μέρους (σσ. 128-9), που περιγράφει μιαν επίσκεψη του Ευγένιου σε ένα νεκροταφείο. Στην περιγραφή αυτή, παράλληλα με τις τυπικά ρομαντικές εικόνες και σκέψεις περί του θανάτου, συναντούμε εικόνες που μόνο σε ένα ρεαλιστικό μυθιστόρημα θα βρίσκαμε: (1) Πολλές γυναίκες που στην είσοδο του νεκροταφείου πωλούν στεφάνια και άλλα επάφια στολίσια που οι επισκέπτες κρεμούν πάνω στους τάφους θέλοντας να δείξουν την αγάπη τους. (2) Τα εργαστήρια των μαρμαράδων που βρίσκονται γύρω από το νεκροταφείο και κάνουν μεγάλο θόρυβο καθώς πριονίζουν και λειαίνουν τα μάρμαρα που θα ντύσουν τους ακριβούς τάφους. (3) Κοντά στους μαρμαράδες βρίσκονται και οι φτηνοί ξυλουργοί που επεξεργάζονται ακατέργαστες σανίδες για να φτιάξουν σταυρούς και άλλα σύμβολα για τους φτωχικούς τάφους των ανθρώπων του λαού. (4) Οι νεκροφόρες και τα φέρετρα που αφού ξεφορτώθηκαν επιστρέφουν άδεια, ενώ οι οδηγοί χασκογελάνε και κάνουν θόρυβο· και οι μεταφορείς των φερέτρων που βγαίνουν από τα καππλειά έχοντας κατορθώσει να γίνουν πολύ εύθυμοι αφού ξόδεψαν εκεί μέσα τα κέρδη όλης της μέρας. (5) Από την άλλη μεριά οι κουρασμένοι νεκροθάφτες που ανοίγουν και γεμίζουν τους λάκκους, κατευθύνονται προς τα σπίτια τους και καθισμένοι με τις οικογένειές τους γύρω από ένα βρόμικο τραπέζι, άλλοι παραπονιούνται για τον μικρό μισθό που πήραν, κι άλλοι ευχαριστημένοι με τα πλούσια κέρδη τους πίνουν ξεχειλά ποτήρια κρασιού και εύχονται την άλλη μέρα να έχουν καλύτερη τύχη.

Σε μια συνολική εκτίμηση, ο ρεαλισμός παίζει έναν περιστασιακό ή και διακοσμικό ρόλο: το *Una vita perduta* είναι ένα καθαρά ρομαντικό μυθιστόρημα διαποτισμένο από ένα γερμανικό ιδεαλισμό και ιδανισμό. Από μια άποψη αυτό είναι ευχάριστο, επειδή, στην αντίθετη περίπτωση, αυτό το χαμένο για την παράδοση του νεοελληνικού μυθιστορήματος έργο του 1843, να αποτελούσε μια πολύ μεγάλη απώλεια...

Αυτό που ως άνθρωπος, ως διανοούμενος και ως μυθιστοριογράφος αναζήτησε ο Λούντζης και δεν το βρήκε, αυτό τελικά το κατασκευάζει: είναι ο διανοητικός ή ιδανικός κόσμος. Την ανακάλυψη αυτού του κόσμου — πότε μεμψιμοιρώντας και πότε με κρυφή περηφάνια — συνεχώς μνημονεύει στις επιστολές προς τα παιδιά του.

«Ως προς ημάς υγιαίνομεν. Το ταξίδιον προς την ώραν ανεβλήθη. Εγώ καταγίνομαι εις τας σπουδάς μου, προσπαθών να ωφεληθώ όσον δύναμαι περισσότερον εκ της ενταύθα διαμονής μου. Συνάζω ύλην την οποίαν επεξεργαζόμενος, όταν επιστρέψω εις την πατρίδα, θέλω έχει ενασχόλησιν, και ούτως θέλω δυνηθή να διασκεδάσω ό,τι λυπηρόν και απελπιστικόν θέλει φέρει μεθ' εαυτής η μονήρης εν Ζακύνθω διαμονή μου. Αλλοίμονον εις εμέ αν δεν ηδυνάμην να ζήσω εις τον διανοητικόν κόσμον...».

«Ίσως το να έζησα πάρα πολύ εις τον ιδανικόν κόσμον με έβλαψε και την φαντασίαν μου ερέθισεν εις τρόπον ώστε ευκόλως να εξάπτεται, και ως εκ τούτου κατανώ πολλάκις να είμαι ξένος ή νήπιον εις τον πρακτικόν βίον. Την αμαρτίαν μου γινώσκω· και πολλά ένεκα της αμαρτίας μου ταύτης υπέφερα. Τα πλείστα των δυστυχημάτων τα οποία εδηλητηρίασαν την ζωήν μου πηγάζουσιν εξ αυτής της αμαρτίας. Δεν σας λέγω τούτο δια να σας αποτρέψω από τον ιδανικόν κόσμον, αλλά μόνον δια να σας ωφελήσω το παράδειγμά μου, προσπαθώντες να βαδίζετε εις τον μέσον όρον και να είσθε πλέον ευτυχείς αφ' ό,τι εγώ εκρημάτισα».

«Ίδού η φίλη μου. Άμα έμαθον μετ' αυτής να συζώ ηδυνήθην εις την Ζάκυνθον να ζήσω, και εις τον πραγματικόν κόσμον να αντιθέτω τον ιδανικόν υπό της διανοίας δημιουργούμενον. Δεν είμαι δυστυχής...».

«Συγχωρημένον εις αυτόν να καταφεύγη εις τον ιδανικόν κόσμον ίνα εν αυτό καθαρίζει την ψυχήν του και αντιλεί δυνάμεις δια να παλαίη κατά της πραγματικότητας».

«Θα προσπαθήσω να είναι όσον το δυνατόν συντομωτέρα η επίσκεψις ώστε περί τα μέσα Ιουλίου Ε. Ν. να είμαι και πάλιν πλησίον σου, ιατρευθείς, αν όχι άλλο, του πόθου των ταξιδίων. Το παρόν θα είναι το τελευταίον. Οποιαδήποτε κι αν είναι η Ζάκυνθος, επειδή δύναμαι να δημιουργήσω κόσμον ειδικόν μου, η ζωή θα είναι υποφερτή...»³⁹.

Φτιάχνοντας ένα δικό του ιδανικό κόσμο και ζώντας μέσα σ' αυτόν, φυσικό είναι να (κατορθώνει να) ξεχνά αυτό που συμβαίνει γύρω του: μέσα σ' αυτόν τον ιδανικό κόσμο το πραγματικό δεν έχει καμιά θέση, και μαζί μ' αυτό ό,τι είναι κοντινό στον μυθιστοριογράφο, δηλαδή η Ζάκυνθος και η Ελλάδα. Γι' αυτό στο μυθιστόρημα ουσιαστικά απουσιάζει το πραγματολογικό και μαζί μ' αυτό και το ελληνικό στοιχείο. Οι ελιές, το ελαιοτριβείο, τ' αμπέλια, ο τρύγος, το ξέραμα της σαφίδας, το παπτιρί, η οينوποιία, η αγροτική ζωή με τα βάσανα και τις καρές της, όλα αυτά που τα γνώριζε από κοντά διαχειριζόμενος την κτηματική περιουσία του, δεν τον απασχόλησαν ως μυθιστοριογράφο, παρ' ό,τι είχε, όπως διαπιστώσαμε, την αφηγηματική ικανότητα για μια ρεαλιστική απόδοσή τους. Και όλα αυτά δεν τον απασχόλησαν ως μυθιστοριογράφο, επειδή αυτός έγραφε για να φτιάξει τον δικό του κόσμο, δηλαδή για να ξεχάσει την πραγματικότητα και όχι για να την περιγράψει. Σε τελευταία ανάλυση, αυτό που περιέγραψε ο Λούντζης ήταν μόνο ο εαυτός του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Βλ. Απόστολος Σαχίνης, *Θεωρία και άγνωστη ιστορία του μυθιστορήματος στην Ελλάδα 1760-1870*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992, σσ. 196· Άλκης Αγγέλου, *Το ρομάντζο του νεοελληνικού μυθιστορήματος*, στο Γρηγόριος Παλαιολόγος, *Ο πολυπαθής*, Ερμής, Αθήνα 1989, σσ. 13*-176*, και ιδιαίτερος σσ. 100*-118*.
2. Βλ. Σοφία Ντενίσση, «Για τις αρχές της πεζογραφίας μας», *Πολίτης*, τχ. 109 (Νοέμβριος 1990), σσ. 55-63.
3. Ερμάννου Λούντζη, *Ανέκδοτα Κείμενα*. α) *Αυτοβιογραφία* β) *Αλληλογραφία*, Εισαγωγή και σχόλια Ντίνου

Κονόμου, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι, 1962, σσ. 137-138.

4. Στο ίδιο, σσ. 31-48.

5. Το πρώτο μελέτημά του στα ελληνικά κυκλοφόρησε στη Ζάκυνθο το 1851: *Το μέλλον του Ελληνικού έθνους εκ του παρελθόντος εξαγόμενον*. Το 1856 κυκλοφορεί στην Αθήνα το βιβλίο του *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επανήσου επί Ενετών*, με διεξοδική εισαγωγή για την κατάσταση της Επανήσου πριν από την ενετική κυριαρχία. Στην Αθήνα και πάλι, μετά από ένα χρόνο (1857), κυκλοφορεί το βιβλίο του *Περί της εν Επανήσω διοργανώσεως της δημοσίας εκπαιδεύσεως*. Χρονολογημένα στο 1857 υπάρχουν στο αρχείο του συγγραφέα δύο ανέκδοτα αυτόγραφα με τους παρακάτω τίτλους – που με τα συντακτικά και γραμματικά λάθη τους αποκαλύπτουν την ελλιπή γνώση της ελληνικής –: «Παιδαγωγική περιόδια εν τσιν των εν Βερολίνω σχολείοις» και «Περιοδεία εν τσιν των εν Παρισίοις εκπαιδευτικών καταστήμασι». Το ίδιο έτος πρέπει να άρχισε να πραγματοποιεί το σχέδιο για συγγραφή μιας «Διατριβής περί της ιστορίας της Παιδαγωγίας», αλλά μόνο οι δέκα τέσσερις πρώτες σελίδες υπάρχουν στο αρχείο. Στη συνέχεια, ωστόσο, επανέρχεται στη χρήση της παλικής κατά τη συγγραφή των ιστορικών μελετών του: *Storia delle Isole Ionie sotto il reggimento dei Republican Francesi*, Βενετία 1860· και *Della Republica Settinsulare*, Μπολόνια 1863· βλ. Ντίνος Κονόμος, «Εισαγωγή», στο *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π., σσ. 20-24.

6. Είχε γράψει και μια αυτοβιογραφία στα παλικά, στην οποία λέγεται πως συνεχιζόταν η ελληνική. Η αυτοβιογραφία αυτή δεν σώζεται, ενώ η ελληνική βρίσκεται στο αρχείο του συγγραφέα και εκδόθηκε από τον Ντίνο Κονόμο: Ερμάννου Λούντζη, *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π., σσ. 29-70.

7. *Una vita perduta*, Malta, Tipografia Izzo E. Co., 1843, σσ. 153· και *Giulia Santelmo /Novella storica*, Malta, Tipografia Di Filippo Izzo, 1846, σσ. 295.

8. Ως διηγήματα μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τα δέκα αφηγήματα του δεύτερου μέρους – που έχει τον τίτλο «Frammenti» – του έργου του που κυκλοφόρησε ανωνύμως το 1843, *Miscellanea*, τυπωμένου κι αυτού στο ίδιο τυπογραφείο της Μάλτας. Για τα αφηγήματα αυτά βλ. παραπάνω σ' αυτό το τεύχος Βαγγελής Αθανασόπουλος, «Ο Ermanno Lunzi και ο "galantuomo" Dionisio Salamon. (Το *Miscellanea* ως Αντι-“Γυναίκα της Ζάκυθος”)».

9. Βλ. Δημήτριος Ι. Πολέμης, «Ο Samuel Sheridan Wilson και *Το παλληκάριον*», Εισαγωγή στο Samuel Sheridan Wilson, *Το παλληκάριον*, Φιλολογική επιμέλεια: Δημήτριος Ι. Πολέμης, Γενική Εποπτεία: Απόστολος Σαχίνης, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1990, σσ. 7-26.

10. Ελληνική μετάφραση του μυθιστορήματος αυτού με προλεγόμενα δημοσίευσε ο Διονύσιος Τρίκαρδος, αρχικώς στο περιοδικό *Κόριννα*, (Μηνιαίο περιοδικόν ανάγνωσμα εκδιδόμενον υπό Χρήστου Σ. Χιώτου, εν Ζακύνθω), έτος Γ', φύλλον Α' (Μάρτιος 1877) έως φύλλον ΙΒ' (Φεβρουάριος 1878), και στη συνέχεια αυτοτελώς σε μορφή βιβλίου: *Ο Απολωλώς βίος*, υπό Ερμάννου Λούντζη, Μεταφρασθείς εκ του παλικού υπό Διονυσίου Α. Τρικάρδου, εν Ζακύνθω 1878, σσ. 116.

11. Γι' αυτό πρέπει να είμαστε σίγουροι, δεδομένων των γλωσσικών επιλογών του Λούντζη: όταν αυτός, θέλοντας να βγει από την αφάνεια ως Έλληνας συγγραφέας, αφοσιώθηκε σε μια πειθαρχημένη προσπάθεια τελειοποίησης των ελληνικών του (1849-1851), είχε ως γλωσσικό πρότυπο του τον Κοραή, ενώ η δημοτική παράδοση του πεζού και ποιητικού λόγου της Επανήσου δεν επέδρασε στο έργο του (βλ. Ντίνος Κονόμος, ό.π., σ. 26).

12. Αυτή, ωστόσο, η ένταξη θα γίνει αργότερα, λίγο πριν από το μέσο του μυθιστορήματος, στο κεφάλαιο XIII του Α' Μέρους.

13. «Non pare da mortali parenti ingenerata, ma discesa dal cielo, et tale da render dolce ad ogni uomo il pensiero della morte», *Una vita perduta*, ό.π., σ. 24. Η μετάφραση του αποσπάσματος αυτού, καθώς και όσων θα ακολουθήσουν, είναι δική μου.

14. Πίσω από αυτόν τον μυθιστορηματικό χαρακτήρα διακρίνω τον Πέντολα, μονακό και καθηγητή στο πανεπιστή-

μιο της Σιένας, που διδάξε τον νεαρό Λούντζη φιλοσοφία κατά το δεύτερο έτος των σπουδών σε ένα εκπαιδευτήριο της πόλης αυτής. Στην *Αυτοβιογραφία*, ό.π., σ. 41 διαβάζουμε:

«Ήτο Γενουίνσιος την πατρίδα, νέος, φαιδρός, εράσιμος, πολλάκις αστείος. Δεν είχε λάβει εισέτι το μοναχικόν σκήμα, όπερ έμελλε να λάβη επί των παύσεων, καθ' ας μαθηταί και διδάσκαλοι διετριβαμεν εν μεγαλοπρεπέι αγροικία, ανήκουσα εις το κατάστημα. Παρέστην εις την τελειν της του διδασκάλου μου καθιερώσεως, καθ' ην – το ομολογώ – ουδεμίαν σθανήθην κατάνυξιν, βλέπων αυτόν εξαπλωμένον επί της γης, εν τη εκκλησία της αγροικίας και σκεπασμένον με το μαύρον κάλυμμα μεθ' ου εσκέπαζον τας λάρνακας των νεκρών, εν ω οι περισσότερες μοναχοί έψαλλον την νεκρώσιμον ακολουθίαν, και μετά ταύτα ανιστάμενον, τρέχοντος ποταμίδου του ιδρώτος απ' επάνω του και χαμογελών, εν ω αντίπλασσε σκωπικά βλέμματα με τους κύκλωθεν παρατεταγμένους φοιτηταίς.

Ο βίος των τοιούτων μοναχών δεν είναι παντάσιν αυστηρός. Τρέφονται αξιόλογα, κατοικούν ωραία δωμάτια, περιφέρονται ελευθέρως εις την πόλιν, επισκέπτονται τους φίλους των, παρευρίσκονται εις συμπόσια, χαίρονται εν ενί λόγω άπαντα του κόσμου τούτου τα αγαθά, στερούμενοι μόνον των θλίψεων και των συμφορών του».

15. Η αντιθετική αναφορά ανάμεσα στον Ευγένιο και στον Costante κορυφώνεται στο κεφάλαιο I («Il Viaggiatori») του Δεύτερου Μέρους, σσ. 78-85.

16. «I' amore di Emma, delicato, soave, angelico», κεφάλαιο XIII «La Partenza», σ. 140.

17. Αυτό, ωστόσο, που σήμερα δίνει την εντύπωση της ρομαντικής υπερβολής, τότε ήταν όχι μόνο λογοτεχνικά θαυμαστό ή, έστω, αποδεκτό αλλά ήταν και τρόπος ζωής. Για παράδειγμα θα αναφέρω τον τρόπο με τον οποίο παντρεύτηκαν οι γονείς του Ερμάννου: ο πατέρας του είχε έναν αδελφό, τον Φραγκίσκο, που ερωτεύεται στη Βενετία τη Μαρία Μάρτενς. Επειδή, όμως, ήταν ήδη δεσμευμένος για λόγους οικογενειακούς με αρραβώνα στη Ζάκυνθο, επιστρέφει στο υψί και παντρεύεται τη νηυστή του. Σε λίγο, όμως, καιρό η γυναίκα του πεθαίνει και αυτός παρουσιάζει μια θανατηφόρα αρρώστια. Βλέποντας ότι πλησιάζει το τέλος του, αποφασίζει να αποκαλύψει στον αδελφό του τον έρωτά του για τη Μάρτενς, και προσπαθώντας να τον πείσει να μη μείνει άγαμος αφήνοντας έτσι το γένος τους να εξαλειφθεί, του ζητά να υποσχεθεί πως θα νυμφευθεί την αγαπημένη του. «Ο Αναστάσιος, γράφει ο Ερμάννος στην *Αυτοβιογραφία* του, υπεραγαπών τον αδελφόν, και μη θέλων να τον πικράνη την εσχάτην ημέραν της ζωής του, ωρκίσθη ότι ήθελεν εκπληρώσει την επιθυμίαν του». Πραγματικά, όταν πέθανε ο Φραγκίσκος, πήγε στη Βενετία και έκανε γνωστά στη Μαρία όσα είχαν συμβεί. «Συγκεκρινηθείσα η ευαίσθητος νέα δια την τρυφεράν αγάπην του Φραγκίσκου, ενίκησε μετά πάλην τινά την εναντιότητα ην κατά πρώτον συνέλαβε προς τον Αναστάσιον, ανόμοιον τω αδελφώ κατά τε το κάλλος και την συμπεριφοράν, εδέχθη το προτεινόμενον συνοικέσιον, αγαπώσα εις τον Αναστάσιον τον Φραγκίσκον, εις τούτου δε την μνήμην αφιερώουσα τα τρυφερώτερα της καρδίας αισθήματα, την δε συζυγικήν πίστιν τηρώσα εις τον Αναστάσιον» (*Αυτοβιογραφία*, σ. 30).

18. Οι σημειώσεις αυτές υπάρχουν στο αρχείο του συγγραφέα.

19. Ερμάννου Λούντζη, *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π., σσ. 74-75.

20. Βλ. το κεφάλαιο VII «La Rivoluzione», που είναι από τα μεγαλύτερα του μυθιστορήματος.

21. Βλ. Σπύρος Δε Βιάζης, «Ερμάννος Λούντζης», *Παρνασσός*, τ. ΙΖ', φύλλον 4, 1894, σ. 266.

22. Βλ. επιστολές στο *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π., σσ. 104-5 και 106:

«Από ημέραν εις ημέραν έπι μάλλον με βαρύνουν αι μέριμναι, αι φροντίδες. Ένεκα της τοιαύτης αδρανείας μου αναγκάζομαι να αφίνω εις ξένας χείρας μέρος της διαχειρίσεως, επαρκούμενος εις την επιτήρησιν. Αλλά δια αποτελέσματα της εις ξένους εμπιστευόμενης διαχειρίσεως τα εδοκίμασα και πάλιν θα τα δοκιμάσω. Αλλά δεν ημπορώ να τρέχω, δεν ημπορώ αδιακόπως να ζαλιζώ την κεφαλήν μου με χωρικούς, με νοικοιαστές, με δικηγόρους, να κεφαλαλώ με λογαριασμούς, με λογοτριβάς, με φιλονικίας. Δεν εγεννήθην δια τα τοιαύτα, δεν εσκέφθην εις την νεότητά μου, ότι το να καταγίνομαι εις τα τοιαύτα ήθελεν είσθαι ο προορισμός μου».

«Είθε αμφοτέροι να πδύνασθε να καταγίνεσθε εις υψηλότερα έργα, και εγώ το επεθύμουν, διότι ήθελον άλλος να υπάρξη ο προορισμός σας από εκείνον ον η εμαρμένη επέβαλεν εις τον πατέραν σας, όστις βεβαίως δεν ήτο κεκλημένος εις το να ξηραίνη σταφίδα και να ασφυκτιά εν μέσω των εξατισέων του μούστου, κάποι πατριαρχικών των τοιούτων έργων».

23. Για το πώς κύλησε η ζωή του μετά το 1834 εκμιά ο ίδιος στην επιστολή του της 11ης Ιανουαρίου 1860 από την Σαρακίνα προς τον γιο του Αναστάσιο (*Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π., σ. 91):

«Από το 1834 έτος τις υπήρξεν η ζωή μου; το μέλλον, ο εν τη εποχή εκείνη εμειδία προς την φαντασίαν μου, πώς επραγματοποιήθη; Την εσωτερικόν ευδαιμονίαν ην εθήρευεν η ψυχή ηύρον άραγε; Υπήρξεν έτος από την εποχήν εκείνην άνευ λύπης, άνευ απάτης, άνευ καταστροφής ωραίας τινός ιδέας; Διηνεκής πάλη κατά της απελπισίας, ιδού η ύπαρξις μου. Ιδού πώς εξηντήλη η ζωή μου. Δεν μεμψιμοιρώ, τοιαύτη είναι εν πράγματι η ζωή. Αν άλλως προ 25 ετών την έβλεπον, το λάθος ήτο ιδικόν μου. Αν το σπουδαιότερον όπερ υπάρχει εν τη ζωή ημών, το έλαβον ως παιγνίδιον, εγώ έπαισα».

24. Επιστολή της 2ας Οκτωβρίου 1860 από τη Σαρακίνα προς τα παιδιά του· *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π., σ. 106.

25. Βλ. *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π., σσ. 43, 45, 48, 51, και 56.

26. Βλ. στο ίδιο, σσ. 42-45.

27. Βλ. στο ίδιο, σ. 55.

28. Βλ. στο ίδιο, σ. 139.

29. Βλ. στο ίδιο, σ. 51.

30. Βλ. στο ίδιο, σσ. 56-57.

31. Στο ίδιο, σσ. 58-59.

32. Βλ. στο ίδιο, σ. 59.

33. Στο ίδιο, σ. 59.

34. Στο ίδιο, σ. 60.

35. Ας σημειώσουμε πως οι προβληματισμοί του Ευγένιου σχετικά με την ορθή πίστη και τον θάνατο προκαλούνται στην αρχή του μυθιστορήματος από έναν εφιάλτη στον οποίο βλέπει να τιμωρείται στον άλλο κόσμο ο πεθαμένος πατέρας του. Ας θυμηθούμε, επίσης, πως ο Ερμάννος έμεινε ορφανός από πατέρα όταν ήταν τεσσάρων ετών...

36. *Una vita perduta*, ό.π., σ. 72. Η σκηνή αυτή κάνει επίσης φανερό πως ο τυφλός γέροντας που λειτουργεί ως ο πνευματικός καθοδηγητής, σύμβουλος και φύλακας του ορφανού Ευγένιου αποτελεί υποκατάστατο του νεκρού πατέρα του. Είναι επίσης αξιοσημείωτο το γεγονός πως ενώ στο μυθιστόρημα ο Ερμάννος-Ευγένιος αναφέρεται συνεχώς στον πεθαμένο πατέρα του ξεκινώντας τη μητέρα του, στην αυτοβιογραφία αναφέρει συνεχώς τη μητέρα του και ξεχνά τον πατέρα του!

37. Η Γερμανία ταίριαζε στην ιδιοσυγκρασία του περισσότερο από ό,τι η Ιταλία ή η Γαλλία ή η Αγγλία. Βλ. σχετικά τις «Επιστολές» του, *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π., σσ. 76 και 111. Πθ. ωστόσο και τις σσ. 131 και 139, όπου αναγνωρίζει μεν τη σοφία των Γερμανών, αλλά εκμιά πως υστερούν στο θέμα του ύφους.

38. Στο ίδιο, σσ. 111 και 76.

39. *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π., σσ. 75, 76, 118, 139 και 142. Πθ στο ίδιο, σ. 78.

Ευχαριστώ τους κυρίους Νίκη Λούντζη – δισέγγονο του Ερμάννου – και Διονύση Βίτσο, των οποίων η συμβολή για την ανεύρεση του ερευνηθέντος υλικού υπήρξε πολύτιμη. Για τον ίδιο λόγο ευχαριστώ τον Διευθυντή της Εθνικής Βιβλιοθήκης κύριο Παναγιώτη Νικολόπουλο.

ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ & ΦΛΑΜΙΝΙΟ ΛΟΛΛΙ

ΔΥΟ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

στον καθηγητή Γ. Σ. Μάρκου.

ΣΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ των Ενωμένων Κρατών των Ιόνιων Νησιών (*Gazzetta degli Stati Uniti delle Isole Ionie*), είναι καταχωρημένες δύο επιστολές τις οποίες αντάλλαξαν ο Ζακύνθιος ιστορικός Ερμάννος Λούντζης και ο αυτοεξόριστος στην Κέρκυρα Ιταλός λόγιος Φλαμίνιο Λόλλι (*Flaminio Lolli*).

Οι επιστολές δημοσιεύτηκαν στα φύλλα 152 της 27ης Νοεμβρίου 1847 και 153 της 4ης Δεκεμβρίου 1847 και συντάχτηκαν αντίστοιχα από τον Λούντζη την 22α Νοεμβρίου 1847 στη Ζάκυνθο και από τον Λόλλι την 1η Δεκεμβρίου 1847 στην Κέρκυρα¹.

Γλώσσα των επιστολών είναι η ιταλική χωρίς να γίνεται παράλληλη μετάφραση στα ελληνικά, σύμφωνα με την τακτική που ακολουθεί η σύνταξη της δίγλωσσης από το 1831 *Gazzetta*², αφού δεν πρόκειται για κυβερνητική καταχώριση³.

Οι επιστολές δημοσιεύονται στα μέσα της αρμοσιείας του «νμφάλιου φιλελεύθερου» αρμοστή Σίτον (*Lord John Colborne baron of Seaton*, 1 Απριλίου 1843 - 27 Μαΐου 1849) από τη μεριά των βρετανικών αρχών και επί Προεδρίας της μεν Ιονίου Γερουσίας του Σπυρίδωνα Φωκά-Στεφάνου, της δε Η' Ιονίου Βουλής του Αλεξάνδρου Δαμασκηνού, από τη μεριά των ιονικών αρχών. Εποχή μεταστροφής της αγγλικής πολιτικής στο φιλελευθεριότερο, μεσοδιάστημα των εξαιρετικά αυστηρών διοικήσεων των αρμοστών Ντούγκλας (*Sir Howard Douglas*) και Ουάρντ (*Sir Henry George Ward*).

Οι επιστολές προηγούνται λίγους μήνες από το Ψήφισμα της Ιονίου Βουλής της 22ας Μαΐου 1848, το οποίο καθιέρωσε την ελευθερία του Τύπου και κατέργησε την προληπτική λογοκρισία και από τις μεγάλες ευρωπαϊκές επαναστάσεις και τις ταραχές της Κεφαλλονιάς (1848).

Πέρα από τις βιογραφικές πληροφορίες των δύο αλληλογράφων, οι επιστολές ειδοποιούν για το πώς αντιμετώπισε η επανησιακή κοινωνία τους Ιταλούς πρόσφυγες καθώς και για τις σχέσεις τους με μερίδα της τοπικής αριστοκρατίας παρά το ότι από τις αγγλοϊόνιες κυβερνήσεις οι όποιοι πρόσφυγες θεωρήθηκαν πάντοτε «εστία σοβαρών προβλημάτων»⁴.

Βέβαια, οι δύο αλληλογράφοι δεν αποτελούν τυπικές περιπτώσεις γι' αυτό που αντιπροσωπεύουν, αφού ούτε ο Λούντζης είναι ο οποιοσδήποτε Ζακύνθιος αριστοκράτης ούτε ο Λόλλι ο τυχαίος πολιτικός φυγάς.

Ο κόμης Ερμάννος Λούντζης, γόνος μιας από τις ισχυρότερες οικογένειες της Ζακύνθου, ένθερμος φιλελεύθερος και πατριώτης, ανήκε σ' εκείνη την ομάδα των Επανησιών που με την έκρηξη της ελληνικής

επανάστασης του 1821 σχεδίασαν, χωρίς τελικά να το επιτύχουν, να διαφύγουν στα επανησιακά σώματα εθελοντών που πολεμούσαν στην επαναστατημένη Ελλάδα. Ταγμένος αρχικά στη συσπειρωμένη γύρω από την οικογένεια Ρώμα αντιπολιτευόμενη τους Βρετανούς ζακυνθινή ομάδα και στο ριζοσπαστικό κόμμα αργότερα (του οποίου υπήρξε και βουλευτής Ζακύνθου στη Γ' Ιόνιο Βουλή με τον φίλο του Κωνσταντίνο Λομβάρδο) είχε ιδιαίτερα κακές σχέσεις με τις βρετανικές αρχές.

Ο δόκτωρ Φλαμίνιο Λόλλι, αγωνιστής της ιταλικής ανεξαρτησίας από την Μόντενα, έφθασε στην Κέρκυρα στις 5 Απριλίου 1831 με άλλους Ιταλούς πρόσφυγες⁵, μετά τα παλιά γεγονότα του 1830. Με πράξη της Ιονίου Γερουσίας το 1834 πολιτογραφήθηκε Ιόνιος⁶. Αν και ήταν νομικός, στην Κέρκυρα έζησε παραδίδοντας ιδιωτικά μαθήματα ιταλικής και λατινικής φιλολογίας. Ποιητής, συνεργάστηκε στα 1841 με τον Σεβεριάνο Φογκάτσι (Severiano Fogacci) στο Album Ionio και με την Gazzetta, ενώ στα 1854 τύπωσε στην Ιταλία την ποιητική συλλογή Saggio di Versi.

Σπουδαία πηγή πληροφοριών για τη ζωή του στην Κέρκυρα, εκτός από την Gazzetta, είναι οι δύο επιστολές του Διονυσίου Σολωμού που απευθύνονται αντίστοιχα στον αδελφό του Δημήτριο και στον Γεώργιο Δε Ρώσση⁷. Από αυτές πληροφορούμεθα ότι ο Σολωμός νοίκιασε κάποιο διαμέρισμα σε σπίτι που ανήκε στον Λόλλι και συγκατοίκησε μ' αυτόν σχεδόν ενάμιση χρόνο. Το σπίτι πρέπει να είναι κάποιο γεγονικό του σημερινού κτιρίου της Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας.

Γράφει ο Σολωμός στην πρώτη επιστολή στις 2 Δεκεμβρίου 1832: «... ο οικοδεσπότης μου είναι ο δόκτωρ Λόλλης εκ Μιράνδολας. Οι τέσσαρες δοκιμαστικοί μήνες με βεβαιούν ότι δεν δύναμαι να είμαι καλύτερα. Είναι άνθρωπος των γραμμάτων, ιδίως των λατινικών και εκείνο το οποίον περισσότερο ενδιαφέρει είναι άνθρωπος πραγματικώς τίμιος...».

Και στη δεύτερη επιστολή στις 24 Νοεμβρίου 1833 «... άλλαξα σπίτι, πάνε τώρα δύο μήνες...».

Άλλη πληροφορία μας δίνει ο Λαυρέντιος Βροκίνης στα «Βιογραφικά Σχεδάρια»⁸, όπου αναφέρεται σε συνέπτο του Λόλλι δημοσιευμένο στην Gazzetta για τον θάνατο του Παύλου Προσαλέντη «... τούτον ύμνησεν ... επίσης ο διακεκριμένος λόγιος Flaminio Lolli δι' ιταλικής ωδής...».

Στην Gazzetta⁹ υπάρχουν επίσης δύο ποιήματά του αφιερωμένα στην Κερκυραία soprano Έλενα Άνγκρη (Elena Angri), η οποία γοήτευσε τους Κερκυραίους στο δημοτικό θέατρο San Giacomo, όπως είχε γοητεύσει και τους Ιταλούς, αλλά και τον αυτοκράτορα της Αυστρίας στη «Σκάλα». Τέλος, αυτόγραφο ποίημα του Λόλλι έχει διασωθεί σ' ένα από τα δύο φύλλα που απέμειναν από το λεύκωμα της κερκυραϊκής οικογένειας Πιέρρη, τα οποία υπάρχουν στο Αρχείο της Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας¹⁰. Αξιοπρόσεκτο είναι το ότι η οικογένεια Πιέρρη ανήκε στην αντιπολιτευόμενη την Προστασία φιλελεύθερη κερκυραϊκή αριστοκρατία, της οποίας πολλά μέλη είχαν ισχυρούς δεσμούς με την οικογένεια Καποδίστρια και τους καποδιστριακούς (Μουστοξύδη, Αρλιώτη), τον Διονύσιο Σολωμό και τον κύκλο του αλλά και με τον Ανδρέα Κάλβο. Τα υπάρχοντα όμως στοιχεία δεν μας επιτρέπουν να κάνουμε υποθέσεις για μια μεγαλύτερη διαπλοκή που θα έφερνε περισσότερα πρόσωπα κοντά και ίσως μας οδηγούσαν σε ενδιαφέρουσες υποθέσεις. Το ίδιο άλλωστε δεν μπορούμε να υποθέσουμε για το εάν η γνωριμία Λόλλι και Λούντζη είχε αιτία τον αδελφό του Λούντζη Νικόλαο¹¹, γνωστό φίλο του Σολωμού. Ούτε όμως και την έναρξη της γνωριμίας των δύο ανδρών μπορούμε να τοποθετήσουμε χρονικά: μόνο για τον τόπο μπορούμε να ισχυριστούμε με αρκετή βεβαιότητα πως είναι η Κέρκυρα, αφού στην Gazzetta συναντήσαμε αφιξεις του Λούντζη αλλά όχι και αναχωρήσεις του Λόλλι.

Δεν θα αντισταθούμε όμως στον πειρασμό να υποθέσουμε γιατί ο Λούντζης και η σύνταξη της Gazzetta

δέχτηκαν να δημοσιευθούν οι δύο επιστολές, το περιεχόμενο των οποίων δεν έχει, επιτέλους, το μεγάλο δημόσιο ενδιαφέρον.

Έχοντας υπόψη τον ισχυρισμό του Π. Χιώτη «... δια των βελτιώσεων του Σίτων εγκαρδιούμενον το φιλελεύθερον κόμμα προσελκύνετο εις την Ιόνιον κυβέρνησιν και ουδόλως αντίπρατε ως επί Δούγλα»¹², υποθέτουμε πως η κυβερνητική εφημερίδα, ακολουθώντας την πολιτική του αρμοστή, δέχτηκε να έχει στις στήλες της κείμενα που της προμήθευσε τρίτος, μιας προσωπικότητας που ήταν μεν τοποθετημένη κριτικά απέναντι στη διοίκηση, ανήκε όμως στην κοινότητα των ευγενών διανοουμένων (και μάλιστα είχε πρόσφατα δημοσιεύσει δύο νουβέλες¹³ που όπως φαίνεται από την επιστολή του Λόλλι είχαν γίνει γνωστές). Ίσως σ' αυτό να οφείλεται και το ότι στη Gazzetta προτάσσεται η πληροφορία (που υπογράφει ο Λόλλι με τα αρχικά του) πως οι επιστολές δόθηκαν στη δημοσιότητα από αυτόν «γιατί δεν τους αξίζει να μένουν θαμμένες σε ένα ιδιωτικό αρχείο»¹⁴, δήλωση που διαφυλάσσει το πολιτικό κύρος του Λούντζη από τη μια και δείχνει τη νέα φυσιογνωμία της εφημερίδας από την άλλη.

Οι δύο επιστολές είναι μακροσκελέστατες, ιδιαίτερα του Λούντζη, και μας δίνουν πολλές πληροφορίες ιδιωτικής φύσεως. Οι αλληλογράφοι, οι οποίοι προσφωνούνται μεταξύ τους με θερμότητα τρόπο¹⁵, φαίνεται πως δεν είναι απλά γνωστοί, αλληλογραφούν συχνά και μεταξύ τους έχει αναπτυχθεί η εμπιστοσύνη. Γι' αυτό κι ο Λούντζης αναφέρεται: στη μοναξιά της ζωής του, στον τρόπο που περνά τις μέρες του, σε στοιχεία του χαρακτήρα του, στην αδυναμία που έχει στα παιδιά του (ιδιαίτερα σε μία θυγατέρα του), σε κάποιες αντιδράσεις του σε συγκεκριμένα γεγονότα. Παράλληλα ο Λόλλι απαντά με λεπτομέρειες για τη ζωή του, για τους κατατρεγμούς που έζησε, για την οικογενειακή του τραγωδία, για την πίστη του για καλύτερες εποχές.

Οι επιστολές μεταφράζονται παρακάτω. Πριν την παρουσίασή τους όμως σημειώνουμε μερικά στοιχεία που ίσως θα βοηθήσουν τον αναγνώστη.

Η έπαυλη που αναφέρει ο Λούντζης¹⁶ είναι η ερειπωμένη σήμερα από τους σεισμούς του 1953 «Σαρακίνα», όπου συνήθιζε να απομονώνεται. Στην αυτοβιογραφία του συχνά αναφέρεται σ' αυτήν ονομάζοντας μάλιστα τον εαυτό του «ερμηόβιο».

Η πληροφορία πως ο θάνατος του ανιψιού του έγινε το Νοέμβριο του 1847 ανατρέπει τη μέχρι τώρα από το Λ. Ζώνη¹⁷ πως το παιδί είχε πεθάνει τον ίδιο χρόνο που γεννήθηκε (1846)¹⁸. Το ίδιο άλλωστε το συμβάν μας δείχνει και το χαρακτήρα του Λούντζη που παρ' όλες τις ενδοοικογενειακές προστριβές¹⁹ θεωρεί τον οικογενειακό σύνδεσμο ισχυρότερο από κάθε γεγονός²⁰.

Τέλος η αναφορά στο ότι τα παιδιά²¹ μόλις είχαν τελειώσει το μάθημά τους είναι εξαιρετικά χρήσιμη, αφού μας ειδοποιεί για το πόσο ενωρίς είχε ενδιαφερθεί για την εκπαίδευσή τους, γεγονός που ερμηνεύει σε κάποιο βαθμό τη μεγάλη ενασχόλησή του με τα εκπαιδευτικά κατά τη διάρκεια της βουλευτικής θητείας του και τη δημοσίευση των συμπερασμάτων του αμέσως μετά²². Το ότι την εκπαίδευση των παιδιών του είχε αναθέσει σε οικοδιδάσκαλο (η Gazzetta μας πληροφορεί ότι είναι ο Έλληνας Αλέξανδρος Μπουσέτης ο οποίος μάλιστα ακολουθούσε στις μετακινήσεις της την οικογένεια Ερμάννου Λούντζη με ολοκληρη την οικογένειά του)²³ και όχι στα δημόσια εκπαιδευτήρια που λειτουργούσαν αυτόν τον καιρό στη Ζάκυνθο, δεν είναι αντίθετο με τις απόψεις που διατύπωσε στα 1853. Πάντοτε θεωρούσε την ιδιωτική εκπαίδευση ισάξια της δημόσιας και, το κυριότερο, ήθελε για τα παιδιά του η εκπαίδευση να είναι ελληνική (γι' αυτό και αργότερα, 1849-51, τα έστειλε σε σχολεία της Αθήνας και όχι της Κερκύρας, άποψη που υπερασπίστηκαν με ιδιαίτερη θέρμη οι οπαδοί του Ριζοσπαστικού Κόμματος²⁴ στα νησιά).

Οι δύο επιστολές, σε μετάφραση, είναι οι ακόλουθες:

1.

Στον αγαπητότατο κύριο Δρ. Flaminio Lolli

Αξιότιμε Κύριε,

ΔΙΑΚΟΠΤΩ ΤΗ ΜΑΚΡΑ ΣΙΩΠΗ μου και σου γράφω με περίσσια θέληση, επειδή εδώ και οκτώ ημέρες με κατείχε έντονος φόβος ότι η σιωπή μου θα μπορούσε να αποβεί αιώνια, και ότι θα 'πρεπε να αποχαιρετήσω για πάντα τα φύλλα χαρτιού και το καλαμάρι που είναι, όπως εσύ γνωρίζεις, οι όλοι πάντα ευχάριστοι σύντροφοι της μοναξιάς μου.

Φαντάσου για λίγο έναν πατέρα ο οποίος, ενώ σκέφτεται για όλα τα άλλα, βλέπει ξαφνικά νεκρό ένα λατρευτό παιδί του, ανοιχτό τον τάφο που θα το δεχθεί, κι εκεί, μαζί με το αγαπημένου του πλάσμα, γκρεμίζονται και τελειώνουν δέκα χρόνια ελπίδων, τέρψεων, καρδιοχτυπιών...

Κι ύστερα από όλα αυτά, εμφανίζεται κάποια στιγμή το ίδιο αυτό παιδάκι το οποίο, αφού γυρίζει στη ζωή, πηδάει έξω από τον τάφο, τρέχει στα χέρια του φτωχού γονιού του, του ανταποδίδει τα περιπαθή χάρδια και μπερδεύει τα δάκρυά του με τα δάκρυα του πατέρα που προκλήθηκαν από την απέραντη χαρά, τα δάκρυα που μια αγωνιώδης έκπληξη του 'φερε στα μάτια.

Η περίπτωση είναι παράξενη κι έχει καθαυτή κάτι το απίστευτο και το θαυμαστό αλλά ωστόσο είναι αληθινή, δεν είναι παραμύθι, δεν είναι όνειρο, και το θαύμα συνέβη σε μένα τον ίδιο.

Τόσο γι' αυτό το τρυφερό συναίσθημα, που είμαι σίγουρος πως αφύπνισα στην καρδιά σου καθώς αναλογίζεσαι αυτή τη νέα αγωνία μου, μολονότι δεν ήταν παρά μια τρομερή αστραπή αφού το κεραυνοβόλο χτύπημα το δέχτηκε ένα άλλο τρυφερό θύμα, όσο ακόμη και για το ενδιαφέρον που πρέπει να προξενεί ένα γεγονός τόσο συγκινητικό, θέλω να σου αφηγηθώ λεπτό προς λεπτό τη λυπητερή ιστορία που ανέφερα, χαρακτηρίζοντάς την θαύμα.

Ενώ την περασμένη Δευτέρα βρισκόμουν στην έπαυλη, κλεισμένος όπως συνήθως στο γραφείο μου και απασχολημένος να γράφω και να στοχάζομαι, κάποιος ήρθε και μου ανήγγειλε ότι ο πρωτότοκος από τους γιους μου ήταν βαριά άρρωστος και με προσκάλεσε να πάω το συντομότερο στην πόλη όπου διέμενε το αγόρι κοντά στη γιαγιά του. Όπως ο καθένας μπορεί να σκεφτεί, έμεινα σαστισμένος με μια τέτοια απρόσμενη είδηση και αν και φοβόμουν πολύ και η φαντασία μου με αναστάτωνε φοβερά, καθώς έχω την τάση περισσότερο να φοβάμαι το κακό παρά να ελπίζω το καλό, παρ' όλα αυτά μπόρεσα να διατηρηθώ σε τέτοια κατάσταση ηρεμίας ώστε να ετοιμάσω μόνος μου τα ρούχα μου και να διατάξω να σελωθεί αμέσως το άλογο που θα με πήγαινε στην πόλη.

Αλλά εκείνη τη στιγμή ήταν η ώρα που είχε τελειώσει το καθημερινό μάθημα και άρχισε η ψυχαγωγία για τα δύο άλλα παιδιά μου*, τα οποία ζουν μαζί μου στην εξοχή. Το ρολόι δεν είχε δώσει το τελευταίο χτύπημα και τα βλέπω να πηδάνε στο δωμάτιό μου και νάτα να ορμάνε με τα χάρδια τους και να με παρενοχλούν με χίλια ερωτήματα: Γιατί με βρήκαν έτσι χαμένο και αναστατωμένο; Γιατί ετοιμάζομαι να φύγω, όταν σε λίγο επρόκειτο να γευματίσουμε; Κι εγώ, χωρίς να απαιτώ τίποτε, προσπαθούσα να ξεφύγω, αν και η σιωπή μου τα έκανε περισσότερο επίμονα και απαιτητικά.

Καθώς απελευθερωνόμουν από αυτή την πολιορκία, εμφανίστηκε μπροστά μου, τρέχοντας και γεμάτο αγωνία, ένα κοριτσάκι μου**, αγαπητό πλασματάκι μόλις τεσσάρων χρόνων, τέρψη μου και

διασκεδασί μου, και με εκείνη τη δική της μισή και τραυλή γλώσσα, τη γεμάτη μέχρι εκείνη τη μέρα με άφατη γλύκα για μένα, αλλά που εκείνη τη στιγμή μετατρέποταν σε οξεία αιχμή ενός σπαθιού για να πλήξει τη σάρκα της καρδιάς μου, λέει στα αδελφάκια: «Ο Νικολό πέθανε» (αυτό είναι το όνομα του μεγαλύτερου από τα αρσενικά παιδιά μου) και «αυτή τη στιγμή φτιάχνουνε την κάσα το αγοράκι του μαραγκού που ήρθε τώρα μου το είπε...». Μάταια τα άτομα του σπιτιού που το άκουσαν αμέσως προσπαθούν να διαψεύσουν τα λόγια της μικρούλας ενώ εγώ, ανάμεσα στα άλλα κλάματα και τις φωνές των άλλων δύο μικρών τα οποία θρηνούσαν την απώλεια του αδελφού που κάθε τόσο τα συντρόφευε στα παιχνίδια τους και στις χαρές τους, με υψωμένη κι επτακτική φωνή, απαιτώ να μου αποκαλυφθεί η αλήθεια, «Είναι νεκρός; Μιλήστε!». Με επιβεβαιωτική κίνηση της κεφαλής και ξεσπώντας σε δάκρυα και λυγμούς, μου απαντούν εκείνα. Δεν καθυστερώ πλέον άλλο, πηδώ πάνω στο άλογο, με τα σπιρούνια, με το μαστίγιο, ακόμη και δαγκώνοντας με τα δόντια μου τα αυτιά του, το παρακινώ να τρέξει, αλλά και φτερά στα πόδια να είχε αυτό το φτωχό ζώο και πάλι θα ήταν πολύ αργό για μένα.

Σκιες πραγμάτων, σκιες ανθρώπων περνούν πολύ βιαστικά από μπροστά μου, ενώ δε νιώθω τίποτε άλλο παρά μια ψυχρότητα για τη ζωή και κάθε τόσο, δεν ξέρω, μια αίσθηση κρύου στο πρόσωπο, που ήταν η βροχή η οποία ορμηκικά μου μαστίγωνε το πρόσωπο... Αλλά εγώ αμφέβαλα ακόμη, πάρα πολύ ξαφνική και απρόσμενη ήταν η κακοτυχία μου, ώστε αμέσως απέκτησα την πλήρη πίστη μου. «Ο θάνατος», θα πει κάποιος, «είναι ίσως ένα πράγμα τόσο παράξενο ώστε να φαίνεται απίστευτο;».

Απίστευτο, απαντώ, άδικο. Παράλογο μου φαινόταν ότι χτυπάει ένα δεκάχρονο παιδί, γεμάτο ελπίδες, ευνοημένο από την τύχη... αλλά ίσως ο φτωχούλης βρίσκεται μόνο σε κίνδυνο, ίσως αναπνέει ακόμη... ας αρπαχτούμε από την ελπίδα... ποιος ξέρει... τις κάσες αρχίζουν να τις τακτοποιούν πριν από το θάνατο του αρρώστου... θα τον έχουν προεξοφλήσει οι γιατροί και οι γιατροί συχνά κάνουν λάθος... και χίλιες φορές μου ήρθε στο νου να ζητήσω από τους διαβάτες που συναντούσα πιο λεπτομερείς πληροφορίες. Αλλά με απέτρεπε η μελαγχολία που μου φαινόταν ότι έβγαινε από την όψη τους, με πάγωνε η ιδέα να δεχθώ τη φοβερή βεβαιότητα. Και από την άλλη μεριά θα είχα μέσα μου τόση δύναμη ώστε να μπορέσω να αρθρώσω έστω και μια μόνο λέξη; Και ακριβώς επειδή φοβόμουν μήπως εξαντληθώ πριν διατρέξω το μακρύ δρόμο που μου απέμενε ως την πόλη, παρακινούσα περισσότερο το άλογο, που μου φαινόταν σαν να το εμπόδιζαν τα πόδια του, και προσπαθούσα να αποτρέψω την ψυχή από τον πόνο της, κατευθύνοντάς την προς άλλους στόχους. Προσπαθούσα να μειώσω στα μάτια μου το τίμημα μιας απώλειας, που ωστόσο ήταν ανεκτίμητη και φανταζόμουν ότι με θέλημα Θεού έχασα το παιδί μου, το οποίο θα μπορούσε κάποτε, διαψεύδοντας τις προσδοκίες μου, να ξεπέσει και να γίνει όμοιο και αυτό με τόσους άλλους νέους με κενή και ελαφριά καρδιά, που με αρκετά μικρότερη δαπάνη θα είχαν διδαχθεί στην πατρίδα τις αρετές που τις επιδεικνύουν με καμάρι σαν τέλεια μοντέλα που γίνονται ελαττωματικά λες και η τεμπελιά, η ασωτία και η ακολασία να ήσαν άγνωστες σε μας.

Φτάνω στο σημείο που βλέπω την πόλη. Πιο συχνά και πιο βίαια γίνονται τα χτυπήματα της καρδιάς μου και μου φαίνεται πως το στήθος πάει να σπάσει υποχωρώντας στην αναπνοή η οποία δεν μπορεί να βρει εξοδο, σε σημείο που δεν καταφέρνω να διακρίνω το σπίτι μου. Το ανακαλύπτω τελικά και μαζί με αυτό φανερά σημάδια πένθους!... Ένα πελώριο, σκοτεινό, νεκρικό πέπλο

απλώνεται μπροστά μου και μου αφαιρεί κάθε άλλη θέα έξω από εκείνη των λυπηρών φαντασιώσεων, των δακρυσιμένων φαντασμάτων που εγώ απωθούσα με το χέρι, καθώς κατέβηκα από το άλογο. Σκοντάφτοντας πολλές φορές, διατρέχοντας τον κίνδυνο να πέσω στη γη αλλά βοηθούμενος ίσως από απίστευτη θέληση, συγκεντρώνω όση δύναμη μου απέμεινε, χωρίς να ανοίξω το στόμα και χωρίς να στρέψω το βλέμμα σε καμιά μεριά, αφού τα μάτια ήταν βυθισμένα στις κόγχες τους, φλογερά και στεγνά. Σπεύδω στο δωμάτιο όπου κοιμάται συνήθως το παιδί μου, ψηλαφώντας αναζητώ το πόδι πάνω στο κρεβάτι. Το κρεβάτι ήταν ψυχρό και άδειο. Ανάμεσα στην ομίχλη που μου έκρυβε τη θεά έβλεπα να ταλαντεύονται άπειρες σκιες με ποικίλες όψεις αλλά, όντας πένθιμος και σκοτεινός και επειδή τα μάτια μου δεν το έβρισκαν το πολυαγαπημένο πλάσμα που έψαχνα, ένα βαθύ σκοτάδι απλώθηκε γύρω μου. Αισθάνομαι μια στιγμή να με σφίγγουν σπασμωδικά στη μέση του σώματός του δυο χέρια και να διαπερνάει το αυτί μου μια βραχνή φωνή που μου μιλάει για τη μοίρα, με πληροφορεί με σύντομα λόγια για την αρρώστια του μικρού παιδιού κι έτσι με παρασύρει σε άλλο δωμάτιο.

Εκεί, ανακτώντας τις αισθήσεις μου, είδα αρκετά πρόσωπα, υψηλά και ταπεινά, με βλοσυρές όψεις, βλέμματα καχύποπτα και αρκετά από αυτά πονεμένα από ευγένεια, που τα χαρακτηριστικά τους φαίνονται ανά πάσα στιγμή έτοιμα να χαλαρώσουν και να λυθούν ή με μια έκρηξη κλάματος ή με ένα χαμόγελο, ανάλογα με την περίπτωση.

Κάθισα σε κύκλο. Κενολογίες ήταν οι συλλογισμοί που έβγαιναν από τα χείλη μου, στις οποίες δεν έδινε καμιά προσοχή ο νους μου, ότι βρισκόμουν σε άλλο δωμάτιο και έβλεπα ξαπλωμένο στο φέρετρο το αγαπημένο μου παιδάκι, με το νεκρικό σεφάνι στο κεφάλι, με τα χέρια και τα πόδια δεμένα με πορφυρόχρωμες κορδέλες και με λίγα λουλούδια σκορπισμένα πάνω στο λευκό ρούχο. Λουλούδια που δεν τα σκόρπισε το αγαπημένο χέρι εκείνης που ο νεκρός αποκαλούσε όσο ζούσε με το γλυκό όνομα της μάνας, αφού η θεά τύχη εδώ και πολύ καιρό είχε στερήσει από αυτή τη φτωχή τις γλυκές χαρές που κάποτε την έκαναν ευτυχισμένη. Αλλά τη λυπήθηκε αρκετά η τύχη, η οποία, αν και της αφαιρέσει την ευτυχία, δεν της έδωσε τουλάχιστον τον πόνο που εκείνη τη στιγμή δοκίμαζε ο άτυχος σύζυγός της, ο οποίος με τα μάτια του νου ατένιζε μόνο, έρημο το πεθαμένο παιδάκι του, χωρίς άλλο σύντροφο στο πλάι του παρά το αναμμένο κερί, εικόνα και σύμβολο του ανθρώπινου πνεύματος.

Αλλά ενώ περιπλανιόμουν με την ψυχή μου ανάμεσα σε τέτοια παραληρήματα και μελαγχολικές οπασίες, μου ήρθε στη σκέψη κάποιος από τους πιο στενούς μου συγγενείς και μου προξένησε έκπληξη που δεν τον έβλεπα μεταξύ των παρευρισκομένων. «Μήπως αυτός δεν το γνωρίζει;», ρωτώ κάποιον κύριο που βρισκόταν κοντά μου αλλά ο ευγενής ανασήκωσε τους ώμους, οπότε εγώ έδωσα μόνος την απάντηση, «Επομένως το αγνοεί; Θα 'πρεπε όμως να τον πληροφορήσουμε. Για ποιο λόγο να του κρύβουμε μια συμφορά που αργά ή γρήγορα θα πρέπει να μάθει;» Όχι δεν βλέπω την ανάγκη· σίγουρα αυτός θα αισθανθεί πόνο αλλά στο τέλος... Πώς; Ο παππούς θα αδιαφορήσει για το θάνατο ενός εγγονού του; Κι εδώ αποκαλύφθηκε η πλάνη, ο θιασικός αγγελιοφόρος μου στην εξοχή είχε κάνει λάθος, δεν είχε πεθάνει ο δικός μου γιος αλλά ο γιος ενός αγαπημένου αδελφού, που σήμερα δεν μπορεί να ελπίζει παρά μόνο ανάπαυση από την κούραση αυτής της μοίρας, που με πρόωρο χτύπημα τον μαστίγωσε αλύπητα.

Εγώ δεν καθουόχασα εντελώς από αυτό, αντίθετα μάλιστα φαντάσθηκα κάποιο λάθος, ένα άσπλαχνο τέχνασμα, με το οποίο θέλησαν να καταπραΰνουν την τρομερή αγωνία που σίγουρα θα 'πρεπε να ζωγραφιζόταν φοβερά στο πρόσωπό μου. Αρνιόμουν λοιπόν να βεβαιωθώ με τα ίδια μου τα μάτια και, εξουθενωμένος όπως ήμουν από τον πόνο και ακόμη περισσότερο από εκείνη τη λάμψη της ελπίδας που είχε αστράψει μέσα στην καρδιά μου χωρίς να μου προσφέρει όλο το ζωηρό φως της, δεν ήξερα πλέον σε ποιον κόσμο βρισκόμουν, ούτε τι να σκεφτώ, ούτε τι να πω, ούτε τι να απαντήσω σε δύο πονετικές κυρίες που, αφού πληροφορήθηκαν την οδυνηρή μου πλάνη, η μια τους φοβισμένη από την ταραγμένη όψη μου και η άλλη ατάραχη, κοπώντας με με κεραυνοβόλο βλέμμα, στο οποίο ωστόσο ακτινοβολούσε η συμπόνια, προσπαθούσαν να μου δώσουν κουράγιο... όταν νάτος, με ελαφρύ και γρήγορο βήμα, παρουσιάστηκε μπρος μου ο κλαμένος γιόγκας μου και ρίχτηκε χαρούμενα στο λαιμό μου...

Η άπειρη αγαλλίαση βγήκε από το στήθος μου, έχασα το νου και τις αισθήσεις μου για ώρες, για μέρες έζησα μέσα σε όνειρο, και η ανάμνηση αυτού του επεισοδίου με την τόσο απίστευτη μεταστροφή της τύχης θα μου έρχεται στο νου όσο θα ζω όμοια όπως η ανάμνηση μιας οπασίας· με αυτό όμως εγώ ήμουν ζήνιος και οι πληγές του πόνου σπάραζαν μια καρδιά που δεν την καταπράννε ο ύπνος και όχι με μάταιες ανταπάτες αλλά με το σουθλερό μαχαίρι της αλήθειας.

Κι εδώ αφήνω την πένα που έχει ξεπεράσει ήδη κατά πολύ τα όρια μιας επιστολής. Σε πιο ήρεμες μέρες θα μπορέσω να την ξαναπιάσω, αλλά επί του παρόντος αρκέσου στη δική μου εκτενή πράγματι ιστορία και

Όλος δικός σου.

Ζάκυνθος, 22 Νοεμβρίου 1847

Ο πολυαγαπημένος σου υπηρέτης και φίλος
Ερμάννος Λούντζης

* Έννοεί τον Αναστάσιο (1841-1913) και τον άτυχο Ιωάννη-Γουλιέλμο (γεν. 1842) που πέθανε σε μικρή ηλικία, λίγο καιρό αργότερα.

** Ήταν το στερνοπαιδί του Ερμ. Λούντζη, η Αθηνάϊη (1843-1927).

2.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Στον αγαπητότατο Κύριο Κόμη Ermanno Lunzi

ΑΝ ΕΙΝΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ ότι τα παράπονα και ο πόνος βρίσκουν περισσότερη συμπάθεια σε όσους είναι λυπημένοι από όσο στους χαρούμενους, κύριε κόμη, δε θα μπορούσες να απευθυνθείς σε κάποιον που είναι πιο θλιμμένος από εμένα ή να τον εκθρευτεί πιότερο και για καιρό η τύχη.

Τη νεόσπιτά μου την έφαγαν οι πολύχρονοι φυλακίσεις· η ξένη γη σε μια δεύτερη εποχή. Την περιουσία μου την αφάνισε η δήμευση. Και η υγεία μου εδώ και τρία χρόνια είναι υπονομευμένη. Και τι να πω για την ταραγμένη μου κατάσταση και τις κλίσεις μου που σπαταλήθηκαν άστοχα; Και αλίμονο! Ίσως ήταν η δική μου ανταπάτη, μια στιγμιαία σκηνή. Αλλά δύο φορές το φέρετρο επισκέφτηκε το σπίτι μου. Ήσαν δίδυμα τα πλάσματά μου, όμοια με μαργαριτάρια, λεπτές, ομορφούλες. Έμαθαν το όνομά μου, το έλεγαν κάποτε. Δεκαπέντε χρόνια τώρα όμως τις καλώ και καμιά δεν απαντάει.

Προτάσσω αυτές τις μαύρες όψεις της ζωής μου, όχι για να μιλήσω για τον εαυτό μου αλλά γιατί από την αναμέτρηση με τη συμφορά γεννιέται μια λογική που δεν μπορεί να εξηγηθεί εύκολα, ενώ από όλους γίνεται εύκολα αισθητή. Ο λαός την αποκαλεί «η παρηγοριά του κολασμένου», γιατί αποστρέφεται τον κόπο της λογικής επιχειρηματολογίας.

Από εμάς όμως που δεν ανήκουμε στον όχλο απαιτείται μια στάλα λογικής και ηρεμίας. Αυτό το λέω όχι για το θλιβερό ατύχημα του παιδιού που εσύ νόμισες ότι είναι νεκρό, που με τόσο ζεστά χρώματα απέδωσες στην επιστολή σου, αλλά για την άλλη συμφορά που εκδηλώθηκε με επίκεντρο την οικογένειά σου σαν ομίχλη που έρχεται να τυλίξει και να κρύψει τη θέα των λόφων. Πράγμα που ενώ γεννάει σε όλους τη μέγιστη συμπάθεια δεν είναι όμως για απελπισία. Και πίστεψέ με (στο μέτρο αυτού που αντιπροσωπεύω), αγαππτε κόμπη, πλησιάζει θα 'λεγα η στιγμή που θα απαλλαγεί η καρδιά σου από μια τόσο μεγάλη ταλαιπωρία και θα ξαναθίσει το λουλούδι της οικογενειακής γαλήνης. Και αν δεν έχεις τη διάθεση να δώσεις πίστη στην πρόβλεψή μου, τουλάχιστον δέξου την επιθυμία μου. Οι άνθρωποι της δικής σου σοφίας διαθέτουν αυτές τις δυνάμεις που λείπουν από τον όχλο των μετρίων και των ταπεινών. Και ο συγγραφέας του «Una vita perduta» και του «Giulia Sant-Elmo» ανήκει στην κατηγορία εκείνων των ατόμων για τα οποία τα λόγια ενός ανθρώπου σαν κι εμένα γίνονται προκάλυμμα: κι αν δεν τον επιπλήτουν είναι από ευγένεια και αν του απευθύνουν γενναϊόδωρο το λόγο, είναι από μια σπάνια και ολοκληρωμένη ανθρωπιά. Και αν ωστόσο εσένα σου αρέσει να μου γράφεις εγώ δεν παίρνω αυτή την επιστολή σου παρά από τη σκοπιά του πατέρα, σκοπιά όπου είμαστε ίσοι, γι' αυτό την κρατώ με τέτοιο τρόπο όπως κρατάς ένα πολύτιμο δώρο το οποίο επιθυμείς να νιώθεις πάντα όσο μπορείς περισσότερο.

Κέρκυρα, 1 Δεκεμβρίου 1847

Ο υπηρέτης και φίλος σου

Flaminio Lolli

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Όλες οι ημερομηνίες ακολουθούν το νέο ημερολόγιο.
2. Βέβαια στην Gazzetta του 1830 υπάρχουν διάσπαρτες κάποιες ανακοινώσεις στα ελληνικά, όμως το 1831 θεωρούμε πως έγινε η εφημερίδα δίγλωσση.
3. Ας σημειωθεί ότι το γεγονός πως ο Λούντζης επέλεξε τα παλικά για να αλληλογραφήσει με τον Ιταλό φίλο του δεν έχει αποκλειστική αιτία τα κακά ελληνικά του Λόλλι αλλά και τα δικά του κακά (γραπτά) ελληνικά αυτής της εποχής. Στην «Αυτοβιογραφία» του ο Ερμάννος Λούντζης αναφέρει πως από το 1849 έως το 1851 τελειοποίησε τις γνώσεις του στην ελληνική γλώσσα.
4. Ιδιαίτερα τους Έλληνες πρόσφυγες από τις επαναστατημένες περιοχές, τους οποίους επικείμενα να εξαναγκάσουν να επιστρέψουν στα τουρκοκρατούμενα μέρη τους.
5. Βλ.: Ν. Κουρκουμέλης: «Τέσσερα άγνωστα αυτόγραφα από ένα λεύκωμα του 19ου αιώνα», Πόρφυρας 16 (Σεπτέμβριος 1982), σσ. 17-22.
6. Gazzetta degli Stati Uniti delle Isole ionie, Αριθμός 189/1834: Dr. Flaminio Lolli di Luigi di Modena naturalizzato Ionio.
7. Ν. Λευθεριώτη: «Τα σπίτια του Σολωμού στην Κέρκυρα», Κερκυραϊκά Χρονικά, τόμος VI, Κέρκυρα 1958, σσ. 47-48.
Ν. Κουρκουμέλη: «Σχέσεις Σολωμού και Κάλθου», Πρακτικά 12ου Συμποσίου Ποίησης. Ρίο Πανεπιστήμιο Πατρών, 20-

- 29 Ιουλίου 1992 (εκδίδεται).
8. Gazzetta, ό.π., αριθμός 321/1837, σελ. 9, και Λ. Βροκίνης, «Βιογραφικά Σχεδάρια», Κερκυραϊκά Χρονικά, τόμος XVI, Κέρκυρα 1972, σελ. 139.
9. Gazzetta, ό.π., αριθμός 178/1845, σελ. 25.
10. Νίκος Κουρκουμέλης, ό.π., «Τέσσερα άγνωστα αυτόγραφα», σελ. 21.
11. Ο Νικόλαος Λούντζης (1798-1885) ποιητής και μεταφραστής από τα γερμανικά στα παλικά για κάρη του Σολωμού. Είχε παντρευτεί την ανιψιά του ποιητή Ανέττα Δημητρίου Σολωμού.
12. Π. Χιώτου, «Ιστορία του Ιονίου Κράτους από συστάσεως αυτού μέχρι Ενώσεως έτη 1814-1864», τόμος Β' Ζάκυνθος 1877, σελ. 130.
13. Ermanno Conte Lunzi: Una vita perduta, Malta, Tipografia Izzo e Co., 1843.
Ermanno Conte Lunzi: Giulia Santelmo. Novella Storica. Malta, Tipografia di Filippo Izzo, 1846.
Είναι ενδιαφέρον το ότι ο Λόλλι αρκείται στην αναφορά αυτών των δύο έργων και δεν αναφέρεται ούτε στο μυθιστόρημα Miscelanea (Malta, 1843) που δημιούργησε τόσους ενδοοικογενειακούς τριγμούς, αλλά ούτε και στα πρόσφατα έργα του Λούντζη Elogio del prof. Paolo Costa (Malta, 1847) και Varieta Litterarie (Corfu, 1847).
14. Non meritando questa lettera di languire in una casa privata.
15. Προσφωνούνται «chiarissimo Signor Conte» και «Pregiatissimo Signore» και κλείνουν τις επιστολές τους «il suo servo ed amico».
16. Io me ne stava in villa.
17. Λ. Ζών, «Λεξικόν ιστορικών και λαογραφικών Ζακύνθου», τόμος Α' Αθήνα, 1963, σελ. 376.
18. Ο Νικόλαος Λούντζης απέκτησε το 1845 τον Διονύσιο-Αναστάσιο που πέθανε το ίδιο έτος και το 1846 τον Διονύσιο που πέθανε κι αυτός το ίδιο έτος.
19. Οι βιογραφικές πληροφορίες αναφέρονται σε προστριβές των δύο αδελφών.
20. L' avolo sara indifferente alla morte di un suo nipote? [...] Non il mio era morto, ma in figliullo di un amato fratello κ.λπ.
21. Ο Ερμάννος Λούντζης με το γάμο του το 1834 με την Ιωάννα Βολτέρρα-Μαρτινέγκου απέκτησε τον Ιωάννη-Γουλιέλμο και τη Λιζίνα που πέθαναν σε μικρή ηλικία, τον Νικόλαο-Ιωάννη, τη Μαρία, τον Αναστάσιο και την Αθιγαήλ.
22. «Περί της εν Επανόσω διοργανώσεως της δημοσίας εκπαιδεύσεως». Υπό Ερμάννου Λούντζη, Εν Αθήναις 1857.
23. Gazzetta, ό.π., αριθμός 129/1851, σελ. 20.
24. Περισσότερα βλ.: Γεράσιμος Χυτήρης, «Παρακαλώσεις και αντιτάξεις, Οι δύσκολες ημέρες του Πανεπιστημίου της Κερκύρας», Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας, τόμος 7 (1970), σσ. 91-107.

Ευχαριστούμε θερμά τον κ. Θ. Γ. για τη μετάφραση των δύο επιστολών.

trafitture del dolore laceravano un cuore non sopito dal sonno, e non con vane illusioni, ma coll' aguzzo coltello della verità.

E qui depongo la penna, che già di troppo ho trascorsi i limiti di una lettera. In giorni più sereni potrò di altro intertenerla, ma per questa volta si contenti della mia, anzi che no, prolissa istoria, e mi tenga tutto.

ΖΑΝΤΕ, 22 Novembre 1847.

Suo affez.mo servo ed amico,
Ermanno Lunzi.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΕΡΜΑΝΝΟ LUNZI
ΚΑΙ Ο «GALANTUOMO» DIONISIO SALAMON
(ΤΟ MISCELLANEA ΩΣ ANTI-ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΗΣ ΖΑΚΥΘΟΣ)

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ που θα με απασχολήσει σε αυτό το μελέτημα δεν είναι αυτές καθεαυτές οι σχέσεις του Ερμάννου Λούντζη με τον Διονύσιο Σολωμό, αλλά η πιθανή λογοτεχνική σημασία αυτών των σχέσεων. Ως βασικό και χαρακτηριστικό στοιχείο αυτών των σχέσεων εκτιμώ το γεγονός της επιστροφής ως απαράδεκτου από τον Σολωμό του βιβλίου *Miscellanea* στον συγγραφέα του Λούντζη. Αλλά ας δούμε την ιστορία από την αρχή.

Ο εθνικός μας ποιητής, όπως είναι γνωστό, ήταν πολύ στενός φίλος αλλά και εξ αγχιστείας θεός του Νικολάου Λούντζη, αδελφού του Ερμάννου. Ο Νικόλαος (1798-1885) είχε παντρευτεί την ανεψιά του ποιητή Αννέτα και μετέφρασε γι' αυτόν στα παλικά ολόκληρα έργα των Γερμανών Σίλλερ, Φίχτε, Σέλλινγκ, Χέγκελ, Βαρνχάγκεν, Μέντζελ, Ζαν Πάουλ (Ρίχτερ), Νοβάλις, Γιάκομπ Μπαίμε και άλλων¹.

Αυτή η πολύ στενή σχέση του ποιητή με τον Νικόλαο από το ένα μέρος, και οι γενικώς αγαθές σχέσεις του Ερμάννου με τον αδελφό του από το άλλο μέρος, θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν στην εκτίμηση πως και οι σχέσεις του Ερμάννου με τον Σολωμό υπήρξαν ανάλογες. Παρ' όλα αυτά, οι μαρτυρίες που διασώζονται διαφεύδουν μια τέτοια εκτίμηση. Μια σχετική προφορική μαρτυρία του Ντίνου Κονόμου παραδίδεται από τον Διονύσιο Ρώμα στα προλεγόμενα της μετάφρασης του *Miscellanea* του Ερμάννου Λούντζη από τον δισηγγονό του Νίκο Λούντζη: «Είναι αλήθεια πως σε (ανέκδοτη) σελίδα του ο Ερμάννος αναφέροντας κάποια, πολύ μεταγενέστερη [από το 1843 οπότε συνέβη το επεισόδιο της επιστροφής του βιβλίου], τυχαία συνάντηση με τον Σολωμό, στη Σπιανάδα της Κέρκυρας, σχολιάζει με κάποια ψυχρότητα την παραγωγική... αναιμία και τον χαρακτήρα του μεγάλου μας ποιητή»². Επίσης, σε επιστολή του της 22ας Δεκεμβρίου 1856 από την Κέρκυρα προς τον γιο του Νικόλαο ο Ερμάννος δεν εκφράζεται με ιδιαίτερη συμπάθεια για την κατάσταση της υγείας του Σολωμού: «Ούτος, ως ηξέρεις, προ πολλού έκαμε μεγάλην κατάχρησιν πνευματωδών ποτών. Τώρα αισθάνεται τα αποτελέσματα. Εσχάτως προσεβλήθη από την παρά των ιατρών καλουμένην νόσον *Delirium tremens*. Ανέλαβεν όμως και τον απάντησα μάλιστα εις τον δρόμον, αλλά πολύ μεταβεβλημένον. Είναι πολλὰι ημέραι αφ' ότου πλέον δεν τον είδον. Έμαθον ότι πάσχει. Διαμένει κεκλεισμένος εν τη οικία αυτού. Ουδείς τον βλέπει...»³.

Η εκδήλωση, ωστόσο, αυτής της ψυχρότητας από το μέρος του Ερμάννου είναι, όπως είδαμε παραπάνω να επισημαίνει και ο Διονύσιος Ρώμας, μεταγενέστερη του επεισοδίου της επιστροφής του *Miscellanea*, και πιθανόν να αποτελεί συνέπειά του. Ας έρθουμε, όμως, στο επεισόδιο αυτό.

Το *Miscellanea*, όπως αναφέρουν ο Νίκος Λούντζης και ο Διονύσιος Ρώμας⁴ αποτέλεσε ένα έργο που θεωρήθηκε ως υπερβολικά «επίφογον» κατά την εποχή που κυκλοφόρησε. Από το προλογικό σημείωμα και την Εισαγωγή του βιβλίου γίνεται φανερό πως ο Ερμάννος το έγραψε κάτω από τις εντυπώσεις μιας δυσάρεστης προσωπικής περιπέτειας που τον οδήγησε σε ένα σκληρό σατιρικό ξέσπασμα εναντίον της ζακυθικής κοινωνίας αλλά και της ίδιας της οικογένειάς του. Πρέπει επίσης να λάβουμε υπόψη το γεγονός πως το βιβλίο κυκλοφόρησε χωρίς όνομα συγγραφέα, ότι δηλαδή ο Ερμάννος χρησιμοποίησε το ακόμη και στις μέρες μας συνηθισμένο στο φιλοπαίγμον νησί προσωνυμίο του *Zacintio ignoto* — ένα προσωνυμίο, ωστόσο, εντελώς διάφανο και τότε και σήμερα, μια και όλοι γνωρίζουν ποιος κρύβεται πίσω από αυτό.

Ενδεικτική των αντιδράσεων που κίνησε το βιβλίο είναι η στάση του Σολωμού που δυσαρσεπίθηκε τόσο από αυτό ώστε επέστρεψε ως απαράδεκτο το αντίτυπο που του πρόσφερε ο συγγραφέας του, συνοδευόντάς το με το παρακάτω δίστιχο:

Dionisio Salamon, galantuomo
Restituisce a Ermanno Lunzi (*Miscellanea*):
Saria in ver candor demente
Se ad un demente al dir ponesse mente!⁵

Η δριμύτητα αυτού του δίστικου προβλημάτισε πολλούς σχετικά με τους λόγους που οδήγησαν τον ποιητή σ' αυτή την αντίδραση. Κάποιοι υπέθεσαν ότι ο ποιητής αντιέδρασε με αυτόν τον οξύ τρόπο επειδή μέσα στο βιβλίο σατιριζόταν μεταξύ των άλλων και ο αδελφός του Ερμάννου Νικόλαος ως απατημένος σύζυγος, οπότε ο Σολωμός είχε διπλό λόγο για να αντιδράσει μια και θιγόταν ο αδελφικός φίλος του αλλά και η γυναίκα του που, όπως ανέφερα παραπάνω, ήταν ανεψιά αλλά και κληρονόμος του ποιητή.

Η εκδοχή αυτή φαίνεται πως είναι ελάχιστη πιθανή, ενώ από τον Διονύσιο Ρώμα χαρακτηρίζεται ως ανόητη⁶. Την εκτίμησή του αυτή την στηρίζει στο γεγονός πως ο Λούντζης εάν είχε κάνει κάτι τέτοιο δεν θα ήταν δυνατό να σκεφτεί να στείλει ο ίδιος το βιβλίο του στον Σολωμό, επειδή αυτό θα έπαιρνε τη σημασία της σκόπιμης προσβολής ενός προσώπου σεβαστού ακόμη και σε εκείνους που δεν ήταν ιδιαίτερα μνημόνοι στα θέματα της λογοτεχνίας. Για ποιον άραγε λόγο θα επεδίωκε ο Λούντζης να προσβάλει τον από πολλών ετών αποτραβηγμένο από την κοσμική ζωή της Ζακύνθου και αυτοεξόριστο στην Κέρκυρα ποιητή;

Άλλος ένας λόγος που εμφανίζει την εκδοχή αυτή ως ελάχιστη πιθανή βρίσκεται στις σχέσεις των δύο αδελφών. Η μόνη περίπτωση ψυχρότητας που γνωρίζουμε πως σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους δημιουργήθηκε προσωρινά κάποτε μεταξύ τους, είχε σχέση με το μοίρασμα της κληρονομιάς μετά τον θάνατο της μητέρας τους. Τεκμήριο των αισθημάτων του Ερμάννου για τον Νικόλαο αποτελεί ο πρόλογος-αφιέρωση του μυθιστορήματος του πρώτου, *Una vita perduta*⁷: «Al Conte N. G. Lunzi/ Il fratello/ Ermanno» (σσ. 3-6), όπου ο Ερμάννος πλέκει έναν ύμνο για τον αδελφό του, απαριθμώντας τις χάρες που χρωστάει σ' αυτόν.

Το γεγονός, ωστόσο, ότι και το *Miscellanea* και το *Una vita perduta* κυκλοφόρησαν το 1843, θα μπορούσε να μας οδηγήσει στην υπόθεση πως ο πρόλογος αυτός ίσως αποσκοπούσε είτε στη διάλυση των υποψιών πως μέσα στο *Miscellanea* γινόταν καλυμμένη αναφορά σε κάποιο δυσάρεστο γεγονός της προσωπικής ζωής του Νικολάου, είτε στην έκφραση μιας μεταμέλειας για μια τέτοια αναφορά. Η χρονολόγηση, ωστόσο, του προλόγου στον πρώτο μήνα του 1843 — «Zante il mese di Gennajo dell'anno 1843» —, παράλληλα με το γεγονός πως ο πρόλογος του *Miscellanea* χρονολογείται με την αναφορά μόνο του έτους — «Zante, l'anno 1843» —, δεν επιβεβαιώνει αυτές τις δύο υποθέσεις, επειδή με τις χρονολογήσεις αυτές το ύποπτο *Miscellanea* εμφανίζεται να κυκλοφορεί είτε ταυτόχρονα, είτε μετά το *Una vita perduta*, οπότε ο πρόλογός του δεν είναι δυνατό να υπηρετήσει κάποιον από τους δύο υποτιθέμενους σκοπούς.

Σ' αυτή την περίπτωση θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει είτε πως μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα — από τον πρώτο μήνα του 1843 έως κάποιον επόμενο μήνα του ίδιου έτους — μεταβλήθηκαν τα αισθήματα του Ερμάννου απέναντι στον αδελφό του, είτε πως το *Una vita perduta* σκόπιμα προχρονολογήθηκε κατά μερικούς μήνες από τον συγγραφέα, για να μπορέσει να διαλύσει τις υποψίες της αναφοράς στον αδελφό του, χωρίς παράλληλα να εμφανίζεται αυτή η διάλυση ως μεταμέλεια ή παλινωδία. Αυτές, ωστόσο, οι υποθέσεις δεν ταιριάζουν καθόλου με την εικόνα εκείνη του Ερμάννου Λούντζη που σχηματίζεται από την αυτοβιογραφία του, τις επιστολές του, αλλά και την όλη ζωή του.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα πως το *Miscellanea* δεν ήταν δυνατό να ενόχλησε τόσο τον Σολωμό εξαγιάς του διασυρμού του αγαπημένου φίλου του Νικολάου και της συκοφάντησής της ανεψιάς του. Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνει, άλλωστε, και η ανάγνωση του ίδιου του έργου⁸, η οποία — ακόμη και αν υποθέσουμε πως υπήρχαν κάποια *interna corporis* της ζακυνθικής αριστοκρατίας της εποχής εκείνης που σήμερα δεν γνωρίζουμε — δεν αφήνει την εντύπωση πως το έργο αυτό θα μπορούσε να είναι προσβλητικό.

Απομένει, επομένως, ουσιαστικά ανεξιγήνη η έντονη αντίδραση του Σολωμού. Μια πιθανή, ωστόσο, εξήγηση νομίζω πως είναι δυνατό να αναζητηθεί όχι στην ενοχλημένη κοινωνική υπόσταση του Σολωμού, αλλά στην ενοχλημένη λογοτεχνική του υπόσταση — και σ' αυτό ακριβώς συνίσταται το λογοτεχνικό ενδιαφέρον των σχέσεων του Λούντζη με τον Σολωμό. Αλλά ας γίνω πιο σαφής.

Η ΓΝΩΜΗ ΜΟΥ ΑΥΤΗ στηρίζεται στον εντοπισμό κάποιων ομοιοτήτων ή αντιστοιχιών ανάμεσα στο έργο του Λούντζη και στη *Γυναίκα της Ζάκυθος* του Σολωμού. Το έργο αυτό, όπως είναι γνωστό, δεν δημοσιεύτηκε όσο ζούσε ο ποιητής, αλλά και ο Πολυλάς δημοσίευσε μόνο το τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζοντάς το ως πεζό σχεδίασμα ενός ποιήματος που ήθελε να γράψει ο Σολωμός συγκινημένος από τα σύγχρονα γεγονότα της πολιτορκίας του Μεσολογγίου⁹. Για πρώτη φορά δημοσιεύεται ολόκληρο από τον Κ. Καιροφύλα το 1927 στο Δ. Σολωμού, *Ανέκδοτα έργα*.

Οι λόγοι για τους οποίους υπήρξε αυτή η εκδοτική επιφυλακτικότητα πρέπει να αναζητηθούν στο γεγονός πως με το έργο αυτό καυτηριάζεται η συμπεριφορά κάποιων συγκεκριμένων προσώπων. Ο Σολωμός προφανώς απδιασμένος από κάποιο ή κάποια πρόσωπα διοχέτευσε την αποστροφή του γράφοντας το έργο αυτό, αλλά στη συνέχεια δεν φάνηκε τόσο σκληρός — ή προσβλητικός, ή τολμηρός — ώστε να δημοσιεύσει αυτό το αποκαλυπτικά αποτρόπαιο γυναικείο πορτραίτο.

Ο Λούντζης, αντίθετα, φαίνεται πως με το *Miscellanea* έκανε αυτό το παραπέρα βήμα που ο Σολωμός είχε την αυτοκυριαρχία ή τον αυτοσεβασμό ή τη διακριτικότητα να μη το κάνει. Πιστεύω, ωστόσο, ότι τον ποιητή δεν τον ενόχλησε τόσο η έλλειψη διακριτικότητας του Λούντζη, όσο η πεποίθησή του πως ο τελευταίος εκμεταλλεύτηκε κάποιες δικές του ιδέες.

Πραγματικά, αν «Η Γυναίκα της Ζάκυθος» γράφτηκε τη χρονιά που αναφέρει ο Πολυλάς ως χρονολογία συγγραφής του αποσπάσματος — δηλαδή το 1826 —, τότε ο Λούντζης πρέπει να είχε διαβάσει κάποιο χειρόγραφο της «Γυναίκας», το οποίο κατά πάσα πιθανότητα είχε προμηθευτεί μέσω του αδελφού του Νικολάου. Η περιφορά από χέρι σε χέρι αντιγράφων κάποιου χειρογράφου του ποιητή είναι εξακριβωμένη. Σε ένα τέτοιο αντίγραφο, όπως είναι γνωστό, χρωστά τη διάσωσή του και ο «Διάλογος», που και αυτόν πρέπει να είχε διαβάσει ο Λούντζης.

Η αναφορά στο σημείο αυτό του «Διαλόγου» δεν είναι τυχαία, επειδή το έργο αυτό όχι μόνο ανήκει στην ίδια συγγραφική περίοδο του Σολωμού¹⁰, αλλά χαρακτηρίζεται και από ανάλογη στηλητευτική πρόθεση. Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό ότι αυτός που σατιρίζεται στον «Διάλογο» ως «σοφολογιώτατος» είναι ο Αναστάσιος Καραβίας που υπήρξε δάσκαλος του μικρού Λούντζη ο οποίος μετά τεσσεράμισυ δεκαετίες θα γράψει γι' αυτόν στην *Αυτοβιογραφία* του:

«Δια τα ελληνικά έλαβόν τινα Αναστάσιον Καραβίαν, Ιθακήσιον, μεταξύ των σχολαστικών σχολαστικώτατον. Η ειδέχθεια του προσώπου του, τα άγρια μαλλιά του τα οποία άλλο κτένι παρά τους όνυχας δεν εγνώριζον, οι μικροί τζιμπλιασμένοι οφθαλμοί με τα βλέφαρα καταφαγωμένα από την φλογίαν, η οποία τω είχε διασιτίξει όλο το πρόσωπον, το άλογον της διδασκαλίας, αι κολάσεις της γραμματικής, η σκαιότης των τρόπων, το θάναυσον της συμπεριφοράς του διδασκάλου, πρόσθετες και δυσώδη πληγίην ην έφερον επί του λαιμού του εξ ης έσταζε το έμπυσον, όλα ταύτα ενωμένα συνετέλεσαν ίνα συλλάβω ακάθεκτον αποστροφίην προς τα ελληνικά»¹¹.

Είναι φανερό πως πρόκειται για ένα γελοιογραφικό πορτραίτο του Καραβία. Το γεγονός, μάλιστα, πως για κανέναν άλλο από τους δασκάλους των ελληνικών που τον απογοήτευσαν δεν δίνει μια τόσο καυστική περιγραφή, μας δίνει το δικαίωμα να υποθέσουμε πως εδώ έχουμε μια πιθανή σύντομη αναφορά στη σάτιρα του Σολωμού, αναφορά που θα μπορούσε να λειτουργήσει συμπληρωματικά στη γελοιογραφική σύντομη εικόνα που στον «Διάλογο» δίνει ο «Ποιητής» καθώς ο «Σοφολογιώτατος» πλησιάζει αυτόν και τον «Φίλο» του: «Κοίτα πώς τρέχει! Το πηγούνι του σκκώνει την άκρη, ωσάν να ήθελε ενωθεί με τη μύτη». Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι ο Λούντζης συμμεριζόταν και τις απόψεις του Σολωμού για τη γλώσσα: η δική του επιλογή έκλινε προς τη θέση του Κοραή και, επομένως, συμφωνούσε με μια άποψη που ερωτηματικά διατυπώνει ο «Σοφολογιώτατος» στο πρώτο σχέδιο του «Διαλόγου»: «Αλλά δεν ημπορεί τινάς να την διορθώση και να κάμη μίαν γλώσσα οπου να είναι μεταξύ της παλαιής και της νέας;» Η ασυμφωνία, ωστόσο, αυτή του Λούντζη με τον Σολωμό φαίνεται πως ήταν γενικότερη, και αυτό θα φανεί μέσα από το *Miscellanea*.

ΤΟ *MISCELLANEA* είναι ένα έργο με περίεργη σύνθεση, που κάνει δύσκολη την τοποθέτησή του σε κάποιο λογοτεχνικό είδος. Ο Σπύρος Δε Βιάνης και ο Λεωνίδας Ζώης το χαρακτήρισαν ως μυθιστόρημα, αλλά χρειάζεται μεγάλη φαντασία για να μπορέσει κάποιος να το διαβάσει ως μυθιστόρημα — εκτός αν το θεωρήσουμε ως μια παρουσίαση αφηγηματικού υλικού που προορίζεται για τη συγγραφή ενός μυθιστορηματος.

Εκτός από ένα προλογικό σημείωμα και μια Εισαγωγή που αποκαλύπτουν τη βαθιά απογοήτευση και πικρία, αλλά και την επικριτική πρόθεση του συγγραφέα, το έργο αποτελείται από δύο μέρη: «Pensieri» («Σκέψεις», σσ. 123-155 στη δίγλωσση έκδοση του 1978) και «Frammenti» («Αποσπάσματα», σσ. 157-182). Στο πρώτο μέρος παραθέτονται εκατόν σαράντα *maximes* διαποτισμένα τα περισσότερα από την πικρή εμπειρία της ζωής που φαίνεται πως είχε δρέψει πλουσιοπάροχα ο συγγραφέας. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται δέκα μικρά αφηγήματα που – διευρύνοντας πολύ τη σημασία του σχετικού όρου – θα μπορούσαμε να τα ονομάσουμε διηγήματα. Στον συνδυασμό αυτών των δύο μερών οφείλεται προφανώς και ο τίτλος του βιβλίου: *Miscellanea*.

Σ' αυτά τα δέκα μικρά αφηγήματα προφανώς βρισκόταν το «επίσογον» μέρος του βιβλίου· οι «Σκέψεις» αποτελούσαν το ανώδυνο μέρος το οποίο, όπως δικαιολογημένα παρατηρεί ο Ρώμας¹², ίσως προστέθηκε ως «καμουφλάρισμα». Αλλά σ' αυτά τα δέκα αφηγήματα βρίσκονται και τα στοιχεία εκείνα που θυμίζουν τη «Γυναίκα της Ζάκυθος». Παρ' ότι τα αφηγήματα αυτά είναι αρκετά ενδιαφέροντα – ως προς την ατμόσφαιρα, τουλάχιστον, που δημιουργούν, η οποία είναι τόσο απόκοσμη και υπερπραγματική ώστε σε πολλά σημεία να προαναγγέλλει την πρόζα των Γάλλων υπερρεαλιστών¹³ –, δεν θα επιχειρήσω κάποια παρουσίασή τους, αλλά θα περιοριστώ στην αναφορά των στοιχείων που παραπέμπουν στο συγκεκριμένο έργο του Σολωμού.

Το πιο βασικό σχετικό στοιχείο βρίσκεται στο γεγονός ότι στα περισσότερα αφηγήματα – αλλά όχι πάντοτε στο ίδιο αφήγημα ταυτοχρόνως – επανέρχονται δύο πρόσωπα που είναι δυνατό να θεωρηθούν ως οι πρωταγωνιστές. Τα πρόσωπα αυτά είναι ένας ερημίτης που πικραίνεται βλέποντας γύρω του τις διάφορες εκδοχές του κακού, και μια γυναικεία παρουσία που αντιπροσωπεύει το κακό. Τα πρόσωπα αυτά θυμίζουν οπωσδήποτε τον ιερομόναχο Διονύσιο και την σωματικά και ψυχικά δύσμορφη γυναικεία μορφή, που αποτελούν τα βασικά πρόσωπα στο έργο του Σολωμού.

Η ανδρική μορφή εμφανίζεται: ως «eremita» (ερημίτης): στα αφηγήματα «Il pentimento» («Η μετάνοια»), «Il demente» («Ο τρελός»), «La rovera» («Η φτωχή»)· ως «solitario» (μοναχικός): στα «Il pentimento» και «Il demente»· ως «frate» (καλόγερος): στο «La limosina della messa» («Η ελεημοσύνη της λειτουργίας»)· και ως «romito» (ασκητής, αναχωρητής): στα «Il pentimento» και «Il demente».

Η γυναικεία μορφή εμφανίζεται: ως δύσμορφη, φιλάργυρη, βέβηλη και βλάσφημη χήρα που δίπλα στον μόλις πεθαμένο άντρα της νδονίζεται μετρώντας τα χρήματα που αυτός άφησε πίσω του, ενώ την πιάνει απελπισία στη σκέψη πως θα χρειαστεί να πληρώσει για την ταφή του («Il corrotto»-«Το πένθος»)· ως φτωχή που μόνη περιουσία της έχει τη γυναικεία λαγνεία της («La rovera»)· ως κοπέλα που παντρεύεται για ν' αποκτήσει τίτλο και όνομα («Un matrimonio»-«Ένας γάμος»)· ως αδιάντροπο θηλυκό που γύρω της σκορπούσε τη βρώμα του μπορντέλου, που ερέθιζε κάποιον τρελό «με την ασέλγεια της χειρονομίας, με το σπιθοβόλημα της ακόλαστης ματιάς, το αισχρό σάλεμα των χειλιών, όπου συκοφαντία χαριεντιζόντανε, πορνεία και μοικεία» («Il demente»).

Εκτός από αυτή τη βασική ομοιότητα υπάρχουν και ορισμένες άλλες δευτερεύουσες ομοιότητες ή αντιστοιχίες που συνοδεύουν την πρώτη και βασική· από αυτές θα αναφέρω τις πιο βασικές.

Στο «Il pentimento» – ένα αφήγημα μιας μόνο σελίδας – μπορούμε να διακρίνουμε τα περισσότερα κοινά στοιχεία. Πρώτο από αυτά είναι το σκηνικό μέσα στο οποίο βρίσκεται ο ερημίτης στην αρχή της πορείας του:

«Πορφυρά συννεφάκια σκορπίσανε στον βραδινό ορίζοντα. Ο ήλιος είχε δύσει μεγαλόπρεπα κι η ατμόσφαιρα σιγά-σιγά σκοτεινίαζε. Ο Έσπερος, το φεγγοβόλο αστέρι, κυριάρχησε στις ερημίες του στερεώματος: σ' αυτόν στραφήκανε τα βλέμματα του ασκητή, πόθος μοναχικός καθώς τ' αστέρι γέμιζε τη μοναξιά της ψυχής του».

Η εικόνα αυτή επαναλαμβάνεται και στο «La rovera»:

«Ο ερημίτης τάχυνε το βήμα. Όμως ενώ έδειχνε βιαστικός, κάθε τόσο σταματούσε για να κοπιάσει για μια ακόμη φορά τον διάφανο κι ωραίο ουρανό καθώς στον νότο έπεφτε μια γαλήνια νύχτα. [...] Έδειχνε να ψάχνει στην ομορφιά τούτη παραμυθίες που μια-μια είκανε στερέψει».

Ας θυμηθούμε το αντίστοιχο σκηνικό από το Κεφάλαιον 1 «Ο ιερομόναχος πικραίνεται» της «Γυναίκας της Ζάκυθος»:

«(3) Και ήτανε καλοκαίρι, και ήταν η ώρα οπού θολώνουσε τα νερά. [...] (18) Έπειτα που εστάθηκα να συλλογιστώ καλά, ύψωσα το κεφάλι μου και τα χέρια μου στον ουρανό [...]. (19) Και είδα πως ελάμπανε από πάνω μου όλα τ' άστρα, και εξάνοιξα την Αλετρόποδα, οπού με ευφραίνει πολύ. (20) Και εβιάστηκα να κινήσω για το ξωκλήσι του Αγίου Λύπιου, γιατί είδα πως εχασομέρησα [...]».

Αλλά και οι στοχασμοί που βασανίζουν τον ερημίτη του Λούντζη είναι παρόμοιοι με εκείνους του ιερομόναχου του Σολωμού:

«Μελετούσε ο μοναχικός το περίεργο τέρας που ονομάζεται άνθρωπος, και τον εαυτό του τον ίδιο αποστρεφτότανε, που ανήκε στο άθλιο γένος» («Il pentimento»).

«(7) Και οι δίκαιοι κατά τη Θεία Γραφή πόσοι είναι; Και συλλογίζοντας αυτό επαιξανε τα μάτια μου στα χέρια μου όπου ήτανε απιθωμένα στο φιλιατρό. (8) Και θέλοντας να μετρήσω με τα δάχτυλα τους δίκαιους ασήκωσα από το φιλιατρό το χέρι μου το ζερβί, και κοπώντας τα δάχτυλα του δεξιού είπα: Τάχα είναι πολλά;». («Η Γυναίκα της Ζάκυθος», κεφάλαιον 1).

Τη σολωμική εικόνα του μετρήματος με τα δάχτυλα τη βρίσκουμε αντεστραμμένη στο αφήγημα «La caduta» («Η πώση»):

«Έτσι συγκεντρωμένος και προσπλωμένος, άρχισε να λογαριάζει μετρώντας με τ' ακροδάχτυλα [...] Την πένα πήρε, άθροισε, αφαίρεσε, διαίρεσε... Ατιμία!... προδοσία!... μουρμούρισε [...]».

ΑΥΤΕΣ ΟΙ ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ή αντιστοιχίες δίνουν την εντύπωση πως ο Λούντζης δεν αντιγράφει απλώς τη «Γυναίκα της Ζάκυθος», αλλά πως σκόπιμα αναφέρεται σ' αυτήν, επιχειρώντας μάλιστα συχνά και μια σχετική νοηματική διαφοροποίηση· ότι, δηλαδή, χρησιμοποιεί κάποιες εικόνες του Σολωμού, αλλά μέσα σε διαφορετικό νοηματικό πλαίσιο. Μια τέτοια χρησιμοποίηση των εικόνων του Σολωμού αποτελεί στην ουσία μια παράφρασή τους.

Σε ό,τι αφορά το «Il pentimento» η διαφοροποίηση αυτή συνίσταται στο γεγονός πως παρουσιάζει τον ερημίτη ή μοναχικό μέσα από την αποστροφή του προς το ανθρώπινο γένος να αποστρέφεται και τον εαυτό του. Άλλη διαφοροποίηση – που είναι συνέπεια της προηγούμενης – παρουσιάζεται με την επιχειρούμενη ταύτιση του ερημίτη με την απροσδιόριστη γυναικεία μορφή που παρουσιάζεται να κλαίει συνεχώς. Με την υπαινισσόμενη αυτή ταύτιση η γυναικεία μορφή παρουσιάζεται ως η γήινη ή αισθησιακή υπόστασή του που ο ερημίτης εγκατέλειψε για να στραφεί στην άσκηση της ψυχής του.

Αν δεχτούμε την αναφορά των «Frammenti» στη «Γυναίκα της Ζάκυθος» ως σκόπιμη, τότε οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως η αναφορά αυτή δεν γίνεται απλώς σε ένα (αδημοσίευτο) έργο του Σολωμού, αλλά στον ίδιο τον ποιητή, και πως πίσω από τον solitario (μοναχικό) πρέπει να δούμε αυτόν.

Άλλη ομοιότητα παρουσιάζεται ανάμεσα στο σκηνικό στο οποίο καταλήγει η πορεία του ερημίτη από το ένα μέρος, και του ιερομόναχου από το άλλο. Διαβάζουμε στο «Il demente» του Λούντζη:

«Ευχαρίστησε Εκείνον που γι' άλλη μια φορά έκανε να λάμψει στα βλέμματά του το φως [...] Η ευφροσύνη μεταγίγισκε στην πλάση, σκορπίστηκε στην ψυχή του μοναχικού και το άπειρο ανοίχτηκε στον οίστρο της σκέψης».

Και στη «Γυναίκα της Ζάκυθος»:

«(27) Έτσι εγώ έφθασα στο κελί του Αγίου Λύπιου παρηγορημένος από τες μυρωδιές του κάμπου, από τα γλυκότερα νερά και από τον αστρόβολον ουρανό, ο οποίος εφαινόταν απάνου από το κεφάλι μου μία Ανάσταση».

Η σκηνή, επίσης, με την ψεύτικη χαρά στο γαμήλιο γλέντι του πρώτου αφηγήματος, «Un matrimonio» – «Όλα χαρά, όλα γιορτή, ευθυμούσανε και γελούσαν οι πάντες, καθώς θα παρασταίνανε πίκρα και κλάψα, αν αντί σε γάμο είχαν έρθει σε κηδεία» –, θυμίζει τη σκηνή του τελευταίου κεφαλαίου του έργου του Σολωμού, με εκείνους που χωρίς να συμπαθούν τη γυναίκα της Ζάκυθος πηγαίνουν στο σπίτι της για να γλεντήσουν.

Φαίνεται, όμως, πως ο Λούντζης είχε διαβάσει το αυτόγραφο της «Γυναίκας της Ζάκυθος» ή κάποιο πιστό αντίγραφο του, στο οποίο οι σελίδες είναι μοιρασμένες σε δύο στήλες: στην αριστερή στήλη υπάρχει το κείμενο, και στη δεξιά τα «σημειώματα» του Σολωμού για κάποια μελλοντική επεξεργασία που σκόπευε να κάνει. Στην εκτίμηση αυτή με οδηγεί το γεγονός πως στα «Frammenti» υπάρχει μια σκηνή που θυμίζει το τελευταίο (84) σημείωμα του Σολωμού. Διαβάζουμε στο «Il demente» του Λούντζη:

«Το 'να χέρι κυνηγάει τα στήθια, τ' άλλο αρπάζει τους γοφούς της, σαλιάρουν ερωτοτροπώντας στη ράχη του παράξενου πουλιού, και...».

Και ο Σολωμός σημειώνει:

«Quarda se ruoi introdurre la scena buffa του κοκόρου του ξύλινου του αναμινάλε. Essa a cavallo». (Κοίτα μήπως μπορέσει να βάλης κάπου την κωμική σκηνή του κοκόρου του ξύλινου του αναμινάλε. Αυτή καβάλα)¹⁴.

Η περιγραφή, επίσης, της χήρας στο «Il corrotto» θυμίζει έντονα την περιγραφή της γυναίκας στο κεφάλαιο 2 του έργου του Σολωμού, ενώ δεν παραλείπεται και ένας υπαινιγμός στον νοσηρό ερωτισμό της, ανάλογος με εκείνον που κάνει ο Σολωμός στο τέλος του κεφαλαίου 4, στ. 34-37. Διαβάζουμε, λοιπόν, στο «Il corrotto»:

«[...] απόμεινε μονάχη η θηλυκιά, κουρελιάρια, βρωμιάρια και ψειρού. Την τέχνη ήξερε να φτιάχνει φαρμάκια που αρκετούς ακόμη θα φαρμάκιζαν, αν δεν τύχαινε να τρέξει θανάσιμο κίνδυνο κι η ίδια! Η υποψία την παγώνει, να δαγκώσει την κάνει τα χείλη! Μανιασμένη και περιλύπη, με τις παλάμες βαράει τα μπούτια της... Όμως μια ανάστροφη ερωτική ματιά!... Η λάμψη του χρυσαφιού, το πνεύμα ζωογονεί και μέσαθε την αναπλάθει».

Θα κλείσω την παρουσίαση των ομοιοτήτων-αντιστοιχιών ανάμεσα στα «Frammenti» των *Miscellanea* και στη «Γυναίκα της Ζάκυθος» με την εικόνα του πλήθους των μυγών πάνω στο πτώμα, στην οποία επιμένει ο Σολωμός, και ο Λούντζης ακολουθεί... Ας αρχίσουμε αυτή τη φορά από τον Σολωμό:

(Κεφάλαιο 6) «(13) Είδα αντίκρυ από τον καθρέφτη στην άκρη της κάμερας ένα κρεβάτι, και κοντά στο κρεβάτι ένα φως. Και εφαινόταν πως δεν ήπουν μες στο κρεβάτι τίποτες, και απάνου ήτανε πολλή μύγα κουλουμωτή». (Κεφάλαιο 7) (8) Ξάφνου η γυναίκα έβγαλε τα χέρια από το σεντόνι και εκτύπησε, και οι μύγες ασκωθήκανε. (9) Και ανάμεσα στη βουή οπού εκάνανε άκουσα τη φωνή της γυναικός οπού εφώναξε [...]» (15) Πηδάει στη ζερβιά του κρεβατιού, αλλά εκτύπησε τη μούρη της σε μίαν άλλη κάσα, και όξω από αυτή ένα κεφάλι γέρου, και ήτανε ο γέρος που εγνώριζα. (Κεφάλαιο 9) «(2) Και εκύθηκε ψηλά σαν τ' άστρο το καλοκαίρι που στον αέρα κύνεται δέκα οργιές άστρο. (3) Και εκτύπησε στον καθρέφτη και οι μύγες εφύγανε και εβουίζανε στο πρόσωπό της κουλουμωτές. (4) Και αυτή, λογιάζοντας πως ήταν οι γονέοι της, έτρεχε εδώ και εκεί, (5) Ανοιγοκλειώντας τη φούχτα κάπι νάβρη για διαφέντεψη, και πύρηκε το ζωνάρι, και με κείνο άρχισε να χτυπά. (6) Και όσο εκτυπούσε, τόσο οι μύγες εβουίζανε, και τόσο αυτή εκατατρόμαζε, όσο που τέλος πάντων έχασε το νου της ολότελα. Και την άφησε ο νους, αλλά τα πάθη δεν την αφήσανε, η υποψία, η σκληρότη, η κακία, το αναγέλασμα, κτλ».

Οι εικόνες αυτές καθώς και η όλη ατμόσφαιρα μεταφέρεται από τον Λούντζη με τον παρακάτω τρόπο:

«Πλησιάζει το κρεβάτι, ψηλαφίζει το πτώμα, καλά το ψάχνει. [...] Αυτί ακουμπάει στο στόμα, όπου άλλοτε έζεχνε το βρωμερό χνότο... Είναι νεκρός!

Ένα σύγνεφο μύγες κι έντομα ανδιαστικά, το πύο γλύφανε που στράγγιζε από τα ρουθούνια και τα μελανιασμένα χείλη. [...]

Μα η βουή των ζιζάνιων που μυρμηγκιάζουνε στο κουφάρι, μεμιάς της φαίνεται σαν τη φωνή του. Την πιάνει τρεματούρα. Ορμάει στο κρεβάτι γι' άλλη μια φορά, τον πεθαμένο εξετάζει και σκουντάει...

Είναι νεκρός! Βγάνει κιάλας τη βρώμα του ψοφιμού. [...] Με όψη παραμορφωμένη, παραληρώντας από ευθυμία, το άτριχο χτυπάει κεφάλι και ξύνεται κάθε τόσο με τα σκατωμένα νύχια της».

ΑΥΤΕΣ ΟΙ ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ή αντιστοιχίες είναι πολλές για ένα κείμενο είκοσι μόνο σελίδων. Δεν πρέπει, επίσης, να περάσει απαρατήρητο γεγονός πως τα «Frammenti» έχουν την ίδια έκταση με τη «Γυναίκα της Ζάκυθος», αλλά και πως αποτελούνται από δέκα αφηγήματα, δηλαδή όσα και τα κεφάλαια του έργου του Σολωμού!

Είναι, νομίζω, φανερό πως δεν πρόκειται για μια κοινή περίπτωση αντιγραφής ή λογοκλοπής, αλλά για ένα έργο που αναφέρεται ή απαντά ή σχολιάζει ένα άλλο έργο.

Όλες αυτές οι ομοιότητες και αντιστοιχίες – είτε αποτελούσαν μίμηση, είτε επιδίωκαν μιαν αναφορά στο έργο του Σολωμού – ήταν αρκετές για να κάνουν τον ποιητή να οργιστεί, αλλά και τον Λούντζη να προσπαθήσει να αποσύρει και να καταστρέψει όλα τα αντίτυπα του *Miscellanea*.

Στην περίπτωση, μάλιστα, που δεν έχουμε απλή μίμηση, η αναφορά δεν θα ήταν δυνατό να περιοριστεί στα πρόσωπα του έργου του Σολωμού, αλλά θα επεκτεινόταν και στον ίδιο: παραφράζοντας ο Λούντζης με τον ερμητική του τον ιερομόναχο Διονύσιο και, παράλληλα, ταυτίζοντας τον τελευταίο με τον ίδιο τον Διονύσιο Σολωμό, ασκούσε έμμεσα κριτική στον τρόπο ζωής και στη στάση του – ή την πόζα του – απέναντι σε σοβαρά προβλήματα¹⁵.

Η μίμηση ή αντιγραφή, επομένως, θα αποκάλυπτε την ενδόμυχη αναγνώριση εκ μέρους του Λούντζη της κατωτερότητας του σε σχέση με τον Σολωμό, ενώ με την αναφορά-παραφράση τολμούσε να σταθεί απέναντί του ως ίσος προς ίσον. Αυτό πρέπει να θεωρηθεί μάλλον ως ατόπημα του τριανταεπτάχρονου Λούντζη που τότε μόλις έμπαινε στην περίοδο της σοβαρής συγγραφικής δράσης του¹⁶. Το ατόπημα αυτό επιβαρύνεται επίσης από το γεγονός ότι ενώ το έργο του Σολωμού κυκλοφορούσε σε χειρόγραφη μορφή, ο Λούντζης απάντησε σ' αυτό με τυπωμένο βιβλίο.

Το γεγονός, ωστόσο, πως μετάνιωσε σχεδόν αμέσως δείχνει την ακεραιότητα του χαρακτήρα του. Αυτή την ακεραιότητα θα μπορούσαμε να εκτιμήσουμε σωστότερα αν γνωρίζαμε τη σοβαρότητα των πιθανών λόγων που τον οδήγησαν στη συγγραφή των «Frammenti». Ένας πιθανός λόγος θα μπορούσε να είναι η υπεράσπιση της Ζακυθινής εκείνης που οπωσδήποτε διασυρόταν με τον χειρότερο τρόπο καθώς το χειρόγραφο του Σολωμού κυκλοφορούσε μέσα στους κύκλους της ζακυθινής και κερκυραϊκής αριστοκρατίας. Ίσως, λοιπόν, ο Λούντζης απαντώντας στον Σολωμό να πρότεινε κάποια άλλη Ζακυθινή – ή μήπως Κερκυραία; – ως επανησιακό γυναικείο είδωλο ή αρχέτυπο του κακού, γράφοντας με τον τρόπο αυτόν μιαν αντι-«Γυναίκα της Ζάκυθος».

Εάν δεχτούμε αυτή την εκδοχή, γίνεται φανερό πως οι έως τώρα εκτιμήσεις για το *Miscellanea* αλλάζουν εντελώς. Μια από τις πιο σημαντικές αλλαγές αφορά τον τρόπο σύνθεσης του έργου, το οποίο έχει θεωρηθεί ως ευκαιριακή παράθεση δύο άσχετων μερών ή και ειδών λόγου – τα αποφθέγματα, δηλαδή, των «Pensieri» με τα μικρά αφηγήματα των «Frammenti». Η παράθεση, μάλιστα, αυτή είτε δικαιολογήθηκε ως ξέσπασμα του απογοητευμένου από τη στάση συγγενών και φίλων Λούντζη, ή θεωρήθηκε – όπως είδαμε παραπάνω – ως «καμουφλάρισμα» της σατιρικής αιχμής του έργου.

Από τη στιγμή, όμως, που δεχόμαστε την παραπάνω εκδοχή, σ' αυτό το άσχετο πρώτο μέρος αναδεικνύεται μια λειτουργικότητα: στο μέρος αυτό εκφράζεται με τη μορφή σκέψεων ή αποφθεγμάτων η πίστη του συγγραφέα σε ορισμένες ιδέες, αξίες και θεσμούς¹⁷, ενώ στο δεύτερο μέρος, στα «Frammenti», ζωντανεύει αφηγηματικά αυτή η πίστη του μέσα από την περιγραφή – κατακριτέων κυρίως – συμπεριφορών και στάσεων. Το πρώτο μέρος είναι, λοιπόν, στοχαστικό και με θετικό τρόπο εκφράζει αυτό στο οποίο ο συγγραφέ-

ας πιστεύει· ενώ το δεύτερο μέρος είναι αφηγηματικό και με αρνητικό τρόπο εκφράζει αυτό που ο συγγραφέας αποστρέφεται.

Η λειτουργικότητα αυτή του πρώτου μέρους γίνεται φανερή και από την αντιστοιχία που συχνά διακρίνουμε ανάμεσα σε κάποιους στοχασμούς και σε κάποιες εικόνες των αφηγημάτων. Ο στοχασμός 79¹⁸, για παράδειγμα, φαίνεται σαν να αντιστοιχεί σ' εκείνη την εικόνα του μετρήματος των αδικιών με τα δάχτυλα του χεριού: «Θωρώντας πόσο λειψάρητοι είν' οι καλοί συγκριτικά με τους κακούς, συχνά πέφτω σ' αμηχανία· κι όμως, σεβόμενος την τιμή του ανθρώπινου γένους, πιστεύω πως έχω κάνει λάθος στον υπολογισμό». Ο στοχασμός 138, ωστόσο, μοιάζει σαν απάντηση στην προηγούμενη σκέψη αλλά και στην αντίστοιχη εικόνα του αφηγήματος: «Ας είναι οι άνθρωποι όποιοι θέλουνε· λίγο με νοιάζει να μάθω τον αριθμό των αχρείων. Όσο η συνείδηση δε με κατηγορεί, μέσα μου θα βρίσκω πρόσωπο να συνασπαστώ. Το πρόσωπο τούτο, που ούτε νύχτα, ούτε μέρα, ούτε σ' αγρύπνια, ούτε σε γαλήνη από μένα χωρίζει, μ' ενδιαφέρει να 'ναι ενάρετο. Στον κακό λείπει κυρίως ο εαυτός του».

Οι στοχασμοί 58 και 44, επίσης, θα μπορούσαν να αποτελέσουν έναν πολύ περιεκτικό πρόλογο στα «Frammenti»: έναν πρόλογο στον οποίο παρουσιάζεται με σαφή τρόπο το ιδεολογικό πρόγραμμα των δέκα αφηγημάτων:

«Για να γνωρίσει τον άνθρωπο ο ανατόμος πετσοκόβει πώματα· σπουδάζει άρρωστους ο γιατρός. Όμως ο ζωντανός, ο υγιής, στην επιστήμη και των δύο μένει κρυφός. Καθώς στον σπουδαστή του θλιβερού σχολείου του κόσμου, ακατανόητος μένει ο καλός κι ο τίμιος.»

«Στη διήγηση μιας ενάρετης πράξης θα ξεσκώσει αγανάκτηση όποιος αμφισβητήσει σαν κίνητρο τον έρωτα της τιμιότητας. Αντίθετα, στο άκουσμα κάποιου αμαρτήματος, καθένας σοφίζεται δικαιολογίες· είτε κατηγορώντας τη βιαιότητα των παθών, είτε τις παρορμήσεις που εμποδίζουν την άσκηση της βούλησης. Τούτο δείχνει την ανθρώπινη φύση να ρέπει προς την τιμιότητα! Αν κάποιος αντιτάξει πως είναι λιγότεροι οι τίμιοι και πως μια τέτοια μειονότητα μαρτυράει το αντίθετο, θ' απαντήσω: δεν σπανίζουν λιγότερο οι υγιείς. Οι περισσότεροι είμαστε φθισικοί, χοιραδικοί και σάπιοι προτού να βγούμε από την κοιλιά της μάνας μας. Τι φανερώνει αυτό; Εκφυλισμένος και χαλασμένος σπόρος μολύνει την οικουμένη, διαιονίζοντας γενιές σκουληκιών. Ο άνθρωπος πλάστηκε υγιής. Παλαιότερα του δόθηκε και πεδίο μάχης ο κόσμος ολάκερος· να κάνει πολέμους αιματηρούς, να νικήσει, να κατακτήσει. Δεν τον διάταξε ο Θεός να μεταμορφώσει τούτη την πανέμορφη πλάση σε άσυλο ανιάτων ή λοιμοκαθαρητήριο πανουκλιασμένων».

Μέσα από την ανάγνωση, λοιπόν, των «Pensieri» αποκαλύπτεται το νόημα των «Frammenti» που, αλλιώς, μοιάζουν ακατανόητα. Με τον τρόπον αυτό, πέρα από τη σημασία που τα αφηγήματα έχουν ως αναφερόμενα σε κάποια άγνωστα σήμερα *interna corporis* της ζακυθινής αριστοκρατίας, γίνεται δυνατό να αναγνωριστεί σ' αυτά και μια σημασία που δεν είναι απλώς επικαιρική.

ΤΑ «FRAMMENTI», ΛΟΙΠΟΝ, φαίνεται πως καθόρισαν τα αισθήματα και τις σχέσεις των δύο Ζακυθίων – εκτός, βεβαίως, αν το έργο αυτό αποτέλεσε απλώς έκφραση προϋπαρκόντων αισθημάτων. Φαίνεται, ωστόσο, κατ' αρχήν περιέργο το γεγονός πως δύο τόσο όμοιοι ως προς την τάση τους για απομόνωση άνθρωποι

δεν έτυχε να πλησιάσουν ο ένας τον άλλον. Η πρώτη κίνηση, βεβαίως, έπρεπε να γίνει από τον «ερμηόβιο»¹⁹ Ζακύνθιο της Σαρακίνας προς τον αυτοεξόριστο Ζακύνθιο της Κέρκυρας. Ίσως, όμως, στην απροθυμία ή αδυναμία προσέγγισης να συνετέλεσε αυτή ακριβώς η ομοιότητα – ως παράγων ψυχολογικός (η απόθνηση του ομοίου), αλλά και ως αντικειμενική συνθήκη, μια και δεν ήταν καθόλου εύκολο στον δύσκολο στις κοινωνικές σχέσεις Λούντζη να κάνει επισκέψεις στον Σολωμό ή να ενταχθεί στον κύκλο των θαυμαστών του.

Δεν πρέπει, όμως, να ξεχνούμε και μια μεγάλη διαφορά ανάμεσα στον Σολωμό και στον Λούντζη: μια διαφορά που στην εκτίμηση του δεύτερου σίγουρα φάνταζε ως ένα βασικό μειονέκτημα του πρώτου: ότι ενώ ο Λούντζης αφιέρωσε τουλάχιστον δέκα χρόνια της ζωής του σπουδάζοντας με ζήλο, ένταση αλλά και με ένα μόνιμο αίσθημα το ανικανοποίητου που συχνά του δημιουργούσε προβλήματα υγείας σωματικά και ψυχολογικά, και ενώ σε όλη τη ζωή του συνεχώς προσπαθούσε να επεκτείνει τις γνώσεις του παράλληλα με τις βιοτικές μέριμνες που επέβαλλε η συντήρηση και μόρφωση των παιδιών του, ο Σολωμός δεν αισθάνθηκε την ανάγκη να επιβάλει πειθαρχία στη ζωή του. Το γεγονός, για παράδειγμα, πως ο Σολωμός, ενώ δεν είχε τη δυνατότητα να διαβάσει τους Γερμανούς στο πρωτότυπο, δεν αποφάσισε να μάθει γερμανικά και η κριτική στις μεταφράσεις στα ιταλικά που του ετοίμαζε ο αδελφός του Λούντζη – από τις οποίες μάλιστα αντλούσε ιδέες που χρησιμοποιούσε στην ποίησή του –, αυτό σίγουρα για τον Λούντζη ήταν δείγμα θράσους.

Αυτή την άσχημη εικόνα του Λούντζη για τον Σολωμό είναι πιθανό να συμπλήρωνε – καλώς ή κακώς – και η ταπεινή καταγωγή της μητέρας του δεύτερου, καθώς και όλα τα περιστατικά τα σχετικά με την απόκτηση του τίτλου του κόμην. Όλα αυτά, όμως, θα ήταν ίσως δυνατό να εξακριβωθούν αν δεν είχαν μεσολαβήσει ο μεγάλος σεισμός και η πυρκαγιά του 1953 που κατέστρεψαν τις περισσότερες από τις συλλογές επιστολών που δεν είχαν ήδη χαθεί. Ίσως, όμως, να μην έχει χαθεί κάθε σχετική ελπίδα...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Τα χειρόγραφα των μεταφράσεων αυτών βρίσκονται στο «Μουσείο Δ. Σολωμού και επιφανών Ζακυνθίων».
2. Ερμάννου Λούντζη, *Miscellanea*, Προλεγόμενα: Διονυσίου Ρώμα, Σημείωμα-Μετάφραση: Νίκου Λούντζη, Αθήνα 1978, σ. 10.
3. Ερμάννου Λούντζη, *Ανέκδοτα Κείμενα* / α) *Αυτοβιογραφία* β) *Αλληλογραφία*, Εισαγωγή και σχόλια Ντίνου Κονόμου, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1962, σ. 74.
4. *Miscellanea*, ό.π., σσ. 35-37 και 7-10.
5. Σε μετάφραση Διονυσίου Ρώμα, ό.π., σ. 9: «Ο Διονύσιος Σολωμός, σαν τίμιος άνθρωπος / επιστρέφει στον Ερμάννο Λούντζη (τα Σύμμεικά του). / Θάταν αφέλινα τρελή σ' αλήθεια κι ανοψία / στα κούφια λόγια ενός τρελού να δώσεις σημασία!»
6. *Miscellanea*, ό.π., σσ. 9-10.
7. Ermanno Lunzi, *Una vita perduta*, Malta, Tipografia Izzo E. Co, 1843, σσ. 153.
8. Η δυνατότητα ανάγνωσης του έργου αυτού δόθηκε κάπως καθυστερημένα, επειδή κανένα αντίτυπο του δεν ήταν προστό. Λέγεται, μάλιστα, πως ο ίδιος ο Λούντζης κατέστρεψε όλα τα αντίτυπα μετανιώνοντας για όσα ανέφερε ή υπαινισσόταν σ' αυτό, και πως διασώθηκαν μόνο τα αντίτυπα που είχε ήδη χαρίσει και δεν στάθηκε δυνατό να τα πάρει πίσω: βλ. Διονύσιος Ρώμας, ό.π., σσ. 8-9. Από το 1978, όμως, το έργο έγινε προστό με την έκδοση που αναφέρθηκε παραπάνω, στην οποία εκτός από τη μετάφραση υπάρχει και το ιταλικό πρωτότυπο.
9. «Προλεγόμενα Ι. Πολυλά», στο Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα*, Επιμέλεια-Σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Ίκαρος, 31971, σ.

23. Σε υποσημείωση ο Πολυλάς αναφέρει: «Του πεζού αυτού νεοελληνικού σχεδίσματος δεν εδυνήθηκα να σώσω τίποτε περισσότερο από το εκδιδόμενον απόσπασμα».

10. Σύμφωνα με τη σημείωση του Γ. Τερτσέτη στο αντίγραφο του «Διαλόγου» που έστειλε στον Πολυλά «Έγραψε τον "Διάλογο" ο Διονύσιος Σολωμός εις Ζάκυνθον κατά το 1824».

11. *Ανέκδοτα Κείμενα*, ό.π., σσ. 36-37.

12. *Miscellanea*, ό.π., σ. 13.

13. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα από το έκτο αφήγημα «Il demente» (Ο τρελός). Το παραθέτω στη μετάφραση του Νίκου Λούντζη. (Σε μετάφραση του ίδιου είναι και όλα τα αποσπάσματα που θα παραθέσω σ' αυτό το μελέτημα, με ορισμένες περιστασιακές δικές μου αλλαγές στις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες για να φανεί η αντιστοιχία του κειμένου του Ερμάννου Λούντζη με εκείνο του Σολωμού έπρεπε να θυσιαστεί η γλαφυρή λογοτεχνική απόδοση του Νίκου Λούντζη χάριν μιας πιστής και άκαρης μεταφοράς στην ελληνική.)

«Και παρευθύς, να το πράμα! Κάτι σα νυχτερίδα, στρουθοκάμπλος ή κουκουβάγια: τόσο γιγάντιο που ο Λάμπρος κατάφερε να πλαγιάσει στην πλάτη του!

Και τ' όνειρο έδειξε τον τρελό με τα φτερά του τέρατος, να πετάει στον αγέρα!...

Ο ερμηίτης στον καιρό του ήταν άνθρωπος με σάρκα ανύσυχη, δοσμένη στον κόσμο. Μολοντούτο απείσασε, τον τόπο βλέποντας που τ' όρνιο απόθεσε το κακορίζικο φορτίο...

Ξαναπαρουσιάζεται ο άγιος, με ύφος απειλητικό!

Σ' ένα βλέμμα του τ' απόκοσμα πνεύματα σπκώνονται στο πόδι κι Βελζεβούλ κλέβει τη μορφή της χαμένης κόρης. Απατημένος από το σατανικό θαύμα, ο Λάμπρος παρευθύς την αναγνωρίζει!

Το 'να χέρι κυνηγάει τα σπύθια, τ' άλλο αρπάζει τους γοφούς της... Σαλτάρουν ερωτοτροπώντας στη ράχη του παράξενου πουλιού και...».

14. Μετάφραση του Λίνου Πολίτη: Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα*, τόμος δεύτερος: *Πεζά και Ιταλικά*, Έκδοση-σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Ίκαρος, 31979, σ. 75.

15. Για την ταύτιση του Σολωμού με τον συνονόματο αφηγητή του, βλ. Γ. Π. Σαββίδης, «Εισήγηση για μια νέα ανάγνωση της "Γυναίκας της Ζάκυθος"», *Περίπλους*, τ. 9-10 (Άνοιξη-Καλοκαίρι '86), σ. 13.

Η επίδραση της *Υπερκάλυψης* του ψευδωνύμου Δίδυμου Κληρικού – που είναι ο Foscolo – πάνω στη *Γυναίκα της Ζάκυθος*, την οποία επισμαίνει ο Γ. Π. Σαββίδης σ' αυτή την εισήγησή του, θα μπορούσε να επηρεάσει τη δική μου υπόθεση προσανατολίζοντας προς την πιθανότητα επίδρασης του Foscolo και πάνω στον Λούντζη, ή και προς την πιθανότητα αναφοράς του τελευταίου στη σχέση της *Γυναίκας της Ζάκυθος* με την *Υπερκάλυψη*. Η συγκριτική, ωστόσο, εξέταση των αντίστοιχων κειμένων με οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι ομοιότητες που παρατηρούνται ανάμεσα στα «Frammenti» και στο έργο του Foscolo είναι συνέπεια της αναφοράς των «Frammenti» στη *Γυναίκα της Ζάκυθος*. Για τη σχέση της *Γυναίκας της Ζάκυθος* με την *Υπερκάλυψη* βλ. και Δημήτρης Αγγελάτος, «Για τη Γυναίκα της Ζάκυθος του Σολωμού», *Περίπλους*, ό.π., σ. 33.

16. Ως έτος που κλείνει την περίοδο των συνεχών σπουδών και ταξιδιών και ανοίγει την περίοδο της συγγραφικής παραγωγής πρέπει να δεχτούμε το 1843 κατά το οποίο κυκλοφορούν το μυθιστόρημα *Una vita perduta* και το *Miscellanea*.

17. Μιλάει εκεί για τη δύναμη της θρησκείας και της πίστης, για τη δυστυχία, τη σχετικότητα του χρόνου, τα νιάτα, τη γηρατειά, την εμπαρήνη, την αγάπη, την αδυναμία, τον εγωισμό και την εγωπάθεια, την τάξη που καθορίζει τον κόσμο, τη θεία πρόνοια, την αναζήτηση της αλήθειας, τους αιώνιους νόμους που διέπουν τον φυσικό και τον πητικό κόσμο, την αθωότητα, την άγνοια, τη φαντασία, τη μόρφωση, τα βιβλία, τα πλούτη, τη μικροψυχία και τα πάθη του ανθρώπου.

18. Στο παλικό ο στοχασμός αυτός αριθμείται βε τον λατινικό αριθμό LXXVIII, δηλαδή 78. Πρόκειται προφανώς για λάθος του επιμελητή της έκδοσης, που προέκυψε από την παράλειψη ενός προηγούμενου στοχασμού. Το ίδιο, επομένως, συμβαίνει και με τους επόμενους αλλά όχι και με τους προηγούμενους στοχασμούς που θα παραθέσω εδώ.

19. Έτσι αυτοχαρακτηρίζεται στην *Αυτοβιογραφία*, *Ανέκδοτα κείμενα*, ό.π., σ. 62.

τητα του κειμένου —, ως φόρο τιμής σε δύο αξιολογώτατους αλλά ξεχασμένους μάλλον ή παραμελημένους ζακυνθινούς διανοούμενους του περασμένου αιώνα. τον ιστορικό Ερμάννο Λούντζη πρώτα απ' όλα, που τιμάται σ' αυτό εδώ το αφιέρωμα — γι' αυτό και περιπεύει κάθε περαπέρω πληροφορία — και τον αδελφό του Νικόλαο, συνομήλικο, φίλο και συγγενή εξ αγχιστείας του Διονυσίου Σολωμού και μεταφραστή για χάρη του γερμανικών έργων, πολυγλωσσο και πολυταξιδεμένο, που κατέγραψε σε πλήθος, ανέκδοτων ως τα σήμερα, προσωπικών ημερολογίων και επιστολών προς τον υιό Δημήτριο την πολυτάραχη για την ιδιαίτερη πατρίδα του και όλη την Ευρώπη εποχή, της οποίας έτυχε να είναι μάρτυρας.

[Πρώτο ταξίδι]²

ΔΕΥΤΕΡΑ 24 ΜΑΡΤΙΟΥ 1823. Έφυγα από τη Ζάκυνθο μαζί με τον μικρότερο αδελφό μου, τον νεαρό Ερμάννο για να τον συνοδεύσω στις σπουδές του, μια που δυστυχώς η πόλη μας στερείται παντελώς οποιουδήποτε είδους ανώτερης εκπαίδευσης τόσο δημόσιας όσο και ιδιωτικής. Αφίσαμε την αγαπημένη μητέρα θλιμμένη στην είσοδο καθώς μας έδινε το τελευταίο αντίο αφού έπρεπε να αποχωριστεί από το πλευρό της δυο γιους τόσο αγαπημένους. Σταθήκαμε τυχεροί γιατί βρήκαμε μια καλή συντροφιά, που σ' ένα θαλασσινό ταξίδι είναι η καλύτερη παρηγοριά, και το ελληνικό πλοίο Πηνελόπη υπό ρωσική σημαία και με κυβερνήτη τον Γεώργιο Γιαννώτη που μας προσέφερε όλες τις δυνατές ανέσεις, κι έτσι εκτός από την καθαριότητα δεν επιθυμούσαμε τίποτε άλλο. Επιβιβαστήκαμε στις τέσσερις το απόγευμα με τη συνοδεία πλήθους φίλων και γνωστών. [...]

Τέταρτο ταξίδι (έγινε στην Ιταλία το έτος 1824³)

ΤΗΝ ΠΕΜΠΤΗ ΕΝΝΙΑ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ στις πέντε το απόγευμα επιβιβάστηκα στο πλοίο του κυρίου Βιάλην που ονομαζόταν Πήγασος με τη συνοδεία μιας ολόκληρης στρατιάς φίλων ...

[Σιένα]

Στις δύο το μεσημέρι έφτασα στη Σιένα κι αμέσως πήρα ένα αμαξάκι και κατευθύνθηκα προς τη Σάντα Κολόμπα. Στα μισά του δρόμου βρήκα τον αδελφό μου που είχε έρθει να με προϋπαντήσει μαζί μ' έναν κληρικό. Τον αγάλησα, τον φίλησα μ' όλη την αδελφική μου τρυφερότητα, μα ένα πρωτόγνωρο κρύο μπήκε στην καρδιά μου βλέποντας πως ο αδελφός μου δεν ανταποκρίθηκε στα φιλήματα μου με τη φλόγα που εγώ θα περίμενα μετά από ενάμιση χρόνο απουσία· το απέδωσα στην έκπληξη πνίγοντας κάθε άλλο συναίσθημα. Ανεβήκαμε κι οι τρεις στην άμαξα, οδήγησα εγώ το άλογο, κι εγώ δεν ξέρω πώς. Ο αδελφός άρχισε να μου εξιστορεί ένα σωρό μικροστενοχώριες που είχε με τους παπάδες, αλλά όλος ο θυμός του στρεφόταν εναντίον του Διευθυντή, καθώς εκείνος έδειχνε εκτίμηση και αγάπη προς τους άλλους μόνο.

Ο Διευθυντής έφτασε αργά, ψυχρά κομπλιμέντα και δικαιολογίες απ' την πλευρά του, σαρκασμοί και ψυχρές ειρωνείες απ' τη δική μου έδιναν στη συζήτηση μας ένα χρώμα γελοίο. Ζήτησα να ενημερωθώ για τις σπουδές του Ερμάννου, και για τις μηνιαίους ελέγχους του, που σχεδόν πάντα ήταν ψεύτικοι, αλλά εκείνος μου απάντησε με καινούργια ψέματα, και για να μην μηρδευτώ περισσότερο σε πράγματα τόσο δυσάρεστα έδωσα ένα τέλος στη συζήτηση. Όταν βρέθηκα μόνος με τον Διευθυντή του ζήτησα ένα αποδεικτικό για την καλή διαγωγή και πρόοδο του Ερμάννου, που τόσο επαινούσε προφορικά, μα μου έδωσε ένα — που κι εγώ δεν ξέρω πώς κρατήθηκα και δεν του το πέταξα στα μούτρα —, όπου δηλώνει ότι ο Ερμάννος εξομολογήθη-

κε και κοινώνησε τακτικά.

Από τον καθηγητή Pendola πήρα ένα για το μάθημα της φιλοσοφίας και έμεινα πολύ ικανοποιημένος.

Τα άλλα ζακυνθινόπουλα μαζεύνοντουσαν τριγύρω μου εκδηλώνοντας ζωηρά όλη τους τη χαρά· μόνο ο Pandofin Stefano έμοιαζε ευχαριστημένος, όλοι οι υπόλοιποι παραπονιόντουσαν για τη λιγοστή και βαρετή μελέτη που τους έδιναν και όλοι με εξόρκισαν να γράψω στους γονείς τους, όχι για να τους πάρουν από 'κει, αλλά για να αυξηθούν οι ασχολίες τους. Μίλησα με τον Διευθυντή μα με μηδαμινά αποτελέσματα.

Η βίλλα Σάντα Κολόμπα, ιδιόκτητη άλλοτε, αποτελείται από ένα παλατάκι αρκετό για ένα Κολλέγιο όπως είναι τώρα με μόλις και μετά βίας τριάντα μαθητές, αλλά θα ήταν πολύ περιορισμένο όταν ο αριθμός τους έφτανε τους διακόσιους σχεδόν. Βρίσκεται σε ωραία τοποθεσία πάνω σ' ένα ψήλωμα ανάμεσα σε δάση, και από μακριά μπορεί να απολαύσει κανείς τη θέα της Σιένας. [...]

Την Κυριακή το πρωί (στις 24 του μηνός) φύγαμε με την ίδια καρότσα, με την οποία είχα έρθει απ' το Λιβόρνο. Ήμουν χαρούμενος γιατί ήμουν μόνος κι έτσι μπορούσα πιο ελεύθερος να μιλήσω με τον αγαπητό Ερμάννο και να του γνωστοποιήσω την ιδέα της μητέρας μας και όλους τους λόγους που την οδήγησαν να καταστρώσει ένα παρόμοιο σχέδιο. Εκείνος είχε κάποιες αντιρρήσεις, αλλά κατά βάθος έδειχνε ευχαριστημένος. [...]

[Πίζα]

Την Πέμπτη το απόγευμα (στις 28 του μηνός) ταξιδεύοντας πολύ αργά φτάσαμε στην Πίζα προς το βράδυ. Κατέβηκα και βρήκα στην πόρτα προς μεγάλη μου έκπληξη τον υπρέτη του κυρίου Μουτσάν⁴. Ρώτησα για τον κύριο του, που κι αυτός είχε φτάσει το ίδιο πρωί από τη Φλωρεντία. Πήγα αμέσως στον Αρχιεπίσκοπο Ιγνάτιο⁵, που με δέχτηκε με μεγάλη ευγένεια, μίλησα μαζί του και ιδιαίτερος με τον ιππότη Mostra και με κάποιον κόντε Ruffo, που γύριζε τώρα από τη Γενεύη γύρω από τις σπουδές σε εκείνα τα μέρη. Όλοι συμφωνούσαν ότι δεν ήταν κακές, αλλά ήταν για νέους τρυφερής ηλικίας ή για εκείνους που έχοντας τελειώσει τις σπουδές τους θα ήθελαν να περάσουν ένα διάστημα με μελέτη και περισυλλογή κάτω από έναν ουρανό όπου τουλάχιστον αναπνέει κανείς έναν αέρα κάπως πιο ελεύθερο. Συγχρόνως όμως με διαβεβαίωσαν ότι θα εύρισκα ακόμα κι εκεί περίπου τους ίδιους περιορισμούς και την τυραννία όπως και στην Ιταλία, γιατί ο αυτοκράτορας της Αυστρίας είχε ακουμπήσει κι εκεί το ατσάλενιο του κέρι. Όσον αφορά δε τις νομικές σπουδές με συμβούλεψαν να οδηγήσω καλύτερα τον αδελφό μου κατευθείαν στο Παρίσι, μια και οι σπουδές αυτές ήταν πολύ πίσω στην Ελβετία και σχεδόν αδύνατον να πραγματοποιηθούν αφού δεν υπήρχαν εκεί παρά μόνο μερικοί δάσκαλοι που παρέδιδαν ιδιαίτερα μαθήματα. Ο δε Αρχιεπίσκοπος ήταν τόσο πεπεισμένος πως δεν έπρεπε να μείνω στην Ελβετία που με υποχρέωσε να πάρω μια συστατική επιστολή για το Παρίσι. Μου ξαναέδωσε κι άλλα γράμματα για τον Καποδίστρια και τον Μουστοξύδη⁶, οι οποίοι θα μπορούσαν να με διαφωτίσουν επαρκώς σχετικά με την υπόθεσή μου.

Το επόμενο πρωί πήγα παρέα με τον νεαρό Βούτο και τον Διαμαντόπουλο να επισκεφθούμε τα ωραία μνημεία της Πίζας. Το νεκροταφείο είναι πάρα πολύ ενδιαφέρον επειδή έχουν βάσει εκεί όλα τα αγάλματα, τις επιγραφές ή ό,τι άλλο αρχαίο ανακαλύπτεται στο έδαφος της Πίζας. Ανεβήκαμε στον πύργο, αλλά η ομίχλη έκρυβε τον ορίζοντα. Είδα έναν νέο που γύριζε από την Ελβετία, όπου είχε μείνει μερικά χρόνια στη Γενεύη για να σπουδάσει, και τώρα ερχόταν στην Πίζα για να ολοκληρώσει τις σπουδές του. Του ζήτησα πληροφορίες και με βεβαίωσε ότι σε όλους τους κλάδους θα εύρισκα εξαιρετικούς δασκάλους, αλλά στο

δίκαιο, που επί πλέον ήταν και το αντικείμενό του, δεν υπήρχε παρά μόνον ένας που ιδιωτικά παρείχε ορισμένες πληροφορίες.

Το απόγευμα, ενώ κάναμε περίπατο στην όχθη του Άρνου μαζί με τον Μουτσάν, συνάντησε ο Ερμάννος ξανά τον νεαρό έλληνα που είχα γνωρίσει εγώ το πρωί και του ζήτησε λεπτομερέστερες πληροφορίες. Πώς έμεινα εμβρόντητος όταν ο Ερμάννος με πλησίασε, με κάλεσε και μπροστά σ' όλους εκείνους τους νέους άρχισε να μου μιλάει για τυραννία, για αλαζονεία, για τα δικαιώματά του που θα ήταν ικανός να τα εξασκήσει και για χίλιες δυο άλλες γελοιότητες! Όσο κι αν προσπαθούσα να τον ηρεμήσω ήταν άσκοπο. Τον οδήγησα στο σπίτι, προσπάθησα να τον λογικέψω ώρα πολλή και τελικά βλέποντας πως δεν έκανα τίποτα του έδειξα την εντολή που είχα από τη μητέρα μας. Ήταν όλα μάταια, κουρασμένος τελικά από όλα αυτά τον πήγα στον Ιγνάτιο, όπου ήταν συγκεντρωμένοι άνθρωποι αξιολογοί και καλλιεργημένοι, και άνοιξα το θέμα της Ελβετίας, και των σπουδών γενικότερα και των σπουδών στη Γαλλία, και της τελειότητάς τους σε σχέση με τις παλικές που βρίσκονται υπό τον ζυγό ενός σκληρού δεσποτισμού, ο οποίος νομίζει ότι βρίσκει ένα στήριγμα διαδίδοντας τον σκοταδισμό και τη βαρβαρότητα. Ηρέμησε το πνεύμα του αδελφού, φαινομενικά τουλάχιστον, και υποχώρησε στην παράκλησή μου να πάμε στο Μιλάνο και να αφευθούμε να μας κατευθύνει ο Μουστοξύδης, τουλάχιστον για να μην συγκρουστούμε με τη μητρική επιθυμία. Θα έλεγα σχεδόν μαζί με τον Δάντη, Ω! Πίζα, ντροπή των ανθρώπων⁷ κάθε φορά ανατρέπεται εδώ η ευτυχία που είχα ονειρευτεί. Αυτή πλάνευε έναν αδελφό μου, που ευελπιστούσα να έχω φίλο αληθινό και βοηθό κι αυτή παρασύροντάς τον απ' την οδό της αρετής δηλητηρίασε τη δική του και τη δική μου ζωή. Αφού δεν βρήκα στον αδελφό τον γκαρδιακό εκείνο φίλο που τόσο είχα επιθυμήσει, σκέφτηκα να τον αναζητήσω στον δεύτερο. Προσπαθούσα με γλυκούς τρόπους και με αγάπη να τον πλησιάσω πάντοτε λίγο περισσότερο, και παρ' όλο που εκείνος απέρριπτε σχεδόν πάντα την τρυφερότητά μου, δεν έπαυα ποτέ να του τη δείχνω με τα πιο ειλικρινή σημάδια. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού που τον συνόδεψα στην Ιταλία και σε όλο αυτό το διάστημα προσπάθησα με γράμματα να μοιραστώ μαζί του τα αισθήματά μου κι ενώ μου φαινόταν ότι εκείνος άρχισε να νιώθει αν όχι τρυφερότητα τουλάχιστον ευγνωμοσύνη, βλέπω να εξαφανίζεται κάθε ελπίδα ενός ευτυχισμένου μέλλοντος. Αυτό όμως δεν θα με κάνει να αλλάξω γνώμη, θα του αφιερωθώ ολόκληρος κι αν ο Θεός δεν θελήσει να επιβραβεύσει την αγάπη μου δίνοντάς μου ένα φίλο για χάρη του οποίου να μπορώ να ζω, θα με βρει πάντα υπομονετικό και υποταγμένο στη θέλησή του. Αχ, ας θυσιαστώ τουλάχιστον μονάχα εγώ, μα τρέμω μήπως γίνει το θύμα Εκείνη, που τόσο υπέφερε για μας. Να δώσει ο Θεός να μην την ποτίζουμε συνεχώς πίκρες σε ανταπόδοση του καλού που μας έχει κάνει. Στις σπουδές ελπίζω ότι ο Ερμάννος θα επιτύχει οπουδήποτε κι αν πάει γιατί έχει διάθεση καλή. Ίσως αν εμβαθύνει περισσότερο στη μελέτη της φιλοσοφίας θα μάθει να γνωρίζει καλύτερα αυτόν που ζωηρά τον αγαπά κι αν τελικά δεν νιώσει τρυφερή αγάπη θα την αναπληρώσει τουλάχιστον η αναγνώριση.

Το Σάββατο το πρωί γύρω στις έντεκα (στις 30 του μηνός) φύγαμε από την Πίζα. Ανεβαίνοντας στο αμάξι έμεινα κατάπληκτος βλέποντας το όνομα του Μπάυρον γραμμένο πάνω στην καρότσα, και τη γοργόνα. Ρώπησα τον αμαξά που μου είπε ότι ανήκε σε έναν Άγγλο κύριο που είχε φύγει για την Ελλάδα και που τώρα ήταν νεκρός. Καθόμουν λοιπόν γεμάτος συγκίνηση στη θέση του μεγάλου αυτού ανδρός και μου φαινόταν σαν να τον είχα γνωρίσει και σαν να αναπολούσα έναν φίλο. [...]

Το βράδυ μου έφερε ο αμαξάς ένα σημείωμα γραμμένο με μολύβι που του είχαν δώσει από μια άλλη αμαξά. Τι έκπληξη όταν είδα ότι έφερε την υπογραφή του Μουστοξύδη, ο οποίος μας είχε συναντήσει στο

δρόμο μετά το μεσημέρι και από τα στοιχεία που είχε μας αναγνώρισε και ρώτησε μυστικά τον αμαξά, που χωρίς να απευθυνθεί σε μας του είπε ότι ήμασταν δύο Άγγλοι. Ο Μουστοξύδης όμως πεπεισμένος για την εντύπωσή του, μας έστειλε το μικρό τούτο σημείωμα. Στενοχωρήθηκα πολύ που δεν μπόρεσα να τον συναντήσω, ιδίως επειδή ο Ερμάννος συνέχιζε να αντιδρά έντονα στην προοπτική ενός ταξιδιού στην Ελβετία, και όσο και αν προσπάθησα να τον μεταπείσω ήταν χαμένος κόπος, καθώς ο φλογερός του χαρακτήρας κώφευε σε κάθε είδους λογική. Εκείνος ήθελε να γυρίσουμε πίσω και με μεγάλο κόπο τον έπεισα να συνεχίσουμε το ταξίδι και να περιμένουμε στη Γένοβα τις συμβουλές του Μουστοξύδη. Εγώ σύντομα του έγραψα μια μακροσκελή επιστολή, εσωκλείοντας και όλες εκείνες που μου είχαν δώσει γι' αυτόν, στην οποία του εξέθετα ένθερμα το σχέδιο που είχα καταστρώσει για τον αδελφό μου, κι όλα τα εμπόδια που συνάντησα και τον παρακάλεσα να μου κοινοποιήσει τις σκέψεις του στη Γένοβα. [...]

[Γένοβα]

Τελικά βρήκαμε τον κύριο Poscia, έναν ευγενέστατο άνθρωπο με πολλές γνώσεις που τις απόκτησε μέσω μιας φιλελεύθερης παιδείας και τις διεύρυνε με αλληπάλληλα ταξίδια στη Γαλλία, την Αγγλία και τη Γερμανία. Με τη μεσολάβησή του γνώρισα έναν θείο του, έναν πολύ καλό δικηγόρο, που όμως δεν εξασκεί το επάγγελμά του μετά τις τελευταίες θλιβερές περιπέτειες που έσφιξαν τον αξιολύπητο αυτό λαό με στενότερα δεσμά. Μίλησα μαζί του για την απόφασή μου να πάω τον αδελφό μου στην Ελβετία, αλλά με συμβούλεψε να μην το κάνω επειδή ο Ερμάννος βρισκόταν ήδη σε αρκετά προχωρημένη ηλικία για να εκμεταλλευτεί όσο θα έπρεπε εκείνους τους τόπους, κατάλληλους για να διαμορφώσουν ένα νέο σε πιο τρυφερή ηλικία και ιδίως όσον αφορά τις συνήθειές του. Η γνώμη του ήταν να τον πάω στη Γαλλία και επειδή εγώ ήμουν αντίθετος με συμβούλεψε να τον οδηγήσω στην Μπολόνια και να προσπαθήσω να τον βάλω στο σπίτι κάποιου καθηγητή Costa, κατάλληλου για την εκπαίδευση ενός νέου και ικανού να τον διαφυλάξει από τον φοβερό ίλιγγο που παρασύρει και καταβροχθίζει τόσους εφήβους. Δεν ήθελα όμως ακόμα να πάρω μian απόφαση περιμένοντας την απάντηση του Μουστοξύδη, καθώς προτιμούσα να έχω κάποια σοβαρότερη συμπαράσταση στην προσπάθειά μου να μεταπείσω τον Ερμάννο που έδειχνε μεγάλη απροθυμία στο να εγκαταλείψει την Ιταλία. [...]

Μάταια περίμενα εδώ γράμμα από τον Μουστοξύδη, βλέποντας τέλος πως ο Ερμάννος δεν ήθελε να υποχωρήσει στις παρακλήσεις μου να συνεχίσουμε το ταξίδι, βρίσκοντας υποστήριξη στα διάφορα που ακούγαμε, σκέφτηκα μετά από πολύ συλλογισμό πως είναι πολύ παρακινδυνευμένο να βάλεις ένα νέο δια της βίας στις σπουδές, ιδίως όταν είναι σε μια ηλικία που δεν είναι δυνατόν να χρησιμοποιήσεις βία, ακόμα κι αν το ήθελες, και αποφάσισα τελικά να αλλάξω γνώμη και να τον πάω στην Μπολόνια, αφού μου υποσχέθηκε ο αδελφός μου ότι δεν θα με έκανε να μετανιώσω για την απόφασή μου.... Την Κυριακή το πρωί, στις 7 Νοεμβρίου φύγαμε από τη Γένοβα περνώντας από το προάστιο San Pier d' Arena απ' όπου φαίνεται η πόλη θρονασμένη στην πλαγιά του λόφου να απλώνει τα αρπακτικά της χέρια σαν μια πλανεύτρα σειρήνα. Ήμασταν μόνοι στην αμαξά και δεν έπαυα ούτε στιγμή να εξηγώ με σαφήνεια στον αγαπητό Ερμάννο την κατάσταση της οικογένειάς μας και πόσο χρειαζόταν τη βοήθειά του ιερέως υποσχέσεις με διαβεβαίωσαν για την καλή του θέληση και έκαναν να ξαναναψει κάποια σπίθα καλής ελπίδας στη θλιμμένη μου καρδιά. [...]

[Μπολώνια]

Στο τέλος αυτού του δρόμου, σε μια ακανόνιστη πλατεία, βρίσκεται το μεγάλο ξενοδοχείο όπου καταλύσαμε. Είχε νυκτώσει πια, αλλά μη θέλοντας να χάσω χρόνο πήγα αμέσως εις αναζήτηση του δικηγόρου Σιγούρου για να τον συμβουλευτώ για το σχέδιο που έπρεπε να καταστρώσω σχετικά με τις σπουδές του Ερμάννου. Δεν μπόρεσα να τον βρω. Αντιθέτως βρήκα τους συνταξιδιώτες μου Γαλβάνη και Δικόπουλο και λίγο αργότερα κι αυτόν τον Διονύσιο Σιγούρο και συζητώντας μαζί τους προσπάθησα να αντλήσω πληροφορίες για το Πανεπιστήμιο και τους καθηγητές, τους οποίους όλοι επαινούν, αλλά μου είπαν ότι θα ήταν αδύνατο να εισαγάγω τον Ερμάννο, μια κι εκείνοι πασχίζουν εδώ και δεκαπέντε μέρες να γίνουν δεκτοί στο Πανεπιστήμιο και συναντούν σημαντικές δυσκολίες. Γεμάτος σκέψεις κι αμφιβολίες πήγα νωρίς το άλλο πρωί στον Σιγούρο, του εξέθεσα όλη την υπόθεση, εκείνος μου επιβεβαίωσε όσα μου είχαν πει οι νέοι, απάντησε όμως στην ερώτησή μου σχετικά με τον καθηγητή Costa, ότι αν μπορούσα να τον πείσω να αναλάβει την εκπαίδευση του αδελφού μου θα μπορούσα να είμαι ήσυχος ως προς την επιτυχία του. Κι ο ίδιος ακόμη με μεγάλο κόπο είχε κατορθώσει να κάνει ο αδελφός του μια ώρα μάθημα με τον καθηγητή. Την ίδια κιόλας μέρα κατάφερα να κάνω τη γνωριμία του Costa, και έμεινα ικανοποιημένος από τους τρόπους του, αλλά μου είπε ότι θα ήταν αδύνατο να δεχτεί αυτό που του ζητούσα για χίλιους δυο λόγους, πράγμα που δεν με έκανε να χάσω το κουράγιο μου, αλλά ανανέωσα τα αιτήματά μου με τη βοήθεια νέων συστάσεων που μου προμήθεψε ο Σιγούρος και με μεγαλύτερη πίεση, και είχα τη χαρά να τον πείσω να μου υποσχεθεί όλα όσα επιδίωκα, αλλά δεν μπορούσε πριν από οκτώ ή δέκα μέρες, γιατί έπρεπε να ετοιμάσει ένα δωμάτιο μια και δεν είχε προς το παρόν κανένα. Αυτό με δυσαρέστησε και γι' αυτό ρώτησα και έμαθα ότι στο ισόγειο, που νοίκιαζε ο καθηγητής σε μια οικογένεια από την Μπολώνια υπήρχε ένα δωμάτιο που ήταν ελεύθερο γιατί έλειπε ο γιος του νοικοκυραίου, αλλά το είχε κλείσει γι' αυτό το μεσοδιάστημα ένας νεαρός Έλληνας. Ανακάλυψα πως επρόκειτο για τον νεαρό Σπύρο Σιγούρο· ήταν τόσο εύκολο, με τη μεσολάβηση του εξαδέλφου του κι αφού κι ο ίδιος δεν είχε πάει ακόμη να μείνει, να τον πείσω να μου το παραχωρήσει για μερικές μέρες, που την Κυριακή (14 Νοεμβρίου) το βράδυ μεταφερθήκαμε εκεί, για να μπορέσει ο αδελφός μου να αρχίσει τα μαθήματα με τον καθηγητή και να προσπαθήσω εγώ με μεγαλύτερη ελευθερία να τον εγγράψω στο Πανεπιστήμιο. Σ' αυτό το τελευταίο συνάντησα μεγάλες δυσκολίες, αλλά με τη βοήθεια του καθηγητή Giacometti και με ένα-δυο μικροδωράκια κατάφερα τελικά να πάρω την άδεια. Τώρα όμως παρουσιάστηκε μια καινούργια δυσκολία: δεν ήθελαν να δεχτούν το αποδεικτικό της Σιένας και ο αδελφός μου θα έπρεπε να περάσει ένα διαγώνισμα φιλοσοφίας, φυσικής και μαθηματικών. Για το πρώτο δεν είχα καμία αντίρρηση, αλλά τις άλλες δύο επιστήμες δεν τις είχε σπουδάσει. Δεκαπέντε μέρες αγωνίστηκε μέχρι να καταφέρω να κανονίσω την υπόθεση έτσι που ο Ερμάννος να εξεταστεί μόνο στη φιλοσοφία και τα λατινικά, μα τελικά πέτυχα αυτό που επιθυμούσα. Στο μεταξύ τακτοποίησα όλα τα υπόλοιπα με τον καθηγητή Costa, να έχει, δηλαδή, όλη την εποπεία πάνω στις σπουδές και τη διαγωγή του Ερμάννου, και μετά από μερικές μέρες ήταν έτοιμο και το δωμάτιο κι έτσι μπόρεσα να τα τακτοποιήσω όλα πριν τον αφήσω.

Απασχολημένος συνέχεια σχεδόν μ' αυτές τις υποθέσεις κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στην Μπολώνια μου έμεινε λίγος καιρός για να παρατηρώ τα ωραία πράγματα που εκεί υπάρχουν κι είχα τόσο λίγη διάθεση που κι οι ελεύθερες ώρες που καμιά φορά μου απόμεναν περνούσαν με σκοτεινές σκέψεις, που μου έδειχναν τη λιγοστή αγάπη του αδελφού και το φλογερό του ταμπεραμέντο που τον έκανε να μην βλέπει ό,τι γινόταν για το καλό του, αυτή την έμφυτη φλόγα που συχνά χωρίς να υπολογίζει τη δύναμη των λόγων

του τον έκανε να με πληγώνει με τον πιο σκληρό τρόπο. Ελπίζω όμως πως με τον καιρό εμβαθύνοντας στις σπουδές και όντας σε θέση να γνωρίζει καλύτερα τα αισθήματα του πλησίον του, αν δεν μου χαρίσει την καρδιά του, θα αιστανθεί τουλάχιστον ευγνωμοσύνη για την αγάπη μου. Σε πιο νεαρή ηλικία είχα διαμορφώσει εγώ ένα σχέδιο ζωής που θα μπορούσε να με κάνει ολοκληρωτικά ευτυχιμένο, επιστρέφοντας όμως στην οικογένειά μου και βλέποντας πως το σχέδιο μου προσέκρουε στις απόψεις της μητέρας, και ότι εάν το εφαρμόζα θα είχα ίσως κατά ένα μέρος καταστρέψει την ευτυχία που της αξίζει και οφείλουμε να της προσφέρουμε, άλλαξα γνώμη και, μια που εγώ ο ίδιος δεν μπορούσα να αγγίξω την ιδανική για μένα ευτυχία, αποφάσισα να την επιδιώξω τουλάχιστον για τον αδελφό μου τον Ερμάννο, πάνω στον οποίο φαίνεται πως έχει εναποθέσει η αγαπημένη μας μητέρα όλες της τις ελπίδες. Εγώ οπωσδήποτε θα μείνω ακλόνητος στις ιδέες μου κι αν εκείνος αρνηθεί ακόμη και την αγάπη μου δεν θα με βρει γι' αυτό λιγότερο στοργικό. Κι αν ίσως ο Θεός δεν θελήσει να μου δώσει τη χάρη να καταφέρω να πλάσω κανενός την ευτυχία, υπομονή θα υποτακτώ στη θέλησή του και θα δω με τη μεγαλύτερη δυνατή ηρεμία να καταρρέει κι αυτό το οικοδόμημά μου χωρίς να αλλάξω αισθήματα. Ας μ' αξιώσει μόνον ο Θεός να μπορέσω να επαναλάβω ήσυχα την όμορφη ωδή του Οράτιου

Integer vitae scelerisque purus

Non eget Mauris jaculis⁸

Όποιος ακέραιος μένει κι από αμαρτίες καθαρός

δεν έχει ανάγκη από μαυριπάνικα βέλη

Μα το κακό θα είναι να μείνω μόνο με τις καλές προθέσεις και να μου λείπει η δύναμη να τις εκτελέσω και να μην καταφέρω δυστυχώς να λέω πάντα μαζί με τον αγαπημένο μου Οράτιο

Hic murus aheneus esto. Nil conscire sibi

Nulla pallescere culpa⁹

Ας είναι τείχος μπρούτζινο. Τίποτα να μην μπορούν να μας προσάπτουν

Για κανένα αμάρτημα να μην μετανιώνουμε.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Χειρόγραφο τετράδιο με κοντή χάρτινη στάκωση και 88 φύλλα με υδατόσμιμα, σελίδες λευκές και γραμμένες διαστ. 0,200 x 0,125 χωρίς αριθμηση — εκτός από αυτές του Τετάρτου ταξιδιού αριθμημένες 1-28, όπου παρεμβάλλονται και επτά (7) φύλλα με σχέδια με μολύβι τοπίων και της κατόψεως ενός ναού. Υπάρχουν επίσης διάσπαρτα στην αρχή κυρίως τέσσερα (4) ακόμη φύλλα με σχέδια.
2. Ξεκινάμε την παρουσίαση του ημερολογίου με ένα κομμάτι από τις σελίδες του πρώτου ταξιδιού, που είχε γίνει το 1823 και κατά το οποίο ο Νικόλαος Λούντζης συνόδευσε τον αδελφό του στη Σιένα, στο κολλέγιο όπου θα σπούδαζε. Η περιγραφή του ταξιδιού αυτού καταλαμβάνει τέσσερις συνολικά σελίδες συν ένα φύλλο με σχέδιο ενός τοπίου των παραλίων της Λευκάδας και διακόπεται ξαφνικά, όταν το πλοίο που μεταφέρει τα δύο αδέρφια στην Ιταλία είχε κάνει σκάλα

στην Κέρκυρα. Κατόπιν μεσολαβούν πολλές λευκές σελίδες μέχρι το *Τέταρτο ταξίδι*.

3. Η περιγραφή του ταξιδιού είναι λεπτομερέστατη και σταματά στην Μπολώνια όταν ολοκληρώνεται και η αποστολή του Νικολάου. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1824 το πλοίο Πίγασος αφήνει τη Ζάκυνθο με κατεύθυνση τη Σικελία αυτή τη φορά. Οι δυνατοί άνεμοι το αναγκάζουν να την περιπλεύσει, περνά την Έλβα για να αγκυροβολήσει στο Λιβόρνο στις 26 Σεπτεμβρίου. Εκεί οι ταξιδιώτες υποχρεώνονται να μείνουν στο λοιμοκαθατήριο 25 ολόκληρες μέρες. Από το Λιβόρνο αναχωρεί ο Νικόλαος Λούντζης για τη Σιένα για να συναντήσει τον αδελφό του.

Τα δύο αδελφία, ταξιδεύοντας πάντοτε με άμαξα θα πραγματοποιήσουν το εξής περίεργο δρομολόγιο μέσα στην Ιταλία, που ακολουθεί πιστά την κλίμακα των διαφωνιών και του τελικού συμβιβασμού τους. 24 Οκτωβρίου 1824 αναχώρηση από τη Σιένα, 25/10 Λιβόρνο, 28/10 Πίζα, 1/11 Λα Σπέτσια, 2-7/11 Γένοβα, 9/11 Πιασέντσα, 10/11 Πάρμα, 11/11 Μπολόνια.

4. Για τους διαφόρους Ζακυνθινούς (την οικογένεια Λούντζη, τον Μουτσάν, τον περίφημο δικαστικό Φραγκίσκο Σιγούρο, κ.λπ.) που παρελαύνουν μέσα από τις σελίδες του ημερολογίου παραπέμπω στα αντίστοιχα λήμματα του *Ιστορικού και Λαογραφικού Λεξικού Ζακύνθου*, том. Α' (Ιστορικών-Βιογραφικών) του Α. Χ. Ζώνη, Αθήνα 1963.

5. Πρόκειται για τον γνωστό φιλικό και λόγιο, επίσκοπο Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο (1765-1827).

6. Ο Κερκυραίος Ανδρέας Μουστοξύδης (1785-1860), κλασικός φιλόλογος και μεταφραστής στα παλικά αρχαίων συγγραφέων διάσημος στους ευρωπαϊκούς κύκλους, ιστορικός, ένθερμος πατριώτης, στενός συνεργάτης του Καποδίστρια σε θέματα Παιδείας, βουλευτής της Ιονίου Βουλής και Υπουργός Παιδείας της αγγλοκρατούμενης Επτανήσου μέχρι τον θάνατό του, ζούσε την εποχή που εδώ μας απασχολεί στην Ιταλία. Βλ. Ε. Μανή, Ανδρέας Μουστοξύδης, Αθήνα 1960.

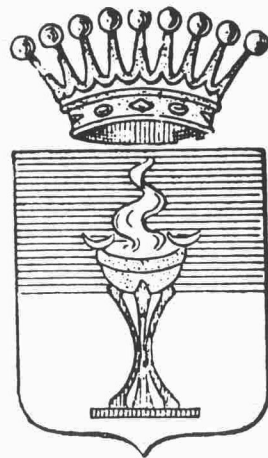
Οι σχέσεις του με τον Ερμάννο θα αναπτυχθούν στη διάρκεια της ζωής τους και θα καρποφορήσουν όπως μας πληροφορεί ο τελευταίος στην εισαγωγή του βιβλίου του. Βλ. Ε. Λούντζη, *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*, Αθήνα 1856.

7. Δάντης, *Θεία Κωμωδία - Κόλαση ΛΓ'*, στ. 79.

8. Οράτιος, *Ωδές*, βιβλίο 1ο, ωδή ΚΒ', στ. 1-2.

9. Οράτιος, *Επιστολές*, βιβλίο 1ο, επιστολή Α', στ. 60-61.

Το οικοδόμημα της οικογένειας Λούντζη

LUNZI

1. Ο γκρεμός της Σαφούς στην Αγία Μαύρα

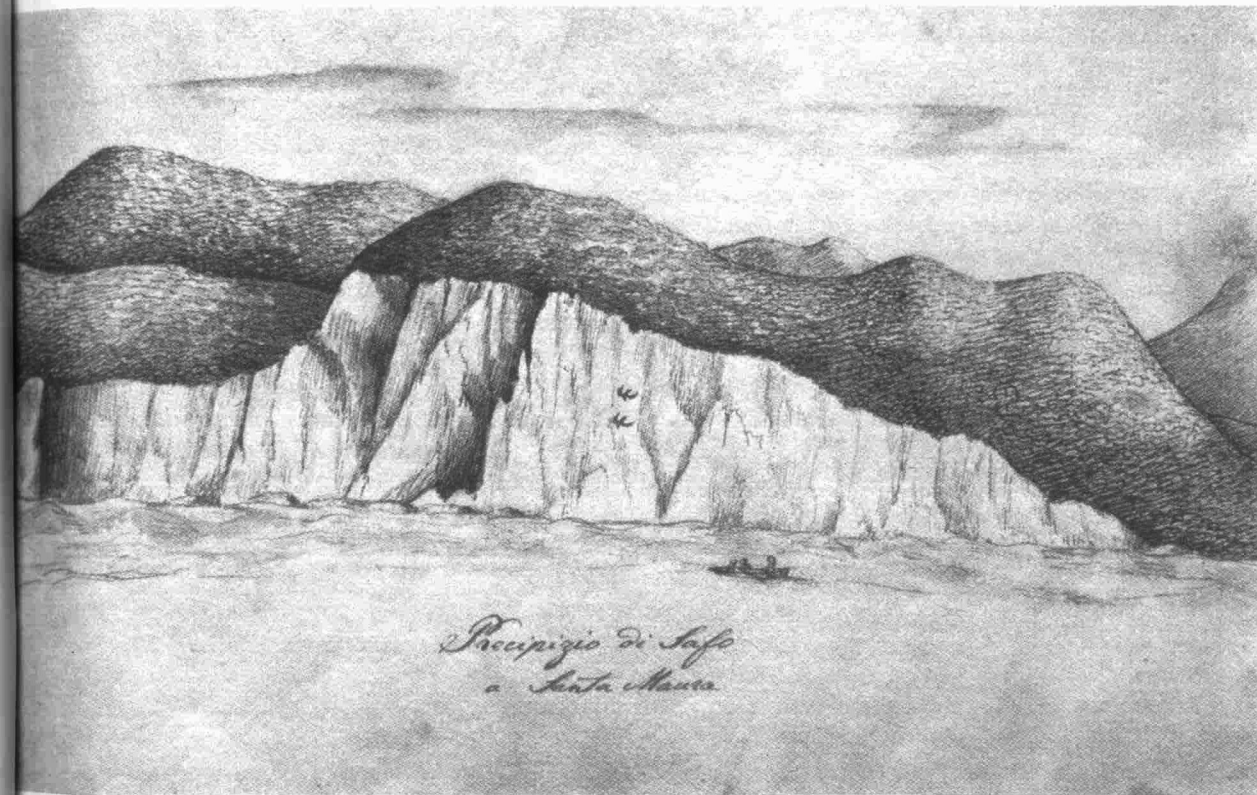
Το βραδάκι βρεθήκαμε μπροστά από τον περίφημο απόκρημνο βράχο της Λευκάδας, εκεί όπου η άτυχη Σαφώ αναζήτησε καταφύγιο κυνηγημένη από την απελπισία προσφέροντας στον βράχο ως λεία τον εαυτό της. Το φεγγάρι καθρεφτιζόταν στα γαλήνια νερά και πλανεύοντάς σε με τη φαινομενική του πρεμιά έμοιαζε να σε καλεί να ακολουθήσεις το παράδειγμα εκείνης της δυστυχισμένης. (25/3/1823, *Πρώτο ταξίδι*, σ. 1).

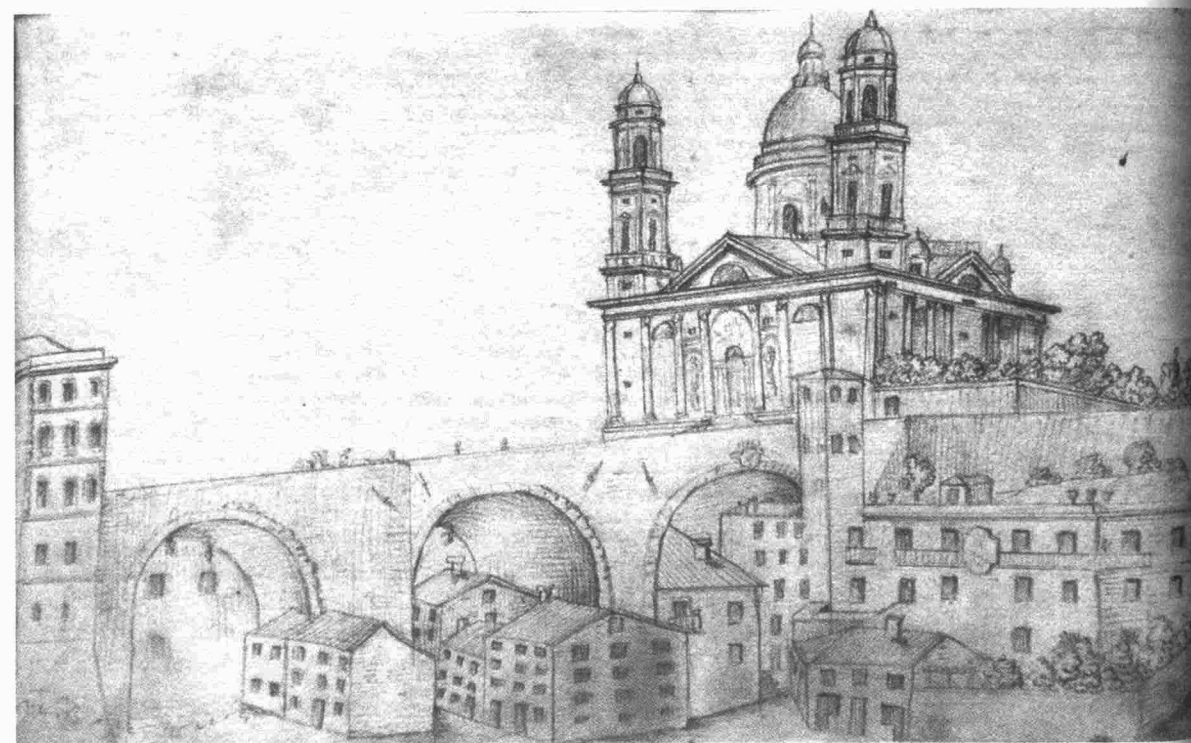
2. Το γραφικό χωριό Ραπάλλο έξω από τη Γένοβα

Ο δρόμος προσφέρει συνεχώς άλλοτε όμορφες τοποθεσίες με υπέροχη θέα, άλλοτε περνά από μικρά χωριά, όπως το Ραπάλλο που είναι χτισμένο στους πρόποδες ενός χαριτωμένου λόφου σπαρμένου σπιτάκια που δίνουν στον τόπο μια όψη ευχάριστη και πλούσια. (*Τέταρτο ταξίδι*, σ. 10).

3. Άποψη της Γένοβας

Διασχίσαμε κατόπιν τη γέφυρα του San Carignano που ενώνει δυο λόφους περνώντας πάνω από μια βαθιά κοιλάδα. Φαίνονται κάτω από τις καμάρες της σπύια που έχουν έως και επτά πατώματα. Στην κορυφή της γέφυρας βρίσκεται η εκκλησία της Παναγίας του Carignano. (*Τέταρτο ταξίδι*, σ. 12).

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Ι. ΛΙΒΕΡΗΣ

Ο ΕΡΜΑΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ

ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΡΜΑΝΟ ΛΟΥΝΤΖΗ (1806-1868) έχω γράψει μια παλαιότερη εργασία-μου, που δημοσιεύτηκε στα «Χρονικά της Ζακύνθου» το 1964. Πάνε δηλαδή τριάντα ολόκληρα χρόνια. Μια γενεά. Και μαζί μ' εκείνη που με διάβασε κάνουνε δύο, αν λογαριάσουμε μόνο τους νέους της κάθε εποχής που πρέπει να μαθαίνουν την ιστορία-τους. Για τούτο και ενέδωσα στην παράκληση να ξαναγράψω γι' αυτό το εξαιρετικά αξιόλογο τέκνο της Ζακύνθου, πλουτίζοντας τη συμβολή-του στην επιστήμη της ιστοριογραφίας και με άλλα προσωπικά δεδομένα.

Είχα την καλή τύχη, όταν υπηρετούσα ως δικηγόρος στη Ζάκυνθο, να βγει ανάποδος ο τελευταίος απόγονος της οικογένειας Ντομενεγίνι (Αντώνης, αν θυμάμαι καλά, είτανε το όνομά-του), να σκορπίσει την αξιόλογη βιβλιοθήκη του πατέρα-του και εξ αυτού του λόγου να γίνω κάτοχος, ανάμεσα στα άλλα, και των δύο, δυσεύρετων ακόμη και τότε, σπουδαίων ιστορικών βιβλίων, που έγραψε στα ιταλικά ο Ερμάνος Λούντζης, σχετικών και των δύο με την πολιτική και κοινωνική κατάσταση της Επτανήσου τόσο κατά την περίοδο της Βενετικής Κυριαρχίας, όσο και κατά την περίοδο της Αγγλικής Κατοχής. Και τα βιβλία αυτά ήταν το: «Della Condizione Politica delle Isole Ionie sotto il Dominio Veneto» και το «Della Repubblica Settinsulare», που κατά περίεργη σύμπτωση γλυτώσανε από τα νερόνια χέρια των αστυνομικών οργάνων της Δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936, που έκαψαν στην Πλατεία του Αγίου Μάρκου κάπου πεντακόσια βιβλία της δικής-μου βιβλιοθήκης, με την υπόδειξη ενός ιστοριοδίφη, μακαρίτη τώρα, που δεν καταλάβαινε και που έτυχε να τον έχω υπάλληλο. Από το περιεχόμενό-τους και από τα απομνημονεύματα του Κωνσταντίνου Λομβάρδου, που στην πραγματικότητα αποτελούν αντιγραφή των παραπάνου δύο βιβλίων του Λούντζη πληροφορείται κανείς γενικά τον τρόπο όπως έζησαν οι Ζακυνθιοί και την κοινωνική-τους κατάσταση κάτω από την κυριαρχία τόσο των Βενετών όσο και των Άγγλων, οι οποίοι την εντολή που πήραν από το Συνέδριο της Βιέννης να επιβλέψουν στην αποκατάσταση της Δημοκρατίας της Επτανήσου τη μετέτρεψαν σε κατάκτηση.

Είταν η εποχή που, θέλοντας να συγκρατήσω τη γνώση της ιταλικής γλώσσας, έσμιγα τόσο τον πολυμαθή ιστοριοδίφη Σ. Ντεμπιάζη (Κερκυραίο, που έζησε και πέθανε στη Ζάκυνθο) όσο και τον προκαθήμενο της Λατινικής Εκκλησίας Ντον Τομάσο Βεσπούτσι (που οι Ζακυνθιοί ονόμαζαν παπά Μιγκούτσι) γέννημα και θρέμμα της Ζακύνθου από πολλές γενεές και εξαπίας ακόμα που είμουνα πληρεξούσιος δικηγόρος αυτής της εκκλησίας διορισμένος από την Καπελανία της Ρώμης. Και ρίχτηκα με πολλή όρεξη στη μελέτη αυτών των δύο βιβλίων του Λούντζη που έπεσαν στα χέρια-μου.

ΜΟΥ ΕΚΑΜΕ ΕΝΤΥΠΩΣΗ, ευθύς εξαρχής, η εξαιρετική συναίσθηση ευθύνης και η αντικειμενικότητα του συγγραφέα σε σημείο ώστε να μη χωρά στις κρίσεις-του η ελάχιστη προκατάληψη και η παραμικρή μεροληψία. Αρετές αντάξιες ενός πραγματικού επιστήμονα ιστορικού. Δεν πίστευα στα μάτια-μου. Κάτι το εντελώς

αντίθετο από τον άλλο ιστορικό της Ζακύνθου, το Χιώτη, που συγκέντρωσε πράγματι με πολύ μόχθο τεράστιο ιστορικό υλικό, αλλά χωρίς να το επεξεργαστεί και να το μελετήσει. Όπως συνέβηκε και στα χρόνια-μας με λειψούς σε μόρφωση και σε παιδεία ιστοριοδίφες που παράθεσαν απλώς κι έφεραν στο φως τα ευρήματά-τους. Ιστοριοδίφης σωστός στάθηκε μόνο ο Ντεμπίαζης. Ιστορικός μόνο ο Ερμάννος Λούντζης.

Ο Ερμάννος Λούντζης δεν είναι απλώς ο φωτισμένος διανοούμενος, στάθηκε μαζί και μια ηθική αξία υψηλή, που ανέβασε το έργο-του στα επίπεδα του κοινωνικού καθήκοντος και της εθνικής αποστολής· σε βαθμό που να αδιαφορήσει για τις προσωπικές αντιπάθειες που θα προκαλούσε στις μικρές κοινωνίες των εφτά νησιών η αντικειμενικότητά-του ως προς τη συμπεριφορά των εκπροσώπων της τάξης-του. Ούτε για μια στιγμή δεν πέρασε από το νου-του η αξιοποίηση της δουλιάς-του. Ούτε τη θέση-του στο χώρο των γραμμάτων δε διεκδίκησε. Απεναντίας, ως άλλος ιεραπόστολος, απαρνήθηκε τις κοσμικές χαρές για να δοθεί ολόψυχα σ' αυτό το έργο. Και να σκέφτεται κανείς τι θόρυβος έγινε πρόσφατα γύρω από πρόσωπα που ακόμα και σαν λογοκλέφτες κατηγορήθηκαν. Αλλά είναι κανόνας: Οι μηδαμινόπτες να εξυμνούν τις μηδαμινόπτες. Τώρα μάλιστα με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης παράγινε το κακό.

Και όμως το έργο του Λούντζη αγνοήθηκε· κι από τη δημόσια διδασκαλία. Και αγνοήθηκε προς ζημίαν της ελληνικής ιστορικής επιστήμης που πολλά είχε να διδαχτεί από την επανησιακή ιστοριογραφία. Να πω πως αυτό έγινε επίτηδες; Όχι δε θα το πω. Διότι τα βιβλία υπήρχαν. Όμως η φιλοσοφία της ιστορίας διδάσκει, ότι το πνεύμα της εξέλιξης και της προόδου, που καθοδηγεί τον αγώνα μιας καταπιεζόμενης κοινωνικής τάξης και την ανεβάζει στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας γίνεται με τον καιρό αντιπαθητικό. Και ξεχνιέται, εγκαταλείπεται. Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που μια άλλη τάξη, που βρίσκεται στη βάση της πυραμίδας και καταπιέζεται από τη νικήτρια τάξη διεκδικεί αυτό το πνεύμα για δικό-της. Η νικήτρια τάξη ενδιαφέρεται πια να διατηρήσει για πάντα τα όσα απόκτησε και δε μπορεί να δεχτεί ότι ισχύει και για δάφνη ο νόμος της εξέλιξης και της προόδου· και απαρνιέται τους πνευματικούς εκπροσώπους-της, τους κατακωνιάζει. Γράφει ψεύτικη ιστορία· όταν μάλιστα συμβιβάζεται με τη νικήτρια τάξη, όπως συνέβηκε με την τάξη την αστική, που στις περισσότερες περιπτώσεις συμβιβάστηκε με τους φεουδάρχες.

Ο ΕΡΜΑΝΝΟΣ ΛΟΥΝΤΖΗΣ πράγματι, παρότι φιγουράριζε αφέντης, έγραψε μίαν ιστορία της αστικής τάξης που ανέβαινε να καλύψει το ιστορικό κενό που άφινε η φεουδαρχία. Και μέσω αυτής την ιστορία ενός έθνους που ανάδεικνε αυτή η τάξη μέσω της συναλλαγής που συνδέει άρρηκτα και πατριωτικά τους ανθρώπους της παραγωγής, που είναι μια ανθρώπινη σχέση, και μέσω του επικρατέστερου λαϊκού στοιχείου που είτανε το ελληνικό. Η ιστοριογραφία αποτελεί τον εξωποικειμενικό, τον αντικειμενικό τρόπο που εκφράζει μια εθνική συνείδηση, είναι στην ουσία-της η κραυγή που φανερώνει τη γέννηση ή την αναγέννηση, αν θέλετε, ενός λαού. Διατυπώνει έναν έμμεσο κώδικα ζωής αυτού του λαού και ένα συμβόλαιο που επιθυμεί να συνάψει αυτός ο λαός με όλους τους άλλους λαούς της οικουμένης. Τα αιτήματα και οι όροι του συμβολαίου αυτού είναι δύο: Ανεξαρτησία και ελευθερία. Και εκείνη τη στιγμή η επανησιακή πατρίδα μιλούσε για λογαριασμό ολόκληρου του καταπιεζόμενου ελληνικού έθνους. Και για του λόγου το αληθές ιδού ένα απόσπασμα από το βιβλίο-του «Della Republica Settinsulare», σελ. 42:

«Η ομοσπονδία των μικρών αυτών νήσων του Ιονίου Πελάγους προσέφερε, έπειτ' από τόσους αιώνες, στη σκηνή του κόσμου το θέαμα ενός μικρού και νέου ελληνικού Κράτους, την Επανησιακή Δημοκρατία. Με τη θέση δε την οποίαν κατέλαβε στη μεγάλη οικογένεια των Ευρωπαϊκών Κρατών επροφήτευσε στην

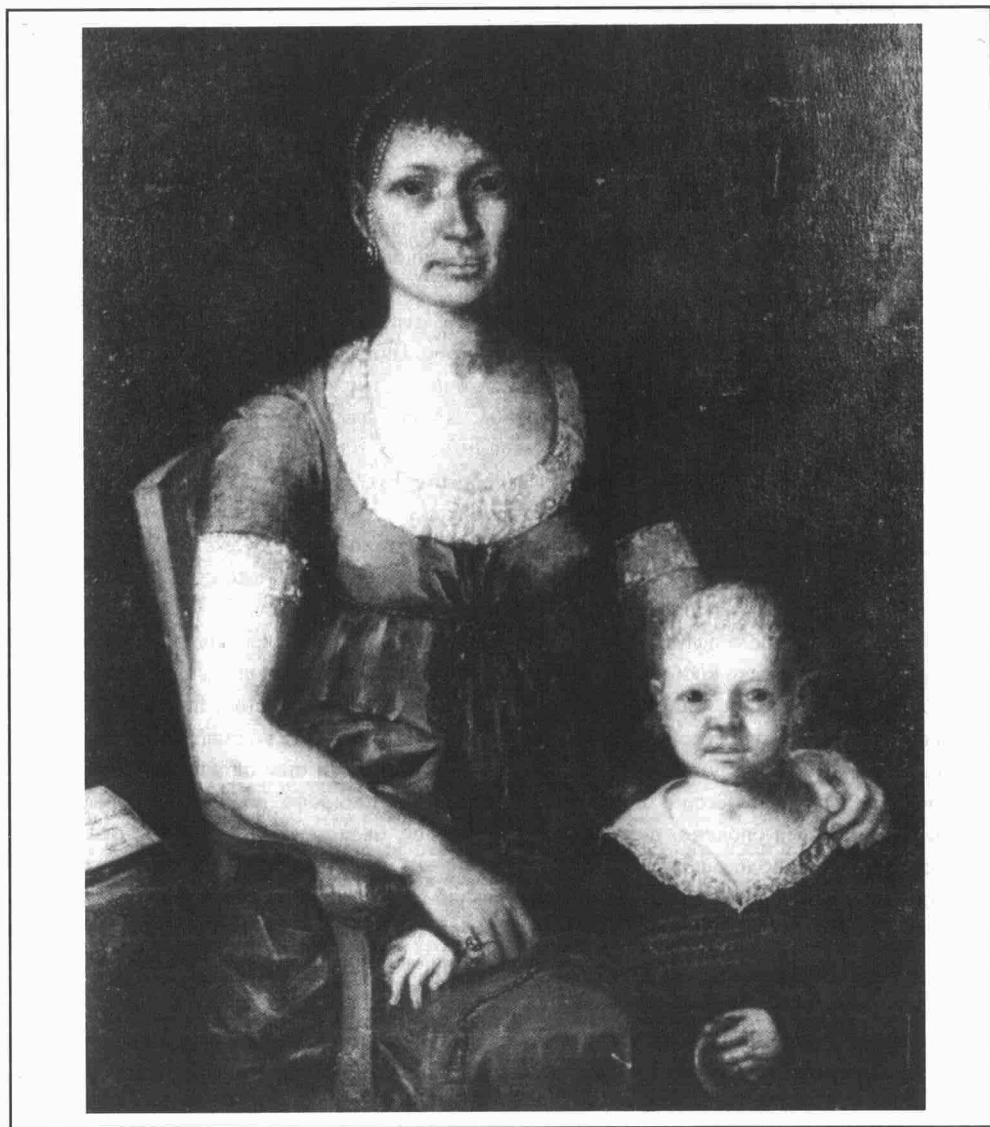
Ελλάδα τις μελλοντικές αποφάσεις της Θείας Πρόνοιας, η οποία δεν ήθελε αιώνια την υποδούλωση των λαών και την κατάλληλη στιγμή από τον φαινομενικό θάνατο την εκάλυψε στη ζωή. [Είναι ο τρόπος έκφρασης του Λούντζη η Θεία Πρόνοια, γιατί να πώς συνεχίζει:] 'Όμως η αναγέννηση είναι αργή και ασταθής, γεμάτη σκληρές δοκιμασίες, εναλλαγές της τύχης, πλάνες, λάθη και δυστυχίες, *αλλ' αυτό είναι ακριβώς το σχολείο που κάθε γενεά ανοίγει στη επερχόμενη*». (Η υπογράμμιση δική-μου).

ΤΟ ΛΟΥΝΤΖΗ ΠΡΕΠΕΙ να τον θαυμάσει κανείς, και μάλιστα για την εποχή όπου έγραψε, για την επιστημοσύνη-του και την καθαρή φιλοσοφική-του θέση. Είναι επαγγελματίας ιστορικός. Και είναι, όχι χωρίς να το θέλει ίσως, ένας πούρος διαλεκτικός. Ιδεαλιστής, όμως, κατά κάποιον τρόπο. Ωστόσο πιστεύει στην ιστορική εξέλιξη, που συντελείται με τρόπο διαλεκτικό, αντινομικό (όπου το καινούριο αρνιέται διαρκώς το παλιό, που είναι η μάνα-του) και στην ιστορική αναγκαιότητα. Τις κινητήριες δυνάμεις αυτής της εξέλιξης δεν τις βλέπει έξω από τις ανθρώπινες κοινωνίες, αλλά μέσα-τους. Πιστεύει στην ενότητα του κόσμου και του ανθρώπινου πνεύματος, πιστεύει ακόμη στην ανάγκη της σπουδής των φυσικών επιστημών για τη γνώση του κόσμου (βλέπε επιστολή στα παιδιά-του από 20/10/1861, έκδοση Ωφελίμων Βιβλίων). Εδιδάχτηκε την άρνηση του φεουδαλισμού και των υπολειμμάτων-του στην Ιταλία από το φιλόλογο δασκάλό-του Πάολο Κόστα και στη Γερμανία τη Διαλεκτική Φιλοσοφία και μέθοδο του Έγκελ του καθηγητή και εκδότη του Έγκελ του Γκας – όχι από τον ίδιο τον Έγκελο ή τον Φίχτε, όπως ο εκδότης της βιογραφίας-του Ντίνος Κονόμος ισχυρίζεται. Ο Λούντζης πήγε στη Γερμανία το 1832, ενώ ο μεν Φίχτε είχε πεθάνει το 1814, ο δε Έγκελος στα 1831, ένα χρόνο πριν. Επιστήμη της ιστορίας διδάχτηκε από το Γκίζο στη Γαλλία. Ο λόγος για ένα πάρα πολύ συγκροτημένο άτομο, για ένα συνεπές λαϊκό ηγέτη της εποχής-του. Και γράφει:

«Βεβαίως κάθε μεταβολή αφήνει πάντοτε για την ανοικοδόμηση του νέου καθεστώτος τα βασικά θεμέλια πάνου στα οποία κάθε λογική κυβέρνηση οφείλει να στηριχτεί· αυτό όμως δεν μπορεί, για κανένα λόγο, να υποδηλώνει ότι ο αιώνας-μας επανακάμπτει στο παρελθόν, αυτό είναι αδύνατο... Εάν οι ευγενείς είχαν κατανοήσει την αλήθεια αυτή εγκαίρως θα μπορούσαν από πολλές συφορές να απαλλάξουν τον τόπο, γιατί κρωστούσαν να γνωρίζουν την αναγκαιότητα των μεταβολών, απέναντι στην οποίαν υποχρεωνόμαστε να υποτασσόμαστε, κάθε δε αντίθεση σ' αυτή οδηγεί μοιραία στην καταστροφή...». (ίδιο βιβλίο, σελ. 4/5). Και συνεχίζει: «Διότι η ζωή υπόκειται σε νόμους αμετάτρεπτους, σκληρούς πολλές φορές, απάνθρωπος συνήθως» (επιστολή προς τα παιδιά-του). Αντιθέτως, όμως, «το μεγαλύτερο μέρος των ευγενών των νήσων απαιτούσαν όχι μόνον να επανακτήσουν τα παλαιά προνόμιά-τους, αλλά και να τα καταστήσουν περισσότερο αποκλειστικά από ό,τι είτανε κάτω από τη Βενετική κατοχή (Della Republica Settinsulare, σελ. 43) ... και χωρίς να λαβαίνουν υπόψη-τους τις σύγχρονες ανάγκες και τα δικαιώματα του λαού» (σελ. 44).

ΚΑΙ ΤΩΡΑ ΑΣ ΕΡΕΥΝΗΣΟΥΜΕ τον Ερμάννο Λούντζη άνθρωπο:

Από άλλους ζακυνθινούς ιστορικούς πληροφορήθηκα ότι οι περισσότεροι από τους ζακυνθινούς αφεντάδες προέρχονταν από παλιούς, πολιποίκιλης εθνικής προέλευσης, κουρσάρους-πειρατές, που η Βενετική Διοίκηση προσέλκυσε με παρακώρηση μεγάλων καλλιεργήσιμων εκτάσεων στον κάμπο του νησιού και τους εξαπόλυσε καταπάνου στους αλιπερινούς (αλγερινούς και τινίσιους) πειρατές που λυμένονταν τα Ιόνια νησιά και γενικά τη Μεσόγειο Θάλασσα. Υπήρχαν, όμως, και Σαρακίνοι πειρατές. Για τους οποίους γεννιέται

Ο Ερμάννος Λούντζης με τη Γερμανίδα μητέρα του Μαρία Μάρτενς-Λούντζη σε πίνακα, κατά τον Ντίνο Κονόμο, του Νικολάου Κουτούζη

το ερώτημα αν αυτοί οι Σαρακινοί ήταν πειρατές της Βενετικής Διοίκησης ή πειρατές που έπρεπε να εξολοθρευτούν. Στο ερώτημα αυτό θα απαντήσουμε παρακάτω.

Οι ζακυνθινοί κουρσάροι χρησιμοποιούσαν στα κτήματά-τους καλλιεργητές (σέμπρους) που τους χρησίμευαν συγχρόνως και σαν κωπηλάτες στα πλοία-τους, αλλά και σαν πολεμιστές. Όπως και μερικοί από δάφτους, οι πλέον έμπιστοι, παρέμεναν στο νησί για να φυλάττουν τις περιουσίες των αφεντάδων-τους. Όταν τα πράγματα κάπως ησυχάζαν και οι παλιοί κουρσάροι-αφεντάδες είχαν αποκομίσει τεράστια πλούτη, σταμάτησαν τις πειρατικές εξορμήσεις και η Βενετική Διοίκηση τους απόνευε διάφορους τίλους ευγενείας που αντιστοιχούσαν στην υπηρεσία που αναλάμβανε ο καθένας-τους έπειτα στη Βενετική Διοίκηση.

Η οικογένεια Λούντζη, παρά τα πλούτη-της και τα κτήματά-της δεν είχε αποκτήσει τίλους ευγενείας. Όριζε όμως κι αυτή, στο βάθος του κόλπου Λαγανά, μια τεράστια κτηματική έκταση, πολύ προσοδοφόρα, ένα ολόκληρο χωριό, όπου είχε κτίσει και μια σπουδαία αγροικία (ένα περίφημο νεοκλασικό κτίριο υποδειγματικό) που κατά περίεργη συγκυρία έφερε το περίεργο όνομα «Σαρακίνα» (την ιστορία ιδιαίτερα του κτίσματος τη βρίσκει κανείς στο περισπούδαστο βιβλίο του καθηγητή του Πολυτεχνείου Διονύση Ζήβα, που φέρει τον τίτλο: «Ζακυνθινή Αρχιτεκτονική»). Κατάφυγα στο Μέντορά-μου (το διαπρεπή δικηγόρο και εξαιρετικό άνθρωπο, στον οποίον πολλά οφείλω για τις ορμήνιες-του) για να μου λύσει το αίνιγμα της μη απονομής τίτλου στην οικογένεια Λούντζη και κυρίως το αίνιγμα του ονόματος Σαρακίνα. Και του έθεσα τα εξής ερωτήματα: Μήπως οι Λούντζηδες προέρχονται από ζακυνθινούς κουρσάρους, που είχανε σαρακινική καταγωγή, υιοθετημένους από τη Βενετική Διοίκηση; Ή είναι απλώς κι αυτοί γενιά που όπως τόσες άλλες έδωσαν το όνομά-τους στην περιοχή όπου εγκαταστάθηκαν, όπως αίφνης οι Μαχαιράδες για το χωριό των Μαχαιράδων που έγινε το Μαχαιράδο, οι Μπουάδες για το χωριό των Μπουγιάτων που έγινε το Μπουγιάτο, οι Ροΐδες για το χωριό των Ροΐδων που έγινε το Ροΐδο, οι Γερακάρηδες για το χωριό των Γερακαράων που έγινε το Γερακαριό κ.λπ.; Γιατί υπήρχε και όνομα αστού Σαρακίνης, ο σεβάσμιος σαπουνοποιός Σαρακίνης που ίδρυσε και τη νυκτερινή σχολή για τα εργαζόμενα και τα φτωχά παιδιά. Και το περίεργο ήταν ότι και σε άλλα νησιά υπήρχαν χωριά όπως και στην Κρήτη με το όνομα Σαρακίνα.

Ο Παπαδάτος, όμως, είχε μιαν άλλην εκδοχή να μου διηγηθεί, καθώς κυκλοφορούσε φαίνεται σαν παράδοση, με πολλή βέβαια επιφυλακτικότητα από σεβασμό προς τους σύγχρονους απογόνους της οικογένειας:

«Οι Λούντζηδες ήτανε ζακυνθινοί κολλήγοι των Σαρακινών πειρατών, ίσως Σαρακινοί κι αυτοί. Αλλά όχι, γιατί το όνομά-τους είναι παλικό και σημαίνει μακρινοί, πράγμα που επιβεβαιώνει την εκδοχή του κολλήγου. Και ήτανε από εκείνους που παρέμεναν να φυλάνε τα κτήματα και τους θησαυρούς των αφεντάδων-τους όταν οι κύριοί-τους αποδύονταν στις πειρατικές εξορμήσεις-τους. Κάποια όμως φορά οι κύριοί-τους αυτοί δεν ξαναγύρισαν, πιθανότατο ενδεχόμενο για κάθε πολεμιστή, και οι φύλακες έμειναν απόλυτοι κύριοι και ιδιοκτήτες των κτημάτων και κυρίως των θησαυρών-τους που λέγεται ότι ήταν μία ολόκληρη αίθουσα γεμάτη κατά ύψος και κατά πλάτος από λυωμένο ασήμι».

Ευτυχώς ο Ερμάννος Λούντζης, μακρινός απόγονος των προγόνων-του, που μπορεί να τελούσε και σε άγνοια της προέλευσης της περιουσίας-του, χρησιμοποίησε αυτά τα πλούτη, ο μόνος από το τότε σόι-του, επωφελώς για τις επόμενες ελληνικές γενεές. Γιατί, όμως, έγραψε το έργο-του στα Ιταλικά; Ίσως για τον ίδιο λόγο που οι γάλλοι επιστήμονες σήμερα γράφουν τα έργα-τους στα Αγγλικά. Για να γίνουν γνωστά στο ευρύτερο επιστημονικό κοινό της εποχής εκείνης. Για τον ίδιο λόγο που ο δικός-μου πρόγονος, καθηγητής

της Ιατρικής στο Πανεπιστήμιο της Πίζας και στην Ιόνιο Ακαδημία, Γεώργιος Θεριανός, παπούς της μητέρας-μου, έγραψε το ογκώδες έργο-του στα παλικά και τα γαλλικά, ενώ δίδασκε στα ελληνικά. Κατά τα άλλα με χαρά μου βλέπω το σημερινό απόγονο της οικογένειας Λούντζη και ίσως του ίδιου του ιστορικού Ερμάννου, δεν ξέρω, τον κύριο Νικία Λούντζη να έχει εισχωρήσει πληθίσσιος στα ελληνικά γράμματα.

Και τελειώνω με ένα ανέκδοτο: Συνταξίδεuan κατά τη δεκαετία του τριάντα με το πλοίο της γραμμής Πειραιάς-Πάτρα-Ζάκυνθος-Κεφαλληνία και αντίστροφα ο Μουσουργός Λαυράγκας και ο Ερμάννος Λούντζης της εποχής εκείνης. Δεν γνωρίζω ακόμα και σήμερα αν εΐτανε εγγονός του ιστορικού. Ο Ερμάννος Λούντζης, μόλις αντιλήφτηκε το Λαυράγκα, έσπευσε να του υποβάλει τα σέβη-του. (Το αρχοντολόι της εποχής εκείνης υποδεχόταν με πολλή θέρμη τους καλλιτέχνες. Και ο Λαυράγκας, που επανειλημμένα ερχόταν στη Ζάκυνθο για παραστάσεις του μελοδράματος που διεύθυνε, είχε δοκιμάσει αυτή τη θέρμη και είχε γνωριστεί με τους περισσότερους προκρίτους της Ζακύνθου). Ο Λαυράγκας τον υποδέχτηκε θερμότατα και έσπευσε να του συστήσει την παρακαθήμενη κόρη-του.

- Ω, κύριε Λαυράγκα, δεσποινίς, χαίρω πολύ. Σας μοιάζει μαέστρο-μου αφάνταστα.
- Ναι η σκασμένη, απάντησε ο Λαυράγκας. Τώρα στα γεράματα.

Σημειωθίτω ότι η κόρη του Λαυράγκα, Διδώ επονομαζομένη, συνονόματη μιας όπερας του ίδιου του Λαυράγκα, εΐτανε φοβερά άσχημη.

Στο κείμενο διατηρήσαμε την ορθογραφία του συγγραφέα.

E. Lutzis

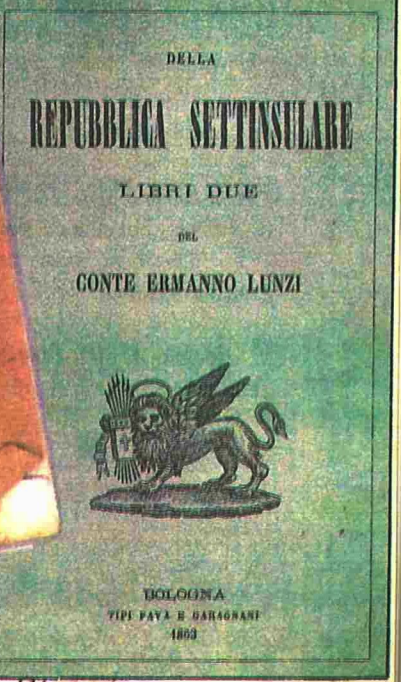
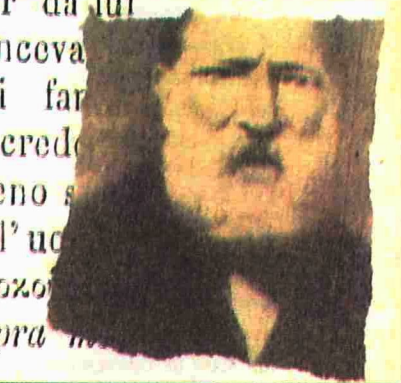

Η σύζυγος του Ερμάννου Λούντζη Ιωάννα Βολτέρα-Μαρτινέγκου σε νεαρή ηλικία στην Ιταλία

SULLO SVOLGIMENTO STORICO
PRIMITIVO CRISTIANESIMO

DEL PRIMITIVO CRISTIANESIMO.

seguaci in quelli che tenevano la dottrina di Bal...
le cui azioni erano odiose, negli aderenti di...
e del... culto diabolico, i quali, se fatti...
avessero pe...
minati (n, G...
tendersi e...
e irrecor...
azioni, l'...
asportato...
peraj fir...
olosame...
astizia, ...
ce (u...
e pre...

TO ΝΕΑΡΟΝ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥ
ΕΚ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ
ΕΞΑΡΧΟΥ

ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
1851

Ανατολικός κόσμος, ένεφύσθη
αυτὸν τροφὸν τῆς σοφίας
αὐτὸν τροφὸν τῆς φιλίας
αὐτὸν τροφὸν τῆς ἀρετῆς
αὐτὸν τροφὸν τῆς ἀντιλήψεως
αὐτὸν τροφὸν τῆς ἐλευθερίας
αὐτὸν τροφὸν τῆς ἀποστολῆς
αὐτὸν τροφὸν τῆς ἀγάπης
αὐτὸν τροφὸν τῆς ἐπιθυμίας
αὐτὸν τροφὸν τῆς ἐπιθυμίας
αὐτὸν τροφὸν τῆς ἐπιθυμίας
αὐτὸν τροφὸν τῆς ἐπιθυμίας

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΕΥΤΑΝΙΑΣ
ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ
ΤΗΣ
ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ
ΥΠΟ
ΕΡΜΑΝΝΟΥ ΛΟΥΝΤΣΗ.
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ν. ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ.
(ΕΝ ΟΔῳ ΕΡΜΟΥ ΠΑΡΑ ΤΗ ΚΑΠΝΙΚΑΡΕΑ.)
1857.

...e spaccio p...
...le tracce fino alla metà del...
...mentis Homiliae xvii, 13, 19). È la leggenda di Simon

ΓΙΩΡΓΟΣ Γ. ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΕΛΕΤΗΜΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΡΜΑΝΝΟ ΛΟΥΝΤΖΗ

Μνήμη Ντίνου Κονόμου (1918-1990)

Τό βιβλιογραφικό αυτό μελέτημα άποτελείται από πέντε ένότητες: Α. Δημοσιεύματα τοῦ Ἐρμάννου Λούντζη. Β. Πολιτική δράση τοῦ ἴδιου. Γ. Ἀλληλογραφία του. Δ. Δημοσιεύματα γιά τόν Ἐρμάννο Λούντζη. Ε. Φωτογραφίες τῆς οἰκογένειας Λούντζη. Στίς ένότητες Α', Β', Γ', Δ' τά λήμματα κατατάσσονται μέ τί χρονολογική τους σειρά, μέ τί διαφορά ὅτι οἱ μεταφράσεις, οἱ ἐπανεκδόσεις καί οἱ βιβλιοκρισίες ἀκολουθοῦν τό κύριο λήμμα. Ὅλα τά λήμματα προέρχονται ἀπό αὐτοψία, ἐκτός ἀπό τέσσερα, πού σημειώνονται μέ ἀστερίσκο (οἱ ἀριθ. 15 α, 16, 27, 34). Ἡ λέξη «Pierris» στή λήμματα 16 καί 27 παραπέμπει στό βιβλίο Nakis Pierris, *Bibliographie Ioniene* (Athènes 1966), *Suppléments* στήν *Bibliographie Ioniene* τῶν Emile Legrand καί Hubert Pernot (1910).

Εὐχαριστῶ θερμά τόν κ. Νίκο Ἀλεξάνδρου Λούντζη, δισέγγονο τοῦ Ἐρμάννου, πού μέ πολλή προθυμία καί ἐνγένεια ἔθεσε στή διάθεσή μου, ἀπό τήν οἰκογενειακή του βιβλιοθήκη, ὅσα δημοσιεύματα τοῦ προπάππου του – σπάνια τά περισσότερα – δέν εἶχα ἐγώ ἢ δέν εὑρισκα ἄλλοῦ. Ἐπίσης εὐχαριστῶ τήν Κυρία Γεωργία Κόκλα-Παπαδάτου, διευθύντρια τῆς Δημοσίας Βιβλιοθήκης Ζακύνθου, καθώς καί τήν Κυρία Μαρία Ψαρρά καί τόν κ. Ἀνδρέα Παπαδάτο τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἐταιρείας Κερκύρας, πού πολύ πρόθυμα μέ ἐξυπηρέτησαν στήν ἔρευνά μου. Τέλος τό πόνημα πού προέκυψε ἀπό τήν ἔρευνα αὐτήν ἀφιερώνεται στή μνήμη τοῦ Ντίνου Κονόμου (1918-1990), πού μέ θερμό ζήλο καί συχνά δημοσιεύματά του ἀνανέωσε τό ἐνδιαφέρον γιά τό ἔργο καί τήν προσωπικότητα τοῦ Ἐρμάννου Λούντζη.

Α'. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΡΜΑΝΝΟΥ ΛΟΥΝΤΖΗ

1. *Laureandosi nella I. e R. Università di Pisa i Nobili Signori Fratelli Vutto*, L'amico Ermanno Lunzi. (Στό τέλος:) Bologna coi tipi del Nobili e Comp. 1827.

Σχ. 8ο, 1 φύλλο λευκό + σελ. 16 + 1 φ. λ. (Στό τέλος, σ. 14:) «Bologna, 22 Maggio 1827. Ermanno Lunzi».

2. «Necrologia di Dionigi Leondarakys». (Στό τέλος:) «Ermano [sic] Lunzi», ἐφημ. *Gazzetta degli Stati Uniti delle Isole Ionie*, ἀριθ. 490, 4/16 Μαΐου 1840, σ. 21.

Αφιέρωμα/Ερμάννος Λούντζης

2 α. *Necrologia* [τοῦ Διονυσίου Λεονταράκη]. (Στό τέλος:) «Ermano [sic] Lunzi».

Μονόφυλλο χωρίς χρονολογία [Ζάκυνθος 1840]: πανομοιότυπο τοῦ ἀριθ. 2· φωτογραφία του στό περ. *Ἐπανησιακά Φύλλα*, τόμ. ΙΑ', ἀριθ. 1, 1987, σ. 56, καί σχετικό σημεῖωμα [τοῦ Ντίνου Κονόμου] στή σ. 63. Αὐτόθι, σ. 57, λιθογραφία τοῦ Διονυσίου Λεονταράκη, μέ τήν ἀκόλουθη λεζάντα: «Leondarakys/ nato al Zante nel 1801./ Gl' Ionii suoi Discepoli/ questo pubblico Segno di Stima, / davano in Pisa l'anno 1837». Βλ. καί σχετικό σημεῖωμα στή σ. 63.

Γιά τόν Διονύσιο Λεονταράκη βλ. Σπυρίδωνος Δε Βιάζη, «Διονύσιος Λεονταράκης», περ. *Ποιητικός Ἀνθών Ζακύνθου*, ἔτος Α', ἀριθ. 20, 25 Ἰανουαρίου 1887, σσ. 317-320, ὅπου καί ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου του: 28 Ἀπριλίου 1840. Στό μονόφυλλο τοῦ Ἐρμάννου Λούντζη γράφεται: «Ai 10 di Maggio mori in Zante Dionigi Leondarakys, Dottore in legge, in età di anni 39» δηλ. ἡ ἡμερομηνία εἶναι μέ τό νέο ἡμερολόγιο (ἐνῶ στό ἄρθρο τοῦ Δε Βιάζη εἶναι μέ τό παλαιό), ἀλλά δέν ἀναγράφεται τό ἔτος τοῦ θανάτου του. Ἐπίσης βλ. Π. Χιώτου, *Ἱστορικά Ἀπομνημονεύματα Ἐπανήσου*, τόμ. 7ος, νέα ἔκδοση συμπληρωμένη, Βιβλιοπωλεῖο Διονυσίου Νότη Καραβία, Ἀθήνα 1981, σσ. 88-89.

3. Ἀωνύμως [= Ermanno Lunzi], *Una vita perduta*. Malta, Tipografia Izzo e Co, 1843.

Σχ. 8ο, σελ. 153 + 1 λ. + XI (=Indice καί Errata) + 1 λ.

Στή σ. 3: «Al Conte N. G. Lunzi il fratello Ermanno»· στή σ. 5: «Zante il mese di Gennajo dell'anno 1843».

3 α. *Ὁ ἀπολωλώς βίος*, ὑπό Ἐρμάννου Λούντζη, [μετάφραση ἀπό τό ἰταλικό Διονυσίου Α. Τρίκαρδου], περ. *Κόριννα*, μηνιαῖον περιοδικόν ἀνάγνωσμα, ἐν Ζακύνθῳ, σκ. 4ο, ἔτος Γ', ἀριθ. α' - ἀριθ. ιβ', Μάρτιος 1877 ἕως Φεβρουάριος 1878, σσ. 8-12(;), 41-46, 57-60, 77-79, 91-94, 106-109, 121-124, 137-142, 152-154, 169-172, 185-189. Στίς σσ. 8-9 «Προοίμιον ἐπί τοῦ Ἀπολωλώς βίου (μεταφρασθέντος ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ)» τοῦ Διονυσίου Α. Τρίκαρδου.

3 β. *Ὁ ἀπολωλώς βίος*, ὑπό Ἐρμάννου Λούντζη, μεταφρασθεῖς ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ὑπό Διονυσίου Α. Τρίκαρδου (ἐκδίδεται δαπάνη Δ. Χιώτη). Ἐν Ζακύνθῳ, τυπ. Ἐπανήσου Διονυσίου Σ. Χιώτου, 1878.

Σχ. 8ο, σελ. 2 + 8 + 116.

Εἶναι ἡ μετάφραση τοῦ προηγούμενου λήμματος. Στίς 8 σελίδες ὁ πρόλογος τοῦ μεταφραστῆ Διον. Α. Τρίκαρδου.

4. Ἀωνύμως [=Ermanno Lunzi], *Miscellanea*. Malta, Tipografia Izzo e Co. 1843.

Σχ. 12ο, σελ. XIV + 1φ + σσ. 185 + 1λ + 3φ. (στό πρῶτο Ἰνδὲξ καί στή δύο τελευταῖα τά Errata).

4 α. Ἐρμάννου Λούντζη, *Miscellanea*. Προλεγόμενα Διονυσίου Ρώμα. Σημεῖωμα-μετάφραση Νίκου Λούντζη, Ἀθήνα 1978.

Σχ. 8ο μικρό, σελ. 182 + 2 λ.

Προλεγόμενα Διον. Ρώμα μέ τίτλο «Ἐνα κατευόδιο...», σσ. 5-32. «Σημεῖωμα», σσ. 33-43. Μετάφραση, σσ. 45-113. Ἐπανεκδοση πρωτοτύπου, σσ. 115-182.

5. Ἀνωνύμως [=Ermanno Lunzi], *Giulia Santelmo, novella storica*. Malta, Tipografia di Filippo Izzo, 1846.
Σχ. 8ο, σελ. 295 + 1 λ. + 7 (Indice καὶ Errata) + 1 λ.
Στί σ. 5: Πρόλογος «A chi vorrà leggere» (στό τέλος): «Zante, dalla mia villa di Sarachina il 28 Novembre 1845. Ermanno Conte Lunzi».
6. Ἀνωνύμως [=Ermanno Lunzi], *Elogio del professore Paolo Costa*. Malta, Tipografia di Filippo Izzo, 1847.
Σχ. 8ο, σελ. 35 + 1 λ.
Στί σ. 5: ἀφιέρωση «All'egregio avvocato L. I. Marzocchi, professore di lettere italiane»· στί σ. 9: «Zante, dalla mia villa di Sarachina, il di 29 Novembre 1846. Il tuo sincero amico Ermanno Lunzi».
7. Ἀνωνύμως [= Ermanno Lunzi], *Varietà Letterarie*. Corfù, dalla Tipografia del Governo, 1847.
Σχ. 8ο μικρό, σελ. 10 χωρίς ἀρίθμηση + 111 + 1 λ. + 4 (Indice καὶ Errata) + 2 λ. Μετά τί σ. 94, 1 φ. λευκό, πού δέν περιλαμβάνεται στίς ἀρίθμηση.
Στί σ. (2) ἀφιέρωση στί μητέρα του: «Alla Nobil Donna Signora Contessa Maria Lunzi nata De Martens». Στί σ. (θ): «Madre dilettissima. [...] Vostro affez.mo figliuolo Ermanno. - Dalla villa di Sarachina il di 31 Gennajo 1847». Εἶναι ἄρθρα πού εἶχαν δημοσιευθεῖ στό περ. *Florilegio*, πού ἐξέδωσε στίς Κέρκυρα ὁ Ἰταλός πολιτικός πρόσφυγας Severiano Fogacci. (Βλ. Γιώργος Γ. Ἀλυσανδράτος, «Ὁ Ἰταλός λόγιος Severiano Fogacci καί τὰ δημοσιεύματά του στίς Κέρκυρα, 1831-1846», πού θά δημοσιευθεῖ στίς 4ο τόμο τοῦ περ. *Ἰταλοελληνικά*, Napoli, στό κεφ. «4. Florilegio»).
8. Ἀνωνύμως [=Ἐρμάννος Λούντζης], *Τό μέλλον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐκ τοῦ παρελθόντος ἐξαγόμενον*. Ἐν Ζακύνθῳ, Τυπογραφεῖον Ὁ Παρνασσός Σεργίου Χ. Ραφτάνη, 1851.
Σχ. 8ο, σελ. 36.
Στί σ. 3: «Πρός τούς συνδρομητάς τοῦ ἀναγνωστηρίου Ἡ Πρόοδος [...], ἐν Ζακύνθῳ τῇ 12 Ἀπριλ. 1851, [δέχθητε] τόν φίλον σας Ἐρμάννον [sic] Λούντζην».
9. Ἀνωνύμως [= Ermanno Lunzi], *Elogio del Cavaliere Paolo Conte Mercati*. Zante, Tipografia Zacinto di Costantino Rossolimo, 1854.
Σχ. 8ο, σελ. 19 + 1 λ.
Στί σ. 3 ἀφιέρωση «Al Nobile uomo il Conte Deodato Mercati»· στί σ. 5: «Amico pregiatissimo [...], Zante il 27 Novembre 1854 [...] Ermanno Lunzi».
10. *Rosa e Gertrude, racconto di Rodolfo Topffer*. (Στό ἐξώφυλλο:) Versione di Ermanno Lunzi. Milano, per Borroni e Scotti, 1856.
Σχ. 8ο, σελ. 241 + 3 λ.
Στί σ. (5) ἀφιέρωση «Al Cavaliere Emilio de Typaldo»· στί σ. (6): «Zante, 5 gennajo 1854, [col ricordarsi] del vostro Affez. amico Ermanno Lunzi»· στίς σσ. 7-8 «Brevi notizie intorno a Rodolfo Topffer».

11. *Περί τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἐπανήσου ἐπί Ἐνετῶν*, ὑπό Ἐρμάννου Λούντζη. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως. (Παρά τῇ Πύλῃ τῆς Ἀγορᾶς ἀριθ. 420), 1856.
Σχ. 8ο, σελ. ριν' + 217 + 1 λ. + 22 (Πίναξ καὶ Παροράματα) + 2 λ.

11 α. Ἐρμάννου Λούντζη, *Περί τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἐπανήσου* [sic] ἐπί Ἐνετῶν. Ἐκδόσεις «Κάλλος», ἱστορικά κείμενα, Ἀθήνα 1969. (Στό ἐξώφυλλο:) Ἐρ. Λούντζη, Ἡ Ἐνετοκρατία σία Ἐφιάνησα, Κάλλος.
Σχ. 8ο μικρό, σελ. 320.
Στίς σσ. 7-8 «Εἰσαγωγικό σημεῖωμα»· στίς σσ. 8-9 «Στοιχεῖα γιά τή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Ἐρμάννου Λούντζη» (καί τὰ δύο ἀνωνύμως).
12. *Περί τῆς ἐν Ἐπανήσῳ διοργανώσεως τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως*, ὑπό Ἐρμάννου Λούντζη [sic]. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Ν. Ἀγγελίδου (ἐν ὁδῷ Ἐρμού παρά τῇ Καπνικαρέῃ), 1857.
Σχ. 8ο, σελ. 75 + 3 λ.
13. *Della condizione politica delle Isole Ionie sotto il dominio Veneto, preceduta da un compendio della storia delle Isole stesse dalla divisione dell' Impero Bizantino*, di Ermanno Co. Lunzi, versione con note di Marino D^F. Typaldo - Foresti e Nocolò Barozzi, riveduta ed aumentata dall' Autore. Venezia, Tipografia del Commercio, 1858.
Σχ. 8ο, σελ. 507 + 1 λ.
14. *Storia delle Isole Ionie sotto il reggimento dei Repubblicani Francesi*, del Conte Ermanno Lunzi. Venezia, Tipografia del Commercio, 1860.
Σχ. 8ο, σελ. 247 + 1 λ.

14 α. Ἐρμάννου Λούντζη, *Τά Ἐπιάνησα ἐπί Γάλλων Δημοκρατικῶν, 1797-1799*. Μετάφραση Ἀβιγαῖλ Λούντζη-Νικοκάβουρα. (Στό ἐξώφυλλο:) Ἐκδοσις ἐπί τῷ ἑορτασμῷ τῆς 150ρίδος τῆς Ἑθνικῆς Παλιγγενεσίας, Κέρκυρα 1971.
Σχ. 8ο, σελ. 217 + 7 χωρίς ἀρίθμηση (=τά Περιεχόμενα).
Στίς σσ. 3-20: «Πρόλογος μεταφράστριας».
15. *Della Repubblica Settinsulare libri due*, del Conte Ermanno Lunzi. Bologna, Tipi Fava e Garagnani, 1863.
Σχ. 8ο, σελ. 8 χωρίς ἀρίθμηση + 276.
Στί σ. (γ) ἀφιέρωση «A Napoleone Zambelli», μέ χρονολογία «Di Zante il 1° Novembre 1862, E. Lunzi».

15 α*. 'Ερμάννου [sic] Λούντζη, *Ἡ Ἐπάνησος Πολιτεία (1800-1807)*. «Μετάφρασις Ἀνωτίου Κογεβίνα, τεύχος πρῶτον».

Ἐκδοσις τῆς «Ἐταιρείας πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἐπανησιακῶν Μελετῶν», Κέρκυρα 1938(;). Δέν τί βρῆκα πουθενά· ἀναγράφεται στή δ' σελίδα τοῦ ἐξωφύλλου τῶν ἐξῆς ἐκδόσεων τῆς ὡς ἄνω Ἐταιρείας: Σπυρ. Ν. Ἀρδαθάνη-Λιμπεράτου, *Ἐπανήσιοι Ἱατροὶ διακριθέντες εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὰ γράμματα*, Κέρκυρα 1938, καὶ Κωνσταντίνου Μαχαιρᾶ, *Λευκάς καὶ Λευκάδιοι ἐπὶ Ἀγγλικῆς Προστασίας (1810-1864)*, Κέρκυρα 1940. Καὶ στίς δύο αὐτές ἐκδόσεις ἀναγγέλλεται «τεῦχος δεῦτερον ὑπὸ τύπωσιν».

15 β. 'Ερμάννου Λούντζη, *Ἐπάνησος Πολιτεία*. Μετάφραση Ἀθιγαῖλ Λούντζη-Νικοκάθουρα, Κέρκυρα 1968.

Σχ. 8ο, σελ. 202 (οἱ σσ. 200-202 λ.)· στίς σσ. 5-16 «Πρόλογος τῆς μεταφράσεως».

16*. *Il Cristianesimo in relazione colla Storia Universale*, per Ermanno Lunzi. Bologna, Tipi Fava e Garagnani, 1867. (Στὸ verso τῆς σελίδας τίτλου:) «Estratto dalla Rivista Bolognese, Fasc. I. Vol. II».

Σχ. 8ο, σελ. 22. Pierris 653.

Βλ. καὶ κριτικὸ σημεῖωμα τοῦ Tauflerein von Belle στὸ περ. *Magazin für die Literatur des Auslandes*, ἔτος 36, τεύχος 35, Σεπτέμβριος 1867 (τὸ ἀναφέρει ὁ Μ. Ι. Δεσύλλας, βλ. παρακάτω, σὸν ἀριθ. 47, σ. 93, σημ. 3).

17. Ἀνωτίως [= Ἐρμάννου Λούντζη], *Τριάκοντα ἐξ ἡμερῶν αἰχμαλωσίας καὶ συμβίωσης μετὰ λησιῶν. Trenta sei giorni di cattività e di consorzio presso i briganti*. (Estratto dalla Rivista Bolognese, Fasc. III, Vol. II), χωρὶς χρονολογία [1866 ἢ 1867].

Σχ. 8ο, σελ. 8, στὰ ἰταλικά. (Στὸ τέλος:) «Ermanno Lunzi».

Εἶναι βιβλιοκρισία τοῦ ἀκόλουθου βιβλίου: *Τριάκοντα ἐξ ἡμερῶν αἰχμαλωσίας καὶ συμβίωσης μετὰ λησιῶν*, ὑπὸ Σ. Σωτηροπούλου (Βουλευτοῦ Τριφυλίας) [πού εἶχε ἀπαχθεῖ ἀπὸ λησιές], Ἀθήνησι, Τυπογραφεῖον Φραγκλῖνος, Ἰω. Γιαννοπούλου Ἠπειρώτου καὶ Μ. Σακορβάφου (Ὁδὸς Εὐριπίδου ἀριθ. 47), 1866 [καὶ β' ἐκδοσις 1867]. Σχ. 8ο, σελ. 176. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, ΚΓ 763.

18. *Sullo svolgimento storico del primitivo Cristianesimo*. Memoria di Ermanno Lunzi. Milano, Amministrazione del Politecnico, 1868. (Στὴ σ. 2:) «Estratto dal Giornale Il Politecnico, Parte letteraria, 1868»).

Σχ. 8ο, σελ. 22 + 2λ.

Στὴ σ. 3 ἡ ἐξῆς ὑποσημείωση γιὰ τὸν αἰφνίδιο θάνατο τοῦ Ἐρμάννου Λούντζη: «Siamo dolenti di dover [sic] annunziare la morte dell'autore di questo articolo, avvenuta nel decorso del mese attuale in Zante».

ΕΚΔΟΘΗΚΑΝ ΜΕΤΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

19. Ἀνωτίως [= Ντίνος Κονόμος], «Ἐν' ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ Ἐρμ. Λούντζη. (Ἀπόσπασμα ταξιδιωτικῶν ἐντυπώσεων)», περ. *Ἐπανησιακά Φύλλα*, τόμ. Γ', ἀριθ. 7, Ἰανουάριος 1959 [στί σ. 185: «Δεκέμβριος 1958»], σσ. 186-188.

Στί σ. 185 προλογικὸ σημεῖωμα [τοῦ Ντίνου Κονόμου], «Ἐρμάννος Λούντζης. Ἐεννῆντα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του».

20. *Ἐρμάννου Λούντζη, Ἀνέκδοτα κείμενα. Α) Αὐτοβιογραφία. Β) Ἀλληλογραφία*. Εἰσαγωγή καὶ σχόλια Ντίνου Κονόμου. Ἐκδοσις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, Ἀθήναι 1962.

Σχ. 8ο μικρὸ, σελ. 144.

Στίς σσ. 5-9: «Πρόλογος»· στίς σσ. 11-26 [Εἰσαγωγή]: «Ἐρμάννος Λούντζης, 1806-1868»· στίς σσ. 27-70: ἡ Αὐτοβιογραφία· στίς σσ. 71-142 ἡ Ἀλληλογραφία.

Βλ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, «Ἐρμάννος Λούντζης, ἕνας εὐγενικός ἐρευνητὴς καὶ στοχαστής», στὸ βιβλίον τοῦ *Τὰ Γράμματα καὶ ἡ Τέχνη. Μελετήματα καὶ προσωπογραφίες*, Ἐκδοτικὸς Οἶκος «Ἀστὴρ», Ἀθήναι 1967, σσ. 87-92 (πρῶτη δημοσίευση στὴν ἐφημ. *Ἐλευθερία*, 11 Νοεμβρίου 1962).

21. Ντίνος Κονόμος, «Ἡ Ἀθήνα πρὶν ἕνα αἰῶνα. (Ἐνα ἀνέκδοτο ἡμερολόγιο τοῦ Ἐρμάννου Λούντζη)», ἡμερολόγ. *Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά* τοῦ 1963, σσ. 244-252.

Στίς σσ. 244-246 προλογικὸ σημεῖωμα τοῦ Ντίνου Κονόμου.

22. Ἀνωτίως [= Ντίνος Κονόμος], «Ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ Ἐρμάννου Λούντζη. (Ἡ ἐκπαίδευση στὴν Ἐπάνησο ἐπὶ Ἀγγλοκρατίας)», περ. *Ἐπανησιακά Φύλλα*, τόμ. ΣΤ' (1968), σσ. 109-114 [= ἀπόσπασμα πραγματείας τοῦ Ἐρμάννου Λούντζη «Περὶ παιδαγωγίας»].

Στίς σσ. 109-110 προλογικὸ σημεῖωμα τοῦ Ντίνου Κονόμου.

23. Ἀνωτίως [= Ντίνος Κονόμος], «Ἀνέκδοτες αὐτοβιογραφικὲς σελίδες τοῦ Ἐρμάννου Λούντζη (1830-1833)», περ. *Ἐπανησιακά Φύλλα*, τόμ. Θ', ἀριθ. 1, 1976, σσ. 94-109 [= μετάφραση τοῦ Ἀναστασίου Λούντζη, γιοῦ τοῦ Ἐρμάννου, ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ πρωτότυπο τοῦ πατέρα του].

Στίς σσ. 94-95 προλογικὸ σημεῖωμα τοῦ Ντίνου Κονόμου.

24. Ντίνος Κονόμος, *Ζακυνθῖνοί τοῦ 10' αἰῶνα στὴν Ἀγγλία*, Ἀθήναι 1990.

Σχ. 8ο, σελ. 144.

Στίς σσ. 107-120 «Τὰ ψηλά καπέλα τοῦ Λούντζη»: σσ. 107-108 προλογικὸ σημεῖωμα τοῦ Ντίνου Κονόμου· σσ. 108-118 «Ἐρμάννου Λούντζη, Αὐτοβιογραφικὲς σελίδες (ἀπόσπασμα), μετάφραση ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ Ἀναστασίου Ἐρμ. Λούντζη»· σσ. 118-120 «Σημειώσεις» τοῦ Κονόμου.

ΑΧΡΟΝΟΛΟΓΗΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

25. Ἀνωύμως [= Ντίνος Κονόμος], «Ἐρμάνου [sic] Λούντζη, “Ὁ ποιητής”», περ. *Ἐπανησιακά Φύλλα*, τόμ. Α΄, ἀριθ. 8, Αὐγούστος 1947, σ. 110.

Προφανῶς μετάφραση ἀπὸ κάποιο κείμενο τοῦ Λούντζη, χωρὶς καμιὰ ἄλλη ἔνδειξη. Εἶναι γενικός χαρακτηρισμός τῆς ἔννοιας «ποιητής», μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Κονόμος προλογίζει ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν «Φιλόπατρι» τοῦ Κάλθου πού δημοσιεύεται στὴν ἴδια σελίδα.

Β΄. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΜΑΝΝΟΥ ΛΟΥΝΤΖΗ

26. *Περὶ τῶν κατὰ Σεπτέμβριον 1852 ὑπὸ τῆς Ι΄ Ἰονίου Βουλῆς ἀπορριφθεισῶν συνταγματικῶν μεταρρυθμίσεων. Ὑπόμνημα διευθυνθέν πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν ὑπουργὸν τῆς Προστάτιδος Ἀνάσσης ὑπὸ τῶν Βουλευτῶν Ἐρμάνου [sic] Λούντζη, Ἰωάννου Μαρίνου καὶ Σωκράτους Κουρῆ*. Κερκύρα, τυπογραφείου Σχερία, 1853.

Σχ. 8ο μικρό, σελ. 4 χωρὶς ἀρίθμηση + 16 + Παράρτημα (σελ. α΄ - δ΄).

27*. *Πρὸς τὸν Ἐντιμότατον Σὶρ Ἰωάννην Πάκινγκτον, Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος τῆς Ἀνάσσης τῆς Μεγάλῃς Βρεταννίας καὶ Προστάτιδος τῶν Ἰονίων Νήσων κτλ. κτλ. (Στὸ τέλος:) Τῆς Ὑμ. Ἐντιμόττος εὐπειθέστατοι δοῦλοι Ἐρμάνος [sic] Λούντζης, Βουλευτῆς Ζακύνθου, Ἰωάννης Μαρίνος, Βουλευτῆς Λευκάδος, Σωκράτης Κουρῆς, Βουλευτῆς Κερκύρας. Τῆ 15 Ἰαννουαρίου [sic] 1853 Ε. Ε. Τυπογρ. Σχερία.*

Σχ. 8ο, σελ. 16. Pierris 416.

28. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Νομοθετικῆς Συνελεύσεως τοῦ Ἠνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων κατὰ τὴν Πρώτην Σύνοδον τῆς Δεκάτης Βουλευτικῆς Περιόδου*. Κερκύρα 1852, passim.

29. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Νομοθετικῆς Συνελεύσεως τοῦ Ἠνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων κατὰ τὴν Δευτέραν Σύνοδον τῆς Δεκάτης Βουλευτικῆς Περιόδου*. Κερκύρα 1854, passim.

Γ΄. ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΕΡΜΑΝΝΟΥ ΛΟΥΝΤΖΗ

30. Μαριέττα Ἐπανησία [= Μαριέττα Γιαννοπούλου], «Δύο ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Λούντζη καὶ τοῦ Βαλαωρίτη», περ. *Νέα Ἑστία*, τόμ. 20 (1936), σσ. 1130-1137.

31. Ἀβιγαῖλ Λούντζη-Νικοκάβουρα [καὶ Μιχαὴλ Ἴ. Δεσύλλας], *Ἐρμάννος Λούντζης. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, Κερκυραϊκὴ Βιβλιοθήκη, [Κέρκυρα] 1948, σσ. 42-50.

32. *Ἐρμάννου Λούντζη, Ἀνέκδοτα Κείμενα. Α) Αὐτοβιογραφία. Β) Ἀλληλογραφία*. Εἰσαγωγή καὶ σχόλια Ντίνου Κονόμου. Ἐκδοσις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, Ἀθῆναι 1962.

Σχ. 8ο μικρό, σελ. 144. Ἡ Ἀλληλογραφία στίς σσ. 71-142.

33. Ἀνωύμως [= Ντίνος Κονόμος], «Ἐπιστολὴ τοῦ Ναπολέοντα Ζαμπέλη πρὸς τὸν Ἐρμάννο Λούντζη», περ. *Ἐπανησιακά Φύλλα*, τόμ. Ι΄, ἀριθ. 1, 1977, σσ. 34-35 [=ἐπιστολὴ τῆς 3 Αὐγούστου 1855 ἔ.ν. ἀπὸ τὴν Κέρκυρα].

Δ΄. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΡΜΑΝΝΟ ΛΟΥΝΤΖΗ

(Δὲν περιλαμβάνονται τὰ ἄρθρα τῶν Ἐγκυκλοπαιδικῶν Λεξικῶν)

34.* G. T. [= ;], βιβλιοκρισία γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ *Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἐπανήσου ἐπὶ Ἐνετῶν*, ἐν Ἀθήναις 1856 (βλ. παραπάνω, ἀριθ. 11), στή γαλλόφωνη ἔφημ. τῶν Ἀθηνῶν *Ἐλπίς*, προφανῶς τοῦ 1856, Σεπτέμβριος ἢ Ὀκτώβριος. Δὲν τί βρῆκα πουθενά· ὑπάρχει στή Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς καὶ στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ ἔχει ἀποσυρθεῖ καὶ ἀπὸ τίς δύο. Μετάφραση τῆς βιβλιοκρισίας αὐτῆς δημοσιεύτηκε στὴν *Ἐφημερίδα τῶν Εἰδήσεων* τῆς Κερκύρας, ἔτος Β΄, ἀριθ. 94, 13 Ὀκτωβρίου 1856, σ. 1. Οὔτε αὐτὴν τί βρῆκα στὴν Ἀθήνα· τὴν ἀναφέρει ὁ Μιχαὴλ Ι. Δεσύλλας στὸ βιβλίον πού ἔγραψε μαζί μὲ τὴν Ἀβιγαῖλ Λούντζη - Νικοκάβουρα, *Ἐρμάννος Λούντζης. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, [Κέρκυρα] 1948 (βλ. παρακάτω, ἀριθ. 46), σσ. 62-63 καὶ σημ. 6.

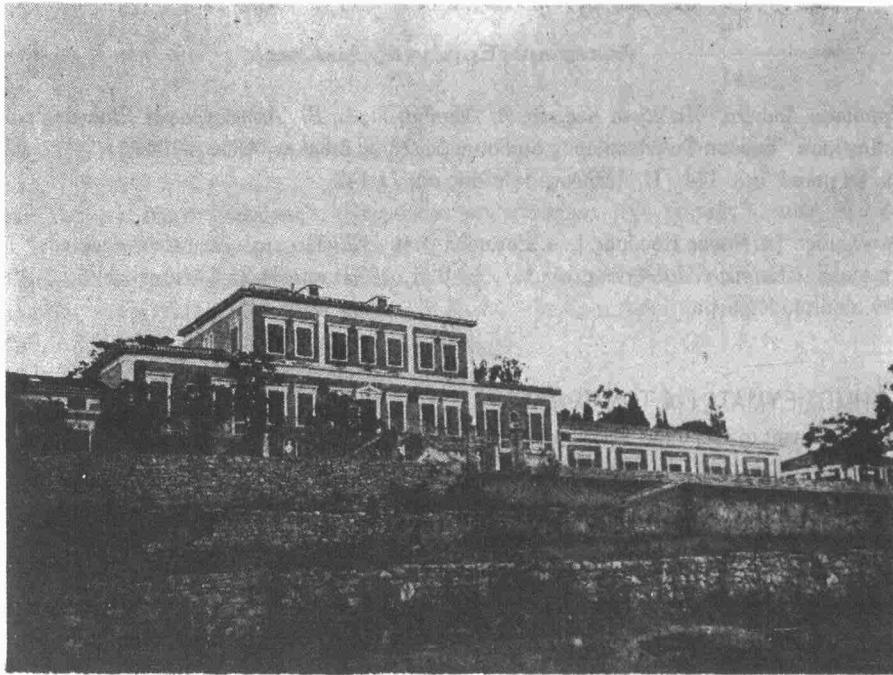
35. Κ. Π. [=Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος], «Βιβλιογραφία. *Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἐπανήσου ἐπὶ Ἐνετῶν*, ὑπὸ Ἐρμάνου [sic] Λούντζη, Ἀθήνησι, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως. (Παρά τῆ Πύλῃ τῆς Ἀγορᾶς ἀριθ. 420). 1856. Τόμος 1. Τιμᾶται δρ. 5», περ. *Πανδώρα*, τόμ. Ζ΄, ἀριθ. 153, 1 Αὐγούστου 1856, σσ. 207-213.

36. Δ. Θερειανός, «Βιβλιογραφία. *Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἐπανήσου ἐπὶ Ἐνετῶν*, ὑπὸ Ἐρμάνου [sic] Λούντζη, Ἀθήνησι 1856», περ. *Πανδώρα*, τόμ. Ζ΄, ἀριθ. 157, 1 Ὀκτωβρίου 1856, σσ. 309-311.

Σὲ ἀνώνυμο σημεῖωμα πού ἀκολουθεῖ τὴ βιβλιοκρισία αὐτὴ γίνεται λόγος γιὰ «συγγράμματα ἀληθῶς σπουδαῖα», πού ἐπλούτισαν τὴν Ἑλληνικὴ φιλολογία κατὰ τὸ τελευταῖο ἔτος· μεταξύ αὐτῶν ἀναφέρεται καὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ Ἐρμάννου Λούντζη.

37. C tesse Dora d' Istria, «Les Iles-Ioniennes sous la domination de Venise et sous le Protectorat Britannique», περ. *Revue des Deux Mondes*, XXVIIIe année, seconde période, tome seizième, Paris 1858, σσ. 381-422.

Στὴ βιβλιογραφία πού ἀναφέρει ἡ Doria d' Istria ἀναγράφει τὰ δύο βιβλία τοῦ Ἐρμάννου Λούντζη: *Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἐπανήσου ἐπὶ Ἐνετῶν*, Ἀθήνησι 1856, καὶ *Περὶ τῆς ἐν Ἐπανήσῳ διοργανώσεως τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως*, Ἀθήνησι 1857.

Η έπαυλη «Σαρακίνα» την εποχή του Ερμάννου Λούντζη και σήμερα

Αφιέρωμα/Ερμάννος Λούντζης

38. *Dizionario d'Estetica* di Niccolò Tommaseo, Terza edizione riordinata ed accresciuta dall'autore, Tomo II, Parte Moderna, Milano, presso Fortunato Perelli, 1860, σ. 213.
39. Ν. Ι. Σαρίπολος, «Βιβλιογραφία. Έρμάννου Λούντζη, Α. *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Έπανήσου επί Ένεκτών*, Αθήναι 1855 [sic, αντί 1856] [καί] Β. *Storia delle Isole Ionie sotto il reggimento dei Repubblicani Francesi del conte Ermanno Lunzi*, Venezia 1860· ήτοι «Ιστορία των Ίονίων Νήσων υπό τήν προστασίαν των Γάλλων δημοκρατικών», περ. *Πανδώρα*, τόμ. ΙΑ΄, αριθ. 263, 1 Μαρτίου 1861, σσ. 576-581.
40. Σπυρίδων Δε Βιάζης, «Έρμάννος Λούντζης», περ. *Παρνασσός*, τόμ. ΙΖ΄ (1894-1895), σσ. 202-212, 256-267 [τοῦ 1894].
41. Π. Χιώτης, «(Έκ τοῦ ἀνεκδότου Ζ΄ τόμου *Ιστορίας της Έπανήσου*). Έρμάννος Α. Λούντζης», στό *Ζακύνθιον Ήμερολόγιον τοῦ ἔτους 1895* κτλ., ἐν Ζακύνθῳ, Τύποις Σ. Καψοκεφάλου, 1894, σσ. 34-36.
42. Σπυρίδων Δε Βιάζης, «Έπανήσιοι ιστοριογράφοι», περ. *Ζακύνθου Αἱ Μοῦσαι*, ἔτος Θ΄, αριθ. 202, 1 Σεπτεμ. 1901, σσ. 4-5.
43. Σπυρίδων Π. Λάμπρος, «Η ιστορική σχολή της Έπανήσου», σά *Πρακτικά τοῦ ἐν Κερκύρα Πρώτου Πανιονίου Συνεδρίου, 20-22 Μαΐου 1914, καί αἱ ἐν αὐτῷ ἀνακοινώσεις*, ἐν Ἀθήναις 1915, σσ. 309, 310-311.
44. Σπυρίδων Π. Λάμπρος, «Η ιστορική σχολή της Έπανήσου» [ἴδιο μέ τό προηγούμενο], περ. *Νέος Ἑλληνομνήμων*, τόμ. 12 (1915), σσ. 329, 330-331 (σπί σ. 347 μικρή διορθωτική προσθήκη γιά τί σ. 330, σημ. 3).
45. Ἀωνύμως [= Ντίνος Κονόμος], «Η ιστορική σχολή της Έπανήσου. Έρμάννος Λούντζης», περ. *Έπανησιακά Φύλλα*, τόμ. Α΄, αριθ. 11, Δεκέμβριος 1947, σσ. 168-171.
46. Ἀθιγαῖλ Λούντζη-Νικοκάβουρα [καί] Μιχαῖλ Ι. Δεσύλλας, *Έρμάννος Λούντζης. Ἡ ζωή καί τό ἔργο του*, Κερκυραϊκή Βιβλιοθήκη, [Κέρκυρα] 1948.
Σχ. 8ο, σελ. 93+ 1 λευκή + 1 + 1 λ. + 1 + 1 λ.
Στίς σσ. 91-93 «Έργα Έρμάννου Λούντζη» (κατάλογος τοῦ Μιχαῖλ Ι. Δεσύλλας).
Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Έρμάννος Λούντζης», ἔφημ. *Τό Βῆμα*, 24 Σεπτεμ. 1948, σσ. 1-2.
47. Νίκος Α. Βέης (Bees), «Ο Βερνάρδος Σμίτ, οἱ Λούντζοι της Ζακύνθου καί ὁ Διονύσιος Σολωμός», ἔφημ. *Ἐλευθερία*, 8 Μαΐου 1949, σ. 1, 4.

48. Ντίνος Κονόμος, «'Αναμνηστικές' Εκθέσεις. Διοικητήριο Ζακύνθου, 20-27 Αύγουστου 1959 (α)... (β)... (γ) 'Η ιστορική σχολή της 'Επανάστασης: 'Ερμάννος Λούντζης: "Εκθεση επίπλων, πινάκων, έργων γλυπτικής κι' άργυρογλυπτικής, παλιών σερβιτσιών με άπεικονίσσεις οικοσήμενων κλπ., χαλκογραφιών, βιβλίων, έφημεριδων, χειρογράφων, διπλωμάτων και άλλων προσωπικών ένθυμημάτων πού συνδέονται με την ζωή και τό έργο του κορυφαίου Ζακύνθιου ιστορικού 'Ερμάννου Λούντζη», περ. *'Επανησιακά Φύλλα*, δίφυλλο με χρονολογία «'Αθήνα, 'Ιούλιος 1959», σ. α'. 'Ακολουθεί και άλλο σχετικό κείμενο στί σ. δ', όπου και προσωπογραφία του 'Ερμάννου Λούντζη στα τελευταία χρόνια της ζωής του.

49. 'Ανωνύμως [= Ντίνος Κονόμος], «Χρονολογικός πίνακας της ζωής και του έργου του 'Ερμάννου Λούντζη, 1806-1868», περ. *'Επανησιακά Φύλλα*, τόμ. Γ', άριθ. 9, Αύγουστος 1959, σσ. 233-236.

50. Λεωνίδας Χ. Ζώνης, *Λεξικόν 'Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου*, τόμ. Α' (ιστορικών-βιογραφικών), έκ του 'Εθνικού Τυπογραφείου, 'Αθήναι 1963, σ. 375.

51. Α. Ι. Λιβέρης, «'Η Ζακυνθινή ιστοριογραφία και τό κοινωνικό της υπόβαθρο», περ. *Χρονικά Ζακύνθου*, τόμ. Α', 1964 [μοναδικός], 'Εκατονταετηρίς της 'Ενώσεως της 'Επανάστασης, 'Αθήναι [1964], σσ. 185-199 (περί Λούντζη, σσ. 186 κ. έ.).

52. Βασίλειος Γ. Βανδώρας, «'Η μαθητεία του 'Ερμάννου Λούντζη εις τόν ιδεοκρατικόν έκλεκτικισμόν», περ. *Παρνασσός*, τόμ. ΙΓ' (1971), σσ. 469-474.

53. Διονύσιος Ρώμας, «'Ενα κατευόδιο...» [για την επανέκδοση και μετάφραση των *Miscellanea* του 'Ερμάννου Λούντζη], στό βιβλίο: *'Ερμάννου Λούντζη, Miscellanea*. Προλεγόμενα Διονυσίου Ρώμα. Σημείωμα-μετάφραση Νίκου Λούντζη, 'Αθήνα 1978, (βλ. παραπάνω, άριθ. 4 α), σσ. 5-32.

54. Π. Χιώτης, *'Ιστορικά 'Απομνημονεύματα 'Επανάστασης*, τόμ. 7ος, νέα έκδοση συμπληρωμένη, Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, 'Αθήνα 1981, σσ. 114-116.
'Ιδιο με τόν άριθ. 41.

55. Γιώργος Βελουδής, *Διονύσιος Σολωμός. Ρομαντική ποίηση και ποιητική. Οι γερμανικές πηγές*, 'Εκδόσεις Γνώση, 'Αθήνα 1989, σ. 29 και σημ. 10 (στί σ. 404=έπιλογή βιβλιογραφίας), και σσ. 269-270 και σημ. 67 (στί σ. 430).

Δίδονται σύντομα βιογραφικά στοιχεία για τόν 'Ερμάννο Λούντζη.

Ε'. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΛΟΥΝΤΖΗ

1. Προσωπογραφία του 'Ερμάννου Λούντζη σε νεαρή ηλικία (φοιτητής στήν 'Ιταλία):

α) στό λήμμα άριθ. 46, ανάμεσα στίς σσ. 28 και 29 (και λεζάντα στί σ. 95)·

β) στό λήμμα άριθ. 2 α, σ. 60 (και σημ. στί σ. 63).

2. Προσωπογραφία της συζύγου του 'Ερμάννου Λούντζη 'Ιωάννας Βολτέρρα-Μαρτινέγκου σε νεαρή ηλικία (στήν 'Ιταλία):

α) στό λήμμα άριθ. 46, ανάμεσα στίς σσ. 34 και 35 (και λεζάντα στί σ. 95)·

β) στό λήμμα άριθ. 14 α, σ. 11·

γ) στό λήμμα άριθ. 2 α, σ. 61 (και σημ. στί σ. 63).

3. Προσωπογραφία του 'Ερμάννου Λούντζη στα τελευταία χρόνια της ζωής του (άγνωστος 'Ιταλός ζωγράφος):

α) στό λήμμα άριθ. 46, στήν αρχή (και λεζάντα στί σ. 95)·

β) στό λήμμα άριθ. 19, πριν από τί σ. 185·

γ) στό λήμμα άριθ. 48, σ. δ'·

δ) στό λήμμα άριθ. 20, στό έξώφυλλο, σ. α'·

ε) στό λήμμα άριθ. 15 β, ανάμεσα στίς σσ. 16 και 17·

στ) στό λήμμα άριθ. 11 α, σ. 4·

ζ) στό λήμμα άριθ. 14 α, σσ. 8 και 22.

4. Προσωπογραφία της Μαρίας Μάρτενς-Λούντζη, μητέρας του 'Ερμάννου Λούντζη (Γερμανίδας), περ. *'Επανησιακά Φύλλα*, τόμ. ΙΑ', άριθ. 1, 1982, σ. 122. Κατά τί λεζάντα [του Ντίνου Κονόμου] έργο του Νικόλαου Κουτούζη.

5. Προσωπογραφία του 'Αναστάσιου Λούντζη, πατέρα του 'Ερμάννου, πού κρατάει στα γόνατά του τόν μικρό 'Ερμάννο, περ. *'Επανησιακά Φύλλα*, τόμ. ΙΑ', άριθ. 1, 1982, σ. 123. Κατά τί λεζάντα [του Ντίνου Κονόμου] έργο άγνωστου.

6. 'Ο 'Αναστάσιος 'Ερμάννου Λούντζης (1841-1913) στα φοιτητικά του χρόνια: στό λήμμα άριθ. 14 α, σ. 17.

7. 'Ο 'Αναστάσιος 'Ερμάννου Λούντζης (1841-1913) στα τελευταία χρόνια της ζωής του (φωτογραφία): στό λήμμα άριθ. 15 β, ανάμεσα στίς σσ. 14 και 15.

8. 'Η 'Αλεξάνδρα, σύζυγος Νικολάου 'Ερμάννου Λούντζη (1838-1901), με στολή νοσοκόμου σούς Βαλκανικούς Πολέμους (φωτογραφία):

στό λήμμα άριθ. 15 β, ανάμεσα στίς σσ. 12 και 13.

9. Τό οικόσημο της οικογένειας του 'Ερμάννου Λούντζη:

α) στό λήμμα άριθ. 49, στό έξώφυλλο, σ. α'·

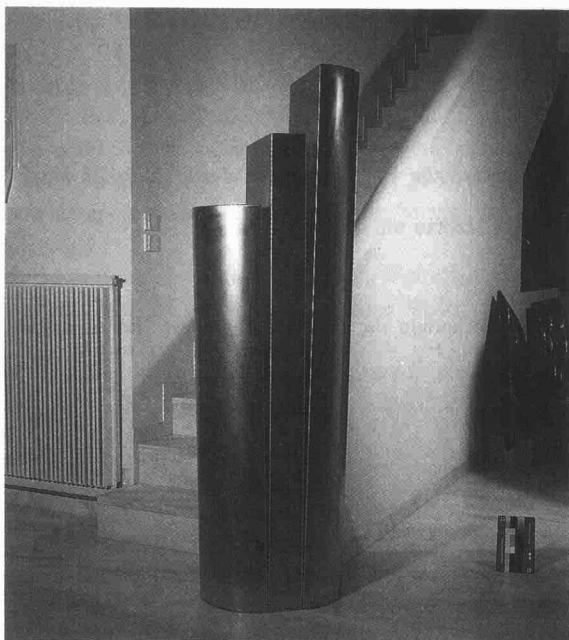
β) στό λήμμα άριθ. 14 α, σ. 20.

10. 'Η έξοχική έπαυλη «Σαρακίνα» της οικογένειας 'Ερμάννου Λούντζη (άντίγραφο παλαιάς χαλκογραφίας του Α. Sargint):

α) στό λήμμα άριθ. 46, ανάμεσα στίς σσ. 28 και 29 (και λεζάντα στί σ. 95)·

β) στό λήμμα άριθ. 14 α, σ. 13.

11. 'Η έξοχική έπαυλη «Σαρακίνα» της οικογένειας 'Ερμάννου Λούντζη (νεότερη φωτογραφία): στό λήμμα άριθ. 23, σ. 109.

*Χωρίς τίτλο,
ανοξείδωτος χάλυβας, 173x54x36cm.*

Ο ΓΛΥΠΤΗΣ ΜΑΡΚΟΣ ΑΡΜΑΟΣ

Ο ΜΑΡΚΟΣ ΑΡΜΑΟΣ, που εκθέτει στην γκαλερί Ζουμπουλάκη από 10 Μαΐου μέχρι 4 Ιουνίου 1994, γεννήθηκε στην Τίνο το 1945.

Φοίτησε στη Σχολή Καλών Τεχνών Πανόρμου Τίνου το 1961-1964.

Συνέχισε τις σπουδές του στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών Αθηνών με υποτροφία από το 1964 έως το 1969 με καθηγητές τους Νικολάου και Απάρτη. Του τελευταίου υπήρξε και βοηθός.

Το 1972-1973 ακολούθησε σπουδές στην É. N. S. B. A. de Paris στο εργαστήριο του γλύπτη Couturier.

Από το 1974 και μετά, ζει και εργάζεται στην Αθήνα.

Η γλυπτική του πειραματίζεται με τις έννοιες του χώρου και της αφαίρεσης. Από το 1974 μέχρι το 1989 σχεδιάζει και υλοποιεί γλυπτά εσωτερικού χώρου και έργα χρήσης με κύριο υλικό τον ορείχαλκο. Τα θέματα αυτής της περιόδου εμπνέονται από το μικρόκοσμο.

Η έκθεση που πραγματοποιείται στην γκαλερί Ζουμπουλάκη περιλαμβάνει κυρίως έργα μεγάλων διαστάσεων από χάλυβα, δουλεμένα την τελευταία τετραετία. Η απλότητα του καλλιτέχνη περνά στις σχέσεις της καμπύλης και του επιπέδου. Τα θέματα γίνονται πιο αφηρημένα και έρχονται σε σύγκρουση με τις προγενέστερες επιλογές. Οι επιφάνειες των γλυπτών προτείνουν ένα παιχνίδι με το φως και το καθρέφτισμα του

περιβάλλοντος χώρου, η δε αναζήτηση της τελειότητας και η γνώση του υλικού γίνονται αισθητές και στην πιο μικρή λεπτομέρεια της γωνίας ή της καμπύλης.

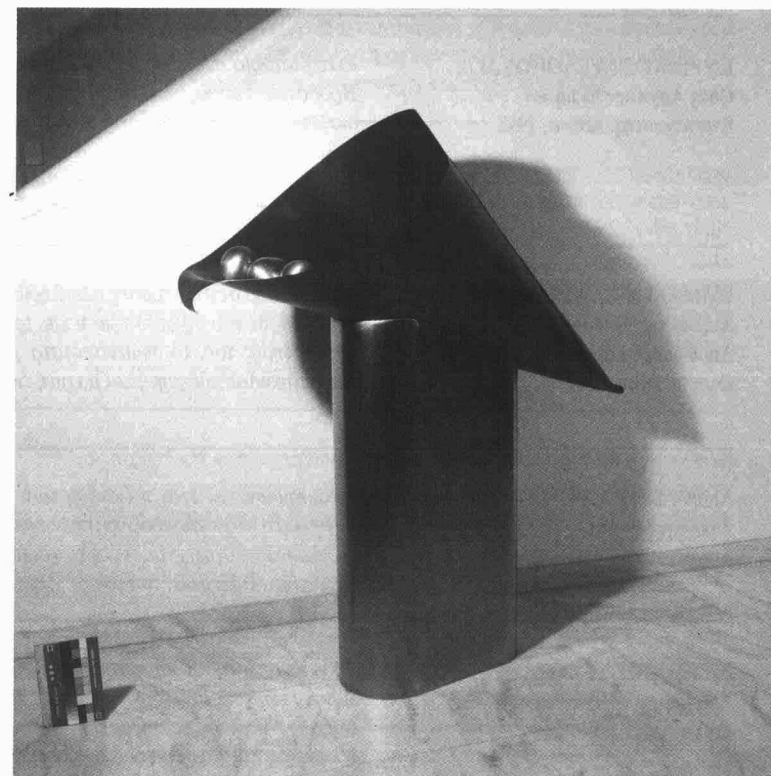
Τα γλυπτά εκφράζουν μια έρευνα επάνω στις δυαδικότητες κίνησης-ακίνησις, αρσενικού-θηλυκού, κενού-πλήρους.

Ιστορικά, μεγάλο μέρος της γλυπτικής του 20ου αιώνα βασίζεται στην αισθητική της αφαίρεσης, την απλότητα του όγκου της φόρμας, όσο και το φινίρισμα του γλυπτού (Brancousi, Judo, Moore).

Η έρευνα και η συνεργασία της γλυπτικής και της αρχιτεκτονικής, της μεγέθυνσης ενός γλυπτού και της εγκατάστασής του στο χώρο εντείνονται από τη δεκαετία του '60 (R. Serra, R. Long).

Η δουλειά του Μάρκου Αρμάου παρουσιάζει μια σύνθεση όλων αυτών μ' έναν αυστηρά προσωπικό τρόπο.

Η έκθεση αυτή δίνει μια ακόμη ευκαιρία στο κοινό να διαπιστώσει τη συνέχιση της ελληνικής γλυπτικής και τη δυναμική σχέση που μπορεί να έχει και σήμερα η γλυπτική με την αρχιτεκτονική στο σύγχρονο κόσμο.

*Χωρίς τίτλο,
ορείχαλκος-ανοξείδωτος χάλυβας-αλουμίνιο,
137x119x51cm.*

Λογοτεχνία

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΖΙΟΒΑΣ
**Το παλίμψηστο της
 ελληνικής αφήγησης**
 Οδυσσεάς, Αθήνα, 1993

Διεσδυτική απεικόνιση καιρίων αφηγηματολογικών ζητημάτων του εικο-
 στού αιώνα, από τον καθηγητή του πανεπιστημίου του Birmingham. Αφού
 χαρτογραφήσει τις αφηγηματολογικές εξελίξεις του αιώνα μας, συνεχίζει
 συζητώντας το θέμα της αφηγηματικής λογικής με την αποδόμηση της
 βασικής αφηγηματολογικής διάκρισης: ιστορία και αφήγηση. Περνάει στο
 ρόλο της επιθυμίας στην αφήγηση αναλύοντας τα μυθιστορήματα του
 Μυρβήλη από αυτή τη σκοπιά και καταλήγει στην ανάπτυξη των θεω-
 ριών του Μαχτίν για το μυθιστόρημα, τη γλώσσα και το καρναβαλικό
 στοιχείο.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΝΤΕΛΟΠΟΥΛΟΣ
Οδός Αρχαίων Ελλήνων
 Καστανιώτης, Αθήνα, 1992

«Μυθ-Ιστορία υπό εύθυμη οπτική γωνία με την άγρυπνη καθοδήγηση του
 Ηρόδοτου, του Θουκυδίδη, τον Ξενοφώντα. Μια οδός δόξας, με οξείες
 διαξιφισμούς, πεισματώδεις μάχες, αδυσώπητες ναυμαχίες, ασφικτικές
 πολιορκίες, φοβερές αλώσεις, αναίτιες επιθέσεις, αιτιολογημένες αντιπι-
 θέσεις...», χαρακτηρίζει το βιβλίο αυτό ο συγγραφέας του, που είναι τόσο
 ενδιαφέρον όσο φαίνεται κι ακόμα περισσότερο.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΚΡΙΑΡΑΣ
Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής
Δημόδους Γραμματείας, Τόμοι ΙΒ' & ΙΓ'
 Θεσσαλονίκη, 1994

Με τους δύο αυτούς τόμους ολοκληρώνεται, είκοσι πέντε χρόνια από την
 κυκλοφορία του πρώτου τόμου και τριάντα πέντε από την απόφαση της
 συγκρότησής του, το σημαντικότερο για τα νεοελληνικά γράμματα έργο
 του σπουδαίου καθηγητή και μαχητή της ελληνικής γλώσσας.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Α. ΡΩΜΑΣ
Χρονογραφήματα, Τόμος τέταρτος
 Αθήνα, 1993

Ολοκληρώνεται έτσι η έκδοση των χρονογραφημάτων του μεγάλου
 συγγραφέα, που παραδόξως(;) δεν έχει καταλάβει ακόμα τη θέση του στη
 νεοελληνική λογοτεχνία. Αυτή τη φορά η επιμέλεια δεν είναι του Φαίδωνα
 Μπουμπουλίδη, αλλά του Αναστ. Δημητρακόπουλου.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΑΜΕΛΟΣ
Λαογραφική Πινακοθήκη
 Τ. Πιτσιλός, 1994

Θέματα από τη λαϊκή λατρεία και το λαϊκό μας βίο και πολιτισμό. Ο
 Άγιος Γεώργιος στη λαογραφία μας, Τα έθιμα της Μεγάλης Παρασκευής,
 ο Άγιος Νικόλαος και η σύνδεσή του με τη λαϊκή λατρεία, Ο Αϊ-Γιάννης ο
 Κλήδονας και Ριζικάρης, Λαογραφικά του Εικοσιένα, έθιμα της σποράς,
 αλώνισμα του παλιού καιρού, το τέμπλο του Αϊ-Νικόλα στο Γαλαξείδι
 και ο τεχνίτης του, η Εύα Σικελιανού και η λαϊκή μας παράδοση κ.ά.

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΣΙΜΟΣ
Ο ζωντανός τόπος των αναμνήσεων
 Πατάκη, 1993

Το πρώτο βιβλίο ενός νέου συγγραφέα, όπου ένας νεαρός άντρας, που
 μετά από ένα ατύχημα θεωρείται από την επιστήμη «φυτό», προσπαθεί
 στο κρεβάτι του νοσοκομείου να ξαναδεί και να κατανοήσει το παρελθόν
 του. Ενδιαφέρουσα οπτική της ζωής και του θανάτου, αξιοπρόσεκτη αφη-
 γηματική ικανότητα και πρωτοτυπία στη φαντασία.

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Το βιβλίο, πέρα από τη χρησιμότητά του τη σχετική με το έργο του Ντίνου
ΝΤΙΝΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΠΟΥΛΟΥ
(1950-1990), ΕΠΙΛΟΓΗ
 Infoprint, Θεσσαλονίκη, 1993

Το βιβλίο, πέρα από τη χρησιμότητά του τη σχετική με το έργο του Ντίνου
 Χριστιανόπουλου, αποτελεί υπόδειγμα εργογραφίας / βιβλιογραφίας.
 Συνεπώς μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι, έστω κι αν κάτι τέτοιο δεν
 αναγράφεται, ο συγγραφέας του είναι ο ίδιος ο Ντίνος Χριστιανόπουλος.

ΜΑΡΙΑ ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΗ
Το αόρατο που σε κοιτά
 Γαβριελίδης, 1993

Τι κοινό μπορεί να έχει το δράμα της καλλιτεχνικής δημιουργίας με την
 τρέλα; Αυτό πραγματεύεται η συγγραφέας μέσα από τρία αποσπάσματα
 κειμένων αγνώστων σε μας συγγραφέων. Μέσα από δύο χειρόγραφα και
 μια επιστολή του 16ου αιώνα, που έχει «μεταγράψει» η ίδια.

Β. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
Τα επτάήμερα του Βοκκάκιου 1993
 Γαβριελίδης, 1993

Την Κυριακή 3 Φεβρουαρίου 1991 ξεκίνησε στο «Βήμα» η στήλη «Έργα
 και 7 Ημέρες», που έμελλε να έχει πολύ μεγάλη επιτυχία. Τόση, που απο-
 φασίστηκε κάθε χρόνο τα κείμενά της να συγκεντρώνονται σ' έναν τόμο.
 Αυτός είναι ο δεύτερος. Ποιος είναι ο συγγραφέας, μάλλον δεν θα το
 καταλάβει κανείς από το βιβλίο. Θα χαρεί όμως την εύστοχη σάτιρα της
 επικαιρότητας και θα συμφωνήσει με το Σταύρο Ψυχάρη που προλογίζει
 το βιβλίο ότι αποτελεί «ένα νέο είδος δημοσιογραφίας, που καταγράφει
 την ιστορία εν τω γίνεσθαι».

ΝΙΚΟΣ ΔΗΜΟΥ
Τα πρόσωπα της ποίησης, Δοκίμια ΙΙ
 Νεφέλη, Αθήνα, 1993

Δεύτερη σειρά λογοτεχνικών δοκιμίων, από τα οποία κάποια έχουν δημο-
 σιευθεί είτε σε αυτοτελείς εκδόσεις είτε σε περιοδικά. Τρία κείμενα για το
 Σεφέρη, σημειώσεις σε ποιήματα της Κικής Δημουλά, για τη φιλοσοφική
 μελαγχολία του Βιζυηνού, για το θάνατο του χρονογραφήματος.

ΑΛΕΚΟΣ ΦΑΣΙΑΝΟΣ
Το ζωγραφείον
 Πατάκη, 1993

Ο γνωστός ζωγράφος περιπλανιέται στους δρόμους της αρχαίας ελληνι-
 κής ζωγραφικής και αναζητά τις αρχές, τον τρόπο και τη σκέψη των
 αρχαίων ζωγράφων.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ
...λογόδειπνον...
 Σμίλη, 1993

Κείμενα θεωρίας της λογοτεχνίας με αφορμή μυθιστορήματα των Ν.
 Καχίτη, Γ. Πάνου, Αλ. Κοτζιά, Θ. Βαλτινού και Γ. Αριστηνού.

εκδόσεων περίπλους

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΕΤΡΙΤΑΚΗΣ-
ΦΡΟΣΩ ΧΑΤΖΙΝΗ
**Ο Γιάννης Χατζίνης και
τα Νεοελληνικά Γράμματα**
Αθήνα, 1984

Το βιβλίο αποτελεί συμβολή στη μελέτη της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, αφού συγκεντρώνει κριτικές του σημαντικού κριτικού και δοκιμογράφου Γιάννη Χατζίνη για κάποια από τα έργα των πολύ μεγάλων λογοτεχνιών μας.

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΛΙΟΝΤΑΚΗΣ
Νυχτερινό Γυμναστήριο
Καστανιώτης, 1993

Τριάντα δοκίμια γραμμένα σε μια εικοσαετία από τον πολύ καλό ποιητή. Αναφορές στους Παπαδιαμάντη, Καβάφη, Καρυωτάκη, Ελύτη, Τεζζάκη, Αξιώτη κ.ά. «Νυχτερινές ασκήσεις», όπως αναφέρει ο συγγραφέας, «με πολλές αναφορές στο φως».

ΛΑΟΥΡΑ ΕΣΚΙΒΕΛ
Σαν νερό για ζεστή σοκολάτα
Ωκεανίδα, 1994

Ανεκπλήρωτοι έρωτες στη Λατινική Αμερική, διαποτισμένοι από την ενωδιά της πιο ερωτικής μαγειρικής τέχνης. Βιβλίο που πουλήθηκε σε εκατομμύρια αντίτυπα σ' όλο τον κόσμο και του οποίου η κινηματογραφική μεταφορά έκοψε επίσης εκατομμύρια εισιτήρια.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ
Των ονείρων πάθη
Αθήνα, 1993

Έξι αυτοτελή, αλλά και συνεχόμενα κείμενα, γραμμένα στο διάστημα μιας τριετίας, δείγματα εξαιρετικής γραφής ενός συγγραφέα που δεν διστάζει να ομολογήσει: «Μετέωρος μένω ανάμεσα στο κάνω και δεν κάνω, είμαι και δεν είμαι, πέρα από χρόνο και μη χρόνο, επιπλέον στις αραιές φινσαλίδες του διαστήματος, χρωματίζομαι φωτεινός, επιστρέφω κάνοντας έρωτα πάλι, ενθυμούμαι τις κινήσεις του θηλαστικού, τρέμω από πείνα και δίψα».

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
**Ο Γιώργος Παναγιώπουλος
ποιητής του μεταίχμιου**
Αθήνα, 1993

Μελέτη για το έργο του καλού ποιητή Γιώργου Παναγιώπουλου για τον οποίο ο συγγραφέας υποστηρίζει ορθώς ότι «διεκδικεί νόμιμα ένα μερίδιο προσοχής και από τους γραμματολόγους κι από το κοινό, περισσότερο τουλάχιστον απ' ό,τι του έχουν χαρίσει ως σήμερα».

ΤΑΚΗΣ ΝΑΤΣΟΥΛΗΣ
**Το Δημοτικό Τραγούδι και η μάνα
στη Δημοτική Ποίηση**
Συμρινωτάκης, 1992

Από τον πολύπλευρο και πολυγραφότατο συγγραφέα Τάκη Νατσούλη περιγράφεται η σημασία της προσέγγισης του δημοτικού τραγουδιού, καθώς και η επίδραση της έννοιας της Μάνας στη δημοτική μας ποίηση.

ΡΕΝΟΣ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΡΩΤΑΣ
Ιατρικά...
Αθήνα, 1993

Κείμενα ψυχοσωματικής ιατρικής συνδεδεμένα με τη σημερινή καθημερινή κοινωνική πραγματικότητα.

εκδόσεων περίπλους

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΡΙΜΠΙΑΣ
Το θείο τραγί
Νεφέλη, 1993

Επανεκδοση του έργου με την επιμέλεια της Κατερίνας Κωστίου. Πέρα από το εκτενές και εξαντλητικά διαφωτιστικό σημείωμα της επιμελήτριας δημοσιεύονται και αποσπάσματα κριτικών για το έργο, γλωσσάριο καθώς και συνέντευξη του Σκαρίμπα.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝΔΡΙΚΟΠΟΥΛΟΣ
Πατρινή Λογοτεχνία
Φιλολογική Φωνή, Πάτρα, 1993

Οι Πατρινές γυναίκες πεζογράφοι, οι Πατρινές ποιήτριες και η ταξιδιωτική πατρινή λογοτεχνία σκιαγραφούνται με αδρές γραμμές από το συγγραφέα, που χρόνια τώρα βρίσκεται στο επίκεντρο των πατρινών λογοτεχνικών δράσεων.

ΣΩΤΗΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου
Κέδρος, 1993

Το τρίτο πεζογραφικό βιβλίο του σπουδαίου συγγραφέα που εξακολουθεί να μας τέρπει όπως την πρώτη φορά πριν από επτά χρόνια. Συναρπαστική διήγηση σε ιδιοματική γλώσσα της Βορείου Ηπείρου των παθών μιας ομάδας γυναικών που ζει τη σύγχρονη ιστορία της πολύπαθης περιοχής.

JACQUELINE DE ROMILLY
Γιατί η Ελλάδα;
Άστυ, 1993

Η Γαλλίδα συγγραφέας και ακαδημαϊκός που σε όλη της τη ζωή μελετά και προβάλλει τα ελληνικά γράμματα θέλει στο βιβλίο να εξηγήσει αυτή την ισόβια προσωπική της ανάγκη. Και εξηγεί πως εκείνο που καθιστά τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό ξεχωριστό είναι ο ανθρωποκεντρικός του χαρακτήρας.

PIERRE GRIMAL
**Λεξικό της Ελληνικής
& Ρωμαϊκής Μυθολογίας**
Επιμέλ. ελλ. έκδοσης: Βασ. Άτσαλος
University Studio Press, Θεσσαλονίκη.

Εύχρηστο ευρετήριο των μύθων και των θρύλων της ελληνικής και της ρωμαϊκής μυθολογίας, γραμμένο από το Γάλλο Ακαδημαϊκό Pierre Grimal, το οποίο έχει κυκλοφορήσει στα Αγγλικά, τα Γαλλικά και τα Πολωνικά. Έγραψε γι' αυτό ο Ι. Θ. Κακριδής: «είναι από τα χρησιμότερα βοηθήματα... Έχουμε να κάνουμε μ' ένα επιστημονικό βοήθημα πρώτης γραμμής».

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ Δ' ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ Φωτογραφική ανατύπωση των πρακτικών αυτής της Συντακτικής Συνελεύσεως, που παρέχει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε πόσο κυρίαρχη ήταν στις συνειδήσεις των πληρεξουσίων η δημοκρατική ιδέα και πώς σφράγισε την καθιέρωση του αβασίλευτου δημοκρατικού πολιτεύματος. Αξιοθαύμαστος ο πολιτικός λόγος των Ελ. Βενιζέλου, Αλ. Παπαναστασίου, Κ. Ρακτιβάν και Γ. Καφαντάρη. Το βιβλίο συμπληρώνεται με ευρετήριο θεμάτων και ονομάτων.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΤΑΣΙΟΠΟΥΛΟΣ
Το δάκρυ του Πολύφημου
 Θεσσαλονίκη, 1992

*Οι χαμένες προοπτικές/ καλλιεργούν στα όνειρα τις μύχιες επιθυμίες/
 αυτές που άντεξαν/ επίσημες και θορυβώδεις/ σαν επελάσεις ιππικού/ ή
 δώρα άχραντα/ του κόσμου.*

ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΕΝΑΣ
Βάβαρες Ωδές
 Κέδρος, 1992

*Χάιδεψέ μου τα σκοτεινά μαλλιά/ όσα βρίσκονται ακόμα στο κεφάλι μου./
 Υπάρχουν πολλών ειδών ηδονές./ Η πιο μεγάλη/ είναι όταν πέφτει μια
 ξαφνική βροχή/ βάζοντας όλα τα πράγματα στη θέση τους./ Ξεπλένοντας
 σε βάθος τις μεταξωτές/ μαύρες σου φλέβες.*

ΙΟΥΛΙΑ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ
Λίγαμμα
 Ύψιλον, 1992

*Χειροτέχνης νυχτερινού μωβ/ από την αύριο φερόμενο/ το σημάδι του
 χωρισμού/ με την Αφαία πηγαίνοντας/ τ' αριστερό σου χέρι και/ την καρ-
 διά/ βρέχει πάντα να ξημερώνει/ τον δυϊκό που σιωπάς/ μιας άλλης/ αγά-
 πης με λιγάκι ουρανό/ ανοιχτό έμβλημα.*

ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ

Το ασανσέρ, μια ημιτελής συνουσία

Ααγής, 1993

*Ανοιχτό ραδιόφωνο το μυαλό μου/ σφηνωμένο στους 33 μεγακύκλους/
 μιας παραλίας ολόγυμνης/ να περιμένει τον έρωτα/ χαμένο στα σουξεδά-
 κια της εποχής./ La gioia è sempre/ sull'altra riva, επιμένει/ ο Γκαμπριέλε
 ντ'Ανούτσιο/ κι εγώ διασχίζοντας/ αδιάλειπτα τον Τίβερη/ παραφρονώ/
 παραμιλώντας διαξεύξεις./ Βίλα Μποργκέζε ή Άγιος Πέτρος/ Βίλα
 Μποργκέζε ή Άγιος Πέτρος/ ο Άγιος Πέτρος ή μήπως τελικά/ η Βίλα
 Μποργκέζε;*

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΑΠΟΥΝΤΖΗ
Η κλινήρης Δευτέρα
 Καστανιώτης, 1993

*Κρατάει στα δόντια του μαχαίρι/ γδύνεται την πλώρη του μπαλκονιού/
 και ονειρεύεται σκυλιά./ Ο Θεός αφή/ στα κενά του χρόνου./ Είτε τότε/
 Και δεν πάτε για ίσκιους;/ Λαγωνικό δεν γίνομαι.*

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ
Πλανήτης Παιδιόθεν
 Πλανόδιον, 1993

*Κάθε πρωί/ Έπρεπε να το είχε αντιληφθεί/ Ένα αυτοκουρδίζόμενο ρολόι/
 Απλά εξοικονομούσε, ύστερα από κόπο αρκετό./ στις σπείρες των σπλά-
 χνων του/ την χαρά του ιλίγγου δύο δεικτών/ που έδειχναν παντού./ Και
 πουθενά.*

ΣΤΕΛΛΑ ΑΡΚΑΔΗ-ΚΩΣΤΑΚΗ
Χωρίς εισαγωγικά
 Εργαστήριο Τέχνης & Λόγου, 1991

*Όχι δεν είναι δειλία/ αυτή η απόσυρση μας/ κάποιας κατάθεσης/ Στο
 βάθος η μαρτυρία/ μας παραμένει/ στ' αζήτητα/ Αναδίπλωση τακτικής.../
 σ' ένα μέτωπο με/ μη αναγνωρίσιμο/ πια τον εχθρό.*

ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ «ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΠΛΟΥ»

Μητροπολίτης Δωδώνης Χρυσόστομος
 Αθανασόπουλος Βαγγέλης, Καθ. Πανεπιστημίου, Αθήνα
 Αθανασόπουλος Γεώργιος, λογοτέχνης, Βρυξέλες
 Αθανασιάδου Άννα, τραπεζικός, Αθήνα
 Αλυσανδράτος Γιώργος, φιλόλογος, Αθήνα
 Ανδριώτης Γιάννης, λογοτέχνης, Αθήνα
 Αντίοχος Σαραντής, λογοτέχνης, Λουξεμβούργο
 Ανυόκου Τώνια, μαθήτρια, Ζάκυνθος
 Αρβαντάκη-Δερμάτη Ν. φιλόλογος, Αθήνα
 Βενέτης Θανάσης, λογοτέχνης, Αθήνα
 Βίτσος Γιάννης, μουσικός, Ζάκυνθος
 Βίτσος Νίκος, φαρμακοποιός, Ζάκυνθος
 Βλασσόπουλος Νίκος, εφοπλιστής, Λονδίνο
 Βυθούλκας Κων/νος, εκπαιδευτικός, Ζάκυνθος
 Γεροντόπουλος Κίμων, Αθήνα
 Γκανούδης Δημήτρης, ψυχολόγος, Αθήνα
 Γκούσκος Διονύσης, δικηγόρος, Αθήνα
 Γκρίτσι-Μιλιέξ Τατιάνα, συγγραφέας, Αθήνα
 Δάλκα Γιολάνδα, Αθήνα
 Δανελάτος Αντώνης, οδοντίατρος, Αθήνα
 Δεληγιαννάκη Ναταλία, φιλόλογος, Ηράκλειο
 Δεμέτης Γιάννης, Δ/τής Μουσείου Σολωμού, Ζάκυνθος
 Δρογγίτης Διονύσιος, συνταξιούχος δημοσίου, Ζάκυνθος
 Ζακυνθινή Δράση για Φυσική & Πολιτιστική Συντήρηση
 Ζαχαριά-Μυλωνά Στέλλα, δικηγόρος, Αθήνα
 Ζαρκάδη Διονυσία, εκπαιδευτικός, Ζάκυνθος
 Ζερβός Γεώργιος, οδοντίατρος, Αθήνα
 Ζώη Κούλα, Ζάκυνθος
 Ηλιοπούλου Βασίλειος, τραπεζικός, Αθήνα
 Θέμελη Ελίνα, Θεσσαλονίκη
 Θέμελης Γιάννης, υπάλληλος ΕΟΚ, Λουξεμβούργο
 Θεοδόσης Κων/νος, λογοτέχνης, Ζάκυνθος
 Θεοδοσιάδου Ασμήνια, Αθήνα
 Ιστορική και Αρχαιολογική Εταιρεία, Αγρίνιο
 Ιωαννίδης Χαράλαμπος, τραπεζικός, Γιαννισά
 Καθβαδίας Σπύρος, Δρ. φιλολογίας, Ζάκυνθος
 Κάγκουρας Γεώργιος, έμπορος, Ζάκυνθος
 Καζαντζή Φανή, Πανεπιστημιακός, Θεσσαλονίκη
 Κακούρου-Χρόνη Γεωργία, φιλόλογος, Σπάρτη
 Καλογερία Φωτεινή, ψυχολόγος, Αθήνα
 Κανδύλας Θάνος, ποιητής, Αθήνα
 Καπάδοχος Δημήτρης, καθηγητής, Αθήνα
 Καραμαλίκη Μαρία, φιλόλογος, Ζάκυνθος
 Καραπάνου Σάσα, φυσικοθεραπεύτρια, Ζάκυνθος

Καποκέφαλος Σπύρος, συνταξιούχος, Αθήνα
 Κεφαλληνού Κατερίνα, ιδιωτ. υπάλληλος, Αθήνα
 Κεφαλόπουλος Νίκος, υπάλληλος ΕΛΤΑ, Ζάκυνθος
 Κόκλα Γεωργία, Διευθ. Δημόσιας Βιβλιοθήκης Ζακύνθου,
 Ζάκυνθος
 Κολοβάς Ντίνος, φιλόλογος, Αγρίνιο
 Κολυβά-Καραλέκα Μαριάννα, Διευθ. Γενικών Αρχείων
 Κράτους, Αθήνα
 Κολυβάς Γιώργος, Διευθυντής ΕΡΤ, Αθήνα
 Κόμης Πέτρος, συνταξιούχος δημοσίου, Αθήνα
 Κοιτόπουλος Ιάκωβος, μουσικός, Αθήνα
 Κοριατοπούλου Πιερρίνα, δικηγόρος, Αθήνα
 Κορφιάτης Γεώργιος, Διπλωματικός, Λουξεμβούργο
 Κοταμανίδου Εύα, ηθοποιός, Αθήνα
 Κουρκουμέλης Νίκος, ιστορικός ερευνητής, Αθήνα
 Κριαράς Εμμανουήλ, Καθ. Πανεπιστημίου, Θεσσαλονίκη
 Κωνσταντοπούλου Γωγώ, Αθήνα
 Λαδός Βασίλειος, συνταξιούχος, Αχαρναί
 Λαζίδης Γιάννης, αρχιτέκτονας, Αθήνα
 Λαμπίρης Λεωνίδας, τραπεζικός, Αθήνα
 Λασκαράτος-Τυπάλδος Κων/νος, δικηγόρος, Αθήνα
 Λουντζής Νίκαιος, λογοτέχνης, Αθήνα
 Μάνεσης Διονύσης, εκπαιδευτικός, Ζάκυνθος
 Μάργαρης Ηλίας, τραπεζικός, Ζάκυνθος
 Μαρίνος Διονύσης, φωτογράφος, Αθήνα
 Μαρκαντώνη Μαρία, λογοτέχνης, Αθήνα
 Μαρνέρη-Μινώτου Φραγκίσκη, Αθήνα
 Μαρούδα-Πολυζωίδη Χρυσούλα, γεωπόνος, Λάρισα
 Μελίτας Νιόνιος, συνταξιούχος δημοσίου, Ζάκυνθος
 Μπισού Μαριλίνα, φιλόλογος, Αθήνα
 Μισουδάκη Ντίνα, Αθήνα
 Μιχοπούλου Μαρία, Μεθώνη
 Μοτσεινίος Σπύρος, συνταξιούχος ΟΣΕ, Αθήνα
 Μουζάκης Τάσος, λογοτέχνης, Η.Π.Α.
 Μπαγδατόπουλος Δημήτρης, υπαρχηγός Λιμενικού
 Σώματος, Αθήνα
 Μπακαλάκος Χρήστος, φιλόλογος, Θεσσαλονίκη
 Μπάκουρη Βίκυ, Πρόεδρος Λυκείου Ελληνίδων, Ελβετία
 Μπάστας Αντώνης, επιχειρηματίας, Αθήνα
 Μπελούσης Σπύρος, φιλόλογος, Αθήνα
 Μποζίκης Γιάννης, τραπεζικός, Αθήνα
 Νικολαΐδης Κώστας, τραπεζικός, Γιαννισά
 Ξένος Βασίλης, συνταξιούχος, Αθήνα
 Παπαδόπουλος Σεραφεΐμ, επιχειρηματίας, Γιαννισά

φίλων του «Περίπλου» περιήλους

Πατίνης Γιάννης, εκδότης, ποιητής, Αθήνα
Πης Βασίλης, λογοτέχνης, Κως
Πίστας Παναγιώτης, Καθ. Πανεπιστημίου, Θεσσαλονίκη
Πομόνης-Τζαγλαράς Γιάννης, πολ. μηχανικός, Αθήνα
Πυλαρινός Διονύσης, τ. βουλευτής, τ. δήμαρχος
Ζακύνθου, πρόεδρος Μουσείου Σολωμού, Ζάκυνθος
Πυλαρινός Θεοδόσης, φιλόλογος, Αθήνα
Ροζάνης Στέφανος, Καθηγητής Πανεπιστημίου, Αθήνα
Σαββίδης Γιώργος, Καθηγητής Πανεπιστημίου, Αθήνα
Σαμαρά Ζωή, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου, Θεσσαλονίκη
Σαπουτζή Ελευθερία, ηθοποιός/ποιήτρια, Αθήνα
Sargint Robert, αρχιτέκτονας, Ιταλία
Σέρρας Διονύσης, λογοτέχνης, Ζάκυνθος
Σκανδάμη Κλαίρη, ιστορικός, Ισπανία
Σκοπετιά Σοφία, Πανεπιστημιακός, Κοπεγχάγη
Σκούφη Αγγελική, τραπεζικός, Αθήνα
Σοφριανόπουλος Γιώργος, επιχειρηματίας, Κέρκυρα

Στράνη Φαίη, φιλόλογος, Ζάκυνθος
Τζαβαλάς Διονύσης, δικηγόρος, Αθήνα
Τζίμη Στέλλα, γιατρός, Ζάκυνθος
Τόδουλος Διονύσης, πολιτικός μηχανικός, Αθήνα
Τοδούλου Ευτυχία, συνταξιούχος ΟΤΕ, Αθήνα
Τσαντσάνογλου Ελένη, Καθ. Πανεπιστημίου,
Θεσσαλονίκη
Τσιμπίδα Λίλιαν, Αθήνα
Φάρρος Γεώργιος, καθηγητής, Αθήνα
Φέκκας Κωνσταντίνος, φιλόλογος, Θεσσαλονίκη
Φραγκογιάννης Ανδρέας, π. γεν. διευθ. Υπ. Δικαιοσύνης,
Αθήνα
Χαραλαμπίδου Νάντια, φιλόλογος, Θεσσαλονίκη
Hartzviker-Μοντισείνου Πηνελόπη, υπάλληλος ΕΟΚ,
Λουξεμβούργο
Μ. Ε., δημοσιογράφος, Αθήνα
Δ. Ο., λογοτέχνης, Αθήνα

ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΕΠΙΘΥΜΙΑΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΜΕΛΟΥΣ

Θα ήθελα να με εγγράψετε μέλος της μη κερδοσκοπικής εταιρείας
«Οι Φίλοι του Περίπλου».

Αποστέλλω το ποσό των 10.000.- δραχμών ως επίσημα συνδρομή μου για το 1994:

⇒ Με ταχυδρομική, τραπεζική ή ιδιωτική επιταγή στο όνομα:

Διονύσης Βίτσος, Αχαρνών 43, 104 39 Αθήνα.

⇒ Με κατάθεση στο λογαριασμό της ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ Νο. 2004001269

— όπου πρέπει να ζητήσετε να σας αναγράψουν στον κομπιούτερ ως καταθέτη.

⇒ Στον κ. Γιάννη Δεμέτη, Μουσείο Σολωμού, στη Ζάκυνθο.

(Παρακαλούμε σημειώστε τον τρόπο).

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ:

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ:

Τ. Κ.:

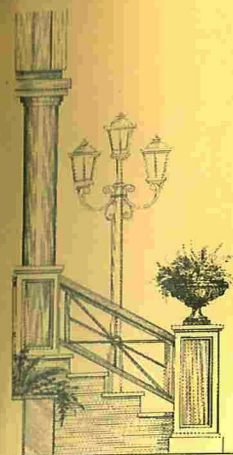
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ:

ΤΗΛΕΦΩΝΟ:

Matilda Hotel

ΖΑΚΥΝΘΟΣ

Ένα μπαλκόνι στο Ιόνιο είναι το Matilda για να αγγαντεύει
ο επισκέπτης την σμαραγδένια θάλασσα της Ζάκυνθος

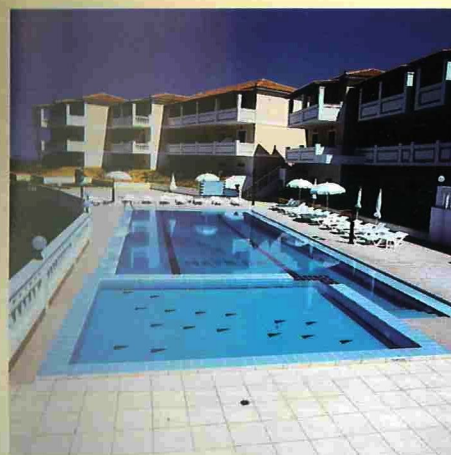

Το Matilda δεσπόζει στην καταπράσινη τοποθεσία του Βασιλικού -την ομορφότερη της Ζακύνθου- που βρίσκεται μόλις 9 χιλιόμετρα μακριά από το αεροδρόμιο και την πόλη .

Απλωμένο πάνω από τον μαγευτικό κόλπο του Πόρτο Ζόρο, το Matilda περιτοιχίζεται από τις πιο φημισμένες παραλίες του νησιού: τις παραδεισένιες ακρογιαλίες του Γέρακα, του Άη Νικόλα, της Δάφνης και του Πόρτο Ρώμα.

Τα δωμάτια του Matilda θα σας μαγέψουν με την διακριτική πολυτέλεια και την ξεχωριστή θέα τους προς το βουνό και την θάλασσα. Κάθε δωμάτιο, που παίρνει το όνομά του από μια διαφορετική τοποθεσία της Ζακύνθου, θα φιλοξενήσει τα καλοκαιρινά σας όνειρά.

Η ζωή στους χώρους του Επτανησιακού αυτού αρχοντικού βηματίζει νωχελικά πάνω στα πλακόστρωτα. Απολαύστε ένα δροσερό ποτό δίπλα στην πισίνα ή γευτείτε ένα εκλεκτό γεύμα από την παραδοσιακή Ζακυνθινή και διεθνή κουζίνα του.

Οι άνθρωποι του Matilda θα είναι πάντα διακριτικά κοντά σας για να κάνουν τις φετινές διακοπές σας πραγματικά ονειρεμένες!

ΜΠΑΣΤΑΣ • ΠΛΕΣΣΑΣ

ΑΤΕΛΙΕ
ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΗΡΟΥΣ 21, 104 42 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ.: 51 35 325-7, FAX: 51 39 115